

153. évfolyam (2019) | 3. szám

SZÁZADOK

A Magyar Történelmi Társulat folyóirata

Az alapítás éve
1867

Főszerkesztő:
Frank Tibor

Felelős szerkesztő:
Simon Anita

Szerkesztőség:
Csukovits Enikő, Eiler Ferenc, Hegedűs István,
Kenyeres István, Toma Katalin, Völgyesi Orsolya

SZÁZADOK
www.szazadok.hu

A Magyar Történelmi Társulat folyóirata
Szerkesztőség: H-1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4. B. épület V. emelet 511.
Telefon: (+36) 1 224 67 00 / 4637 mellék
E mail: szerkesztoseg@szazadok.hu
153. évfolyam (2019) 3. szám

Szerkesztőbizottság:

Csernus Sándor, Draskóczy István, Fodor Pál, Font Márta, Földes György, Gecsényi Lajos,
Gyarmati György, Hermann Róbert, Horn Ildikó, Izsák Lajos, Klaniczay Gábor, Kövér György,
Krász Lilla, Lévai Csaba, Orosz István, Pál Judit, Pál Lajos, Pálffy Géza, Papp Klára, Pók Attila,
Rainer M. János, Romsics Ignác, Sajti Enikő, Szakály Sándor, Varga Zsuzsanna,
Veszprémy László, Vonyó József, Zakar Péter, Zsoldos Attila

Nemzetközi tanácsadó testület:

Robert John Weston Evans (UK),
Marie-Madeleine de Cevins (Franciaország), Holger Fischer (Németország),
Ovidiu Ghitta (Románia), Olga Khavanova (Oroszország), Árpád von Klimó (USA),
Lengyel Tünde (Szlovákia), Stanisław A. Sroka (Lengyelország),
Arnold Suppan (Ausztria), Kees Tszelszky (Hollandia)

Olvasószerkesztő:

Reményi József Tamás

Tördelés, nyomdai előkészítés: ElektroPress
www.elektropress.hu

Nyomás, kötészet: Prime Rate
www.primerate.hu

ISSN 0039–8098

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK A 90 ÉVES URBÁN ALADÁR TISZTELETÉRE

<i>Hermann Róbert</i> : Köszöntő	461
<i>Molnár András</i> : Szabadidő, szórakozás, társasági élet a pozsonyi diétán. Deák Antal országgyűlési élményei, 1825–1833	463
<i>Hermann Róbert</i> : A forradalom és szabadságharc centenáriuma a magyar történetírásban	477
<i>Deák Ágnes</i> : Fegyverek helyett tollal.....	503
<i>Lévai Csaba</i> : George Washington mint rabszolgatartó	521

EGY REFORMKORI ÉLETPÁLYA ÚJ KONTEXTUSAI TANULMÁNYOK BÁRÓ WESSELÉNYI MIKLÓSRÓL

<i>Szilágyi Márton</i> : Egy rangon aluli házasság társadalmi környezete. Wesselényi Miklós házasságának egykorú megítélése.....	541
<i>Kárpáti Attila István</i> : Wesselényi Miklós és az augsburgi <i>Allgemeine Zeitung</i>	563
<i>Priszlinger Zoltán</i> : Kortársi szövegek és olvasatok ifj. Wesselényi Miklós testéről.....	585

KÖZLEMÉNY

<i>Fodor Pál</i> : Mikor épülhetett Szulejmán szultán Szigetvár melletti sírkápolnája?.....	609
---	-----

TÖRTÉNETI IRODALOM

<i>Zsoldos Attila</i> : A Druget-tartomány története, 1315–1342 (<i>Szende László</i>)	619
József Laszlovszky – Balázs Nagy – Péter Szabó – András Vadas (szerk.): The Economy of Medieval Hungary (<i>Véres Kristóf György</i>).....	622
<i>Cséby Géza</i> : A Keszthelyi Helikon. Gróf Festetics György szerepe a magyar művelődéstörténetben (<i>Stohl Róbert</i>).....	624

Kedves Gyula – Pelyach István (szerk.): Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai – Batthyány Lajos gróf (<i>Bodnár Krisztián</i>)	626
<i>Somogyi Éva</i> : Magyarok a bécsi hivatalnokvilágban. A közös külügyminisztérium magyar tisztviselői, 1867–1914. (<i>Oross András</i>)	629
<i>Bartha Ákos</i> : Populizmus, népiség, modernizáció. Fejezetek a kelet-közép-európai politikai gondolkodás 20. századi történetéből (<i>Romsics Gergely</i>).....	631
 E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI	 635

KÖSZÖNTŐ

Kevés történész mondhatja el joggal magáról, hogy munkássága alapvető fordulatot hozott egy korszak vagy egy kérdéskör kutatásában. A most 90. évét betöltő Urbán Aladár közéjük tartozik. Első publikációi 1955-ben, azaz 64 éve jelentek meg, s nem túlzás azt állítani, hogy Batthyány Lajos gróf, az első független felelős miniszterelnök pályafutásának, illetve a Batthyány-kormány tevékenységének feldolgozásában historiográfiai jelentőségű munkát végzett. Batthyány történeti szerepének újjáértékelése, pontosabban méltó helyének kijelölése nagyobb rész az ő érdeme. Ha tanulmányainak és monográfiáinak során végigtekintünk, nem kell különösebben bizonygatnunk az állítás megalapozottságát.

Urbán Aladár első munkáiban, majd ezekből kinövő kandidátusi értekezésében (*A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán*) a Batthyány-kormány hadseregszervező munkájával foglalkozott. A munka végkövetkeztetése szerint Batthyány és társai tisztában voltak azzal, hogy az 1848 áprilisában önállóságát visszanyert Magyarországnak szüksége van saját hadseregére, s a törvényi és anyagi lehetőségek kettős szorításában mindent megtettek egy önálló hadsereg felállítása érdekében. Urbán ezáltal megcáfolta azokat a közkeletű s 1948 után már-már megkérdőjelezhetetlennek tekintett állításokat, miszerint Batthyány és kormánya megalkuvó és naiv politikusok gyülekezete lett volna, leszámítva a mindent tisztán látó s az ellenforradalom támadására egyedül készülő Kossuthot.

Következő nagy munkájában, az 1986-ban önálló kötetként is megjelent nagydoktori értekezésében Batthyány Lajos miniszterelnökségének történetét írta meg. Ebben – korábbi tanulmányainak szintézise mellett – feldolgozta a kormány mindennapi működését, külpolitikai tájékozódását és tevékenységét (sok tekintetben kiegészítve Hajnal István monográfiáját), a kormányfő innsbrucki és bécsi tárgyalásait.

1999-ben két vaskos kötetben publikálta Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratait, s ezzel páratlanul fontos szolgálatot tett a korszak kutatói számára. De ő publikálta magyar fordításban Batthyány főbenjáró pörének iratait is. Szintén ő a szerzője az 1848–1849. évi európai forradalmi hullámot bemutató népszerű összefoglalónak (*Európa a forradalom forgószeleiben, 1848–1849*), s egy rövid, ismeretterjesztő munkában megírta a pákozdi csata történetét is. 2007-ben Batthyány miniszterelnökségének, fogságának és vértanúhalálának történetét dolgozta fel egy nagymonográfiában. Utolsó önálló kötetében pedig a főváros 1848-as rendvédelmének, illetve az Országos Rendőri Hivatal

megszervezésének történetét írta meg. Korábbi tanulmányaiból *A nagy év sodrában*, illetve *Batthyánytól Kossuthig* címmel jelent meg két vastkos válogatás.

Önálló tanulmányok sorában foglalkozott az 1848. márciusa és decembere közötti hadtörténet és politikatörténet kérdéseivel – ezek egy része e folyóirat hasábjain jelent meg. A teljesség igénye nélkül érdemes felidézni őket. Itt tette közzé a Batthyány-kormány megalakulásáról, a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány működéséről, a kormány hadügyi politikájáról, a miniszterelnök és a bécsi magyar külügyminisztérium kapcsolatáról, az 1848. szeptemberi kormányváltásról és Batthyány második miniszterelnökségéről, Batthyány 1848. decemberi népképviselői tevékenységéről, illetve perének egyik legsúlyosabb vádpontjáról, a bécsi forradalomban játszott állítólagos szerepéről szóló tanulmányait.

Szintén e folyóirat adott helyet a Lamberg meggyilkolásáról, a Honvédelmi Bizottmány kezdeti tevékenységéről, illetve Kossuthnak a szegedi olasz foglyok kiszabadításában játszott szerepéről szóló tanulmányainak. De itt publikálta Kossuth és Görgei kapcsolatának kezdetéről, Perczel Mór rendőrfőnöki ténykedéséről, illetve Vasvári Pál 1848-as tevékenységéről szóló munkáit is.

Itt jelentetett meg egy válogatást Batthyány 1848 őszi miniszterelnöki irataiból, Kossuth Lajos kiadatlan pénzügyminiszteri és országos biztosi irataiból, Csány László kormánybiztos 1848. szeptemberi jelentéseiből, s szintén itt publikálta Batthyány Lajosné visszaemlékezéseit férje fogságára és halálára.

Nagyobb időhatárokat fogott át a *Reformtörekvések és történelmi tanulságok* című, 1980-ban közreadott tanulmánya, amely a magyar reformellenzék által figyelembe vett külföldi mintákat, így az angol, amerikai és francia alkotmányfejlődésnek a magyar polgári átalakulás koncepcióira gyakorolt hatását vizsgálja. De ugyanilyen fontos az 1848–1849-es magyarországi köztársasági agitációt bemutató 1999-es megjelenésű tanulmánya is, amelyben a köztársasági államforma 1849-es megvalósulása mellett érvelő jogtörténeti álláspontot is korrigálta.

Urbán Aladárt 50 éves tanári jubileumán, illetve 80. születésnapján tanítványai és tisztelői külön tanulmánykötetekkel köszöntötték (*Magyarhontól az Újvilágig: Két világ kutatója. Urbán Aladár 80 éves*). A *Századok* e számában olvasható szerény összeállításunkkal a szerkesztőség és a lap szerzői nevében köszöntjük a Tanár Urat, a *Századok* egykori szerkesztőségi tagját 90. születésnapja alkalmából.

Hermann Róbert

SZABADIDŐ, SZÓRAKOZÁS, TÁRSASÁGI ÉLET A POZSONYI DIÉTÁN

Deák Antal országgyűlési élményei, 1825–1833

A reformkori országgyűlések résztvevői hónapokra, sőt esetenként évekre Pozsonyba költöztek, ahol számukra 1825-től a város háztulajdonosai kötelesek voltak ingyenes szállást biztosítani.¹ Pozsonyi hétköznapjait természetes módon tagolták a világi és egyházi ünnepek, s ez idő alatt – legyenek egyedülállóak vagy családosak – otthonuktól távol is teljes életet próbáltak élni. A hivatalos vagy protokolláris kötelezettségeik teljesítése mellett fennmaradó pihenő- és szabadidejüket mindennapi magánéleti teendőikkel töltötték, másrészt társasági életet éltek, szórakoztak, valamint kötetlen keretek között politizál(hat)tak a kikapcsolódásra számos lehetőséget kínáló, pezsgő életű városban.² A korabeli sajtótudósítások rendszeresen beszámoltak a pozsonyi országgyűlések nevezetesebb társas eseményeiről, amelyeket a mindenütt politikai szervezkedéseket kutató császári titkosrendőrség besúgói szintén élénk figyelemmel kísértek.³ E rendezvények egykori résztvevői is megörökítették leveleikben, naplóikban vagy visszaemlékezéseikben a diéták mozgalmas életét és sokszínű programjait.⁴

Ez utóbbiakhoz hasonló, szubjektívebb történeti források azok a bizalmas baráti levelek, melyeket a pozsonyi diétán Zala vármegye országgyűlési követeként 1825–1827-ben, 1830-ban és 1832–1833-ban jelen lévő Deák Antal írt Pusztaszentlászlón élő sógorának, Oszterhueber Józsefnek.⁵ A zalai követ ezekben a kiadatlan – hosszú

¹ *Tóth Árpád*: A diétaváros fellázad. A pozsonyi háztulajdonosok érdekei az országgyűlési ingyenszállások körüli konfliktusban az 1840-es években. In: *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig*. Szerk. Dobszay Tamás et al. Bp. 2014. 374–375.

² A pozsonyi diéta szabadidős programjairól és kikapcsolódásairól legutóbb lásd *Erdmann Gyula*: Szabadság és tulajdon. Az 1839–40. évi országgyűlés története. (Parlamentari értekezések) Bp. 2014. 357–366.

³ A titkosrendőri jelentések összefoglalását lásd *Takáts Sándor*: Társasélet a pozsonyi országgyűléseken (1825–1848-ig). In: *Új: Emlékezzünk eleinkről*. Bp. É. n. 375–408.

⁴ Az 1825-től 1833-ig tartó időszakra vonatkozó források közül érdemes kiemelni: Gróf Széchenyi István naplói I–VI. Szerk., bev. Viszota Gyula. (Gróf Széchenyi István Összes Munkái X–XV.) Bp. 1925–1939. (a továbbiakban: SZIN), vö. *Széchenyi István*: Napló. Vál., szerk. Oltványi Ambrus. 2. kiadás. Bp. 1982.; *Östör József*: Gróf Keglevich Jánosné Zichy Adél grófnő naplói a reformkorszakból (1822–1836). Második–ötödik közlemény. Budapesti Szemle 250. kötet (1938) 730. sz. 273–294.; 251. kötet (1938) 731. sz. 82–103.; 251. kötet (1938) 732. sz. 179–212.; 251. kötet (1938) 733. sz. 344–369.

⁵ Országgyűlési Könyvtár Magyar Parlamenti Gyűjtemény. Deák Antal levelei: [bizalmas országgyűlési tudósítások Pozsonyból 1825–1832-ig sógorához (Tarányi-Oszterhueber Józsefhez) és testvéréhez Deák Ferenchez] / Deák Antal. Pozsony: szerző, 1825–1833. 4 doboz (138 levél) (Magyar történeti

ideig lappangó s csak a közelmúltban előkerült – levelekben heti rendszerességgel, részletesen beszámolt az országgyűlési tárgyalások menetéről, összegezte a legfontosabb vitákat, jellemezte a tárgyalások egyes résztvevőit és számos érdekességet közölt a diéta résztvevőinek hétköznapi életéről, valamint Pozsony mindennapjairól is. Tanulmányom Deák Antal (1789–1842) leveleire támaszkodva azok vonatkozó részleteit dolgozza fel, s a bennük lévő információkat közreadva igyekszik gazdagítani és árnyalni a reformkori országgyűlések résztvevőinek szabadidős tevékenységére, szórakozásaira, társasági életére vonatkozó ismereteinket.

A pozsonyi diétára 1825 szeptemberének elején újoncként érkező s az országgyűlési költségeket saját családi birtokainak jövedelméből fedező Deák Antal nem egészen két hónap múltán már elégedetlen volt a vontatottan haladó tárgyalásokkal. Úgy vélte, a zajos nagyvárosi mulatságok is hátráltatják a diéta munkáját, de talán majd felgyorsulnak az események, ha követtársai „a pozsonyi sok mulatságokba beleunnak és hazamenni vágnak egyszer, mert még most a sok gyönyörűségekben mintegy elmerülve lévén, a falusi élet előttök kellemetlen”.⁶

A hónapokig, sőt évekig elhúzódó országgyűléseken való részvétel több-kevesebb életmódbeli változást jelentett a falvakból vagy kisebb városokból Pozsonyba érkező, lakóhelyükön közéleti tisztségeik mellett földbirtokosként is gazdálkodó követek számára. Míg vidéki, lazább életritmusuk, kötetlenebb időbeosztásuk a természet, illetve a gazdálkodás rendjéhez igazodott, a városi életmód feszesebb, órához igazított időbeosztást követelt tőlük. Deák Antal, aki familiája közös gazdálkodását irányító földbirtokosként idejének jelentős részét a szabadban, mozgással töltötte Kehidán, már egy hónap elteltével tartott a falak közé zárt, „nyugodalmas, ülő életnek” egészségére nézve káros következményeitől. 1825 októberének közepén arról panaszkodott Oszterhueber Józsefnek, hogy „egy járó-kelő, mozgó embernek”, mint ő, „aki 12 órakor enni is szokott”, furcsa dolog, hogy a diéta ülései gyakran megszakítás nélkül nyolc órán át tartanak: „a mái sessio [az alsótábla országos ülése M. A.] 9 órától fogva egész délután 4 óráig tartott, két fertály hatra végeztem ebédemet, és ez ritka nap, hogy így nincs”.⁷ Három hónappal később, 1826 januárjának derekán szintén általánosak voltak a délután 4–5 óráig elhúzódó országos ülések. A zalai követ ekkor részletesebben beszámolt a sógorának átalakult életritmusáról, illetve pozsonyi napirendjéről: „amicsoda korán fekvő ember valék otthon, olyan

forrásanyag; 4. fasciculus.) Leltári száma: OGY: 918.747:1–4. (A továbbiakban: OGYK MPGY Deák Antal levelei) Ezúton is köszönetet mondok az Országgyűlési Könyvtár munkatársainak, Markója Szilárd igazgatónak és Villám Judit osztályvezetőnek azért, hogy felhívták figyelmemet a levelekre, és lehetővé tették azok feldolgozását.

⁶ Deák Antal levele Háczyk Ferenchez. Pozsony, 1825. október 27. Közli: Budapesti Hirlap, 1897. december 25. 30.

⁷ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1825. okt. 17. 11., 17.

éjjeli bagoly vagyok itt; hanem a késő kelés reggel most is tulajdonom; szóval, mint egy városi, kifinomított ízlésű emberhez illik, úgy élek én itt: 8 órakor kelni, 3 órakor enni, 6 órakor a theatromba, 9 órakor máshová, 11 órakor feküdni”.⁸

1830 őszén a követeknek ugyan csak három és fél hónapot kellett a pozsonyi diétán tölteniük, ám az előterjesztett ügyek megvitatása ekkor is feszített munkatempót, napi 7–8 órás ülésezést követelt. „[...] valóságos szolgálai életet élünk – írta Deák Antal 1830 októberében a sógorának –, a sok feszeskedés, mindennapi oskolázás, mely a tanuló gyerekeknél is, minthogy azok csak egész nap négy órát töltenek, mi pedig sokszor, még a vasárnapot is már most ki nem vévén, nyolcat, súlyosabb”.⁹ A zalai követet beválasztották a vármegyék újabb sérelmeit összegyűjtő országgyűlési küldöttségbe is, mely először október 31-én ült össze, és naponként délután 5 órától este 8-ig vagy fél 9-ig ülésezett. Mivel ugyanezek a napokon délelőtt 9-től délután 1-ig, 2-ig kerületi vagy országos ülések voltak, alig maradt idő ebédre és egyebekre.¹⁰ November végére összetorlódtak a teendőik, az alsótáblának naponta kétszer kellett összeülnie, hogy az országgyűlést a tervezett időben befejezhessék. Ezekben a hetekben mindennap délelőtt 9-től 1-ig, délután pedig 5-től 8-ig tartottak a kerületi és országos tanácskozások.¹¹

Deák Antal 1833 januárjában azt panaszolta sógorának, hogy a kölcsönös látogatások, vendégeskedések úgy ellopják az időt, hogy alig marad szabadideje, alig ér rá olvasni.¹² Ezekben a napokban a zalai követ életritmusa átmenetileg ismét közelebb került az otthonihoz: reggelente úgy befagytak az ablakai, alig látott ki rajtuk, ezért csak 7 óra után szokott felkelni, s a nagy hideg miatt este sem hagyta el szállását, így viszonylag korán, 10 óra után lefeküdt.¹³ 1833 februárjának elején az úrbéri ügyek tárgyalása olyannyira elfoglalta az alsótábla tagjait, hogy mindennap dolgoztak, még vasárnaponként és ünnepnapokon is.¹⁴

Deák Antal szabadidejének jelentős részét az országgyűlési szállásán töltötte. 1825–1827-ben és 1832–1833-ban a pozsonyi Óvárostól északra lévő Magyar utca (Széplak utca, Schöndorfer Gasse) 444. számú házában (ugyanott, ahol majd 1839–1840-ben az öccse, Ferenc is lakik) pékmester házigazdájától két szobát kapott, melyeknek egyikében elszállásolhatta a vidékről, többnyire Zalából

⁸ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1826. jan. 16. 3., 20.

⁹ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1830. okt. 11. 7.

¹⁰ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1830. nov. 1. 10–11.

¹¹ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1830. nov. 29. 1.

¹² OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1833. jan. 6. 5. Kölcsey Ferenc szatmári követ szintén arra panaszkodott 1833 januárjában, hogy elfoglaltságai miatt csak este 10 órakor kerül haza, s alig jut ideje levélírára. Vö. *Kölcsey Ferenc: Levelezés III. 1832–1833.* S. a. r. Szabó G. Zoltán. (Kölcsey Ferenc Minden Munkái) Bp. 2011. 125–126. (Kölcsey levele Kende Zsigmondhoz. Pozsony, 1833. jan. 12.)

¹³ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1833. jan. 6. 7.

¹⁴ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1833. febr. 3. 2.

érkező látogatóit, vendégeit is.¹⁵ 1830 szeptemberében előbb a város zsidó negyedében, a Schlossbergi Újtelep (Neustift) utca 850. számú házában kapott szállást, ott azonban nem érezte jól magát,¹⁶ ezért rövidesen az Óvárostól keletre húzódó Kórház utca (Spital Gasse) 590. számú házába, az úgynevezett Nesterházba költözhetett át.¹⁷ Deák Antal e szálláshelyein vetette papírra hetenként az Oszterhueber Józsefhez írt, többnyire hosszabb terjedelmű országgyűlési leveleit. Ezeket általában esténként-éjszakánként vagy ünnepnapokon fogalmazta meg. Üres óráit legszívesebben ezzel töltötte, amint azt sógorához 1833 januárjában intézett levelében is megvallotta: „legkedvesebb mulatságom az, mikor Neked levelet írok, mert az általam mindenkor nagyon kedvelt társaságodban képzelvén magamat lenni, úgy érzem helyheztetésemet, mintha Veled beszélgetnék”.¹⁸

Deák Antal valószínűleg levélírás közben is hódolt nagy szenvedélyének, a pipázásnak. Öccsét szintén szenvedélyes dohányzóként jellemezték a kortársak: Tóth Lőrinc szerint mind a pozsonyi Ligetben sétálva, mind az ellenzék esti tanácskozásain ott volt Deák Ferenc szájában a szivar, és Pulszky Ferenc is úgy emlékezett, hogy a pipa vagy szivar ritkán hagyta el Deák száját, a szobájában pedig egy válogatott tajtékpipa-gyűjteménye volt, s nem utasította vissza, ha valaki egy pipát ajándékozott neki.¹⁹ Deák Antal egyik – meg nem nevezett – pozsonyi homeopata orvosa 1826 áprilisában azt tanácsolta a betegséggel küszködő zalai követnek, hogy a naponta szívni szokott 15 pipa dohány helyett csak ötöt szívjon, ezért csak akkor pipázott, ha már nagyon megkívánta. A dohányzástól való tartózkodását mutatja, hogy még ekkorra sem fogyott ki a dohányzacskója, amelyet több mint fél évvel korábban, Kehidán töltött meg.²⁰ Egy évvel később, 1827 áprilisának végén újabb homeopata orvosa, a francia származású Lebel (vagy ahogy másik páciense, Széchenyi István gróf írta naplójában: Le Bel)²¹ teljesen megtiltotta az ismét betegeskedő Deák Antalnak a dohányzást. „[...] már egy hete nem volt pipa a számba, s csak hogy azt ne is kívánjam, pipáimat is elzárattam” – írta sógorának május

¹⁵ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1825. szept. 9. 9–10.; 1832. dec. 23. 7. Deák Ferenc szállásáról lásd *Völgyesi Orsolya*: Deák Ferenc Pozsonyban. Honismeret 31. (2003) 6. sz. 6.

¹⁶ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1830. szept. 6. 2.

¹⁷ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1830. szept. 16. 2. p. Ez utóbbi ház a Johann Nester ácsmester örökösének tulajdonában lévő négy pozsonyi lakóépület egyike lehetett. Vö. *Tóth Á.*: A diétaváros fellázad i. m. 375., 380.

¹⁸ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1833. jan. 13. 8.

¹⁹ *Tóth Lőrinc*: Deák Ferencz. In: Magyar szónokok és statusférjak. (Politikai jellemrajzok) Kiadja Csengery Antal. Pest 1851. 30.; *Pulszky Ferenc*: Életem és korom I. Bp. 1958. 158.; *Pajkossy Gábor*: Deák kettős tükörben. Reformkori jellemzések (1836, 1840). In: Zala követe, Pest képviselője. Deák Ferenc országgyűlési tevékenysége 1833–1873. (Zalai Gyűjtemény 59.) Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg 2004. 346.

²⁰ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1826. ápr. 24. 11.

²¹ SZIN II. 504.; SZIN IV. 554.

1-jén,²² a hónap végén azonban bevallotta: nem tudott ellenállni a kísértésnek, felmentette magát a teljes tilalom alól, és naponta elszívott négy pipa dohányt.²³

Amikor a rossz idő szobájukba kényszerítette az országgyűlési követeket, szintén előkerültek a pipák, s a szállásaikon folytatott beszélgetéseik közben nagy füstfelhőket eregettek; így tett például Deák Antal is társaival 1830. szeptember 25. hűvös, esős délutánján.²⁴ A hosszú téli esték szintén dohányzásra csábították a zalai követet. 1832 decemberében esténként, ha elfoglaltságai megengedték, szállásszomszédjaihoz, Balassa Gábor veszprémi kanonokhoz és Villax Ferdinánd zirci apáthoz járt át beszélgetni és pipázni,²⁵ a következő hónapban pedig zalai követjárása, Zalabéri Horváth János cs. kir. kamarás szállásán, győri ismerőse társaságában szívott ki „egynéhány jó pipa dohányt”.²⁶

A pipázás lehetősége jelentette az egyik vonzerőt Deák Antal számára abban a hazafias szellemű országgyűlési klubban is, amelyet 1825 őszén Széchenyi István és Károlyi György grófok rendeztek be Pozsonyban. E politikai kaszinó eleinte Károlyi lakásán működött, később Széchenyi a Sétatéren lévő Erdődy grófi palotában bérelt ki tágas helyiségeket, ahová azután rangkülönbség nélkül meghívta az országgyűlés tagjait. Itt a megjelentek kötetlen körülmények között, újságokat olvasgatva, pipa-füstöt pöfékelve beszélgethettek, vitatkozhattak a politikai eseményekről, ugyanis a gróf töltött pipákat helyezett el vendégei számára a kaszinó termeiben. Miután 1826 januárjában lejárt a bérleti szerződés, Jeszenszky báró főtéri házának második emeletére költöztették át a klubot, ott azonban már nem működött sokáig, mert Széchenyi számára időközben fontosabb lett a pesti Nemzeti Kaszinó szervezése.²⁷

Amikor 1825 októberének közepén Deák Antal is meghívást kapott a kaszinóba, így írt erről, illetve Széchenyiről a sógorának: „Gróf Károlyival egy nagy quartélyt vettek fel, s ott mindég nyilván való társaság van; az ablegatusok [követek M. A.] szoktak ott pipázni, discourálni, mulatni; minden nap legalább 100 pipa van nála töltve. Én is megszólítottam az oda való járásra, el is megyek, mihelest reáérek”.²⁸ A zalai követ valóban látogatója lett a sétatéri Erdődy-palotában lévő kaszinónak, és azt december elején részletesebben is bemutatta Oszterhueber Józsefnek:

²² OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1827. máj. 1. 2–3.

²³ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1827. máj. 30. 10.

²⁴ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1830. szept. 27.

²⁵ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1832. dec. 23. 7.

²⁶ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1833. jan. 20. 9.

²⁷ *Viszota Gyula*: Gróf Széchenyi István élete és működése 1820–1825 közt. In: SZIN II. LXXVI., LXXXII.; *Takáts Sándor*: Első kaszinóink és Metternich. In: *Uő*: Hangok a múltból. Bp. É.n. 162–163.; *Takáts Sándor*: Széchenyi István gróf reuniója és az Akadémia alapítása. In: *Uő*: Kémvilág Magyarországon I. Bp. É. n. [1932.] 79., 85., 91–92.

²⁸ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1825. okt. 17. 14. Széchenyire vonatkozó részletét közli *Marczali Henrik*: A magyar politikai élet egy táblabíró leveleiben. Budapesti Hírlap, 1929. december 25. 59.

„A téli unalmas estvéknek jobban és barátságosabban leendő eltöltésére mi itt angulus módra egy különös casinót állítottunk fel a theatralis épületnek felső emeletjében. Egynéhány mágnás és a vármegyék követjei járnak ide. Minden holnapra fizet egy személy 5 forintot ezüstöt, és így szabad magának bemenni, s ha a vármegyéből látogató valaki feljön, azt is bevezetni, s ott a protocollumba nevét annak fel kell jegyeztetni, nehogy valami heterogeneus [másfajta M. A.] ember vetemedjék közinkbe, mert minden embert a társaságba nem veszünk. Ebben a casinóban van két biliárd, schak és más játékok, sok pipák, újságok. Délután 3 órától fogva éjjeli 12 óráig nyitva van; szolgálk vagynak, akik comoditására [kényelmére M. A.] az embernek ruhájára vigyáznak, a biliárd körül szolgálnak, s a [többi]. Ide járunk tehát conversáldni, mely annyiból is kellemetes, hogy mind a theatrom, mind a Redout szálla²⁹ abban az épületben, és így minden együtt közel van. Még vacsorálni is lehet abban az épületben, de már a vacsorát meg kell fizetni; de pipázni, biliárdozni azon az 5 forinton szabadon lehet. Vagyunk a társaságban vagy százan, mindig jön-megy ott az ember, és ez is nem keveset mulat bennünket.”³⁰

Széchenyi István gróf és főrendi társai 1826. április 9-én rendezték az első pozsonyi lóversenyt, melyre szinte az egész város kíváncsi volt. Mivel az esemény felsőbb engedély nélkül történt, a szervező gróf megrovást kapott a császári hadsereg tisztikarától.³¹ Deák Antal ezen a lóversenyen még nem volt jelen, hallomásból azonban értesült róla: „Itt a múlt héten az ifjú mágnások nagy lófuttatást adtak, két angulus mértföld volt karikában a pálya, melyet elérni kellett a lovaknak. Mondják, Széchenyi Istvánnak egy lova 4 minutum alatt befutotta pályáját, s ugyan az ő és gróf Eszterházy Mihály lovai voltak a nyertesek; a legrosszabb futó ló is 6 minutum alatt ért a célhoz.”³² A második, május 28-án kilenc futammal, 21 ló részvételével tartott pozsonyi lóversenyre már Bécsből is sokan ellátogattak, bár a futtatás – amit Széchenyi inkább szórakozásnak, semmint versenynek tekintett – a szervező gróf szerint rendkívül gyarlóra sikerült.³³ Ezt a rendezvényt a zalai követ is megsejmelte, mást azonban nem jegyzett fel róla, mint azt, hogy az sokáig, délelőtt 11 órától délután 4-ig tartott, s ez idő alatt derekasan megéhezett.³⁴

A reformkori Pozsony társasági életének legkedveltebb szabadtéri helyszíne az Óváros szívében lévő, akácfa sorokkal beültetett Sétatér vagy *Promenád*, valamint a várostól délre, a Duna túlsó partján elterülő és az 1825-ben elkészült hajóhídon megközelíthető Liget, az *Au* elnevezésű fás-bokros park volt, melyeket tavasztól őszig egyaránt előszeretettel látogattak a város polgárai és az országgyűlés

²⁹ A pozsonyi vígadó vagy bálterem épületét egybeépítették a városi színházzal.

³⁰ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1825. dec. 4. 5. p.

³¹ Städtische Pressburger Zeitung 1826. április 14. Nr. 29. 343., SZIN III. 40–41.

³² OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1826. ápr. 17. 3.

³³ SZIN III. 60–61.; *Széchenyi I.*: Napló i. m. 470.

³⁴ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1826. máj. 29. 4.

kikapcsolódni vágyó résztvevői.³⁵ Utóbbiak közé tartozott Deák Ferenc is, aki – mint ismeretes – 1833 májusától, Pozsonyba érkezésétől kezdve mindennap nagy sétákat tett kora reggel és estefelé a Sétatéren vagy a Ligetben, többnyire követtársai társaságában, akik szívesen hallgatták adomáit és eszmefuttatásait. Deák Ferenc sétái közben is gyakran politizált; így próbálta kivédeni, hogy a császári titkosrendőrség besúgói kihallgassák az ellenzéki követekkel folytatott beszélgetéseit.³⁶

Öccséhez hasonlóan Deák Antal is elsősorban a mozgásigényét elégítette ki, illetve egészségét próbálta megőrizni a pozsonyi sétatereken, parkokban. 1826 júniusában azt panaszolta sógorának, hogy az esős idő alkalmas ugyan a színházba járásra, de jobban szeretné, ha jó idő volna és sétálni lehetne, mert úgyis eleget ülnek az országgyűlésen.³⁷ 1830 szeptemberének végén szintén arra panaszkodott, hogy a kellemetlen, esős időjárás miatt sem a Sétatérre, sem a Ligetbe nem lehet menni, így a folytonos ülés nem tesz jót az egészségének.³⁸ A követi tisztségéről lemondott és az országgyűlés elhagyására készül Deák Antal 1833 elején alig várta, hogy kítavaszodjon. „A Dunán az álló híd már egészen készen lévén – számolt be róla március 10-én a sógorának –, csapatonként tódul a pozsonyi nép kocsin és gyalog azon keresztül az Auba sétálni, s noha az idő folyvást kedvetlen és borult, de mivel nagy hideg nincs, magam is már néhányszor általkelem rajta”.³⁹ Amikor három héttel később, március végén már kellemes tavaszi időben, rügyező fák között sétálgathatott az emberekkel tömött pozsonyi Ligetben, a következőket írta sógorának az átrendezett városi parkról: „ezt egészen újra, angol módra organisálták, a nagy árnyékos fák és egyenes sétáló helyek helyett tekervényes utakat és apróbb csemetefákkal való ültetéseket készítettek, s így, ha melegebb lesz, kevés árnyékot lelnek az abban sétálni kedvelők”.⁴⁰

A 40 év körüli, agglegény Deák Antal – eltérően szintén egyedülálló, ám a nőkhöz kevésbé vonzó öccsétől – nem annyira politikai, sokkal inkább szerelmi találgákra, a pozsonyi hölgyekkel való ismerkedésre igyekezett felhasználni a város társasági életének szabadtéri helyszíneit is. Nemcsak a külföldi újságírók tapasztalták, hogy Pozsony utcáin feltűnően sok szép nő látható,⁴¹ a zalai követ is arról számolt be a császárvárosban 1826. június 13-án tett egynapos látogatása után, hogy Bécs „fejérnépje nem oly kellemetes és tetszetős, mint a pozsonyi

³⁵ *Ortway Tivadar*: Pozsony város utcái és terei. Pozsony 1905. 282–283., 570–571.; *John Paget*: Magyarország és Erdély. Vál., szerk. Maller Sándor. Bp. 1987. 19., 22.

³⁶ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Levelestár (a továbbiakban: OSZK Kt. Levelestár) Deák Ferenc levele Oszterhueber Józsefhez. Pozsony, 1833. máj 11. (Közl.: Deák Ferenc országgyűlési levelei 1833–1834. S. a. r. Sándor Pál. Zalaegerszeg 1997. 18.); *Tóth L.*: Deák Ferenc i. m. 29.; *Pulszky F.*: Életem és korom I. i. m. 158.; *Völgyesi O.*: Deák Ferenc i. m. 5.

³⁷ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1826. jún 19. 7.

³⁸ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1830. szept. 27. 14.

³⁹ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1833. márc. 10. 10.

⁴⁰ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1833. márc. 31. 8.

⁴¹ *Takáts S.*: Társasélet a pozsonyi országgyűléseken i. m. 375.

szépnem [...]; [ott] nem oly vidám, nem oly szabad pillantatúak a leányok, mint Pozsonyban”.⁴² Sógorához intézett levelei arról tanúskodnak, hogy Deák Antal a pozsonyi országgyűlések alkalmával igyekezett minden lehetőséget megragadni, hogy szabadidejében nők társaságában szórakozzon és élvezze az életet, nem tagadva, hogy „a szeretetre méltó szép lelkekkel” nagyon szeret az ágyban „mulatni”.⁴³ Ezek a pozsonyi kapcsolatai azonban többnyire csak – több-kevesebb anyagi ellenszolgáltatás vagy ajándékok fejében létesített – alkalmi viszonyok lehettek, és legfeljebb addig jutott el, hogy egy idő után állandó szeretőt tartott.⁴⁴ A nagyvárosi életforma illetően előnyeit Deák Antal több követtársa is igyekezett kiélevezni; ifjabb Wesselényi Miklós báró naplója arról tanúskodik, hogy nemcsak a „nagytermészetű” mágnás látogatta előszeretettel Pozsony bordélyházait és örömlányait, a megyei követek egy része sem vetette meg ezt az „időtöltést”.⁴⁵

A reformkori diéták alkalmával az uralkodó, a nádor, a főrendek és a követek egyaránt rendeztek Pozsonyban bálokat, melyek a tánc és a társas együttlét örömeit, az önfeledt szórakozás lehetőségét kínálták a résztvevőknek. Az országgyűlés azon tagjai, akik feleségükkel és lányaikkal érkeztek a városba, különösen igényelték a táncos multságokat, s azok szervezése nem korlátozódott a farsangi időszakra.⁴⁶ Az 1825–1827-es országgyűlés báli szezonját a primási palota nagytermében szeptember 29-én, az uralkodó által tartott fényes udvari bál nyitotta, melyen magyar díszruhában jelentek meg az előkelőségek.⁴⁷ Néhány hét múlva Deák Antal is meghívást kapott Batthyány Antal gróf 300 személyre tervezett fényes báljára, amelyet azonban lemondtak a királyné, Karolina Augusztia atyjának, a bajor uralkodónak váratlanul bekövetkezett halála miatt.⁴⁸ A zalai követ három hónappal később, az 1826 januárjában kezdődő farsangi bálokon igyekezett pótolni az elmaradt szórakozást: „Itt a farsang víg, a sok csörgő szánok tele kolompozzák éjjel-nappal füleinkeket, minden nap theatrom, minden héten háromszor bál van, és így a multság felesleges is; amiben pedig otthon többször szükségét is látok, itten szinte már az undorodásig való bővségében is vagyok annak” – írta ekkor Oszterhueber Józsefnek, a pozsonyi hölgyekkel folytatott szerelmi viszonyaira utalva.⁴⁹

⁴² OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1826. jún. 19. 1–2.

⁴³ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1827. jan. 22. 16.

⁴⁴ Erről bővebben lásd *Molnár András*: „...a szeretetre méltó szép lelkekkel nagyon szeretek mulatni”. Nők, szerelem, házasság Deák Antal regéiben és leveleiben. Pannon Tükör 29. (2019) 1. sz. 58–71.

⁴⁵ *Priszlinger Zoltán*: Strigulákban mért férfiaság. Szerelem és szexualitás ifjabb Wesselényi Miklós naplójában. Sic itur ad astra. 58. (2008) 214., 218–219.

⁴⁶ *Takáts S.*: Társasélet a pozsonyi országgyűléseken i. m. 395–396.; *Sas Andor*: A koronázó város. A bécsi kongresszustól a nagy márciusig 1818–1848. Pozsony 1973. 92–93.

⁴⁷ Magyar Kurir, 1825. október 7. 225–226.; Hazai s Külföldi Tudósítások, 1825. október 8. 227–228.; *Takáts S.*: Társasélet a pozsonyi országgyűléseken i. m. 396.

⁴⁸ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1825. okt. 17. 16.

⁴⁹ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1826. jan. 16. 19.

1827-ben január 7-én tartották az első farsangi bált Pozsonyban.⁵⁰ Deák Antal a következő hetekben alaposan kivette részét a mulatságokból: „Beköszöntvén a farsangi víg napok, [...] amennyire Isten tudnom adta, s erőm, egészségem és tehetségem engedi, én sem hagyok magamnak fogyatkozást tetetni. Itt a sok bálok, comediák, operák s más mellékes mulatságok a napot nagyon rövidítik, mindennek bővségében vagyunk, csak pénz legyen.”⁵¹ Az pedig, ha nem is volt sok, „de mulatságunkra mindig elég lévén, soha unalmat nem szenvedünk” – vallotta később sógorának a zalai követ.⁵²

Deák Antal az utolsó báli szezont 1833 januárjában töltötte Pozsonyban, a nagy hideg miatt azonban egy ideig csak az ülésekre és ebédelni járt, így a megkezdődött farsang jeleit nemigen tapasztalta, csupán annak vette hírért, hogy a városban „a főbb urak piqueniquet szerkesztetnek, azaz piknik alatt isméretes táncos mulatságot. 50 pengő forintot kell annak fizetni, ki két ilyen mulatságban részt veszen”.⁵³ Egy héttel később a követek által rendezendő bálokról, illetve zalai követtársa, Zalabéri Horváth János cs. kir. kamarás ez irányú ténykedéséről írt sógorának: „A mostani farsangi napokat most akarják itteni uraink vígan tölteni; a nemesi kar 4 bált akar, mégpedig fényeset, organisálni. Horváth Muki⁵⁴ az egyik, kire ezeknek elrendelése bízva vagyunk; nem tetszik ugyan neki ezen provincia [feladat, feladatkör M. A.], de mivel már reátörtek, nagyon ügyeskedik az elvállalt tisztének pontos teljesítésében, hogy szégyent ne valljon”.⁵⁵

Deák Antal 1833 januárjának végén készítette el utolsó, egyben legrészletesebb beszámolóját a pozsonyi báli szezonnál: „Itt a farsang töltve sok táncmulatságokkal, vígan történik, magamnak is 4 piquenique 20 forint váltómban van, hogy részt vegyek benne; első táncosnak fogom magamat készíteni, de mivel ennek talán cipő és harisnya kellene, ehhez lábom szoktatva nincsen, úgy végeztem magamban, hogy talán ezúttal felhagyok a táncsal. Pozsonynak minden szépnemű nevezetesebb személye készül reá. Collegám, Horváth Muki egyik, ki ezen táncmulatságokat organisálja, s így attól tudom, hogy egyszerre a Redout teremben 1200 szál viaszgyertya fog égni;⁵⁶ talán meg is vakul az ember a sok gyertyavilágnak csillogásától. Palatinus⁵⁷ őhercegsége is táncokat ad, amavval el-

⁵⁰ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1827. jan. 7. 8.

⁵¹ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1827. jan. 22. 15.

⁵² OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1827. máj. 30. 3.

⁵³ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1833. jan. 13. 9.

⁵⁴ Horváth János (Muki), Zalabéri (1788–1853), cs. kir. kamarás, 1831-től 1834-ig Zala vármegye első alispánja, 1832-től 1834-ig országgyűlési követ.

⁵⁵ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1833. jan. 20. 10.

⁵⁶ Vö. Gróf Keglevich Jánosné Zichy Adél grófnő naplói. Ötödik közlemény. Budapesti Szemle 251. kötet (1938) 733. sz. 349. (1833. január 25-én fényesen sikerült a követek bálja, a Redout nagytermében közel 1800 gyertya égett.)

⁵⁷ József nádor, Habsburg főherceg.

lenkezőt, mert ide minden embernek, ki nem táncol, magyar ruhában, mégpedig aranyosban, kardosan kell megjelenni”.⁵⁸

Deák Antal idézett leveleiben többször utalt a pozsonyi színházi előadásokra. Az Óvárosban, a Sétatér keleti szélén álló impozáns teátrum, mely az első hazai kőszínház volt, a reformkorban az egyik legszebb és legnagyobb hazai színházépületnek számított. Az 1776 novemberében megnyitott, tágas nézőterű városi színház kiváló akusztikája az operaelőadásoknak is kedvezett. Kezdetben a legjobb vándortársulatok váltották itt egymást, majd idővel állandó német nyelvű társulata lett, mely szoros kapcsolatban állt az osztrák, különösen a bécsi színházi élettel. 1825-től 1832-ig Johann August Stöger osztrák operaénekes igazgatta a pozsonyi városi színházat és annak állandó német társulatát. Amikor az uralkodó 1825 szeptemberében Pozsonyba érkezett, a társulat Rossini *Sevillai borbély* című operájával mutatkozott be, majd szinte folyamatosan játszott zenés és prózai darabokat az országgyűlések résztvevői, valamint a város polgárai és vendégei számára. Stöger utódja 1832-től Leopold Hoch volt, aki egyidejűleg a soproni és badeni városi színházat is vezette, ezért a pozsonyi társulatot ténylegesen a felesége igazgatta.⁵⁹ Deák Antal 1825 őszétől többször megfordulhatott a pozsonyi német színházban, ám annak előadásait csak egyetlen alkalommal, 1833 januárjának elején minősítette írásban: „A theátrum itt ez idén felette rossz és minden criticán alól van; miolta Pozsonynak utcáit nyomom, kétszer voltam benne, de multság helyett unalmat lelvén ott, a játszott darabnak végezete előtt elhagytam azt.”⁶⁰

A már állandó társulattal bíró teátrum befogadó színházként is működött, időnként vándor színtársulatok bérelték ki. 1825. szeptember 16-án kezdte meg játékát Pozsonyban a *Nemzeti Színjátszó Társaság*, mely Székesfehérvárról, Fejér vármegye támogatásával érkezett az országgyűlés székhelyére. A névlegesen Kolosváry Pál, ténylegesen viszont Pap Gábor által igazgatott 32 fős, válogatott társulat a kor magyar színészetének legjobb erőit egyesítette. Tagjai között a fehérvári társulat meghatározó személyiségei mellett ott volt a miskolci magyar színtársulat színe-java is. Pozsonyi vendégszerepelésüket az tette lehetővé, hogy az országgyűlés résztvevői bérletet vásároltak az előadásaikra, melyekre december végéig 22 alkalommal került sor, mielőtt 1826 januárjában eltávoztak a városból.⁶¹

⁵⁸ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1833. jan. 27. 7.

⁵⁹ *Karl Benjowszky*: Das alte Theater. Kulturgeschichtliche Studie aus Pressburgs Vergangenheit. Bratislava-Pressburg 1926. 92–95.; *Ortvay T.*: Pozsony város i. m. 284–286.; *Sas A.*: A koronázó város i. m. 311–313.; *Magyar színháztörténet 1790–1873*. Szerk. Kerényi Ferenc. Bp. 1990. 39.

⁶⁰ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1833. jan. 6. 4. 1835 nyarán egy angol utazó is azt tapasztalta, hogy a pozsonyi német színtársulat „épp csak hogy megjárja”. Vö. *Paget, J.*: Magyarország és Erdély i. m. 22.

⁶¹ *Hazai s Külföldi Tudósítások*, 1825. október 8. 229.; október 19. 249–250.; november 16. 313.; *Benjowszky Károly*: A pozsonyi magyar színészet története 1867-ig. Pozsony 1928. 58–70.; *Magyar színháztörténet 1790–1873*. i. m. 156–157.

A társulat egyik utolsó előadása a vidéki nemesség körében népszerű zalai költő, Kisfaludy Sándor *Az emberszívnek örvényei* című történeti szomorújátéka volt, amely a nemességet magasztalva azzal a tanulsággal szolgált, hogy a magyar nemesnek magyar nemes leányt kell feleségül vennie, különben megbűnhődik. Akadtak ugyan a darabban szép részletek, s elég gördülékenynek tűnt a költői nyelve is, a jellemrajzok azonban eléggé naivak, a monológok hosszadalmasak, a jelenetek pedig gyengék voltak.⁶² Hasonlónak találta a darabot Deák Antal is: „A napokban játszották itt Kisfaludy Sándor úrnak az »Emberi szívnek örvénye« alatt készült munkáját. Sok szép lelkes, tüzes hazafiúi kifejezések fordultak elől abban, de az egész mégsem nyerte meg a közönségnek helyben hagyását, mert nem készült az egészen a drámáknak szoros rendszabásai szerint, melyeket a máí ízlés igen meg kíván és tud ítélni.”⁶³ A zalai követ 1826 januárjának derekán még azt írta sógorának, hogy Pozsonyban mindennap színházi előadás van,⁶⁴ egy héttel később viszont már a magyar színtársulat távozására keresett magyarázatot: „a Magyar Színjátszó Társaság nem tudván itt élni, eltávozott; ez[t] azonban nem a diaetán uralkodó magyar lélek elhamvadásának, hanem inkább önnön maga a Társaság felette sokat kívánó indulatjának lehet tulajdonítani. Kaptak ők itt eddig közel 10 ezer forintot, s mégis az a panaszkok, hogy nem elég fenntartásokra; ha tehát ez a szép summa a mostani szűk időben nem elég, akkor nem igen reménylhetjük, hogy a Magyar Színjátszó Társaság valaha erős lábra kaphasson hazánkban, mert szer felett való áldozatokat még hasznosabb intézetekre sem igen képes most a nemzet tenni.”⁶⁵

Az 1825–1827-es diéta hátrálévő időszakában, valamint 1830 őszén az országgyűlés színházszerető résztvevőinek be kellett érniük az állandó német társulat játékaival, mivel magyar színészek csak hét év elteltével léptek fel ismét Pozsonyban. Időközben Komlóssy Ferenc igazgató a nyugat-dunántúli vármegyék anyagi támogatásával szervezte meg a Dunántúli Színjátszó Társaságot, mely 1831-ben és 1832-ben végigjárta a jelentősebb dunántúli városokat, elsősorban megyeszékhelyeket. A Komlóssy vezette társulat 1833. január 13. és május közepe között vendégszerepelt Pozsonyban. A városi színházban másnaponként tartott előadásai költségeit ismét bérletek értékesítésével próbálták fedezni, de így is anyagi gondokkal küszködtek, fogadtatásuk pedig igen eltérőnek bizonyult. Elsősorban az országgyűlési

⁶² Pintér Jenő magyar irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés. V. A magyar irodalom a XIX. század első harmadában. Bp. 1932. 410–411.

⁶³ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1826. jan. 2. 6. Vö. *Marczali H.*: A magyar politikai élet i. m. 59.

⁶⁴ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1826. jan. 16. 9.

⁶⁵ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1826. jan. 23. 3–4. Vö. *Marczali H.*: A magyar politikai élet i. m. 59.

ifjúság számított rendszeres közönségüknek, míg a német színjátszáshoz szokott arisztokrácia és a hölgyközönség mindvégig távolmaradt produkcióiktól.⁶⁶

Amikor Deák Antal 1833 januárjának elején hírt vette, hogy az általa a Zala megyei fellépéseiről ismert – és alispánként is támogatott – magyar színtársulat Pozsonyba érkezett, várakozással tekintett előadásaiuk elé: „A napokban érkezett ide Komlóssynak Magyar Társasága minden pénz nélkül, mert a várostól ingyen nyert szállásaihoz szükséges holmi házi bútorok szerzésére Horváth Mukitól⁶⁷ kértek kölcsön 15 forint pengőt. Megegyeztek ők az itteni theatrum directorával⁶⁸ úgy, hogy minden holnapban 12 játékot adnak, és ezért a director 1800 forint váltót fog adni nekik, a bejövétel [értsd: a bevétel M. A.] azonban a directoré maradand. Nagyon biztatják magokat, hogy a jelenlévő német társaságot lenyomják, mely a mostani állapotban nem lesz messerség. 30 személyek vannak együtt, s ezek között állítások szerint hatalmas és szép (quod multum confere [ahogy sokszor emlegetik M. A.] énekesnéjek, s evégből operákat szándékoznak adni. Úgy mondják, most reánk jövő csütörtökön adják első játékjukat, ha csak valami nem reménylett eset ismét el nem enyészeti a haza nyelvét elősegítő szándékjukat, minthogy a magyar nemzetiségnek akadályaira találni nem ritkaság; ha ezek egyszer a pozsonyi közönséget estvéneként mulatni elkezdik, magam is részt veszek benne, bár alkalmatlanságomra legyen is a tőlem messzebb eső theatromba menni.”⁶⁹

Beváltva ígéretét, január 13-án Deák Antal is nézője volt a magyar társulat első pozsonyi előadásának, annak végét azonban nem tudta megvárni, mert sietett a szállására, hogy megírandó levelét fel tudja adni a másnapi postával: „Miolta Pozsonyban vagyok, ma voltam harmadszor a theatrumban, s ma is csak ex zelo patriotico [hazafias buzgalomból M. A.], mert Komlóssy Társasága játszott. A theatrom tömve volt, több ember nem is fért bele, de én, valamint előbb, úgy most is az első felvonás után otthagytam azt”.⁷⁰ A zalai követ egy héttel később kifejezetten dicsérte a társulat játékát: „Komlóssy Magyar Színjátzó, vagy amint most a világ nagyobb tökéletesedése tekintetéből magokat nevezik, Színészi Társasága eddig jól folytatja dolgát; valamikor játszik, tömve a theatrom emberekkel, s ha mind ezen hazafiúi szellem a maga divatjában fennállani, mind a társaság is ügyességében csökkenni nem fog, alkalmasint subsistálnak [fennállnak M. A.]”⁷¹

Bár a magyar társulat mindig szép számú közönség előtt játszott, a támogatók hazafias lelkesedése egy idő után lankadni kezdett, s a német színházigazgató

⁶⁶ *Benyóvszky K.*: A pozsonyi magyar színeszet i. m. 72–80.; Magyar színháztörténet 1790–1873. i. m. 161–164.

⁶⁷ Deák Antal zalai követtársától, Zalabéri Horváth János cs. kir. kamarástól.

⁶⁸ Leopold Hoch-hal, a pozsonyi német színház igazgatójával.

⁶⁹ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1833. jan. 6. 4.

⁷⁰ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1833. jan. 13. 7–8.

⁷¹ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1833. jan. 20. 11.

fukarsága miatt Komlóssy már a városból való távozást fontolgatta, amikor a búcsúelőadásnak szánt március 25-ei fellépés alkalmával sikerült kellő számú előfizetést gyűjteniük 12 újabb előadásra.⁷² Erre utalt Deák Antal – némi kritikával – a sógorának március végén írt levelében: „Komlóssy Magyar Színészi Társasága újra 12 előadásokra praenumeratiokat [előfizetéseket M. A.] szedett [...]. Itt fog tehát még ismét játszani ő; pedig hidd el, oly üres a theatrum előadásainál, hogy ha előre való praenumeratiók nem segítenék, alig volna nézője és hallgatója.”⁷³

A korabeli sajtóból és az egykori magánnaplókából tudjuk, hogy számos további látványosság, cirkuszi vagy vásári mutatvány szolgált még Pozsonyban az országgyűlések résztvevőinek kikapcsolódására, szórakoztatására. Így például 1825 őszén a világ minden tájáról összesereglett bűvészek, hasbeszélők és állatidomárok cirkuszi attrakciói, népi énekesek fellépései, léggömb és műszaki gépbemutató, továbbá karikatúristák, panorámaképek és állatsereglet mulattatták a diétára érkezőket.⁷⁴ Ez utóbbi 1825 októberének elején Deák Antal figyelmét is felkeltette, s a látott állatok közül leginkább egy hatalmas hímoroszlán, valamint a – korabeli tévhit szerint – krokodilt is megölni képes „icheneumon” (egyiptomi mongúz) nyerte el a tetszését.⁷⁵ A zalai követ később megtekintette azt a páratlan állatseregletet is, amelyik 1827 januárjának végén érkezett Pozsonyba. Európa egyik legrégebbi élőállat-gyűjteményének, a londoni Tower királyi állatkertjének, valamint az ugyancsak londoni Exeter Change állatainak válogatott, utazó bemutatója elsősorban Észak- és Dél-Amerikából származó egzotikus hullóível, óriáskígyóival és krokodiljaival ejtette ámulatba a pozsonyi közönséget.⁷⁶ Deák Antal, aki máskülönbén a kígyóknak még a nevétől is irtózott, borzongással egyes kíváncsisággal szemlélte e ritka látványosságot. Különösen a halálos szorításukról nevezetes óriáskígyók, a boa constrictorok nyűgözték le, noha azokat olvasmányai alapján még nagyobbnak képzelte.⁷⁷ A zalai követ ugyanebben a farsangi szezonban, 1827 februárjában írta sógorának, hogy Pozsonyban „sok változó látományok” szolgálnak az országgyűlés résztvevőinek mulattatására. E látványosságok között említette a kéz nélkül született, lábával evő, varró vagy kötő lányt, az olasz egyensúlyozó akrobatát és az amerikai Baltimore-ból érkezett, francia származású mutatványost, aki pusztá kézzel izzó vasat rakott a bőrére, valamint forró ólommal és olajjal öblögette a száját.⁷⁸

⁷² *Benyóvszky K.*: A pozsonyi magyar színészet i. m. 76.

⁷³ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1833. márc. 31. 12.

⁷⁴ Hazai s Külföldi Tudósítások, 1825. szeptember 14. 170.; Gróf Keglevich Jánosné Zichy Adél napló. Második közlemény. Budapesti Szemle 250. kötet (1938) 730. sz. 277.

⁷⁵ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1825. okt. 9. 6.

⁷⁶ Städtische Pressburger Zeitung, 1827. február 2. Hirdetési melléklet.

⁷⁷ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1827. febr. 1. 1–2.

⁷⁸ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Pozsony, 1827. febr. 15. 6.

A bátyját követi tisztségében 1833 májusának elején felváltó Deák Ferenc szintén tudósította sógorát több-kevesebb rendszerességgel a Pozsonyban történekről, ám az ő országgyűlési beszámolója alig tértek ki a szabadidő eltöltésére, illetve a társasági életre. Míg Deák Antal idejének egy részét kifejezetten kikapcsolódással és szórakozással töltötte a szállásán, színházban, báltermekben vagy a sétatereken, öccse kevésbé a pozsonyi hölgyekkel, sokkal inkább a közügyekkel foglalkozott szabadidejében is. Ez részben eltérő személyiségükből, habitusokból adódott, részben egy általános jelenségből fakadt: az 1830-as évektől egyre inkább átpolitizálódtak és szekértáborok szerint, elkülönülten szerveződtek a diéták korábban közös, vidám és kedélyes szabadidős programjai, társasági eseményei is.⁷⁹ A Deák-fivérek mindketten agglégények és szenvedélyes dohányosok voltak, mindketten szenvedtek az ülő életmódtól, ezért sokat sétáltak, Antal levelei azonban arról tanúskodnak, hogy ő sokkal mozgékonyabban, nyitottabban és gátlástalanabban igyekezett kiélvezni a Pozsony kínálta társas örömeit, mint lomhább, zárkózottabb és visszahúzódóbb öccse. Deák Antal ha tehetett, szívesen táncolt vagy kirándult, míg Ferenc kerülte a bálkat, utazás helyett pedig olvasott szabadidejében.⁸⁰

LEISURE TIME, ENTERTAINMENT, AND SOCIAL LIFE AT THE DIET OF POZSONY

The Experiences of Antal Deák, 1825–1833

By András Molnár

SUMMARY

Based on recently revealed, unpublished letters of Antal Deák (1789–1842), MP for the county of Zala, and both using and partly publishing the information contained therein, the paper aims to enrich and add nuance to existing knowledge about the leisurely activities, opportunities for entertainment and social life of the participants of the Pozsony diet in the Era of Reforms (1825–1827, 1830 and 1832–1836). As MP for Zala county, in his leisure time Antal Deák wrote letters and smoked his pipe, visited the parliament casino, the local theatre and ballrooms, courted the ladies at the balls, the promenade and the park, went on excursions, attended the derby of Pozsony, and recorded several other spectacles and attractions in the city.

⁷⁹ *Takáts S.*: Társasélet a pozsonyi országgyűléseken i. m. 376.

⁸⁰ OSZK Kt. Levelestár. Deák Ferenc levele Oszterhueber Józsefhez. Pozsony, 1834. márc. 25. Közl: Deák Ferenc országgyűlési levelei i. m. 96.

Hermann Róbert

A FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC CENTENÁRIUMA A MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁSBAN

Korábbi évfordulók

Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc 50. évfordulója historiográfiai szempontból felemás eredményekkel járt. Ezen persze nincs mit csodálkozni, hiszen – kiegyezés ide vagy oda – a „nagy év” eseményeinek legfontosabb politikai és hadtörténeti forrásanyagát még mindig hét pecsét alatt őrizték a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban, illetve a Kriegsarchivban. Még mindig ugyanaz a személy, I. Ferenc József ült az Osztrák–Magyar Monarchia trónján (trónjain), akinek nevéhez a szabadságharc vérbefojtása fűződött. A hazai politikai életet még mindig meghatározta a 1848-asok (meg 1849-esek) és 1867-esek közjogi vitája arról, hogy ki is 1848 igazi örököse és képviselője, s még mindig túl sok egykori szereplő volt az élők között, akiket a kortársak adott esetben orákulumként előrangathattak egy-egy történeti kérdés megvitatásakor.

Ha a történetírásnak a fenti tényezők által meghatározott mozgásterét nézzük, a kép persze nem ennyire szomorú. Ebben az évben jelent meg az első, nem kortárs által írott összefoglaló igényű, a szakma modern szabályainak megfelelő munka Márki Sándor tollából a Szilágyi Sándor által szerkesztett millenniumi magyar történeti összefoglalóban.¹ Márki szakított mind az emigrációs és a függetlenségi párti történetírás, mind a kiegyezést a forradalom és a szabadságharc megtagadásának árán is igazoló publicisztika egyoldalú szemléletével. Ugyanakkor nem csupán belpolitikai vagy hadtörténeti szempontból tárgyalta az eseményeket, hanem figyelemmel volt a forradalom külpolitikai feltételrendszerére is. Mint az erdélyi viszonyok jó ismerője, a nemzetiségi mozgalmakat is öntörvényű jelenségként értelmezte, s óvatosan bár, de bírálta az 1848–1849-es nemzetiségi politikát. A Magyar Nemzeti Múzeum és egyes erdélyi gyűjtemények anyagai révén eddig kiaknázatlan levéltári forrásokat is hasznosított. Márki munkája a pozitivisták történetírás legjobb darabjai közé tartozik, s kiegyensúlyozott szemlélete és gazdag tényanyaga révén máig is használható.

Egy évvel az évforduló előtt tette közzé Breit József vezérkari százados a szabadságharc hadtörténetéről írott háromkötetes összefoglalóját, amely mindmáig

¹ *Márki Sándor*: Az 1848–1849-iki magyar szabadságharc története. In: A magyar nemzet története I–X. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1894–1898. X. 1–394.

a legterjedelmesebb hadtörténeti szintézis a korszakról.² Breit nem folytatott levéltári kutatásokat, de az addig megjelent szakirodalmat jól hasznosította, s a modern hadtörténeti irányzatnak megfelelően nem elégedett meg az események egyszerű leírásával, hanem szakmailag elemezte is azokat. Hiányossága viszont, hogy a munka a bevezető fejezet után szinte teljesen nélkülözi a politikatörténeti fejtegetéseket. A szabadságharc egyik legvitézebb alakulatának, a 3. honvédszászlóaljnak a krónikáját Hegyesi Márton írta meg.³ Hegyesi viszont – éppen a levéltári adatok hiányával szembesülve – példamutató módon, az „oral history” módszerét alkalmazva, azaz a résztvevőket is kikérdezve készítette el művét; kár, hogy példája nem talált követőkre.

Ezek azonban a csúcspontok. A nagyközönség jobbjára nem ezekből, hanem például a Jókai Mór, Rákosi Viktor és Bródy Sándor által írott nagy, haránt alakú, reprezentatív albumból tájékozódott, amelyben viszonylag csekély volt a történeti hitelesség, ám annál több a legenda s a honfikeblekre ható érzelem. (A munka egyetlen pozitívuma, hogy a forradalom és szabadságharc történetéről szóló összefoglaló tanulmányt Marczali Henrik írta benne.)⁴

Új eredményeket csak új szemléleti megközelítésű munkák hozhattak. Ezek közé tartozik Szabó Ervinnek, a magyar szociáldemokrácia egyik legkiválóbb képviselőjének munkája, amely az 1848-as társadalmi és pártharcokat dolgozta fel.⁵ 1848–1849 a dualizmus kori politikai rendszer résztvevői számára komoly legitimitációs erőt jelentett. Akár abban a formában, hogy – mint a kiegyezési rendszer védelmezői – azt állították: az 1867-es rendszer nem más, mint a reális 1848, akár abban a formában, hogy mint a rendszer közjogi ellenzéke, azt állították, hogy a kiegyezés védelmezői feladták az 1848–1849-es közjogi önállóság jelentős részét. A századelő polgári radikális és szociáldemokrata publicistái, történészei az egész kérdésfeltevést tartották hamisnak. Úgy vélték, a dualista Magyarországgal nem az a baj, hogy nem játsszák elégszer a magyar himnuszt, vagy az, hogy a központi birodalmi kormányzerveknek túl nagy a beleszólásuk a magyar állam ügyeibe, hanem az, hogy a rendszer társadalmi szempontból igazságtalan, mert a társadalom jelentős része nem rendelkezik politikai jogokkal, s mert abban a gazdasági rendszerben milliók élnek nyomorban.

² *Breit József*: Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története I–III. Bp. 1897., 2. kiadás. Bp. 1930. A két kiadás között – az 1910-1920-as évek gazdag történeti termése ellenére – csupán tördelésbeli különbségek vannak.

³ *Hegyesi Márton*: Az 1848–1849-iki harmadik honvédszászlóalj története. Bp. 1898.

⁴ *Bródy Sándor – Jókai Mór – Rákosi Viktor*: Ezernyolczszáznegyvenyolcz. Az 1848/49-iki magyar szabadságharc története képekben. Bp. 1898. (Reprint Bp. 1991.) Vö. még 1848. 1898. Szabadságharcunk emléke. Nemzeti díszmű. Szerk. Boross Vilmos. Bp. É. n. [1898.]

⁵ *Szabó Ervin*: Társadalmi és pártharcok a 48–49-es magyar forradalomban. Bécs 1921.; A Huszadik Század körének történetfelfogása. Szerk. Pók Attila. (Történetírók Társasága) Bp. 1982.

Érthető, hogy a rendszer átalakításáért folytatott küzdelemben e politikai csoportok az uralkodó csoportok politikai és történeti legitimitációját, ezen belül a negyvennyolcas örökséget is támadták. Véleményük az volt, hogy 1848 tavaszán a magyar átalakulás nemhogy túl messze ment volna, hanem társadalmi szempontból igen mérsékelt volt. Szabó Ervin az 1848-as társadalmi és pártharcokról írott nagyszabású, 1921-ben poszthumusz megjelent munkájában azt a folyamatot mutatta be, ahogyan az utolsó rendi országgyűlés – a szociális nyugtalanságoztól félve – eljutott a jobbágyfelszabadítás kimondásáig, s ahogyan a paraszti népesség helyzetének további javítását célzó törekvések az önvédelmi harc miatt végül is elmaradtak. Szabó – ellentétben a korábbi történetírással – úgy vélte, hogy a parasztság követeléseinak kielégítetlensége komoly szerepet játszott az önvédelmi, majd a függetlenségi háború kudarcában. A korábbi, nemesi-polgári történetírás a magyar uralkodó osztály önzetlenségét hangsúlyozta, mondván, hogy egyik pillanatról a másikra lemondtak a jobbágyi szolgáltatásokról és az úrbéres földekről. Szabó ezzel szemben az önzést hangsúlyozta, mondván, hogy a nemesség csak annyit adott, amennyit kénytelen volt adni, s némi túlzással szinte rendi-nemesi mozgalommá degradálta 1848–1849 történetét. Szabó az összefoglalókon, a korabeli sajtón és a helytörténeti irodalmon kívül nem használt más forrásokat. Ám így is szemléleti megújítója lett az 1848-as historiográfiának, hiszen először emelte be abba a társadalomtörténeti elemet. Más kérdés, hogy a társadalomtörténeti szempont túlhangsúlyozásával egy újabb egyoldalúság historiográfiai alapjait is megteremtette. A mű 1946-ban jelent meg itthon, s a centenáriumra újra kiadták.⁶

A forradalom és szabadságharc 75. évfordulója szinte nyomtalanul múlt el a magyar történetírásban. A szakma reprezentatív folyóirata, a *Századok* mindössze két tanulmányt közölt a korszakról.⁷ A hadtörténészek közül Gyalókay Jenő, Gyalókay Lajos negyvenkilences honvédszázados fia tett ki magáért, ő négy tanulmányt és forrásközleményt is publikált 1923–1924-ben Bemről és az erdélyi hadjáratról⁸, de a *Hadtörténelmi Közlemények* hasábjain több más forrásközlemény is megjelent e két évben. A bécsi levéltári anyag kutathatóvá válásával megnyíló lehetőségeket jelezte a Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai sorozat

⁶ *Szabó Ervin*: Társadalmi és pártharcok a 48–49-es magyar forradalomban. Előszó Horváth Zoltán. Bev. Jászi Oszkár. 2. kiadás. H. é. n. [Bp. 1946.]

⁷ *Márki Sándor*: Petőfi a történelemtől. *Századok* 57–58. (1923–1924) 1–15.; *Meszlényi Antal*: A Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottság működése 1848. március 23-ától ápr. 20-áig. *Századok* 57–58. (1923–1924) 714–757.

⁸ *Gyalókay Jenő*: A háromszéki hadjárat 1849. július 16–24. *Hadtörténelmi Közlemények* 23–24. (1922–1923) 56–114.; *Uő*: Báró Puchner Antal altábornagy jelentése az erdélyi állapotokról. (1848. november 1.) *Levéltári Közlemények* 1. (1923) 334–341.; *Uő*: Bem tábornokra vonatkozó külföldi iratok a Nemzeti Múzeum levéltárában. *Levéltári Közlemények* 1. (1923) 187–194.

egyik első kötete, Beniczky Lajos 1848–1849-es bányavidéki kormánybiztos és honvéd alezredes visszaemlékezésének és jelentéseinek Steier Lajos által közzétett gyűjteménye.⁹ Ennek kapcsán a korszak legmeghatározóbb történetírója, Szekfű Gyula fejtette ki véleményét a forradalom és szabadságharc historiográfiájáról, mondván, hogy 1918 előtt a magyar történetírás keveset tett e jelentős időszak feldolgozása és megismertetése érdekében.¹⁰

Az 1945 után kialakuló rendszer valamennyi demokratikus (vagy magát demokratikusnak tartó) pártja 1848–1849 örökösének vallotta magát, ám ezen az örökségen mindenki mást értett. A legerősebb külső bázissal, a szovjet állam és hadsereg támogatásával rendelkező Magyar Kommunista Párt leplezetlenül törekedett az 1848–1849-es örökség kisajátítására, ám e kisajátítás nem jelentette az egész örökség vállalását. A kommunista történelemszemlélet emblematisztikus alakjává Kossuth, Petőfi és Táncsics váltak.¹¹ E történelemszemlélet lényege abban foglalható össze, hogy 1848–1849 forradalma és szabadságharca azért nem volt képes győzelmet aratni, mert a vezetés már 1848 áprilisában kicsúszott a forradalmi erők kezéből, s noha Kossuth révén 1848 szeptemberétől egy részük ismét a hatalom közelébe került, a legradikálisabbak s ezért legtisztábban látók mindvégig kívül maradtak ezen a körön. E történelemszemlélet alapjait a Szovjetunióbeli emigrációban a rendszer későbbi fő ideológusa, Révai József rakta le a magyar forradalomról írott tanulmányaiban. Révai szakított az események mindközjogi, mind hadtörténeti jellegű periodizációjával, s helyette egy csupán a belpolitikára, azon belül is az „osztályharca” koncentrált korszakolást alkalmazott. E periodizáció részint a Szabó Ervin által felvázolt koncepció, részint pedig a történelmet az osztályharcok történetének tekintő marxista történelemszemlélet logikus következménye volt. Mindez az 1930-as évektől kezdve kiegészült az osztályharc állandó éleződéséről szóló sztálini doktrínával, ami 1945, majd 1948 után a belpolitikai harcokban is kiváló történeti-ideológiai eszközzé vált.

Miután a magyar 1848–1849-et nem az osztályharc folyamatossága és állandó éleződése jellemezte, Révai ezt az osztályharcot kénytelen volt a ténylegesen kialakulatlan magyar pártrendszeren belüli pártharcok történetévé átalakítani. Ennek logikus következménye volt aztán, hogy Révainál a magyar nemesi radikálisok 1849. március-áprilisi kiszorulása a hatalomból vált a szabadságharc

⁹ *Steier Lajos*: Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és tót mozgalomról. (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Emlékiratok.) Bp. 1924.

¹⁰ *Szekfű Gyula*: Negyvennyolcas történetünk mai állása. Napkelet 2. (1924) 8. sz. 243–253.

¹¹ Ennek 1918–1919-es előzményeire lásd *Vörös Boldizsár*: 1848–1849 történelmi személyiségei – 1918–19-ben. In: Emlékezet, kultusz, történelem. Tanulmányok az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulója alkalmából. Szerk. Hudi József – Tóth G. Péter. Veszprém 1999. 45–50.

hanyatlásának és bukásának kezdetévé, noha ez az időpont egybeesett a honvéd főserg sikeres tavaszi hadjáratával. Ez a mulatságos korszakolás aztán egészen az 1980-as évekig továbbélt a magyar történeti összefoglalókban.¹²

A centenárium előkészületei

Ettől függetlenül 1945 után egy ideig úgy látszott, hogy 1848–1849 végre történeti témává válik. A csillagzat is szerencsésebbnek ígérkezett szakmai szempontból, mint akár az 50., akár a 75. évfordulón. Megszűntek az 1918 előtti időszakot jellemző közjogi szempontok; az ellenforradalmi rendszer hivatalos ideológiája sem befolyásolta a korszak megítélését. A levéltári anyag szabadon kutatható volt, s az 1919–1944 közötti időszakban folyó forrásfeltáró és -publikáló munka lehetővé tette a korszak új szemléletű feldolgozását (vagy feldolgozásait.) Noha az 1848–1849. évi kormányzat- és politikatörténet legfontosabb forrásainak csak töredéke jelent meg a két világháború között, az akkor publikált több száz okmány így is mennyiségi és minőségi ugrást hozott az 1918 előtti időszakhoz képest.

A száz éves jubileum megünneplését valamennyi politikai párt fontosnak tartotta.¹³ A centenáriumi szervezetek, bizottságok munkáját a Mihályfi Ernő kiszagda politikus vezette Tájékoztatásügyi Minisztériumnak kellett koordinálnia. A minisztériumon belül egy külön centenáris ügyosztály alakult Huszti Dénes miniszteri tanácsos vezetésével a budapesti és vidéki programok összeegyeztetésére és a miniszterelnökség hasonló nevű ügyosztályával történő együttműködésre. A nagypolitikai szintet a 48-as Tanács és az 1947. április 11-én megalakult Történelmi Emlékbizottság képviselte. Az Országos Nemzeti Bizottsággal együtt ez utóbbi volt az ünnepség hivatalos rendezőtestülete is.¹⁴ A Történelmi Emlékbizottságban a koalíciós pártok a legmagasabb szinten képviseltették magukat: tagjai között ott volt Rákosi Mátyás, Szakasits Árpád, Darvas József is.

A Emlékbizottság irányelveket adott ki a centenárium megünneplésére, amelyeket a Magyar Kommunista Párt kultúrpolitikusa, Révai József dolgozott ki. Az általános irányelvek szerint a centenárium megünneplésénél „abból kell

¹² *Révai József*: Marx és a magyar forradalom; *Uő*: Magyar szabadság; *Uő*: Kossuth Lajos – világszabadság. In: *Uő*: Válogatott történelmi írások. Vál., jegyz. F. Majlát Augusztá. I–II. Bp. 1966. I. 124–176., 189–234., 235–267.

¹³ A centenáriummal kapcsolatos legutóbbi irodalmat lásd *Gyarmati György*: Március hatalma, a hatalom márciusa. Fejezetek március 15. ünneplésének történetéből. Bp. 1998. 95–108.; *Gerő András*: Az államosított forradalom. 1848 centenáriuma. Bp. 1998.; *Szabó Róbert*: Politikai propaganda és történelmi ünnep. Adalékok az 1948. márciusi centenáriumi ünnepségek történetéhez. *Történelmi Szemle* 40. (1998) 215–227.; *Erényi Tibor*: A nemzeti ünnep és a pártok – 1848-ról 1948-ban. *Századok* 132. (1998) 477–488. A kiadványokkal kapcsolatban lásd *Kosáry Domokos*: A Görgey-kérdés története I–II. Bp. 1994. II. 225–244.

¹⁴ *Szabó R.*: Politikai propaganda i. m. 216.

kiindulni, hogy a megemlékezésnek nem szabad pusztán történeti visszaemlékezésnek lenni, hanem a történeti megemlékezést szervesen össze kell kapcsolni a nemzet mai feladataival. [...] 48-nak úgy kell szerepelnie, mint a magyar népi demokrácia előfutárjának, történeti előzményének, melynek művét a magyar nép, a magyar demokrácia folytatja és betetőzi. Legyünk méltók 48 szelleméhez, tanuljunk 48-ból, kerüljük el 48 hibáit, folytassuk és tetőzzük be 48 művét, ezeknek a jelszavaknak a jegyében kell megünnepelni a centenáriumot”.

Az Irányelvek II. része 1848 történeti értékelését tartalmazta. A „Mi volt 1848?” kérdésre a következő választ adta: „A magyar nép harca a feudalizmus belső bilincseinek lerázására és a 400 éves idegen uralom megdöntésével az ország függő gyarmati helyzetéből való felszabadulásra. Nemzeti függetlenség és jobbágyfelszabadítás: *ez volt 48 két fő célja.*” [Kiemelés az eredetiben.] A továbbiakban hangsúlyozta a magyar 1848 nemzetközi beágyazottságát, s a nemzetközi eseményeknek a magyar forradalom kibontakozására gyakorolt pozitív hatását, a 2. alpont szerint az emlékezés és az ünneplés középpontjába Kossuth alakját kell állítani, a 3. alpont szerint pedig anélkül, „hogy Széchenyi, Deák, Batthyány Lajos történelmi érdemeit tagadnók, anélkül, hogy kegyelet nélkül emlékeznénk meg róluk, ki kell mondani határozottan, hogy Kossuth politikája volt a helyes Széchenyi, Deák, Batthyány, a 48-as békepárt és Görgey politikájával szemben”. A 4. alpont szerint ugyanakkor hangsúlyozni kell a pesti népnek, a márciusi ifjúságnak és vezetőinek, a pesti népre támaszkodó radikálisoknak, s „a parasztság vezetőjének, Táncsicsnak szerepét”, anélkül azonban, hogy lekicsinyelnénk azoknak a vezetőknek a szerepét, „akik nem a forradalmi népmozgalomból, hanem a nemesi reformmozgalomból nőttek ugyan ki, vele forrtak össze, de a döntő pillanatban a nép ügye mellé, a nemzet élére álltak (Szemere Bertalan, Csányi László)”. Az 5. alpont szerint ugyanakkor „kegyelettel és történelmi mértéktartással bírálni is kell 48 gyengeségeit”, elsősorban azt, hogy a jobbágyfelszabadítás nem elégítette ki a néptömegek alapvető követeléseit. „48 bukásának tehát nemcsak a külső ellenforradalmi túlerő volt az oka” – folytatja a 6. alpont, „hanem az is, hogy a forradalom és szabadságharc vezető rétege, a középbirtokos nemesség nem tudott valóban következetes lenni a nép és a nemzet ügyének összeforrasztásában”. Révai emellett a bukás (nem a vereség!) fő okai közé sorolja „a magyar nagybirtokos arisztokrácia nemzetárulását” is.

A III. rész a magyarok és a magyarországi nem magyar nemzetek tragikus összecsapását értékeli, aminek objektív oka az volt, hogy a nemzeti mozgalmak természetsszerűleg egymás riválisai és ellenfelei voltak. De akadtak szubjektív okok is, így például „a nemzetiségek vezetőinek és a magyar szabadságharc vezetőinek hibái”. A 2. alpont hangsúlyozza, hogy a „48-as magyar szabadságharcral rokonszenvezett az egész akkori haladó emberiség”, a 3. alpont

viszont megállapítja, hogy „ezt a szolidaritást a magyar szabadságharcra az európai haladó népek és képviselőik gyakorolták, és nem a nyugat-európai polgári osztályok és vezetőik”. A 4. alpont szerint a cári Oroszország „Ausztriával, Poroszországgal és az egész európai reakcióval együtt az európai feudalizmus fővédelmezője [sic] volt, amely fegyverrel akarta leverni a magyar szabadságharcot”. Ugyanakkor az orosz nép legjobbjai az intervenció ellen foglaltak állást, sőt, az orosz hadseregben a Guszev kapitány vezette demokratikus tiszti csoport titokban fellépni készült ellene.¹⁵

A IV. rész a *48 és a magyar reakció* címet viseli, s megállapítja, hogy „a 48-as forradalmak veresége után a magyar uralkodó rétegek elfordultak a szabadságharc szellemétől”, s ez nemcsak a neoabszolutizmus, hanem a kiegyezés időszakára is érvényes, a Horthy-rendszer pedig „arcucsapása volt mindannak, amiért 48-ban a nemzet harcolt”. A sorszám nélküli, *1848 időszereü tanulságai* című rész szerint 48 tanulsága, „hogy a nemzeti szabadság és függetlenség ügyét a dolgozó nép szociális felemelkedésének ügyével kell összekapcsolni, [...] hogy függetlenségünket és szabadságunkat csak a dolgozó osztályok összefogásával, e nemzeti egység megvalósításával lehet biztosítani”, hogy „nemzeti függetlenségünk csak minden gyarmati függés felszámolásával helyezhető szilárd alapra”, hogy „a nemzet külső ellenségeivel csak úgy lehet felvenni a harcot, ha könnyörtelenül és következetesen leszámolunk szövetségeseikkel, a »belső bitangokkal« (Petőfi)”, hogy „a magyar függetlenség ügyét a szomszéd népekkel, a világ demokratikus népeivel szövetségben kell védelmezni és biztosítani”. Majd az irányelvek legszebb megfogalmazása következik, miszerint „Az orosz cárizmus helyébe, mely 48-ban a feudális reakció főereje volt, a Szovjetunió lépett, mely a haladó emberiség élcsapata, a demokratikus fejlődés és a nemzeti függetlenség legbiztosabb támasza. – 48-ban a cárizmus, a Habsburg-birodalom voltak a magyar szabadságharc fő ellenségei, később a német imperializmus lépett a helyükbe. Ma azok az agresszív imperialista körök, melyek a német imperializmus feltámasztásán fáradoznak.” A magyar demokráciai tehát 48 hagyományainak szellemében jár el, „amikor a nemzetközi reakció erőivel szemben a világ demokratikus erőivel szövetségben biztosítja a magyar nemzet függetlenségét és szabad fejlődését”.¹⁶

A szöveg roppant tanulságos, hiszen Révainak egy olyan értékelést kellett megfogalmaznia, amely elfogadható a többi koalíciós párt számára is,

¹⁵ A Guszev-ügy egyik legalaposabb feldolgozását Vörös Boldizsár végezte el. Lásd *Vörös Boldizsár: Történelemhamisítás és politikai propaganda. Illés Béla elmeszüleményei a magyar szabadságharcok orsz. támogatásáról.* (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) Bp. 2014. 77–284.

¹⁶ *Révai József: Irányelvek.* In: 48 útján. Bp. 1948. 64–75., lásd még 1948. március 15. Országos Nemzeti Bizottság – Történelmi Emlékbizottság – 48-as Tanács – Országos 48-as Ifjúsági Bizottság – Magyar Művelődési Szövetség. Bp. 1948. 5–10.

ugyanakkor mégis a Magyar Kommunista Párt történelemszemléletét tükrözi. Önmagában az a tény, hogy Kossuthot állítja – egyébként joggal – a megemlékezések középpontjába, a Szabó Ervin-féle, a szociáldemokraták által is csak részben képviselt történelemszemlélet bírálatainak tekinthető, s a márciusi fiatalok és Táncsics másodvonalba utalása is ennek jele. Ugyanakkor a nemzeti egység jelszavának hirdetése, valamint az a tény, hogy Széchenyit, Deákot, Batthyányt, Szemerét is némiképp pozitív szövegösszefüggésben említi, egyfajta gesztusnak tekinthető valamennyi párt és a közvélemény nem baloldali érzelmű része felé. Egyáltalán nem foglalkozik az egyházakkal (az ünnepek folyamán az idő előre haladtával a katolikus egyház lesz majd a baloldali, főleg a kommunista sajtó egyik állandó célpontja), s az 1848. évi nemzeti egységből lényegében csak a nagybirtokos arisztokráciát rekeszti ki – viszont a IV. pont vészjósló megfogalmazása alapján gyakorlatilag bárki bekerülhet a belső bítangok közé, akikkel le kell számolni. Nem foglal állást a Görgei-kérdésben – holott e tekintetben Révai már 1945 előtt egyértelműen a tábornokot elítélő álláspont híve volt.

A szöveg legnagyobb találmánya az, ahogyan az 1849. évi orosz intervenció jelentőségét igyekszik csökkenteni. Önmagában az is tanulságos, hogy a forradalom nem kellőképpen demokratikus agrárpolitikája vagy a nagybirtokos arisztokrácia hazaárulása a katonai túlerővel egyenlő súlyú tényezőként szerepel a bukás okai között. A szöveg nem tagadja az orosz (itt: cári) intervenció jelentőségét – csak éppen nem hangsúlyozza kellőképpen, s ha mégis szót ejt róla, mindjárt ellentételezi az orosz demokratikus erők állásfoglalásaival vagy Guszev kapitány Illés Béla által hamisított ellenálló mozgalmával. S ha valaki ebből nem értené, az utolsó sorokból megtudhatja, hogy a cári Oroszországgal ellentétben a Szovjetunió a magyar nép támogatója és barátja.

Az Emlékbizottság közzé tette a centenáriumi eseménynaptárát is, amelynek első kiadásához Bölöni György, a Magyarok Világszövetségének elnöke írt bevezetőt, s amely 1948. június 18-áig tartalmazta az emlékévi programjait. Az előszó 1848 szereplői közül Petőfi, Táncsics és Kossuth történeti érdemeit hangsúlyozza (Bölöni utóbb önálló életrajzot is írt Táncsicsról), mint akikben „megtestesült 1848 szelleme: a nemzeti függetlenséghez való ragaszkodásnak csodálatos tettekre serkentő ereje, a felismerés, hogy társadalmi újításokat és a szabadságjogokat tudatosítani kell a népben és az igazság, hogy a népek sorsa ez és nincs szabadság a többi népek szabadsága nélkül”.¹⁷

A második kiadás – amely immár az egész emlékévi programját tartalmazza – mind címlapját, mind bevezetőjét tekintve elüt az elsőtől. Az első

¹⁷ A centenáriumi eseménynaptára. 1. kiadás. Történelmi Emlékbizottság. [Bp. 1948.] 5.

kiadáson piros alapon egy Kossuth-címer látható nemzetiszín szalagokkal átfont babérkoszorúval övezve, alul az 1948-as, fölül az 1848-as év számmal. A második kiadáson ugyanez a címer babérkoszorú nélkül, a háttérben egy farkasfogas magyar, illetve a jugoszláv, a román, a szovjet, a csehszlovák, a lengyel és a bolgár színeket egyesítő hatosztatú zászlóval. A szerző nélküli bevezető első sorban a magyar forradalom európai beágyazottságát hangsúlyozza azzal, hogy magyarok és nem magyarok szembekerüléséhez mindkét fél hibái hozzájárultak. Az orosz intervenciót Csernisevskijnek és társainak a magyarok melletti eszmei, valamint a nemlétezett Guszev kapitánynak a tényleges kiállása ellentételezi. Az *1948* című második bevezető fejezet már az ünnep aktuális tanulságaival és párhuzamaival foglalkozik, jólesően állapítva meg, hogy „az ország vezetése a nép igazi vezetőinek kezébe került, akik nem az idegen imperialisták jármába hajtják a magyart, hanem a békeszerető népek testvéri közösségébe vezetik”.¹⁸

Az évfordulóra a katolikus egyház is készült, ennek bizonyítéka az a 32 oldalas, stencilezett brosúra, amelyet kézirat gyanánt adtak ki, s az Actio Catholica küldte szét „az összes plébánosokhoz, egyesületi és mozgalmi vezetőkhez”. A „Beharangozó” Mindszenty József bíboros előző évi Nagyboldogasszony napi szónoklatából idéz, amely szerint az 1948-ra meghirdetett Nagyboldogasszony év nem akadályozza és nem keresztezi a forradalom centenáriumának megünneplését, de azt is hangsúlyozza, hogy a katolikusok nem mindent ünnepelnek 1848-ból. „Amit 1848-ban katolikus meggyőződéssel lehet ünnepelni, mi, a hatmillió katolikus, részt kérünk annak megünnepléséből.” Ugyanakkor Mindszenty nem Petőfi, Táncsics vagy Kossuth példáját idézi, hanem „a magyar szabadságharcot megelőző nagy reformmozgalmak élén” haladó, katolikus Széchenyi Istvánét, befejező részében pedig elhelyez egy oldalvágást „az erkölcsi tekintetben amúgy is gyanús Madarász-csoport” felé.

Maga a brosúra tartalma két fő részre tagolódik. A szöveg kétharmadát kitevő *48-as fények* az egyház szerepét hangsúlyozza az átalakulásban, kiemelve például a papi tizedről való lemondást, az egyháziaknak a honvédelem szervezésében játszott szerepét vagy az őket osztrák részről sújtó megtorlást. A *48-as árnyak* című rész viszont azokkal a törvényekkel foglalkozik, amelyek hátrányosan érintették a katolikus egyházat, illetve azokat a tényezőket veszi számba, amelyek révén a többi egyházéhoz képest romlott a katolikus egyház helyzete (főkegyúri jog gyakorlása, vallási egyenjogúság önkormányzati jog nélkül, iskolarendszer átalakítása). A szöveg befejező része hangsúlyozza: az átalakulás vezetőit nem tudatos egyházellenesség mozgatta, de „engedtek magukban és környezetükben eluralkodni egy

¹⁸ A centenáriumi eseménynaptára. Történelmi Emlékbizottság. 2. kiadás. [Bp. 1948.] 8–9.

olyan vallásnélküli közszellemet, melyből minden különösebb tudatosság nélkül folyhatott az egyház-ellenes intézkedések egész sorozata. Megszívlelendő tanulság számunkra is [...]”.¹⁹

A centenáriumi „irodalom”

A forradalom és szabadságharc 100. évfordulójára megjelent munkákat még a szemléleti sokszínűség jellemezte. Mindezt azért fontos hangsúlyozni, mert ahogy a politikában, a történetírásban is 1948 volt a fordulat éve, azonban ha csupán a megjelent munkák alapján próbálnánk nyomon követni ezt a fordulatot, a kép még egyáltalán nem lenne egyértelmű. Sőt, még a Magyar Kommunista Párt történelemszemléletét tükröző munkák egy részében is tetten érhető egyfajta sokszínűség, koalíciós jelleg – mindennek azonban azt kellett bizonyítania, hogy a magyar történelem valamennyi haladó hagyományának, közte kiemelten az 1848–1849. évi forradalomnak és szabadságharcnak az egyetlen igazi örököse a Magyar Kommunista Párt.²⁰

A megjelenő kötetek egy részét egységes arculat jellemezte: a címlapon a koronás kiscímer látható, fölötte az 1848-as, alatta az 1849-es évszámmal. A *Népszava* kiadványainak címlapján és belső címlapján a következő szöveg olvasható: „1848 nagy eseményeinek megünneplésére adta ki ezt a könyvet a szabadságharc századfordulóján a szocialista munkásság könyvkiadója, a NÉPSZAVA”. A munkák terjedelmét és publikálását jelentősen korlátozta az ekkortájt még jellemző papírhány: a központilag támogatott kiadványokra külön papírvótát kellett igényelni.²¹

A megelőző évtizedek kutatási eredményeit egy igen színvonalas összefoglaló munkában Eckhardt Ferenc összegezte.²² A bevezetőben jelzi, hogy a korszak iratanyaga harminc évvel korábban vált kutathatóvá, s hogy ő maga a Magyar Történelmi Társulat (!) által alapított bécsi intézet (azaz a Bécsi Magyar Történelmi Intézet, majd Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet) keretein belül történt forráskutatások alapján írta meg aktuális összefoglalóját. Név szerint is hivatkozik Károlyi Árpád, „a magyar Ranke” által írott „mesteri munkákra”,

¹⁹ Az Egyház 1848-ban. Kézirat gyanánt. [Actio Catholica Országos Elnöksége.] Bp. 1948. 32 (Egy eredeti példánya a birtokomban van. – H. R.)

²⁰ Ezt a szemléletet tükrözi egy igen színvonalas szépirodalmi válogatást tartalmazó reprezentatív antológia is, lásd 1848–1948. Száz év a szabadságért. Szerk. Szendrői Ferenc. Bp. 1948. Az irodalmi szemelvényeket és a mű bibliográfiáját Tiszay Andor válogatta és állította össze. A kötet bevezetőjét Tildy Zoltán írta, de írások szerepelnek Rákosi Mátyástól, Kállai Gyulától, Szakasits Árpádtól, Veres Pétertől, Haraszti Sándortól, Andics Erzsébettől is.

²¹ Erre utal például *Mérei Gyula*: Munkásmozgalmak 1849–49. Iratok a magyar munkásmozgalmak történetéhez. Bp. 1948.

²² *Eckhardt Ferenc*: 1848, a szabadság éve. Bp. 1948.

illetve Steier Lajos, Thim József, Miskolczy Gyula, Vizsota Gyula eredményeire. A kötet kb. egyötöde a reformkori előzményeket foglalja össze, ezt követi a forradalom és szabadságharc korrekt eseménytörténeti leírása. Eckhardt általában kerüli az állásfoglalást a vitás kérdésekben, sőt a nyílt értékelés is távol áll tőle, de például az árulás vádját Görgeivel szemben egyértelműen politikai konstrukciónak tartja. Lényeges, hogy kronologizálása 1848 szeptemberétől elsősorban a hadiesemények dinamikáját követi, s a hazai belpolitika alakulását csak másodlagos kérdésnek tekinti.

Németh Andor, a két világháború közötti időszak népszerű életrajzi munkáinak szerzője *Előhang negyvennyolchoz* című művében²³ az európai és a magyar események közötti összefüggéseket hangsúlyozza: a magyar reformkort az általános európai fejlődés vonalába illeszti be. Noha a bevezetőben dicshimnusz zeng a marxi módszerről, munkájától távol áll a korabeli marxista munkák bikkfanyelvezete. Jó stílusban írja meg a magyar reformkor és az európai Vormärz párhuzamos történetét, s a magyar negyvennyolcat is belehelyezi az európai forradalmi mozgalmak, különösen a Lajtán túli terület politikai fejlődésének folyamatába. Nem véletlen, hogy a kötet érdemi része a bécsi forradalom leveréséig és a december eleji trónváltásig terjed. Jegyzetanyag és irodalomjegyzék híján nehezen megállapítható, hogy a szerző milyen munkákból dolgozott, de az eseménytörténetnél időnként primitív hibákat vét, így például a trónváltásról szóló vitában (alighanem Horváth Mihály munkája nyomán) fellépteti a vak Wesselényi Miklóst – aki akkor már két hónapja Gräfenbergben volt.

A vidéki, de országos köztörténeti tematikájú kiadványok közül kiemelkedik Lengyel Alfréd győri levéltáros népszerű összefoglaló munkája a magyar jobbágyszabadítás folyamatáról az 1711–1848 közötti időszakban.²⁴ A jelentős szakirodalmat és a Győr megyei vonatkozások tekintetében levéltári anyagot is mozgósító, jegyzetek nélküli kiadvány végkövetkeztetésében az 1848-ban létrejött nemzeti egységet méltatja, amikor „az osztályérdekek feloldódtak nagy nemzeti feladatok izzó légkörében és a magyarság azelőtti széthúzó elemei összefogtak, s együttes akarattal megvetették alapját az igazi nemzetállamnak”. Egyaránt kiemeli Széchenyi, Deák, Wesselényi, Kölcsey és Kossuth érdemeit, s a jobbágyszabadítás kapcsán nem a fennmaradó problémákat, hanem a társadalmi átalakulás gyökeres és visszafordíthatatlan mivoltát hangsúlyozza.

A Teleki Pál Tudományos Intézet két 1848-as tematikájú kötettel jelentkezett. Az egyik a kiváló agrár- és társadalomtörténész Szabó István válogatott

²³ *Németh Andor*: *Előhang negyvennyolchoz*. [Bp. 1948.]

²⁴ *Lengyel Alfréd*: *A magyar jobbágyszabadulás 1711–1848*. Eredeti kútfők, hazai és külföldi forrásmunkák alapján, valamint a Győrmezei Levéltár anyagának felhasználásával. Kiadja Győr-Moson vármegye közönsége a magyar szabadságharc százéves jubileuma alkalmából. Győr 1948.

tanulmányainak gyűjteménye a magyar parasztság történetéről, a kötet utolsó tanulmánya hangsúlyozottan a jobbágybirtok 1848–1849-es problémáival foglalkozik.²⁵ A másik mű Mérei Gyula (a 65 éves Szekfű Gyulának ajánlott) monográfiája az 1790–1848 közötti magyarországi mezőgazdaságról és agrártársadalomról, igen gazdag levéltári kutatások alapján.²⁶

A centenáriumra megjelent művek közül fontos még S. Sándor Pál munkája az 1832–1836. évi országgyűlésnek a jobbágykérdéssel kapcsolatos vitáiról, ez egy klasszikus pozitívista szemléletű monográfia. Az 1948 nyarán írott bevezetőben azonban a szerző kijelenti, hogy célja a téma marxista feldolgozása, a bevezető végén pedig a marxista frazeológiát használó, de valójában álmarxista polgári történészek elleni harc szükségességét hirdeti azzal, hogy immár „a marxizmus számára meg vannak teremtve a politikai feltételek, hogy megvívhassa győzelmes hadjáratát a tudomány területén is. Ha ez a hadjárat olyan eredményeket fog felmutatni, mint amilyeneket politikai téren már felmutathat: az újabb győzelem nem kétséges”.²⁷

A centenáriumra megjelent szakirodalom maradandó munkái közé tartozik Fitz Józsefé is a magyar nyomdászat 1848–1849-es történetéről.²⁸ Talán a centenárium legszebb kiadványának tekinthető, s mentes mindenfajta „kikacsintástól” és aktuális politikai felhangtól.

A korabeli európai és a magyar események szinkronitását hangsúlyozza a Fejtő Ferenc által szerkesztett, eredetileg francia nyelvű tanulmánykötet (igaz, a magyar fordításból a „büntetésben lévő” németek s velük a német egység kérdése a német–dán háborúra vonatkozó fejtegetéseket leszámítva kimaradt).²⁹ A magyar forradalom és szabadságharc történetét maga Fejtő írta meg, ez a kötet legterjedelmesebb tanulmánya, nemcsak a magyar, hanem az idegen nyelvű kiadásokban is. Alapvetően korrekt összefoglaló, mentesen minden szélsőségtől. A szerző ugyan nem nagyon rokonszenvezik Görgeivel, de a Kossuth által hirdetett árulási vádat indokolatlannak véli. Ugyanakkor Fejtő a magyar kiadás számára átdolgozta és kibővítette a tanulmányt, többek között egy „vörös farokkal” látta el. Eszerint ahogy 1849 a magyar forradalom hősi utójátéka volt, ugyanígy volt 1919 „az 1917-es nagy orosz forradalom utójátéka”, ugyanolyan tragikus eredménnyel,

²⁵ *Szabó István*: Tanulmányok a magyar parasztság történetéből. (A Történettudományi Intézet kiadványai II.) Teleki Pál Tudományos Intézet. Bp. 1948. Kimondottan 1848-as tematikájú tanulmánya: A jobbágybirtok problémái 1848–1849-ben. 311–396.

²⁶ *Mérei Gyula*: Mezőgazdaság és agrártársadalom Magyarországon 1790–1848. (A Történettudományi Intézet kiadványai III.) Teleki Pál Tudományos Intézet. Bp. 1948. A műről S. Sándor Pál által írt bírálólatot lásd Valóság 4. (1948) 256–259.

²⁷ *S. Sándor Pál*: A jobbágykérdés az 1832/36-os országgyűlésen. A Miniszterelnökség Centenáris Osztálya támogatásával. Bp. 1948. 8.

²⁸ *Fitz József*: A magyar nyomdászat 1848–1849. (Hungária-könyvek 13.) H. é. n. [Bp. 1948.]

²⁹ Európa tavasza 1848. Szerk. Fejtő Ferenc. Bp. É. n. A francia eredeti: 1848 dans la monde, le printemps des peuples. Éd. François Fejtő. Paris 1948.

mint 1848–1849. „Ám a történelem különös igazságosító logikájának jelét kell fölismernünk abban, hogy míg 1849-ben orosz cári csapatok segítették az osztrák dinasztíának a független Magyarországot megdönteni, 1944-ben a megújhodott Oroszország hadereje szabadította fel Magyarországot a német uralom alól. A felszabadult magyar nép képviselői először abban a debreceni Nagytemplomban ültek össze, ahol 96 évvel azelőtt Kossuth kimondta a Habsburg-ház trónfosztását és a forradalom századik évfordulóját az egész nemzet a szabadságukra talált népek munkás önérzetével ünnepli meg.”³⁰

A polgári, pozitívista történetírás legjobb hagyományait tükrözi az agrár- és társadalomtörténész Szabó István által szerkesztett tanulmánykötet, amely Debrecen város 1849. január–áprilisi történetét s az önvédelmi háborúban játszott szerepét mutatja be.³¹ Bízást mondhatjuk, hogy ez a kötet volt a centenáriumi historiográfiai csúcsteljesítménye – nem véletlen, hogy utóbb annyi támadást kapott.

Balogh István *A város és népe* című tanulmánya a korabeli Debrecen és társadalmát mutatja be. Módy György *A menekültek* címmel a város társadalmának új, noha csak ideiglenes alkotóelemeit vizsgálja: hogyan reagált a debreceni társadalom a beérkező állami tisztviselők és polgári menekültek nagy tömegére, hogyan illeszkedtek be ez utóbbiak a fővárositól erősen eltérő debreceni körülmények közé. A kötet legterjedelmesebb, több mint 100 oldalas tanulmányát (*A küzdelem szervezése*) maga Szabó István írta. Csobán Endre *A közvélemény problémái* címmel a belpolitikai viszonyokat és viszályokat tárgyalja. Juhász Géza írásában (*Az írók szerepe*) a közvélemény formálásában jelentős szerepet játszó írók és költők közéleti és irodalmi ténykedését tárgyalja. Az országgyűlés tárgyalásait és pártviszonyainak alakulását Borossy András tanulmánya mutatja be, míg Varga Zoltán a trónfosztás és a függetlenség kimondásának folyamatát és hatását tekinti át. Kónya József *Kossuth és Debrecen* című tanulmánya 1848 tavaszától Kossuth haláláig tekinti át „a magyarok Mózese” és a cívisváros kapcsolatát. Végül Hankiss János a debreceni hónapok magyar és külföldi szépirodalmi tükröződését mutatja be.

A kötet szerzői óriási levéltári és könyvészeti anyag alapján írták meg tanulmányaikat. Legfontosabb forrásuk az Országos Honvédelmi Bizottmány 1849-es iratanyaga volt, de jó néhány egyéb állagot (Országos Rendőri Hivatal, belügyminisztérium országlati osztálya, hadügyminisztérium általános iratai) is használtak, ide értve természetesen a debreceni Városi Levéltár iratanyagát is. Bőségesen idézték a korabeli sajtót, s a könyvészeti anyag felhasználása is teljesnek mondható. Gyakorlatilag nincs olyan fontos kérdése az 1849. január–május közötti öt debreceni hónap köztörténetének, amit ne érintettek volna. (Idő

³⁰ *Fejtő Ferenc: A magyar szabadságharc.* In: *Uő: Európa tavasza* i. m. 65–123., itt: 122–123.

³¹ *A szabadságharc fővárosa Debrecen. 1849 január–május.* Szerk. Szabó István. Debrecen 1948.

hiányában csupán a gazdaságtörténeti fejezet nem készült el, de később ezt önálló tanulmányként publikálták.)³² Mindezt igen alapos név-, helynév- és tárgymutató egészítette ki.

A kötet legfőbb erénye (tudniillik az objektivitásra törekvés), az adott politikai környezettől való függetlenedés igénye, a történelmet a szakma ügyének vélő és valló megközelítés 1948-ban és 1948 után egyre kevésbé találkozott az egypártrendszer irányába tartó, majd azzá váló hatalom igényeivel. Noha a szerzők itt-ott reflektáltak a marxista történetírók és publicisták álláspontjára, nem voltak hajlandóak a tényektől független vagy az azokkal ellentétes „történetírás” művelésére. 1848–1849 történetét nem az osztályharc kategóriái alapján, hanem a társadalmi és politikai konfliktusok fogalomrendszerét használva írták meg. Szabó István egy megjegyzés erejéig még magával Révaival is vitába szállt, amikor úgy vélte, nem „látszik igazolhatónak az a megállapítás, mintha a szabadságharc bukásának egyik döntő oka az lett volna, hogy a kormány mögül Debrecenben elmaradt volna a pesti utca hajtó forradalmi hevülete, a forradalom tömeghátvéddel rendelkező radikális balszárnya”. Szabó szerint a bukás végső oka a két nagyhatalom együttes intervenciója volt, „ezen a pesti utca radikális forradalmisága sem tudott volna segíteni”.³³ A kötet szerzői is mindenütt érzékeltették: a még oly súlyos belpolitikai konfliktusok együttesen nem voltak olyan döntő hatással az önvédelmi harc alakulására, mint az egyes hadszínterek hadieseményei, s a kormányzat debreceni tartózkodása azért is tekinthető sikeresnek, mert a honvédelem infrastrukturális, gazdasági és pénzügyi alapjainak biztosítása révén megteremtette a tavaszi hadjárat sikerének feltételeit.

A jeles évfordulón a marxista történészek szintén önálló tanulmánykötettel mutatkoztak be.³⁴ A kötet nyitó tanulmányát Mód Aladár írta, a Révai-féle koncepció érvényesítésével, noha igen alapos, többnyire mások által elvégzett részletkutatások alapján. A cím (*Pártharcok és a kormány politikája 1848–1849-ben*) már önmagában jelezte a polémiát a Szabó Ervin-féle felfogással. Ugyanakkor a belpolitikai alapú kronologizálás oda vezetett, hogy a szabadságharc bukásának kezdete a tavaszi hadjáratra esett a terjedelmes, a következő évben önálló kötetként is napvilágot látott tanulmányban, s a végkövetkeztés szerint a szabadságharc azért bukott el, „mert a kompromisszum az országgyűlés reakciós békepárti befolyás alatt álló többségével nem szilárdította meg, hanem szétzilálta a nemzet

³² *Neubauer Pál*: Debrecen szerepe és feladatai a Kossuth-kormány gazdasági és pénzügyi politikájában 1849. január–május. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1979. Szerk. Dankó Imre. (A Debreceni Déri Múzeum kiadványai 60.) Debrecen 1981. 157–191.

³³ *Szabó István*: A küzdelem szervezése. In: A szabadságharc fővárosa i. m. 202–203.

³⁴ *Mód Aladár – Ember Győző – Nemes Dezső – Andics Erzsébet – Hanák Péter – Waldapfel József – Kenyeres Júlia*: Forradalom és szabadságharc 1848–1849. Bp. 1948.

erejét”, s nem zárta el, „hanem kitérte az árulás kapuit”, mintha bizony nem az orosz intervenció döntötte volna el a szabadságharc sorsát.³⁵

A kötetben Ember Győző nagy levéltári anyag alapján írt az 1848–1849-es parasztmozgalmakról, s megállapította, hogy azokat szinte lehetetlen tipologizálni, mert a különböző típusú követelések szinte mindegyikükben keveredtek. A szerző ugyanakkor az indokoltnál talán erőteljesebben hangsúlyozza e mozgalmakban a földosztásra törekvést és a jobbágyfelszabadítás után fennálló birtokviszonyok alapvető megváltoztatásának igényét. A tanulmány végén historiográfiai áttekintést ad a kérdés addigi irodalmáról, s ebben már Szabó Istvánnak a centenáriumba megjelent tanulmánykötetét, illetve Mérei Gyula ugyanakkor napvilágot látott monográfiáját is bírálja.³⁶

Valamivel csekélyebb terjedelem jutott a magyar munkásság 1848–1849-es történetére, ez utóbbit a később főideológusként elhíresült Nemes Dezső írta, nagy valószínűséggel Mérei Gyula levéltári kutatásai alapján. A cím egyébként nem fedte a tartalmat, hiszen a tanulmány érdemben csak 1848 júniusáig foglalkozik a munkásság szerepével.³⁷

A kötet második legterjedelmesebb tanulmányát a történész szakma későbbi diktátornője, Andics Erzsébet írta az 1848–1849-es egyházi reakcióról. Noha – mintegy mellékesen – foglalkozik a katolikus egyházon belüli reformtörekvésekkel, alapvető célja annak bizonyítása, hogy a katolikus egyház már 1848–1849-ben is a haladás ellensége volt. Ez volt tehát az a tanulmány, amelyből leginkább kilógott „a politikai lóláb”.³⁸ Nem véletlen, hogy egy évvel később önálló kötetként és forrásszövegekkel kibővítve újra megjelent.³⁹ Hanák Péter egy egyetemi előadásában említette, hogy a kötet anyaggyűjtése közben, amelyet fiatal történészekkel és egyetemistákkal végeztek, kimondottan az volt a szempont, hogy csak az egyházra nézve terhelő történeti adatokat keressenek.

Hanák Péternek a Magyarország és a Habsburg-birodalom elnyomott népeinek kapcsolatáról írott tanulmánya az addigi szakirodalmon kívül komoly olasz levéltári

³⁵ *Mód Aladár*: Pártharcok és a kormány politikája 1848–1849-ben. In: Forradalom és szabadságharc i. m. 177.

³⁶ *Ember Győző*: Magyar parasztmozgalmak 1848-ban. In: Forradalom és szabadságharc i. m. 189–265. A kötet anyaggyűjtése később bővebb formában, sajátos műfajú, kommentált forráskiadványként látott napvilágot, lásd *Uő*: Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez. Bp. 1951.

³⁷ *Nemes Dezső*: A munkásság az 1848–1849-es forradalomban. In: Forradalom és szabadságharc i. m. 267–314. A tanulmány ugyan komoly levéltári anyagot is használ, de idézetei – a jegyzetanyag egyetlensége miatt – csak elvéve kereshetőek vissza. A (valószínűleg megbízható) szájhagyomány szerint a tanulmány alapvetően *Mérei Gy.*: Munkásmozgalmak i. m. anyaggyűjtésén alapult.

³⁸ *Andics Erzsébet*: Az egyházi reakció 1848–1849-ben. In: Forradalom és szabadságharc i. m. 315–413.

³⁹ *Uő*: Az egyházi reakció 1848–1849-ben. Bp. 1949.

anyagot is mozgósított, s – a szerző 1949-ben játszott dicstelen szerepe ellenére⁴⁰ – elmondható, hogy talán a legkevésbé látszott rajta az az ideológiai konstrukció, ami a kötet tanulmányainak többségét jellemezte.⁴¹ Nem csoda, hogy a szerző egy negyedszázaddal későbbi tanulmánykötetében változatlan formában tette közzé írását.⁴²

Összességében korrektnek tekinthető Kenyeres Júlia tanulmánya a szabadságharc és a nemzetközi politika kapcsolatáról, bár ennek végén „vörös farokként” már ott szerepel a megállapítás (s egyéb aktualizálások is találhatók benne) a Guszev-ügyről vagy Sztálin történeti szerepéről. Ahogy 1848–1849-ben az angol és francia politika, úgymond, nem tekinthető reálpolitikának, mert a reakció táborát erősítette, úgy kényszerítik 1948-ban „az angol és francia népet a Marshall-imperializmus jármába”.⁴³ A neves irodalomtörténész, Waldapfel József a költők 1848–1849-es szerepét tekinti át, alapvetően megjelent verseik alapján. A tanulmány természetesen Petőfi és követői igazát hirdeti, s bár a befejezésbe azért egy Lenin-idézet is bekerült, kétségtelen, hogy ez a tanulmány bármilyen nem „pártos” kiadványban is megjelenhetett volna.⁴⁴

A hét szerzős tanulmánykötet kétségtelen erénye volt a társadalomtörténeti szempont érvényesítése, mindez azonban erőteljes ideológiai színezettel, ami némelyik tanulmányt szinte emészthetetlené tette.

A viszonyok változását jelezte az évfordulóra megjelent egyetlen archontológiai munka is.⁴⁵ A szabadságharc honvédorvosainak adattárát elkészítő Antal Lajos, a háborús bűnösként elítélt Antal István testvére, nem adhatta ki a saját nevére a gyűjtését, hanem átengedte a közlés jogát Zétény Győzőnek, s így a kötetet is ez utóbbi jegyezte. (Antal a szerzőségére való utalást anagrammaként rejtette el Flór Ferenc életrajzában.)⁴⁶

Viszonylag jelentős, noha egyetlen színvonalú volt a centenáriumba megjelent helytörténeti irodalom. Egy-két kivételtől eltekintve (például H. Fekete Péter műve Hajdúböszörmény 1848–1849-es történetéről) alig haladta meg a korábbi, hasonló tematikájú művek színvonalát vagy tényanyagát.⁴⁷

⁴⁰ Vö. *Hanák Péter*: Ragaszkodás az utópiához. H. n. [Bp.] 1992. 36–37.

⁴¹ *Uő*: A magyar szabadságharc és a Habsburg-monarchia elnyomott népei. In: *Forradalom és szabadságharc* i. m. 415–467.

⁴² *Uő*: A magyar szabadságharc és a Habsburg-monarchia elnyomott népei. In: *Magyarország a Monarchiában*. Bp. 1975. 13–89.

⁴³ *Kenyeres Júlia*: A szabadságharc és a nemzetközi politika. In: *Forradalom és szabadságharc* i. m. 469–515. Ez egyébként a kötet egyetlen olyan tanulmánya, amelynek nincs jegyzetanyaga.

⁴⁴ *Waldapfel József*: Költők a forradalomban. In: *Forradalom és szabadságharc* i. m. 517–557.

⁴⁵ *Zétény Győző* [- *Antal Lajos*]: A magyar szabadságharc honvédorvosai. Bp. 1948.

⁴⁶ A szerzőség tisztázására lásd *Katona Tamás*: Bevezető. In: *Budavár bevételének emlékezete 1849*. Szerk. Katona Tamás. (Pro Memoria) Bp. 1989. 6.

⁴⁷ *H. Fekete Péter*: Hajdúböszörmény részvétele a szabadságharcban. (A Hajdúböszörményi Városi Múzeum Kiadványai III.) Hajdúböszörmény 1948.; *Gulyás József*: A sárospataki főiskola és a

Érdemes néhány szót szólni a magyar történészeknek a centenáriummal kapcsolatos nemzetközi aktivitásáról s idegen nyelvű publikációiról is. A Fejtő Ferenc által szerkesztett tanulmánykötet nemcsak franciául, hanem – A. J. P. Taylor bevezetőjével – angolul is megjelent, az angol változatot 1966-ban, reprintben újra kiadták, tehát máig hat.⁴⁸ A Római Magyar Akadémia külön kiadványsorozatot indított az évfordulóra. Ennek első darabja mindjárt egy Révai-tanulmány kiadása volt⁴⁹, de a többi munka szakmai színvonala ellen nem lehet kifogást tenni. Hanák Péter a magyarok és nem magyarok közötti olasz közvetítési kísérletekről, Vayer Lajos a magyar szabadságharcra kapcsolatos olasz karikatúrákról írt a sorozatban.⁵⁰ Emellett tervezték a magyar forradalom történetéről szóló munkák válogatott bibliográfiájának kiadását is.⁵¹ Jászay Magda a *Revue d'Histoire Comparée* könyvsorozatában a magyar forradalom olasz kapcsolatait dolgozta fel.⁵²

A Párizsban tartott nagy nemzetközi centenáris kongresszuson, amely négy szekcióban tárgyalta 1848 francia és európai történetét, négy magyar történész vett részt. Kosáry Domokos az 1848-as magyar forradalom társadalmi aspektusairól,⁵³ Andics Erzsébet Anglia, Franciaország és a magyar forradalom viszonyáról szolt, Eckhart Ferenc a bécsi Udvar és a magyar kormányzat kapcsolatát elemezte a forradalom időszakában, egészen az 1848 őszi szakításig.⁵⁴ Fejtő Ferenc nem magyar vonatkozású témáról, hanem Párizs 1840-es évekbeli viszonyairól adott elő.⁵⁵ Míg Kosáry és Eckhart láthatólag arra törekedett, hogy megértse a

szabadságharc. Sárospatak 1948.; *Giday Kálmán*: Makó története az 1848/49-es szabadságharcban. Különlenyomat az 1948. évi Csanádi Kalendáriumból. H. é. n. [Makó 1948.]; *Darnay (Dornyay) Béla*: Keszthely és az 1848–1849-es szabadságharc. Keszthely 1948. (Benne Szekovics Pál georgiconi hallgatóból lett honvéd 1848–1849. évi naplója.); 1848 Győrött i. m.; *Csatkai Endre*: Sopron 1848–1849-ben. Sopron 1948.; *Bakács Tibor*: Budapest közegészségügyének száz éve 1848–1948. H. é. n. [Bp. 1948.]

⁴⁸ 1848 dans le monde i. m.; The Opening of an Era 1848. A Historical Symposium. Ed. François Fejtő. With an Introduction of A. J. P. Taylor. New York 1966.

⁴⁹ *Giuseppe Révai*: Le contraddizioni interne della rivoluzione ungherese del 1848–1849. (Biblioteca dell'Accademia d'Ungheria di Roma, nuova serie 21.) Roma 1948.

⁵⁰ *Pietro Hanák*: La mediazione italiana nella lotta delle minoranze in Ungheria, 1848–1849. (Biblioteca dell'Accademia d'Ungheria in Roma, nuova serie 23.) Roma 1948.; *Luigi Vayer*: La guerra per l'indipendenza ungherese del 1848–1849 nelle illustrazioni della stampa italiana dell'epoca. (Biblioteca dell'Accademia d'Ungheria di Roma, nuova serie 22.) Roma 1948.

⁵¹ *Giuditta Torró*: Bibliografia sugli avvenimenti ungheresi del 1848–1849. (Biblioteca dell'Accademia d'Ungheria di Roma, nuova serie 25.) Roma 1948.

⁵² *Magda Jaszay*: L'Italia e la rivoluzione ungherese 1848–1849. (Biblioteca della *Revue d'Histoire Comparée* 7.) Bp. 1949.

⁵³ *Dominiqve Kosáry*: L'aspect social de la Révolution d 1848 en Hongrie. In: Actes du Congrès Historique du centenaire de la Révolution de 1848. Paris 1948. 133–141.

⁵⁴ *François Eckhart*: La Révolution de 1848 en Hongrie et la cour de Vienne. In: Actes du Congrès Historique du centenaire de la Révolution de 1848 i. m. 229–239.

⁵⁵ *François Fejtő*: Paris des années 40, capital de la Révolution. In: Actes du Congrès Historique du centenaire de la Révolution de 1848 i. m. 357–369.

közönséggel a magyar társadalmi és politikai fejlődés sajátosságait, ennek megfelelően a magyar forradalom és szabadságharc egyedi jellegét, Andics azt fejtegette, hogy Anglia és Franciaország Ausztria-barát politikája nem minősíthető reálpolitikának, még e két állam vezetésének saját politikai logikáján belül sem, így e két európai hatalom súlyos hibát vétett, amikor nem akadályozta meg a Magyarország elleni orosz intervenciót.⁵⁶

A magyar történetírás korábbi intézményrendszere a világháború után még nem állt helyre. A szakma korábbi fórumai közül egyedül a *Századok* és a *Revue d'Histoire Comparée* működött, az előbbi a korábinál csekélyebb terjedelemben. A *Hadtörténelmi Közlemények* csak 1954-ben indul majd újra, a magyar társadalomtudomány legkülönbözőbb területeinek állandó publikációs lehetőséget biztosító *Budapesti Szemle* is megszűnt. A kommunisták kezében lévő *Társadalmi Szemle* közölt 1848-as tematikájú írásokat, s a politikai helyzet alakulásával párhuzamosan itt jelentek meg az egyre durvább kritikák a centenáris történeti munkákról. Az új, vegyes műfajú folyóiratok, mint a *Csillag*, a *Valóság* (a népi kollégiumok folyóiratai) vagy a *Forum* 1948-ban többnyire már a Magyar Kommunista Párt, majd a Magyar Dolgozók Pártja, illetve szatellit-szervezetei kezében voltak, s az ezekben közölt recenziók nagy része is felért egy-egy becsületsértéssel.

A *Századok* tervezett, de végül a kommunista hatalomátvétel miatt bezűzött 1948-as évfolyamában egyetlen 1848-as témájú tanulmányt sem találunk. A *Revue d'Histoire Comparée* hasábjain Perényi József közölt tanulmányt az egyre kényesebb témának számító orosz intervenció történetével kapcsolatban.⁵⁷

A népi kollégiumok folyóirata, a *Valóság* is rendszeresen közölt 1848-as tárgyú írásokat. Itt mutatkozott be (később a korszak egyik legjobb szakértőjévé váló) Spira György is a bomló magyar feudalizmus munkaerőválságáról írott tanulmányával.⁵⁸ De ez a lap közölte magyar fordításban *A Szovjetunió története* című, 1940-ben megjelent munkának a magyar szabadságharcra és az orosz intervencióra vonatkozó fejezetét is.⁵⁹

A népszerű közlések nagy száma miatt említést érdemel még a Magyar Honvédség havi lapja, a *Honvéd* is. Az 1948-as évfolyam valamennyi száma közölte a forradalom és szabadságharc történetére vonatkozó, időnként tanulmány

⁵⁶ *Élisabeth Andics*: La France, l'Angleterre et la Révolution hongroise de 1848. In: Actes du Congrès Historique du centenaire de la Révolution de 1848 i. m. 219–227. Magyarul lásd *Andics Erzsébet*: Franciaország, Anglia és az 1848-as magyar forradalom. In: *Uő*: Kossuth harca az árulók és megalkuvók ellen a reformkorban és a forradalom idején. Bp. 1955. 206–216.

⁵⁷ *Joseph Perényi*: Contributions à l'histoire de l'intervention russe de 1849 en Hongrie. *Revue d'Histoire Comparée* 7. (1948) 1. sz. 35–52.

⁵⁸ *Spira György*: A „szunnyadó láva”. A bomló magyar feudalizmus munkaerőválságáról. *Valóság* 4. (1948) 3. sz. 174–195.

⁵⁹ *Szovjet történetkönyv a magyar szabadságharcról*. *Valóság* 4. (1948) 3. sz. 247–250.

terjedelmű írásokat. A szakmai jellegű elemzések azonban az idő múlásával itt is egyre inkább átadták helyüket a retrospektív ellenségkeresésnek. Ennek szomorú példája Sólyom László altábornagy két Görgeiről szóló írása. Ezekben már felsejlik az elkövetkező évek sztálinista-marxista történetírásának Görgeit egyértelműen elítélő álláspontja, de felsejlik a későbbi koncepciós perek történeti megalapozása is, amikor Sólyom a cs. kir. hadseregből jött tisztikar megbízhatatlanságáról elmélkedik.⁶⁰ Sólyom László harmadik, a szabadságharc katonai vezetésének kérdéseit elemző írását a *Századok* 1949. évi évfolyama közölte volna, de minthogy a szerzőt koncepciós perben elítélték és kivégezték, ez az írás már nem jelent meg.⁶¹

A centenárium jelentős forráskiadással is párosult, bár igazán meghatározó forráskiadvány összesen négy jelent meg. Ekkor látott napvilágot Jánossy Dénes, az Országos Levéltár főigazgatója által a Kossuth-emigráció angliai és amerikai történetéről a *Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai* sorozatban készített nagyszabású iratkiadásának záró kötete.⁶² Ugyanebben a sorozatban ekkor indult meg Kossuth Lajos összes munkáinak kiadása, az Országgyűlési Tudósítások első kötetével. (A következő két kötet már 1949-ben látott napvilágot, Barta István rendezte sajtó alá.)⁶³ A sorozat 1847–1849. évi köteteit pedig szintén ő rendezte sajtó alá 1951–1955 között.) Mérei Gyula az 1848–1849-es (valójában csak 1848-as) magyar munkásmozgalmakra vonatkozó iratanyag válogatását publikálta.⁶⁴ A magyar–olasz kapcsolatok kiváló ismerője, Koltay-Kastner Jenő pedig a Kossuth-emigráció történetének fordulópontjáról, az 1859-es évről tett közzé egy nagyszabású iratválogatást 1949-ben.⁶⁵

Népszerű jellegű okmánytár jelent meg (a szerkesztő megnevezése nélkül) a magyarok és a nemzetiségek közötti megbékélési törekvésekről, valamint Zsoldos Jenő kiadásában a zsidóság 1848–1849-es történetéről, továbbá napvilágot látott Buchinger Manó szerkesztésében a magyar emigrációra, illetve annak munkásmozgalmi kapcsolataira vonatkozó, kommentált forráskötet a bécsi titkosrendőrségi iratokból.⁶⁶ Vasvári Pálnak, a márciusi forradalom egyik vezetőjének

⁶⁰ *Sólyom László*: Görgei a Lajtánál. Honvéd 3. (1948) 5. sz. 9–16.; *Sólyom László*: A váci kiáltvány. Honvéd 3. (1948) 8–9. sz. 36–50.

⁶¹ A nyomdai levonat korrekúrapéldányának fénymásolata Borus József hagyatékából lánya, Borus Judit szívesége révén birtokomban van.

⁶² *Jánossy Dénes*: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851–1852. II/2. Iratok a Kossuth-emigráció történetéhez. (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai) Bp. 1948.

⁶³ *Kossuth Lajos*: Országgyűlési Tudósítások I–III. S. a. r. Barta István. (Kossuth Lajos Összes Munkái I–III. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai) Bp. 1948–1949.

⁶⁴ *Mérei Gyula*: Munkásmozgalmak i. m. 1948.

⁶⁵ *Koltay-Kastner Jenő*: Iratok a Kossuth-emigráció történetéhez 1859. Szeged 1949.

⁶⁶ 1848–1849. évi iratok a nemzetiségi megbékélésről. Bp. 1948.; 1848–1849 a magyar zsidóság életében. Szerk. Zsoldos Jenő. Bp. 1948., 2. kiadás Bp. 1996.; Titkos akták negyvennyolcas emigránsokról. A bécsi K. und k. Haus-, Hof- und Staatsarchiv anyagából összeáll. Buchinger Manó. H. é. n. [Bp. 1948.]

munkáiból Fekete Sándor készített rövid válogatást.⁶⁷ A Kossuth-életmű „aktuális” írásaiból Katona Jenő válogatott a már korábban kiadott szövegek alapján, igaz, közölte Kossuth öt – magyarul addig nem publikált – amerikai beszédének szövegét is. Ezek – az amerikai demokrácia dicsőségének és az ehhez kapcsolódó világpolitikai szerepvállalás kötelezettségének hirdetése miatt – már önmagukban politikai állásfoglalást jelentettek.⁶⁸ Szintén afféle népszerű breviárium Jánosi Gyula munkája a korszak jelentős szereplőinek kiadott írásaiból.⁶⁹ A maga nemében unikális volt (s az is maradt) a Budapesti Francia Intézet által kiadott forrásgyűjtemény az 1848-as francia forradalom magyar visszhangjáról.⁷⁰

Alapos átdolgozásban (átírásban) jelent meg Hetvényi István 1848-as honvéd visszaemlékezése.⁷¹ A szabadságharc sorsát eldöntő orosz intervencióról jelentette meg két emlékiratot Trócsányi Zoltán.⁷² Ezek egyike valójában nem emlékirat: Alekszandr Petrovics Scserbatov Paszkevics tábornagról, az orosz intervenció haderő fővezéről írott életrajzi munkájának vonatkozó részét szlovák (!) kivonatban fordították magyarra, a másik egy Fatyjejev nevű közbíró emlékirata. A Wesselényi Miklós által írott előszó, illetve a Trócsányi által írott „Bevezetés” egyaránt a magyar szabadságharc nemzetközi jelentőségét fejtegeti, Trócsányi egyben áttekintést ad az orosz társadalom különböző rétegeinek Magyarországról alkotott képéről. Sajnos, már ebbe a szövegbe is belekerült Illés Béla hosszú ideig leleplezetlenül maradt hamisítása a magyar szabadságharc érdekében tevékenykedő s a magyar ügy vértanújává váló, soha nem létezett Guszev kapitány alakja.

Már 1949-ben jelent meg (némi „korszerű” rövidítéssel, azaz a vallásra vonatkozó pozitív megjegyzések elhagyásával) Táncsics Mihálynak, a munkások és parasztok 1848–1849-es apostolának a visszaemlékezése.⁷³ (*A Századok* 1948. évi, de csak 1949-ben megjelent évfolyama közölte Táncsics munkáinak válogatott bibliográfiáját.)⁷⁴

⁶⁷ Vasvári Pál válogatott politikai írásai. S. a. r. Fekete Sándor. Bp. 1948.

⁶⁸ Az élő Kossuth. Szerk. Katona Jenő. Bp. 1948.

⁶⁹ *Jánosi Gyula*: A nagy nemzedék kora. A reformkorszak szemelvényekben. Veszprém 1948.

⁷⁰ *Paul Bouteillier*: La révolution française de 1848 vue par les hongrois. Collection Franco-Hongroise. Éditée par l'Institut Français en Hongrie, Budapest. Paris 1949.

⁷¹ Ébren a magyar! Egy 1848-as honvéd néptanító megemlékezései. Hetvényi István feljegyzései alapján közreadta Kuszák István. Győr 1948.

⁷² Két emlékirat az 1849. évi cári intervencióról. Előszó Wesselényi Miklós. Bev., jegyz. Trócsányi Zoltán. S. a. r. Gonda Imre. Bp. 1948. Vö. *Alekszandr Petrovics Scserbatov*: Paszkevics Magyarországon. Ford. Gerencsér Zsigmond. S. a. r. Katona Tamás. (Bibliotheca Historica) Bp. 1984.; *Andrej Fatyjejev*: Világostól a Krímig. Egy magyarbarát orosz huszártiszt emlékeiből. Ford. Horváth Iván – Zsatkovic Kálmán. Bp. 2011.

⁷³ *Táncsics Mihály*: Életpályám. S. a. r. Czibor János. Bp. 1949. A Táncsics-kiadások azóta is ezt, nem pedig az eredeti, 1873–1885 közötti kiadást reprodukálják.

⁷⁴ Táncsics Mihály irodalmi munkássága. *Századok* 82. (1948) [1949] 326–335.

A teljes ideológiai-politikai áttörés

A centenáriumi marxista (sztálinista) kritikákban egyre erőteljesebb lett a türelmetlen hang. A más szakmai álláspontok képviselői ellenfélből ellenségekké, a klerikális reakció, a nagytőke vagy az amerikai imperializmus szálláscsinálóivá és ügynökeivé váltak.⁷⁵ Egy részüket az 1948-as kommunista hatalomátvétel után háttérbe szorították, másokat személyes üldöztetés is ért (az említett debreceni kötet szerzőinek egy részét bebörtönözték).⁷⁶

Szabó Istvánt – sok más kiváló történésszel együtt – „kitessékelték” a Magyar Tudományos Akadémiából, és megpróbálták önkritika gyakorlására kényszeríteni. De a kiváló professzor erre nem volt hajlandó, sőt, mintha „normális” országban élne, amikor a *Társadalmi Szemlé*ben két önjelölt „szakértő” megsemmisítő kritikát írt a kötetéről, Szabó a szerkesztőséghez írott (s természetesen a lap által nem publikált) válaszában pontról pontra kimutatta, hogy a recenzensek hol és milyen módon értették félre vagy hamisították meg a tanulmányok eredeti szövegeit.⁷⁷

A marxista-sztálinista történelemszemlélet képviselői tehát – némi szakmán kívüli segítséggel – teljes győzelmet arattak. 1949-ben a „megújult” Magyar Történelmi Társulat elnökévé Andics Erzsébetet választották, aki már székfoglalójában lényegében értéktelennek nyilvánította az elmúlt évtizedek magyar történetírását, s – egy Kosárynak szánt oldalvágással – külön kiemelte: annak képviselői a magyar hazaárulók Károlyi Sándortól Görgei Artúrig terjedő sorának tisztára mosásával töltötték az idejüket. Noha a polgári történetírók egy részét még beválasztották a Társulat új vezetésébe, illetve a *Századok* szerkesztőbizottságába, tényleges beleszólásuk az ügyek vitelébe nem volt. Volt, aki visszahúzódott, mint Kosáry Domokos vagy Hajnal István; volt, aki átállt, mint Mérei Gyula vagy Ember Győző. És természetesen ott sorakoztak az ifjú kommunista történészek, akik sok esetben jutottak életkorukat és tapasztalatukat tekintve még indokolatlan tényleges vagy informális pozíciókba, mint Spira György, Hanák Péter, hogy csak az 1848-cal is foglalkozó történészeket említsük.

Noha a Magyar Kommunista Párt, majd a Magyar Dolgozók Pártja történeti önlegitimációjában 1848–1849 továbbra is jelentős szerepet játszott, 1949-ben jóval kevesebb centenáris megemlékezést tartottak, s a megjelenő munkák száma is jóval kisebb volt a szakma „gleichschaltolásának” és a potenciális szerzők

⁷⁵ *Balázs Tibor et al.*: 1848 centenáriumának magyar történelmi irodalma. *Századok* 82. (1948) [1949] 336–352.

⁷⁶ *Orosz István*: Egy centenáriumi kötet kálváriája. In: *A szabadságharc fővárosa Debrecen. 1849. január – május*. Szerk. Szabó István. Reprint. Debrecen 1999. 595–609.

⁷⁷ Nem nélkülözi az elismerő megjegyzéseket, alapvetően mégis elítélő Varga Imre kritikája. *Valóság* 4. (1948) 5. sz. 414–417.

egy része elhallgattatásának következményeként⁷⁸ s azért is, mert az új hatalom új üdvöskéi szakmailag még nem „érték be”, azaz, remek tanulmányokat tudtak írni, de komoly monográfiákat vagy forráskiadványokat aligha lehetett tőlük várni. A *Századok* 1949-ben megjelenő 1948-as, illetve 1950-ben megjelenő 1949-es számaiban egyébként valósággal burjánzottak az 1848–1849-es tematikájú írások, de ezeknek mintegy a felét az 1945 előtt indult történésznezmedék tagjai jegyezték (Ember Győző, I. Tóth Zoltán, Varga Zoltán, Mérei Gyula), és szakmailag egyértelműen ezek bizonyultak maradandóbbaknak.

Már 1949-ben látott napvilágot Vajda Pál *Oroszok a magyar szabadságharcról* című munkája, amely egy terjedős bevezetővel ellátott bibliográfia a forradalomra és szabadságharcra vonatkozó orosz sajtóról, levéltári anyagról, illetve feldolgozásokról és emlékiratokról.⁷⁸ „A cárizmus, amely a magyar szabadságharcot eltiporni segítette, nincs többé. Megdöntötte az orosz nép” – kezdődött a kötet, megadva ezzel az alaphangot. A továbbiakban olvashatunk az orosz beavatkozás diplomáciai indokairól, az orosz hadseregen belüli magyarbarát megnyilvánulásokról (természetesen Guszev kapitánnyal az élen), s egy igen érdekes fejtegetést arról, hogy Görgei még a temesvári döntő vereség után is megverhette volna Haynau haderejét – ha nem lett volna áruló. Jellemző egyébként a szerző buzgalmára, hogy az orosz intervenció hadseregéből ténylegesen átálló, lengyel nemzetiségű Kazimierz (Konrad) Rulikowskit „eloroszosította”, s Rulikovszkijként emlegette.

Az új történetírás természetes igénye volt az egész magyar történelem és benne 1848–1849. átírása. Paradox módon ebben állandóan a hangosan gyalázott polgári történetírók által összeállított forráskiadványokra kényszerültek támaszkodni. Volt még egy paradoxon: bár a rendszer a forradalom örökösének, letéteményesének és betetőzőjének mondta magát, hivatalos szentjévé mégsem a meg nem alkuvó radikálisokat, Petőfit, Táncsicsot vagy Madarász Lászlót választotta, hanem a profi politikus Kossuthot. Ebben két tényező is szerepet játszott. Egyrészt az, hogy a negyvennyolcas hagyomány a magyar társadalom minden rétegében legerőteljesebben Kossuthhoz kötődött, másrészt az a tény, hogy az említett radikálisok soha nem voltak hatalmon, a kommunisták viszont igen, s előképül mégsem választhattak bukott politikusokat. Kossuth ezenkívül megfelelt annak az apafigurának is, amilyenek Rákosi Mátyás, az ország új vezetője láttatni akarta magát. E Kossuth-kultusz aztán oda vezetett, hogy az 1950-es években a történeti publicisztika Kossuth-idézetekkel igazolta a hadseregen és az államapparátuson belüli tisztogatásokat, koncepciók pereket, a volt „uralkodó osztály” tagjainak kitelepítését stb.

⁷⁸ *Vajda Pál: Oroszok a magyar szabadságharcról. – Adalékok a szabadságharc orosznyelvű bibliográfiájához. (A Honvéd Levéltár és Múzeum hadtörténeti kiadványsorozata 1.) Bp. 1949.*

Elvetélt tervek, feltűnő hiányok

Végül érdemes néhány szót szólni mindazokról a tervezett munkákról, amelyek nem vagy csak késve jelentek meg, illetve azokról a témákról és műfajokról, amelyekről nem jelent meg érdemi ismertető.

A Teleki Pál Tudományos Intézet *A Történettudományi Intézet kiadványai* című sorozatában (a Szabó István kötetének belső fülén található felsorolás szerint) három kötet megjelenését tervezték még. Makkai László *Erdély és Magyarország uniója 1848-ban* címmel írt volna kötetet, I. Tóth Zoltán megírta volna *Az erdélyi román nacionalizmus második százada* történetét, Berlász Jenő pedig – Mérei kötetének párjaként *A magyar gazdasági élet és társadalom az 1848-as forradalom korában* címmel adott volna közre munkát. Makkai László kézírata nem készült el, Berlász Jenőéről sincs információnk. I. Tóth Zoltán terve az volt, hogy az 1792–1849 közötti időszak történetét írja meg két kötetben, 50 ív terjedelemben. Ebből az első kötet tárgyalta volna az 1792–1848 közötti időszakot, a második 1848–1849-es magyar–román viszonyt.⁷⁹ A kézirat ebben a formában nem készült el, de I. Tóth Zoltán később, az egyetemi tankönyv előmunkálataként megírta a román nemzeti mozgalom 1790–1848 közötti történetét, az 1848–1849-es magyar viszonyról pedig több rész tanulmányt publikált.⁸⁰

A Magyar Történelmi Társulat által meghirdetett centenáriumi pályázatra készült, de csak 1950-ben látott napvilágot Fekete Sándor *A márciusi fiatalok* című összefoglaló munkája, amely nagyjából a korabeli sajtón, a kiadott írói életműveken, illetve (Vasvári Pál tekintetében) némi levéltári kutatáson is alapult. A kézirat egy része már 1948 tavaszán készen volt, a *Valóság* közölt is belőle egy fejezetet. A szerző későbbi önkritikus visszaemlékezése szerint azonban már-már olyan aránytévésző módon hangsúlyozta a márciusi fiatalok és a Batthyány-kormány ellentétét, hogy a tájékozatlan olvasó hajlamos lehetett megfedkezni arról, hogy az igazi frontvonal mégsem közöttük, hanem a forradalmi és az ellenforradalmi tábor között húzóódott.⁸¹

Tolnai Gábor szerkesztésében készült volna az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött hét 1848–1849-es naplót és emlékiratot tartalmazó forráskiadvány. Ezt a kiadványtervet még a Kézirattár 1950-ben megjelent tematikus

⁷⁹ Csátári Dániel: I. Tóth Zoltán. In: *I. Tóth Zoltán: Magyarok és románok*. S. a. r. Csátári Dániel. Bp. 1966. 42–43.

⁸⁰ *I. Tóth Zoltán: Az erdélyi és magyarországi román nemzeti mozgalom (1790–1848)*. S. a. r. Csátári Dániel. (Értekezések a történelmi tudományok köréből. Új sorozat 12.) Bp. 1959.; 1848–1849-es tárgyú tanulmányait közli *I. Tóth Zoltán: Magyarok és románok* i. m. 193–370.

⁸¹ *Fekete Sándor: A márciusi fiatalok*. Bp. 1950.; *Fekete Sándor: A márciusi ifjak ideológiája*. *Valóság* 4. (1948) 3. sz. 161–170.

katalógusa is említi, mint „a centenáris bizottság megbízásából készülő sajtó alatt lévő” munkát. További sorsáról sajnos nincsenek információink.⁸²

Szabó István tervezete alapján indult meg az *Iratok a magyar parasztság történetéhez* címmel elképzelt sorozatban a korajúrkori és újkori jobbágylevelek reprezentatív gyűjteményének összeállítása. A 25 íves kézirat 1948 januárjára el is készült, azonban a fordulat évét követően a kötetnek csak egy megcsonkított, tudománytalanított változata jelenhetett meg – immár Szabó közreműködése nélkül.⁸³

Az évfordulóra szánták, de csak 1950-ben indult meg V. Waldapfel Eszter kiadásában *A forradalom és szabadságharc levelestára* című négykötetes forráskiadvány, amelynek az utolsó kötete végül csak 1965-ben jelent meg. A nagyobbrészt addig publikálatlan kéziratári és levéltári anyagot közreadó gyűjtemény „élvezeti értékét” jelentős mértékben csökkentik az osztályharcos szemléletű bevezető tanulmányok, a hihetetlen hozzá nem értésről tanúskodó jegyzetanyag, a félreolvasások magas száma, s a névmutatóban az azonos vezetéknevű személyek már-már tendenciaszerű összekeverése.⁸⁴

Noha a centenáriumba számos munka jelent meg, s a népszerűsítő kiadványok (önálló füzetek, kalendáriumok) száma is elérte a százat, bizonyos témák és műfajok mégiscsak kimaradtak. Így például nem született olyan korszerű, levéltári alap kutatásokon nyugvó összefoglaló munka, mint amilyen Márki Sándoré volt az 50. évfordulón, mivel Eckhart Ferencé nem tekinthető ilyennek. Ez annak fényében különösen szomorú, mert az osztrák történészek például a centenáriumba egy nagy, kétkötetes összefoglalóval jelentkeztek.⁸⁵

Nem készült új hadtörténeti összefoglaló sem, holott Gyalóky Jenő, Berkó István és mások 1919–1945 közötti alapkutatásai és a levéltári anyag rendezettségére lehetőséget kínáltak. De a hadtörténeti tematika általában véve is nagyon hiányzott a megjelent munkákból, a debreceni kötet is inkább a hadjáratok gazdasági hátterével, mintsem magukkal a hadieseményekkel foglalkozik.

Mérei Gyula kötetének kivételével nem jelent meg olyan tudományos igényű okmánykiadás, amely célzottan a forradalom és szabadságharc történetéhez kapcsolódott volna. Erre 1950-ig, V. Waldapfel Eszter említett kiadványáig kellett várni.

⁸² Kéziratok források az Országos Széchényi Könyvtárban 1789–1867. Összeáll. az Országos Széchényi Könyvtár Kéziratárának munkaközössége. (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai XXIV.) Bp. 1950. 05/a., 819., 940., 999., 1377., 2467, 2670. számú tétel.

⁸³ Erre lásd Szabó István levelei. Közli: A harmadik út felé. Szabó István történész cikkekben és dokumentumokban. Vál., jegyz., szerk. Erős Vilmos. (Kisebbségkutatás Könyvek) Bp. 2006. 250–251., 256–257., 342–346. – Az említett forráskiadvány: Jobbágylevelek. Szerk. H. Balázs Éva. Bp. 1951.

⁸⁴ V. Waldapfel Eszter: A forradalom és szabadságharc levelestára I–IV. Bp. 1950., 1952., 1955., 1965.

⁸⁵ Rudolf Kiszling: Die Revolution im Kaisertum Österreich 1848–1849. I–II. Wien 1948.

Feltűnően hiányoztak az életrajzi munkák. Az egyetlen kivétel Dienes András Petőfiről szóló kötete volt,⁸⁶ de ez is jobbára a költő katonaéletével és halálának körülményeivel foglalkozott, s nem adott átfogó pályaképet.

Összegezve elmondható, hogy a centenáriumi történetírásának volt egy csúcsteljesítménye (Szabó Istvánék debreceni kötete), megjelent jó néhány megbízható monográfia (Mérei Gyula, S. Sándor Pál művei), egy becsületes, noha nem különösebben invenciózus összefoglaló (Eckhart Ferenc), de a termés többségére inkább a közepszerűség jellemző. Pedig a magyar történetírás potenciálisan jobb volt, mint amit megmutatott magából ezen az évfordulón – ennek azonban nem szakmai, sokkal inkább politikai okai lehettek.

THE CENTENARY OF THE HUNGARIAN REVOLUTION
AND WAR OF INDEPENDENCE OF 1848–1849
IN HUNGARIAN HISTORIOGRAPHY

By Róbert Hermann

SUMMARY

The paper explores the political and scholarly context in which the historical works published on the occasion of the centenary of 1848–1849 were born. While all the democratic parties (or those identifying themselves as democratic) of the post-1945 political regime were the self-confessed heirs of the 1848–1849 Revolution, opinions differed about what this heritage actually meant. The centenary itself was characterised by the same state of transition that shaped the politics of the country at that time. While the harbingers of the authoritarian communist regime were already present, a great variety of scholarly works, written from several different perspectives, were also published by scholars of a bourgeois social background. Despite the great number of publications, only a few of them stood the test of time, and, characteristically, their authors were soon pushed to the periphery of scholarly life. Reviews were increasingly dominated by intolerance, and holders of diverging views were politically labeled.

⁸⁶ *Dienes András: A Petőfi-titok.* Bp. 1949.

FEGYVEREK HELYETT TOLLAL

A történelem menetét tudatosan is alakítani törekvő személyiségek: politikusok, államférfiak, katonák a 19. században is jól tudták, hogy bár az utókor értékelését önmagukról és tetteikről közvetlenül nem formálhatják, arra hatást gyakorolhatnak, hogy a velük és általuk történtek egykorú dokumentálása hogyan történik, illetve milyen kortárs értékelések hagyományozódnak a következő generációkra. Miután az üléstermek elárvultak, a csatatéri harcok elültek, más tereken tovább folytatódik a küzdelem: nemcsak karddal, hanem tollal is meg kell küzdeni annak érdekében, hogy az utókor történelmi munkáiban a történetek „megfelelő” interpretációja kapjon helyet s kerüljön be egy nemzet történelmi kánonjába. Mert bár nem cáfolható, hogy a történelmet a győztesek írják, hosszabb távon az adott történelmi pillanat veszteséből is válhatnak győztesek. Így nem csoda, ha már az 1848–1849-es szabadságharc folyamán is fontosnak találta a szabadságharc magyar politikai és katonai vezetése, hogy a dicsőséges harcokat „hivatalos” „hadtörténelmi jegyzők”, történetírók örökítsék meg.¹

Nem cselekedett másként a magyar szabadságharc felett saját és orosz fegyverek segítségével győzedelmeskedő bécsi birodalmi kormányzat sem. Az ostromállapot kihirdetésével, a béke és „Rend” helyreállításával egyidejűleg azonnal megkezdődtek az előkészületek az eseményeknek a bécsi kormányzat szempontjait tükröző összefoglalásaihoz, ami szorosan kapcsolódott – a legyőzött forradalmi kormányzat iratainak összegyűjtésén és feldolgozásán keresztül – a megtorló gépezet tevékenységéhez is. Mindezt nem csupán az motiválta, hogy a történelem ítélszéke előtt kedvező színben szeretett volna feltűnni, hanem konkrét politikai érdekek is megkívánták. Így akarták például azt is bizonyítani, hogy az 1848. októberi bécsi forradalom kiobbantásának hátterében a magyar politikusok húzódtak. Ezzel persze Bécsnek a birodalmi hadsereg által történt elfoglalását követő megtorlást (1848. október végén) vagy a gróf Batthyány Lajos magyar miniszterelnökkel szembeni kíméletlen eljárást kívánták indokolni.² A haditörvényszékek működése és a kivégzések miatti élénk nyugat-európai tiltakozáshoz, a bécsi kormányzattal és a fiatal uralkodóval szembeni ellenséges nyugat-európai közvélemény formálódásához és ébren tartásához a Nyugat-Európában (elsősorban az Angliában) tartózkodó magyar emigránsok propaganda tevékenysége szilárd alapot nyújtott, és hosszabb távon ez kedvezőtlenül befolyásolhatta az Osztrák Császárság nagyhatalmi státuszát és pozícióját.

¹ *Hermann Róbert*: Kövári László és a szabadságharc hadtörténelmszei. In: Kövári László: Erdély 1848–1849-ben. Bp. 2014. 13–44.

² Batthyányra vonatkozóan lásd *Urbán Aladár*: Gróf Batthyány Lajos pöre – a diszkreditáló vádpont. Századok 141. (2007) 619–629.

Előkészületek a forradalom és szabadságharc „hivatalos” történetének megalkotására

Kezdettől fogva a megszálló katonai hatóságok, valamint az ostromállapot árnyékában tevékenykedő új közigazgatási tisztviselők feladatai közé tartozott a forradalmi kormányzat tagjai által hátrahagyott iratanyag és vagyon felkutatása, lefoglalása, illetve feldolgozása. Ez a folyamat már 1849 nyarán megindult a császári haderő előrenyomulásával kialakult hátországhban.³ Az iratbegyűjtésben elsősorban a Magyarországot megszálló III. hadsereg parancsnoka, Julius von Hayнау báró tábornagy tartotta kezében az irányítást. Emellett a haditörvényszéki felelősségre vonásban is központi szerepet játszott bécsi katonai és polgári kormányzóság megbízottja, Fuchs tanácsos is Pestre érkezett, hogy a magyar kormányzat aktáiból kivonatokat készítsen.⁴

Az iratfeldolgozó tevékenység a császári közigazgatási és katonai iratokban egyszerűen „Kossuth-archívum”-nak nevezett irategyűttesre épült: 1849 szeptemberében az úgynevezett Döring-házban (amely Szegedre menekülése előtt Kossuth lakhelye volt) a pincében iratokat találtak, „kitűnő” mutatókkal és összefoglalókkal ellátva, amelyek az 1848-as kormány aktáival együtt Hayнау hadművelési irodájába, illetve a III. hadseregpáncsnokság rendőri ügyosztályára kerültek. (A Szemere Bertalan miniszterelnök egykori szállásán talált aktákat viszont a rendőri ügyosztály a Hayнау mellé kirendelt Karl Geringer báró, a polgári ügyek császári biztosa irodájának adta át.)⁵ Azt, hogy a hadseregpáncsnokság megbízásából kik dolgozták fel az összegyűjtött dokumentumokat, a rendőri ügyosztály akkori vezetőjének, Eduard Podolskynak (majdani pozsonyi rendőrigazgatónak) egy későbbi jelentéséből ismerjük meg. A gyűjteményt a pesti várospáncsnokság egyik hivatalnoka, Wohlfarth Gyula kezelte, ő készítette a hadbírószági eljárásokhoz szükséges fordításokat. Német nyelvű kivonatokat készítésével bízta meg még Podolsky „Farkas kamarai ügyvéd”-et, majd 1849 karácsonya után – Geringer javaslatára – Wass Imre grófot, császári királyi kamarást, világi lelkészt is. Működésüket Podolsky, részben pedig a rendőri ügyosztály egy beosztott hivatalnoka, Johann Michael Maschek (későbbi nagyváradi rendőrigazgató) felügyelte. A titkos tevékenység helyszínére bejárása volt még

³ Gyulai Gaál Eduard cs. kir. tábori biztos jelentése Szent-Ivány Vince kerületi főbiztoshoz. Pest, 1849. júl. 24.; Szent-Ivány Vince levélfogalmazványa Hegyessy Péterhez, a királyi ügyigazgatóság ügyvédéhez. Buda, 1849. júl. 31. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) D 77 Abszolutizmus kori levéltár, Szent-Ivány Vince kerületi főbiztos iratai 1849:7. 75.

⁴ *Karl Rossa*: Das Zivil- und Militärgouvernement Wien 1848–1855. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 49. (2001) 156–157.

⁵ Heinrich Joseph Schiel jelentése Alexander Bachhoz, 1850. febr. 7. Idézi *Tábori Kornél*: Titkosrendőrség és kamarilla. Akták-adatok a bécsi titkos udvari és rendőrségi levéltárból. Bp. 1921. 97.

Haynau megbízásából Zákos Elek korábbi kamarai tisztviselőnek is, aki már a megelőző évtizedben pénzügyi visszaélések feljelentésével bizalmi szálát épített ki a birodalmi vezetés köreivel. Ő azonban leginkább a már elkészített kivonatokat használhatta az összeállított mutató alapján – főképp az általa ismert erdélyieket illetően.⁶ Zákos (akinek szavahihetősége megkérdőjelezhető) saját bevallása szerint az egyes aktákról többeknek is készített másolatokat, például huszonkettőt Schwarzenberg miniszterelnöknek.⁷ Fuchs tanácsos láthatólag tőlük függetlenül dolgozott, s amikor az év végére befejezte munkáját, Alexander Bach belügyminiszter arra kérte, küldje át hozzá az iratokat Bécsbe, hogy mindenekelőtt a magyar és a bécsi mozgalmak összefonódásait világosabban láthassák.⁸ Végül a dokumentumokat 1851 nyarán szállították Bécsbe, átmenetileg a Haus-, Hof- und Staatsarchivban őrizték, majd a külügyminisztériummal való egyezkedés után a Legfelső Rendőrhatóság megszerezte a felügyeleti jogot az akták felett.⁹

A hivatali iratok mellett természetesen a sajtó szolgáltathatta a másik kézenfekvő forrást a terhelő adatok összegyűjtésére. Viszonylag későn, 1850 tavaszán igényelte Florian von Macchio vezérőrnagy pest-budai katonai kerületi parancsnok a forradalmi időszakban a fővárosban és a megyei városokban megjelent napilapok (elsősorban a *Közlöny*, *Pesther Zeitung*, *Preßburger Zeitung*, *Der Ungar*, *Der Wahre Ungar*) teljes sorozatainak összegyűjtését az 1848. szeptember 1. és 1849. augusztus vége közötti időszakra vonatkozóan.¹⁰

A hadi események első összefoglalóit a császári hatóságok az Aradon fogva tartott honvédtisztekkel írtatták meg, ahogy Hermann Róbert fogalmaz, „az aradi várbörtönben kisebbsajta szerzői munkaközösség” alakult, amelynek tagjai azonban szerzőként még jó ideig nem léphettek a nyilvánosság elé. Munkáikat minden bizonnyal a császári hadvezetés által kezdeményezett első hadtörténeti összefoglalókhoz használták fel.¹¹

⁶ Podolsky jelentése Johann Kempen von Fichtenstammhoz, a Legfelső Rendőrhatóság vezetőjéhez. Bécs, 1853. ápr. 18. Österreichisches Staatsarchiv (a továbbiakban: ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ministerium des Äußern, Informationsbüro BM Akten (a továbbiakban: HHStA MdÄ IB BM) 8055/1860.; Zákosról és Wassról lásd *Deák Ágnes: „Zsandáros és policizájós idők”. Államrendőrség Magyarországon 1849–1867.* Bp. 2015. 152–153., 250–251., 418–434.

⁷ Zákos jelentése a magyarországi katonai és polgári kormányzósághoz. Buda, 1853. febr. 15. ÖStA HHStA MdÄ IB BM 8055/1860.; „Verzeichniß einiger Kossuth's Akten” címmel feljegyzés Zákos kézírásával, 91/1854. számozással, dátum nélkül. MNL OL D 41 Abszolutizmus kori levéltár, K. k. Militär- und Civil-Gouvernement für Ungarn, Militär Section, 6. d.

⁸ Alexander Bach leirata Karl Geringerhez. Bécs, 1849. dec. 12. MNL OL D 51 Abszolutizmus kori levéltár, K. k. Commissär für Ungarn Karl Freiherr von Geringer, elnöki iratok, 1849:265.

⁹ Összefoglaló a Legfelső Rendőrhatóság első ügyosztályának jelentéséről, aláírás és dátum nélkül [1856. okt. vége] ÖStA, Allgemeines Verwaltungsarchiv (a továbbiakban: AVA), Oberste Polizeibehörde Präs. I. 3265/1856. A gyűjteményről lásd *Tábori K.: Titkosrendőrség és kamarilla i. m. 96–138.*

¹⁰ Florian von Macchio átirata Szent-Ivány Vincéhez. Pest, 1850. márc. 1. MNL OL D 77 1850:2843.

¹¹ Vö. *Hermann Róbert: Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc a magyar történetírásban.* Aetas 15. (1999) 1–2. sz. 64–65., az idézet itt: 65.

Fontos szerep jutott az információk összegyűjtésében a polgári ügyek vezetésére Haynau mellé kinevezett császári biztosnak, Karl Geringer bárónak is, aki Alexander Bach bizalmasa volt. Bach 1849 októberében Pest-Budára küldte Dr. Heinrich Josef Schielt, hogy tekintse át a Kossuth- és Szemere-aktákat, és német nyelvű kivonatokat, fordításokat készíttessen róluk, továbbá tanulmányozza a forradalmi időszak újságjait és plakátjait. Schiel állítólag a magyar forradalom és felkelés történetét készült megírni. Ehhez biztosítottak számára három fordítót és egy írnokot (a fordítók egyike Hrabovszky János korábbi nagyváradi kamarai ügyvéd, 1848 előtt a Konzervatív Párt támogatója). Schiel orvosi és filozófiai képzettséggel rendelkezett, nyelvésznek számított, 1837-ben került az udvari könyvtárba könyvtárosként, 1843-tól Metternich kancellár magánkönyvtárosaként is működött. 1848–1849-ben publicistaként szerzett érdemeket a bécsi kormányzat szolgálatában.¹² Schiel végül egészen 1850. július elejéig tartózkodott a magyar fővárosban, összesen körülbelül 4500 forintot utaltak ki a számára. Az ígért történeti munka nem készült el, de pontos információkkal tevékenységéről nem rendelkezünk.¹³

Mindemellett feltehetőleg Schiel és talán Zákos tevékenységének eredményeként született meg az a Bach belügyminiszter hagyatékában, illetve Schwarzenberg miniszterelnök iratai között a „lázadó” vezetők egymás közötti levelezéséből álló összeállítás, amelyet német nyelvű fordításban láthatólag kiadásra szántak, ez azonban valamilyen ok miatt elmaradt.¹⁴

Ezzel párhuzamosan folyt a katonai hatóságok ösztönzésére a helyi civil közigazgatási hivatalnokok útján a magyar forradalmi kormányzat áldozatainak a felkutatása, másrészt a császárhoz való hűségüket a forradalmi időszakban is nyíltan vállalók jutalmazása.

Az ostromállapot viszonyai, a haditörvényszékek szigora közepette működő ideiglenes közigazgatási vezetőknek azonban nem volt könnyű dolguk egyik tekintetben sem. Jól jelzik a problémákat a Pest-Buda székhellyel, Pest és Esztergom megye, a jász-kun kerület, valamint Buda (Óbuda) és Pest városait egyesítő központi közigazgatási kerület élére került Szent-Ivány Vince főbiztos iratai. A kerülethez tartozó

¹² Alexander Bach leirata Karl Geringerhez. Bécs, 1849. okt. 29. MNL OL D 51 1849:98.; Schielről lásd *J. K. Mayr: Inventare Teil 5. Bd. 2. Geschichte der österreichischen Staatskanzlei im Zeitalter des Fürsten Metternich.* Wien 1935. 65., 83.; *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950.* Bd. 10. Wien 1994. 114.; Hrabovszky János alkalmazására lásd Körömczy Imre levele Karl Geringerhez. Pest, 1849. nov. 30. MNL OL D 51 1849:250.

¹³ Vö. MNL OL D 51 1850:2261.

¹⁴ Későbbi kiadását lásd *Friedrich Walter: Magyarische Rebellenbriefe 1848. Aemtliche und Privat-Correspondenzen der magyarischen Rebellenregierung, ihrer Führer und Anhänger.* München 1964. 3. A frankfurti német nemzeti parlamenthez küldött magyar küldöttek jelentéseinek német fordításait Schwarzenberg hagyatékából lásd még *Karl Nehring: Die Beziehungen Ungarns zur deutschen Nationalversammlung im Jahre 1848. Südost-Forschungen* 36. (1977) 47–63. Köszönöm Hermann Róbertnek, hogy e kiadványokra felhívta a figyelmemet.

közigazgatási vezetők (a Pest megyei javaslatok nem maradtak fenn) összesen 52 főt (Pest város: 21 fő, jász-kun kerület: 2 fő, Esztergom megye: 9 fő, Buda: 20 fő) terjesztettek fel uralkodói elismerésre. Mindemellett jelezték: bár a trón iránti hűségről általában véve a lakosok nem feledkeztek meg (láthatólag igyekeztek a lakosságra vetülő illojalitás gyanúját oszlatni s a felelősséget a forradalmi vezetők elvetemültségére és a forradalmi terror fenyegetésére hárítani), a kormánnyal szembeszállókért inzultusok nyomán – ahogy Madarassy László Pest megyei alispán fogalmazott – „a hatalmat bitorlott forradalmi kormány rettegető politicája egy részről, más részről pedig a fanatisált pór nép fenyegetései örökös rémülésbe[n] tartották a jobb érzelmű lakosokat”, ezért tetteles ellenállást nemigen tanúsítottak. Jagasits Sándor Esztergom megyei királyi biztosa még tovább ment, s óvatosan ugyan, de jelezte: az általa javasoltak sem igazán voltak eltökélt ellenfelei a megelőző magyar kormányzatnak: „kénytelen vagyok Méltóságod előtt szokott őszinteséggel bevallani, miszerént valjon azok csupán Urunk királyunk eránti hívségük miatt szenvedtek-é bántalmakat, vagy csak azért, mert az események őket hivatalban találták, állítani alig merném, minthogy azonban hiszem, hogy azok kitüntetése a legjobb magyarázatot vonand maga után”, indítványozta uralkodói elismerésüket. Szent-Ivány végül megrostálva a javaslatokat összesen 9 főt (5-öt Pestről, 4-et Budáról) javasolt Ferenc József Érdemkeresztre, illetve 13 főt (4 főt Pestről, 4 főt Budáról, 5 főt Esztergom megyéből) uralkodói elégedettségnyilvánításra. Macchio vezérőrnagy azonban ezt is sokallta.¹⁵

Nem volt könnyű az ország központi területein – Szent-Ivány szavaival élve – a „forradalmi szörny bárdja alatt elhullottak” névsorának összeállítására sem, amely már 1849 őszén megkezdődött: a belügyminiszter megbízásából mindenekelőtt azokat a katolikus lelkészeket kellett jelenteni, akik „akár a forradalmi kormány, akár a felbőszített népség részéről halált avagy személyes bántalmat, testi sérelmet vagy fogságot szenvedni kénytelenítettek”.¹⁶ A világiakat illető forradalmi törvényszéki ítéletek kivizsgálása is folyt,¹⁷ de szisztematikus összeírásra láthatólag csak 1850 elején került sor. A civil és a katonai hatóságok párhuzamosan indították el az akciót. Bach január végén szólította fel Geringert a lista elkészítésére (azzal egyidejűleg kimutatást kérve az 1849 őszétől a császári hadbíróóságok által halálra ítélt személyekről is). A császári biztos Hegyessy Pétert, a királyi ügyek helyettes igazgatóját

¹⁵ A kitüntetésre javasoltak listáit lásd MNL OL D 77 1850:121., 568., 643.1201.; Madarassy László jelentése Szent-Ivány Vincéhez. Pest, 1849. dec. 27. Uo. 1850:6.; Jagasits Sándor jelentése Szent-Ivány Vincéhez. Esztergom, 1850. jan. 10. Uo. 1850:643.; Szent-Ivány Vince jelentése Karl Geringerhez. Pest, 1850. jan. 19.; Florian von Macchio átirata Karl Geringerhez. Pest, 1850. ápr. 13. MNL OL D 51 1850:585. A magyar nyelvű forrásokat modernizált helyesírással közlöm.

¹⁶ Karl Geringer leirata Szent-Ivány Vincéhez. Pest, 1849. nov. 22.; Szent-Ivány Vince körlevél-fogalmazványa. Pest, 1849. nov. 28. MNL OL D 77 1849:3740.

¹⁷ Vö. Szent-Ivány Vince levélfogalmazványa Koller Ferenchez, Pest város ideiglenes polgármesteréhez. Pest, 1849. nov. 15. MNL OL D 77 1850:198.

utasította minderre. Ugyanekkor Haynau a menekültek propagandájára hivatkozva, amely a haditörvényszékek működésének kegyetlen szigorát tárta az európai közvélemény elé, szintén kinyilvánította: a „barbari szigorság” vádjával szemben – Szent-Ivány Vince interpretálta a következőképp magyar nyelven Haynau utasítását – „nem lehet nem kívánatos a romboló párt merész hazugságait tényekkel megcáfolni, és ama számtalan véraldozatokat, melyek a forradalmi szörny bárdja alatt elhullottak, szám- és névszerinti megnevezéssel a nyilvánosságnak átadni”. A külföldi lapokban megjelent adatok cáfolása céljából Haynau megparancsolta a katonai kerületi parancsnokoknak s rajtuk keresztül a polgári kerületi főbiztosoknak is az „elhullottak” névjegyzékének összeállítását, „minden egyes esetre vonatkozólag a tények rövid történetével, a kivégzés nemével és módjával, az eljárás vagy gyilkolás körüli szigor nagyságával, szóval a közelebbi körülmények történeti hűségű előadásával”, mégpedig a községi előljárók, lelkészek vagy más „hitelt érdemlő egyének” által feljegyezve.¹⁸ Miután Macchio február 1-je után február 6-án, majd március 7-én is sürgette a jelentéstételt, Szent-Ivány főbiztos azonnali jelentéstételre utasította a beosztott hatóságok vezetőit.¹⁹ Végül Hegyessy összeállította a katonai törvényszékek által addig elítéltek listáját, de hangsúlyozta, hogy biztosan nem teljes a kimutatás. A forradalmi igazságszolgáltatás áldozatainak listái viszont a megyei vezetőkől a polgári kerületi főbiztosok közvetítésével a katonai kerületi parancsnokságokhoz érkeztek be s Haynauhoz kerültek. Ő küldte azután fel Bécsbe hasznosításra, Geringerhez csak elszórt adatok jutottak el.²⁰

Ennek nyomán 1850. áprilisi keltezéssel tették közzé nyomtatásban a magyar forradalmi kormányzat által Magyarország területén haditörvényszéki vagy rögtönítélő bírósági ítélettel vagy anélkül kivégzettek névsorát (Erdélyre vonatkozó adatok nélkül), amely 467 nevet tartalmazott. Leginkább a vegyes nemzetiségű területeken, elsősorban a Délvidéken 1848 nyarára beállt polgárháborús helyzet szaporította az áldozatok számát (Szerb Vajdaság és Temesi Bánság: 299 fő, nagyváradi kerület: 59 fő). Az utókor hadtörténetésének értékelése szerint a lista összesen 1848 szeptembere előtti és utáni ügyeket, köztörvényes és politikai eseteket, illetve ide sorolt nem magyar hatóságok által megölt személyeket, továbbá fellázadt községek elfoglalása közben katonai megtorló akció során elhunytakat.

¹⁸ Florian von Macchio átírata Szent-Ivány Vincéhez. Pest, 1850. febr. 1.; Szent-Ivány Vince körlevél-fogalmazványa a kerületi hatóságok főnökeihez, 1850. febr. 4. MNL OL D 77 1850:1566.

¹⁹ Alexander Bach leírata Karl Geringerhez. Bécs, 1850. jan. 28.; Karl Geringer levélfogalmazványa Hegyessy Péterhez. Pest, 1850. febr. 14. MNL OL D 51 1851:368.; Florian von Macchio átírata Szent-Ivány Vincéhez. Pest, 1850. márc. 7.; Szent-Ivány Vince körlevél-fogalmazványa a kerületi hatóságok vezetőihez. Pest, 1850. márc. 10. („azonnal” utasítással) MNL OL D 77 1850:3037.

²⁰ Az erre vonatkozó levelezést lásd MNL OL D 51 1851: 368. Vö. Ambrus Mihály (Szent-Ivány helyettese) jelentésfogalmazványa Florian von Macchiohoz. Pest, 1850. ápr. 12. Uo. 1850:4152.

is.²¹ A kiadvány a nagyközönség előtt is hirdette, hogy a „magyar terrorizmus elesett áldozatait” számának publikálását a magyar, lengyel és német emigráns propaganda ellensúlyozásának igénye tette szükségessé.

Személyes lejárató kampány előkészületei

Bach belügyminisztert valóban komolyan nyugtalanította a külföldön, főként Angliában erősödő Ausztria-ellenesség, a magyar politikai emigráció (Angliában Pulszky Ferenc) politikai befolyásának lehetséges erősödése, ahogy írta, „az egyébként oly józan” angliai közvélemény és különböző németországbeli sajtóorgániumok magyarbarát propagandája. Úgy látta, a növekvő magyarszimpátiák ellensúlyozására nem elegendő a hivatali iratok feldolgozása, a statisztikai kimutatás, hanem a magyar kormányzat vezető férfinak lejáratására, szervezett „karaktergyilkosságra” is szükség lehet: „a magyar forradalom motívumait, valamint vezetői egész magatartásának mozzatórugóit alaposan megvilágítani és megkérdőjelezhetetlen forrásokból származó dokumentumokkal bebizonyítani, mily kevésbé méltók a forradalom vezetői és fő támaszai arra a figyelemre és a csodálat azon magas fokára, melyet maguknak ezernyi visszaélésel igyekeznek Angliában biztosítani”. 1849. november 18-án utasította bizalmasan Geringer bárót, hogy a lehető leggyorsabban gyűjtsön terhelő információkat, különösen Kossuth Lajosra vonatkozóan. Megnevezte Luka Sándort (Hont megye egykori adminisztrátorát, aki politikai pályáját az 1830-as években még az ellenzék táborában kezdte), illetve a már említett Szent-Ivány Vincét (egykori helytartótanácsost), mint akik bizonyára segédkezhet nyújthatnak ebben számára.²²

Geringer ezután Hegyessy Péterhez, a királyi ügyek már említett helyettes igazgatójához, Szirmay Sándor grófhhoz, az észak-keleti vármegyékből álló, kassai székhelyű polgári kerület főbiztosához, Kapy Edéhez, az Eger központú polgári kerület vezetőjéhez, illetve Augusz Antal báróhoz, a pécsi székhelyű, dél-dunántúli megyéket felügyelő császári főbiztoshoz fordult. Ezenkívül Kőrömczy Imrét, nagyváradi

²¹ Verzeichniß der unter der insurrectionellen Regierung Ungarns durch Martial- oder Statarial-Gerichte hingerichteten, oder ohne Justiz hingeschlachteten Individuen. Vezeichniß über die in der Serbischen Woiwodschafft und dem Temescher Banate während des Krieges mit den ungarischen Rebellen, sowohl von denselben als von den Commissären des Ludwig Kossuth erfolgt. „Die Kais. Königl. politische Erhebungs-Commission” aláírással. Wien, 1850. ápr. 27. keltezéssel nyomtatvány. Értekelését lásd *Hermann Róbert*: Az 1849–1850. évi kivégzések. *Aetas* 16. (2000) 1–2. sz. 85. Emellett külön kiadvány jelent meg a délvidéki harcokban elesettekről.

²² Alexander Bach leirata Karl Geringerhez. Bécs, 1849. nov. 18. MNL OL D 51 1849:162. (A német nyelvű levéltári forrásokat saját fordításomban közlöm, D. Á.) Kosáry Domokos állítása, miszerint 1851-ben Schwarzenberg miniszterelnök igyekezett Kossuth Zemplén megyei egykori botrányait felhasználni, nyilvánvalóan erre az akcióra utal. Lásd *Kosáry Domokos*: Kossuth Lajos a reformkorban. 2. bővített kiadás. Bp. 2002. 96.

kanonokot, a pesti egyetem egyháztörténet tanárát is értesítette a feladatról. (Luka Sándor és Szent-Ivány ekkoriban nem tartózkodott Magyarországon – őket vizsztatérésük után készült mozgósítani, de hogy erre valóban sor került-e, azt nem tudjuk.) Mindemellett e feladat fontosságáról Schielt is informálta. Rajtuk kívül Bach figyelmébe ajánlotta még a vizsgálat alatt álló Duschek Ferencet, a Szemere-kormány volt pénzügyminiszterét (mint aki elsősorban Vukovich Sebőre vonatkozóan szállíthatna információkat), illetve a Bécsben tartózkodó, a konzervatív táborhoz tartozó Ambrózy Lajost. Geringer utasította Szirmayt, hogy az információszerzésben támaszkodjék Fábry Istvánra (a bártfai városi hivatalnok 1848-ban népképviseleti parlamenti képviselő, de Debrecenbe már nem követte a parlamentet, 1849 őszén Szirmay irodájának igazgatója), Pillerre (feltehetőleg Piller Lászlóra, aki az 1843–1844-es országgyűlésen Sáros megye követe volt, majd táblabíró, valószínűleg Kossuth eperjesi időszakára vonatkozóan remélhetek tőle adatokat), a Zemplén megyében a Kossuthal kapcsolatos iratok áttekintésével korábban megbízott Eperjessy ügyvédre („Gobert von Eperjessy”, megyei ügyész), illetve Borsod megyéből Nagy Gedeon kormánybiztosra (a reformkorban Szemere megyei politikai ellenfelére). Auguszt mindenekelőtt Perczel Mórra vonatkozó adatok gyűjtésére szólította fel. Körmöczynek csak annyit írt, hogy mivel sok éven keresztül küzdött Kossuth és pártja ellen, talán tud terhelő adatokkal szolgálni.²³

Először Kapy és Augusz reagált, mindketten december 8-án intéztek jelentést Geringerhez. Kapy Szemerével kapcsolatban küldött négy dokumentumot, Augusz pedig Perczről egy jellemzést Franz Aichelburg tollából négy melléklet társaságában. Az ekkoriban Bécsben tartózkodó Geringer a helyettesének, de la Motte Antal grófnak a közvetítésével kapta meg az iratokat, köszönetnyilvánítás mellett további bizonyítékok gyűjtésére szólította fel mindkettejüket. Az iratokat december 15-én továbbította Bachnak, kérve a csatolt eredeti iratoknak használat (illetve másolás) utáni visszaküldését.²⁴ December 10-én jelentkezett Szirmay

²³ Karl Geringer levélfogalmazványa Alexander Bachhoz. Pest, 1849. nov. 25.; Karl Geringer levélfogalmazványa Hegyessy Péterhez, Szirmay Sándorhoz, Kapy Edéhez, Augusz Antalhoz és Körmöczy Imréhez. Pest, 1849. nov. 25. MNL OL D 51 1849:162. Fábryról és Pillerlásd lásd A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja 1825–1848. I–II. Szerk. Pálmány Béla. Bp. 2011. I. 1093–1094., II. 1329. Körmöczy „K. T.” szignó alatt a Világ és a Budapesti Hiradó című napilapok hasábjain az 1840-es években részt vett a konzervatív publicisztikában, valamint a Pest megyei megyegyűlések aktív résztvevője volt. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái VII. Bp. 1900. 89–90. Vö. *Fazekas Csaba*: Egy katolikus köziró a 19. században. Körmöczy Imre. Irodalomtörténeti Közlemények 116. (2012) 640–675. Eperjessy azonosításához lásd Szirmay Imre jelentése Karl Geringerhez. Kassa, 1850. márc. 23. Uo. 1850:470. A vizsgálati fogságban lévő Duschek írásos feljegyzéseit a császári hatóságok más tekintetben is felhasználták. Vö. Philipp von Krauß pénzügyminiszter átírtára Karl Geringerhez. Bécs, 1849. nov. 25. MNL OL D 51 1849:246.

²⁴ Levélfogalmazvány Augusz Antalhoz. Bécs, 1849. dec. 14.; Levélfogalmazvány Kapy Edéhez. Bécs, 1849. dec. 14. MNL OL D 51 1849:268–269.; Kapy Ede levele Karl Geringerhez. Miskolc, 1849. dec. 8. és Karl Geringer levele Alexander Bachhoz. Bécs, 1849. dec. 15. ÖStA AVA Nachlass Bach. Kt. 36. Ungarn: Kossuth und Szemere (az utóbbi fogalmazványát lásd MNL OL D 51 1849:268–269.)

Sándor (maga is Zemplén megyei arisztokrata), aki Zemplén megye főjegyzőjét, Lehoczky Lászlót bízta meg Kossuth Zemplén megyei viselt dolgaira vonatkozó adatok összegyűjtésével. Öt nappal később további kiegészítő adatokat küldött, ezeket december 21-én tovább gazdagította.²⁵ Információit december 18-án, illetve 23-án küldte el Geringer a belügyminiszternek.²⁶ Körmöczy Imre a felszólításra egy *A magyar forradalom történeti kifejléséről!* című magyar nyelvű újságcikk kéziratával válaszolt (elegendő ennek kezdetét idéznünk: „Mi egyszer bűnbe[n] fogamzik, az rendesen bűnös ösvenyen szokott kifejleni! Így történt ez a magyar forradalommal is.”), melynek hasznosítási módjáról nincs információnk.²⁷

A Bachhoz érkezett iratok túlnyomó többsége Bach személyes irathagyatékában maradt fenn, ugyanis azok nem kerültek bele az iktatott iratok hivatalos sorozatába. Ennek köszönhetően fennmaradtak, s így láthatjuk, milyen terhelő információkat gyűjtöttek össze számára a jelentésre felkért személyek.²⁸

Tolna megyében Augustz – ahogy azt már említettük – egy bizonyos Franz Aichelburg gróf jellemzését küldte el Perczelről. Aichelburg (1794–1851) főhadnagy volt, 1843-tól indigena, a Konzervatív Párt alakuló ülésén jelenlevők listáján is találhatóunk a nevével. Már 1848. előtt is a bécsi Legfelső Cenzúra- és Rendőrhatalóság bizalmas levelezője volt, 1850 nyaratól újra tollat ragadott, s a III. hadseregparrancsnokság rendőri ügyosztálya levelezőjeként igyekezett jótanácsokkal ellátni Eduard Podolskyt.²⁹ A nevezett jellemzés azonban nem maradt fenn Bach hagyatékában, csak a mellékletként csatolt három irat, amelyeket minden bizonnyal Augustz báró keresztetett elő a Tolna megyei irattárból.³⁰ Ehhez nem volt szüksége segítségre, hiszen az iratokban érintett mindkét egykori konfliktus személyes szereplője volt jómaga is az 1840-es évtized elején még a helyi ellenzéki tábor egyik prominenseként. Az első irat a megye 1838. november 19-ei közgyűlése jegyzőkönyvének másolata, amelyben Perczel

²⁵ Szirmay Imre levelei Karl Geringerhez. Kassa, 1849. dec. 10., dec. 15., dec. 21. MNL OL D 51 1849:252., 266., 297.

²⁶ Karl Geringer levélfogalmazványai Alexander Bachhoz. Bécs, 1849. dec. 18., dec. 23. MNL OL D 51 1849:252., 266.

²⁷ Körmöczy Imre levele Karl Geringerhez. Pest, 1849. nov. 30. MNL OL D 51 1849:250. Melléklet (a szöveg német nyelvű fordításával). Körmöczy további személyek bevonását javasolta az adatgyűjtésbe: Hegyessy Pétert, Szalay István volt nádori titkárt, illetve (a már említett) Hrabovszky Jánost. Nincs nyoma, hogy Geringer őket is megkereste volna ez ügyben.

²⁸ Az iratok lelőhelye: ÖStA AVA Nachlass Bach. Kt. 36. Ungarn: Kossuth und Szemere.

²⁹ 1846-ban szerepelt a bizalmas levelezők listáján, félévente 200 forint honoráriummal. „Spezifikation der mit Ende Jänner 1846 an nachbenannte Individuen a conto Februar 1846 zu leistenden Zahlungen” címmel feljegyzés. ÖStA AVA Polizei Hofstelle 897/1846.; Franz Aichelburg Eduard Podolskyhoz intézett levelei, 1850. máj. 15., máj. 23., jún. 8., júl. 28., jún. 30., aug. 29. MNL OL D 36 Absolutizmus kori levéltár, K. k. (III.) Arme-Commando für Ungarn und Siebenbürgen. Polizei Section. Titkos iratok, 5. cs. ff. 60–61., 184–187., 190–191., 26–265., 3240–341., 436.

³⁰ A három irat a következő: Tolna megye 1838. nov. 19-ei közgyűlésének jegyzőkönyve; Végh Ignác vádlevele Perczel Mór ellen, 1840. ápr. 15.; V. Ferdinánd leirata, 1841. március (valamennyi másolat).

főszolgabíró felszólította az ellene vádaskodókat, hogy nyíltan álljanak elő a hivatali működését érintő súlyos vádakkal. Salamon Elek táblabíró ekkor kijelentette: Perczel tiszti segédjével hitelesített egy Salamon Mihály és Salamon Oszkár bárók által kiállított adóslevelet, holott Salamon Mihály arról nem tudott, s aláírása hamisított volt. Erre vizsgálóbizottság alakult, láthatólag kormánypárti és ellenzéki tagokkal vegyesen, hiszen annak tagja volt Bezerédj István, de főjegyzői minőségben Augusz is. A másik irat egy 1839-ben országos visszhangot kiváltott konfliktust érintett, amikor is a választási botrányok nyomán az uralkodó által elrendelt királyi biztosi vizsgálat eredményét Végh Ignác (a hétszemélyes tábla bírása) foglalja össze: a megye által kiküldött egykori vizsgálóbizottság elmarasztalta Perczelt, aki azután annál nagyobb lendülettel vetette magát a követválasztási mozgalmakba, mégpedig korábbi állásfoglalásaival és családi tradícióival ellentétben – az ellenzék oldalán. Tudjuk, a „kubinyiak” és a „pecsovicsok” verekedésekkel, itatással-etetéssel teli küzdelme a kor ehhez hozzászokott nemesi politikai társadalma számára is kiugróan sok erőszakkal járt együtt. A Perczel elleni legsúlyosabb vád a szavazás, illetve a követutasítást elfogadni akaró közgyűlések illetlen („a municipalis rendszer földig lett tapodásával” többeknek számfületek, fűgékét mutogatott, nyelvét öltögette), illetve erőszakos megzavarása („a megyeházát ellenséges ostrom alá” vette) mellett a megyei főispán „ocsmán” becsmérlése, gúnydalok éneklése volt, valamint a katolikus papság birtokjogának kétségbevonása. Sőt, állítólag az uralkodó ellen is agitált azzal, hogy „a só, arany- és ezüstabányák néki kezén lévén, a jövedelmeket egyrésztől elpazírolja, másrésztől pedig azon adót, melyet a súlyos háborús időkben majd bankóban, majd váltópénzben vett, most mégis, béke idejében pengő lábra emelte”, továbbá Perczel még „számkéréssel fenyegetőldözni” sem átalott. Forster Benedek tiszti főügyész „egyszerű főben járó büntető per”-t kezdeményezett ellene, s jóvátételi kötelezettség mellett halálbüntetést javasolt! Az ellenzék persze egészen másként látta az eseményeket – ami a Bach írásztalára került iratokból nem derült ki, de a „különös, túlzgatott, alig fegyelmezhető temperamentum”-ú Perczel túlfűtött buzgalma és személyes sértettsége persze biztosan rányomta bélyegét az eseményekre, a két párt elkeseredett, elhúzódo és hullámzó eredményű küzdelmére. Végül az uralkodó 1841-ben kegyelmi úton megszüntette a Perczel ellen folyó eljárást.³¹

Auguszhoz hasonlóan járt el Kapy Ede, mivel jelentését Miskolcra keltezte, feltételezhető, hogy a helyszínre utazva személyesen koordinálta a Szemere Bertalanra nézve terhelő iratok utáni hajsztát, de ő nem bajlódott másolatok készíttetésével, egyszerűen kiemelte helyükről az eredeti iratokat, s felküldte Budára.³² Itt is a megyei

³¹ *Horváth Mihály*: Huszonöt év Magyarország történelméből 1823–1848. I–III. 3. kiadás. Bp. 1886. II. 102–103. Vö. *Csapó Mária*: Tolna megye a reformkori politikai küzdelmekben. Bp. 1989. 102–117. Perczel jellemzését lásd *Kosáry Domokos*: Perczel Mór feljegyzései. Századok 71. (1937) 31–312.

³² A következő iratokat küldte be: Veresmarthy István levele Szemere Bertalanhoz. Miskolc, 1845. febr. 3.; Szemere Bertalan levele Veresmarthy né született Patay Teréziához, keltezés nélkül [Miskolc,

pártküzdelmekhez kapcsolódott a kipellengérezett konfliktus, mely annak idején szintén országos visszhangot váltott ki. Az 1843–1844-es országgyűlést követően ugyanis 1845. január elején a Borsod megyei közgyűlésen a két megyei követ egyikeként Szemere hivatalos követjelentésükhöz szóban szenvedélyes kiegészítést fűzött. Ebben a remélt reformtörvények elmaradásáért a kormányzatot tette felelőssé, nyilvánította, hogy a reformpárti ellenzéknek párttá kell szerveződnie, és ennek megkezdését a megyében bejelentette. Beszéde természetesen mozgósította a megye kormányhú politikai táborát, többen a Rend és Béke jelszavával igyekeztek Szemere politikai offenzívájának elejét venni. Mindez már a közelgő tisztújítási mozgalom kezdetét is jelezte, ami tovább szította a kedélyeket mindkét oldalon. Ebbe a helyzetbe robbant be azután az ellenzékkel szembenálló Palóczy Tamás ellen Szemere-párti fiatalok által nyilvánosan elkövetett inzultus, aminek persze kétféle interpretációja létezett. A fiatalok szerint a miskolci védegyeleti bált követően Palóczy megrágalmazta őket azzal, hogy a megye két előkelő családját nyilvánosan szidalmazták és „kiirtásukra szövetkeztek” volna. Ezért felelősségre kívánták vonni, s amikor Palóczy fegyvert akart rántani, lefegyverezték, kezét kicsavarták, őt magát pedig a székre lenyomták.³³ Palóczy azonban egészen másban kereste a fiatalok fellépésének motívumait, s az események lefolyását is másként adta elő. Szerinte valójában egy Szemere által elővigyázatlanul ártatlanul rágalmazott fiatal lány becsületét kívánta megmenteni, s a fiatalok tetteleg bántalmazták őt. A Lehoczky által Geringerhez megküldött iratok (természetesen) ez utóbbi interpretációt bizonyították.³⁴

Palóczy panaszirattal fordult az uralkodóhoz, ennek nyomán vizsgálat indult a megyében. Veresmarthy István miskolci lakos 1845. május 15-ei dátummal ehhez kapcsolódva foglalta össze a leányát és családját ért sérelmet. Eszerint a még nőtlen Szemere az országgyűlés kezdete előtt egy vendégségben elkérte, majd évődve magánál tartotta leánya briliáns függőjének egyik darabját, de azután azt ígérete ellenére sem adta vissza, csak hitegette őket. Az országgyűlés végeztével az apa határozott felszólítására be kellett vallania, hogy már rég elvesztette a függőt. Ajánlkozott ugyan arra, hogy megcsináltatja, de azt az apa már visszautasította. Veresmarthy nem állította, hogy értéke miatt tartotta magánál a függőt Szemere, még csak lopásnak sem

1845. febr. 3.] (másolat); Veresmarthy István beadványa Borsod megyéhez. Miskolc, 1845. máj. 15.; Palóczy Tamás beadványa Borsod megyéhez, keltezés nélkül [1845. május]; Gentsey alispán irata Martin Jánoshoz. Miskolc, 1849. jan. 13.

³³ Borsodból. Miskolcz aug. 20-án. Tudósítás. Pesti Hirlap, 1845. augusztus 29.

³⁴ A megyei pártharcokról lásd Szemere Bertalan követjelentési beszéde. Miskolcz, 1845, január 9-ikén. Kiadja egy gyorsíró. Hernády Károly és Társa, Miklósvár 1847. A beszédről újabb lásd *Hermann Róbert*: Szemere Bertalan 1845. január 9-i követjelentési beszéde – egy kiadástörténeti rejtély nyomában. In: *Uő*: Reformkor, forradalom, szabadságharc. Válogatott tanulmányok. Bp. 2016. 43–51.; *Ruszoly József*: Szemere megyéje, Borsod Szemeréje. In: Szemere Bertalan és kora I–II. (Borsod-Abauj-Zempléni Történelmi Évkönyv. 7.) Miskolc 1991. I. 71–136., különösen: 108–121.

minősítette az ügyet iratában (persze, hogy szóban mit terjesztett, azt nem tudjuk), leginkább azt róta fel Szemerének, hogy a maga mentésére leányát hozta hírbe, mivel azt állította Veresmarthy feleségének írt levelében, hogy a leány „ártatlan pajzán-ságból vissza nem vevé” a függőt még aznap. Nem mondta tehát ki, de sejtette Szemere, hogy a leány kacéran kiprovokálta a későbbi látogatását házuknál. Az atya alighanem jól látta: ez a kijelentés alkalmas arra, hogy a társaság a leányát nyelvére vegye, őt „szerénytelenséggel, kacérkodással, de némü elvetemedettséggel billegeztessék [...], hogy nem is gyűrűt, hanem függője felét tolja szemtelenül emlékül egy olyan nőtlennek, kivel is ez életbe talán másodszori tanálkozása volt”. Az ügy önmagában távol állt a politikai csatározásoktól, maga Veresmarthy sem tartozott a politikai tekintetben hangadók vagy akár csak aktívak közé, de ügye a kormánypárt számára kapóra jött. Igyekeztek Szemere ügyetlen eljárását erkölcsi lejáratására, sőt a közelgő tisztújítás során a jelöltségből való kizárására felhasználni. Szemere hívei ezzel szemben az egész ügyet eleve eltervezett rosszindulatú kormányzati akciónak tartották és akként is kezelték. Ahogy persze Kapy is úgy „konferálta fel” az iratokat, hogy azokból valójában kiderül: Szemere briliáns függőt „lopott”.³⁵

Kapy még egy terhelő iratot küldött, mely szerint Szemere 1849 elején felső-magyarországi teljhatalmú kormánybiztosi minőségben kényszerített egy miskolci kereskedőt arra, hogy ezüst forintokat Kossuth-bankókra cseréljen. Követelésének pedig azzal a fenyegetéssel adott nyomatékot, hogy ellenkező esetben huszonöt honvédet fognak házába beszállásolni. Az erre vonatkozó iratot maga a sértett bocsátotta a kutakodó hatóságok rendelkezésére.³⁶ Kapy jelentése tartalmazott még egy vádat, amely szerint az egyik tisztújításon, amikor Nagy Gedeon volt Szemere ellenfele (1846 januárjában), Nagy egyik kortesfőnökét meglőtték, s amint Kapy fogalmazott, „megalapozott vélemény” szerint maga Szemere volt az elkövető. A közszájon terjedő pletykán kívül feltehetőleg mindennek akkor és később sem maradt írásos nyoma, ilyenrel tehát Nagy s így Kapy sem szolgálhatott. Emellett Kapy a Kossuthra vonatkozó adatgyűjtéshez is adott jótanácsot (talán ezért küldte el az ő levelét Geringer Bachnak). Eszerint Zemplén megyéből „megbízható ember” könnyen kimutathatná, hogy Kossuth – már mint ügyvéd – ezüst kanalat lopott, illetve az árvaszék által rábizott javakat eltulajdonította.³⁷

³⁵ Vö. *Agatocles*: Miskolczi Levelek II. 1845. február 22. Belföldi levelezések. Életképek 1845. 11. sz. 350.; Borsodból. Miskolcz aug. 20-án. Tudósítás. Pesti Hirlap, 1845. augusztus 29.; Szűcs Miklós naplója 1839–1849. S. a. r. Kilián István. Miskolc 1981. 209.; Kapy Ede jelentése Karl Geringerhez. Miskolc, 1849. dec. 8. ÖStA AVA Nachlass Bach. Kt. 36. Ungarn: Kossuth und Szemere (Geringer láthatólag Kapy levelét is továbbította Bachnak.)

³⁶ Szemere kormánybiztosi tevékenységére lásd *Deák Gábor*: Szemere Bertalan felső-magyarországi teljhatalmú kormánybiztosi működéséről. In: Szemere Bertalan és kora i. m. I. 267–274.

³⁷ A beküldött iratok végül nem tartalmaztak kanállopásra vonatkozó adatokat, de hogy a reformkorban terjedtek efféle hírek, mutatja Széchenyi István egy megjegyzése: „itt ott néha okkal móddal egy

A Zemplén megyéből Szirmay gróf közvetítésével befutott iratok valójában nem megyei irattárból kiemelt iratok voltak, hanem 1849 decemberében készült feljegyzések, Lehoczky László (1848 tavaszán Zemplén megye alispánja, 1850 tavaszán majd egy fél évig a megye vezetője), úgy tűnik, jobban bízott a tanúvallomások hitelében.³⁸ Kulin Pál megyebeli törvényszéki ülnök *Rövid leirata Kossuth Lajos expeditori és prókatori életének* címmel Kossuth 1823–1824-ben Pesten teljesített joggyakornoki időszakáról nyilatkozott, s őt nagy kártyásként, tékozló züllöttként irathamisítással vádolta. Kulin Péter ügyvéd pedig egy a Kossuth és apja által Kulin későbbi felesége terhére 1829-ben állítólag elkövetett konkrét csalás történetével állt elő, illetve a „korban szárnyra kapó pletykák” egyikét melegítette fel, miszerint Kossuth özvegy Szapáry Péterné Csáky Julianna grófnő terebesi uradalmának ügyvédeként kártyaadósság kifizetése érdekében sikkasztott a grófnő pénzéből. Emellett egy keltezés és aláírás nélküli német nyelvű irat Kossuthnak 1832-ben történt esetét foglalta össze, miszerint Kossuth a megyei árvaszéki bizottmány engedélye nélkül értékesítette a rábízott árvavagyont. Ez ügyben a megye valóban elmarasztalta Kossuthot, akinek Zemplén megyei karrierje ezzel véget is ért.³⁹

A felsoroltakból láthatjuk, igen-igen sovány alapanyag gyűlt össze a reménybeli ellenpropaganda számára. Természetesen szóba sem jöhetett ezeknek az információknak a magyarországi felhasználása, de nem is ez, hanem a külföldi propaganda volt a cél. Nem tudjuk, végül történt-e bármiféle „hasznosítása” az összegyűlt adatoknak⁴⁰, az a tény azonban, hogy a jelentések, levelek Bach személyes irathagyatékában pihentek, inkább azt valószínűsítik, hogy józan mérlegelés után valamely íróasztalfiók mélyére süllyesztették őket. A lázadó vezetők egymás közötti levelezéséből álló, publikálásra előkészített hivatali irategyüttes kompromittáló értékében, úgy látszik, jobban bíztak a belügyminisztérium vezetői, míg a „karaktergyilkossági”

egy ezüst kalánkát vigyázatlanságbul vagy természeti ösztönbül magával vivő”. Lásd *Széchenyi István: A Kelet népe*. Szerk. Ferenczi Zoltán. (Széchenyi István Összes Munkája V.) Bp. 1925. 392. A néhány hónappal korábban Ponori Thewrewk József tollából megjelent Kossuth-ellenes röpirat Kossuth anyját vádolta ezzel. [*Ponori Thewrewk József*]: Adalék az 1848/9-ik évi magyar forradalomhoz. 1. Magyarország ormadara, Kossuth Lajos. 2. Történetészeti adatok, jellemfőstések, fölvilágosítások, igénytelen javaslatok. Előizletül egy terjedelmes munkából. Magyarul és németül. 1. füzet. Bécs 1849. 8.

³⁸ A csatolt iratok a következők: Kulin Péter feljegyzése. Sátoraljaiújhely, 1849. dec. 10.; „Rövid leirata Kossuth Lajos expeditori s prókatori életének” címmel, Kulin Pál aláírásával. Sátoraljaiújhely, 1849. dec. 10.; „Belege zur Charakteristik Ludvig Kossuth's” címmel feljegyzés, aláírás és keltezés nélkül.

³⁹ Kulin Pál a Zemplén megye történetét összefoglaló monográfia szerint a forradalmi kormány alatt rögtönítélő bíróság tagja volt, s 1849 után börtönbüntetést szenvedett. Zemplén vármegye és Sátoraljaiújhely r. t. város. Szerk. Borovszky Samu. (Magyarország vármegyéi és városai) Bp. [É. n.] 486.; Kossuth Zemplén megyei tevékenységéről összefoglalóan lásd *Oláh Tamás: Kossuth Lajos és Zemplén vármegye*. Forráskiadvány. Miskolc 2002., a terebesi sikkasztási, illetve a boreladási ügyről itt: 18–20. Vö. *Barta István: A fiatal Kossuth*. Bp. 1966. 61–80.; *Lackó Mihály: Kossuth zempléni válsága*. Medve-tánc 1986. 2–3. sz. 165–179.

⁴⁰ Kosáry Domokos értesülése szerint a zempléni borvásárlás ügyét 1849 őszén már megszelleztette egy cikk a Times hasábjain. *Kosáry D.: Kossuth Lajos a reformkorban* i. m. 96.

kísérletet valószínűleg maguk is kétes kimenetelűnek ítélték. Mindenesetre az, hogy a Borsod megyei eredeti iratokat a belügyminiszter nem küldte vissza azonnal, arra vall, hogy végérvényesen nem mondott le felhasználásukról.

Rivális történeti konstrukciók és terjedésük akadályozása

Miközben a bécsi kormányzat megbízottjai gondosan gyűjtögettek terhelő adataikat saját propagandájuk érdekében, fel kellett venniük a versenyt a társadalom legkülönbélebb rétegeiben terjedő „forradalmi” irományok konkurens hatásával. Különösen sürgető feladatnak érezték mindezt azért is, mert a főváros(oka)t járó titkos ügynökök jelentései nem nyugtatták meg megbízóikat a lakosság lojalitását illetően. A hadseregparancsnokság rendőri ügyosztályának *Adolf fia* szignóval jelentő ügynöke (akinek kilétét sajnos nem sikerült kideríteni) például efféle információkat közölt: október 7-én beszámolt Batthyány Lajos gróf kivégzésének visszhangjáról, melyet *általános sajnálkozással* jellemzett (igaz, hozzátette, szerinte bizonyos elégedettség is mutatkozik a tekintetben, hogy a katonai hatóságok a szigorúságot illetően társadalmi állás szerint nem tettek különbséget az elítéltek között). Novemberben arról adott hírt, hogy Pest belvárosában, a Kígyó utcában egy cukrászdában egy fiatal lány a városban állítólag már elterjedt, Kossuth képével ellátott bross iránt érdeklődött tőle (november 19.), ahogy a Kossuth-kalapot is lelkesen hordták, sőt szerinte „gyermek Kossuthsapka” is létezett már (december 12.). A karácsonyi vásár alkalmával a Városháza téren, szintén Pesten két árus katonai gyermekjátékokat árusított: császári fekete-sárga színekkel díszített ágyúkat, lovas- és gyalogkatonákat, ám ha valaki külön kérte, egy fiókból magyar trikolor színeivel ellátott honvéd-egyenruhás katonákat is elő tudtak húzni (december 24.). *Adolf fia* időről időre beszámolt a városban keringő „rémhírekről”, miszerint Metternich újra Bécsben, Schwarzenberg és Bach is kilépett a kormányból, V. Ferdinándot az újévben ismét megkoronázzák, a magyarok visszakapják március előtti alkotmányukat, Kossuthot a Szemere-kormány vallás- és oktatásügyi minisztere, csanádi püspök Horváth Mihály Londonban megkoronázta, az angol királynő pedig angol-török segédletet ígért neki Magyarország meghódítására (december 17.). Szerinte a pesti egyetem padjain is császárelenes bevésések jelentek meg, egy szomszédnője elbeszélése szerint pedig az utcán egy gúnyrajzot ragasztottak ki, amelyen a magyar menekültek vezetői Angliában kártyáznak, természetesen Kossuthtal együtt, mögöttük áll Ferenc József, aki épp egy kártyát készül kívülről berakni, mire Kossuth megfordul s mondja: „Ez nem ér” (december 17.). De akadt ennél durvább antilojális megnyilvánulás is. *Adolf fia* 1850 februárjában a Kecskeméti utca egyik kereskedésének személyzetét jelentette fel, mert mind „kossuthiánus”-ok, egyikük állítólag hangosan ezt énekelte: „Nem kell nekünk taknyos király/Nem is fog tartani soká” (1850. február 20.), s bizonyára valami hasonló ének ihlette azt a jelentését is,

amely márciusban feltehetőleg a már említett Kígyó utcai cukrászda egyik szolgálóleányát vádolta fabrikált dalocskák éneklésével (március 12.). De nem tűntek el a forradalmat dicsőítő emléktárgyak sem, immáron Kossuth nevével gravírozott tollak és emlékérmek nyugtalanították a császári hatóságokat (június 3.).⁴¹ Egy másik bizalmas – minden bizonnyal a már említett Wass Imre – szintén arról számolt be 1849 októberében, hogy a lakosság a kivégzetteket a bosszú áldozatainak tekinti, ezért „a büntetés többnyire csak elborzadást, de nem félelmet és tiszteletet” vált ki a császári hatóságok felé.⁴²

Leginkább azonban a kéziratban terjedő forradalmi irományok okozhattak főfájást a katonai és civil hatóságoknak, pedig ezek terjedésének már jóelőre igyekeztek gátat szabni. Szeptember közepe táján kezdte el Geringer és Szent-Ivány újjászervezni a külföldi könyv- és levélszállítmányok átvizsgálását a harmincadhivatalban, a már Alfred zu Windisch-Grätz herceg főparancsnoksága idején is e munkára alkalmazott Friedrich Drescher egykori pozsonyi postahivatalnok részvételével. Drescher régi, kipróbált rendőrségi bizalmas munkatárs volt, szerepelt a rendőrségi bizalmas levelezők 1829-es listáján is.⁴³ Dreschert a hadsereg-parancsnokság arról informálta, hogy a hadsereg-parancsnokság rendőri ügyosztálya is igényt tart erre a feladatra. A pontos feladatmegoszlást azután már nem ismerjük (de az biztos, hogy emellett Drescher novembertől ellátta a fővárosban megjelenő újságok cenzúráját is). Januárban azután Dreschert Podolsky megbízásából, Szent-Ivány egyetértésével Péterfy Gyula váltotta.⁴⁴ (Drescher visszatért Pozsonyba, ahonnan bizalmas levelezőként látta el információkkal Podolskyt.)⁴⁵ Az elővigyázat nem is volt hiábavaló, november elején például már jelentették, hogy egy Wilhelm Babek műkereskedő nevére Augsburgból érkező küldeményben Ferenc József-, Haynau-, valamint Radetzky-érmek közé keverve találtak 700 érmét Kossuth, illetve Bem József mellképével.⁴⁶

⁴¹ „Adolf fia” jelentéseit lásd MNL OL D 36 5. cs.; „Adolf fia”-ról lásd *Deák Ágnes*: Pest-Buda utcáin egy rendőrinformátor nyomában, 1849–1850. In: *Milyen nemzetet, kinek és hogyan? Tanulmányok Magyarország történelméről 1780–1948.* Szerk. Dobszay Tamás – Erdődy Gábor – Manhercz Orsolya. Bp. 2010. 31–41.

⁴² Feljegyzés „Numero 126” szignóval. Pest, 1850. nov. 7. MNL OL D 51 1850:2371.

⁴³ *Pajkossy Gábor*: „mit welchen ich im geheimen Dienstverbande stehe”. Sedlnitzky magyarországi besúgói a reformkor hajnalán. In: *Miscellanea fontium historiae Europaeae. Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára.* Szerk. Kalmár János. Bp. 1997. 340., 354.

⁴⁴ Kovács Pál iskolafelügyelő jelentése Szent-Iványhoz, keltezés nélkül [1849. szept. 14-e után] MNL OL D 77 1849:1095.; Szent-Ivány Vince levélfogalmazványa Friedrich Drescherhez. Buda, 1849. szept. 20. Uo. 1849:1213.; Szent-Ivány Vince átirat-fogalmazványa a Pest városi katonai parancsnoksághoz. Pest, 1849. okt. 4. Uo. 1849:1593.; Szent-Ivány Vince levélfogalmazványa Karl Geringerhez. 1850. jan. 17. Uo. 1850:787.; Eduard Podolsky átirata Szent-Ivány Vincéhez. Pest, 1850. jan. 30. Uo. 1850:1592.

⁴⁵ *Deák Á.*: „Zsandáros és policzajos idők” i. m. 163., 277.

⁴⁶ Szent-Ivány Vince levélfogalmazványa a III. hadseregparancsnokság rendőri ügyosztályához. Pest, 1849. nov. 12. MNL OL D 77 1849:2951.

Egy ideig nem volt ilyen szerencsájük a császári hatóságoknak a közelmúlt alternatív értelmezéseit terjesztő belföldi irományok leleplezésével. Főként azért, mert kezdetben nem nyomtatott, hanem kéziratban terjedő szövegekkel kellett felvenniük a küzdelmet. Először vidékről érkeztek hírek felforgató szövegek terjedéséről a lakosság körében, így például a katonai, illetve civil hatóságokhoz befutott jelentések tanúbizonysága szerint november elején Nagyváradról és Lugosról került elő egy szöveg kézírata, amely állítólag Kossuthnak a magyar–török határ átlépésekor Orsován 1849. augusztus 15-én térdre borulva elmondott beszéde volt, s feltételezték, hogy Vidinből hazatérő menekültek hozzák be az országba és terjesztik.⁴⁷ A hónap közepén Szolnokról jelentették az irat feltűnését,⁴⁸ csak idő kérdése lehetett, hogy mikor bukkan fel a fővárosban is. November végén azután a hadsereg-parancsnokság rendőri ügyosztálya a magyar középponti vasútnál alkalmazott kalauznál, Szabó Lajosnál fűlte le az irat egy példányát, amelyet az abonyi pályaudvaron kapott Kostyánné született Barcsik Borbálától, aki viszont úgy vallotta, egy „kolduló honvédtől” került hozzá a szöveg, akit persze nem ismer, s ezen a ponton kényszerűen lezárult a kutatás. (A nyomozás egy pontján kiderült, hogy Kossuth úgynevezett vidini levele [1849. szeptember] is terjedt, állítólag az Oesterreichische Reichszeitung közlésének nyomán.)⁴⁹ Az orsovai apokrif szöveg november végére már a Dunántúlon is feltűnt, hogy azután bizonyíthatóan az ország minden területére eljusson.⁵⁰ Ha a vidini levelet tekintjük a forradalom és szabadságharc első magyar szempontú összefoglalójának,⁵¹ akkor a Kossuthnak tulajdonított orsovai beszédet a lakosságot a forradalom és szabadságharc eszméi melletti kitartásra buzdító első szózatnak tarthatjuk, a köznépben hamar meggyökeresedő forradalom- és Kossuth-kultusz első kultikus szövegeként.

Decemberben két Lipcsében nyomtatott röpirat után rendelt el hajtóvadászatot Geringer. Az előszó tanúbizonysága szerint október elején nyomdába adott *Graf Ludwig Batthyany, sein Leben Wirken und Ende. Von einem Deutschungar* (Gróf

⁴⁷ A kézirat legkorábbi, nagyváradi feltűnéséről lásd *Hermann Róbert*: Kossuth orsovai búcsúja – prózában és versben. (Egy fiktív Kossuth-szöveg karrierje). In: *Hit és tudás*. Szerk. Deres Kornélia – Sepsi Enikő. Bp. 2015. 34–53. A tanulmány közli a teljes szöveget, és részletesen tárgyalja az annak keletkezéséről és utóéletéről ismert információkat.; Achill von Deschau kormánybiztos jelentése Karl Geringerhez. Lugos, 1849. nov. 7. MNL OL D 51 1849:157. Kossuth búcsújának korabeli képi ábrázolásait lásd például *Ezernyolczszáznegyvenyolcz. Az 1848/49-iki magyar szabadságharc története képekben*. Egykoru képek, okiratok, eredeti kézírások, ereklyék, nevezetes nyomtatványok, kiáltványok, művészi emlékek. Szerk. Jókai Mór – Bródy Sándor – Rákosi Viktor – Révai Testvérek. Bp. 1898. (Reprint kiadás Bp. [É. n.] 360–361.

⁴⁸ Franz Szutter királyi sóhivatalnok levele meg nem nevezett személyhez. Szolnok, 1849. nov. 15. Hadtörténelmi Levéltár, Abszolutizmus kori iratok, 195. cs. III. Armee-Commando, Justiz-Section, 1849-J-11/23.

⁴⁹ A vizsgálati iratokat (1849. november – 1850. február) lásd D 77 1855:2466.

⁵⁰ Vö. *Hermann R.*: Kossuth orsovai búcsúja i. m. 48.

⁵¹ *Hermann R.*: Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc a magyar történetírásban i. m. 63.

Batthyány Lajos, élete, működése és vége. Egy magyarországi némettől) és a szintén október elejére szignált *Kampf und Verrath. Blätter aus dem Kriegstagebuche eines Honvédoffiziers von Emerich Kovács übersetzt von Theodor Navay* (Harc és árulás. Lapok Kovács Imre honvéd tiszt háborús naplójából. Fordította Náray Tódor) című kiadvány országba indítását jelezték külföldi bizalmas ügynökök.⁵² Haynau 1850 elején ráadásul jelezte, hogy a rendőri ügyosztály szerint e két veszélyes irat korántsem az egyetlen kézről kézre adott nyomtatvány volt, külföldről további felforgató kiadványok jutottak el tiltott utakon a fővárosi könyvkereskedőkhöz. Ezért elrendelte, hogy mivel nem elegendő a harmincadhivatalban folyó átvilágítás, a fővárosi könyvkereskedők raktárait és eladó helyiségeit is időről időre át kell kutatni, de Szent-Ivány főbiztossal egyetértésben a feltűnés kerülése végett a városi rendőrséggel végeztették el ezt a feladatot, hogy a hadsereg nyilvánvaló beavatkozását álcázni tudják (de Podolsky és stábja persze a háttérben közreműködött).⁵³ Az akció sikeréről vagy kudarcáról nincs információnk, de az tény, hogy amikor egy fél évvel később, június végén Haynau elrendelte a Magyarországon tiltott hazai és külföldi nyomtatványok listájának összeállítását, melyet a katonai kerületi parancsnokságok mellett elküldtek a belügyminisztériumba, az erdélyi katonai és polgári kormányzósághoz, illetve a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság kormányzósághoz, ahogy Szent-Ivány Vince kerületi főbiztoshoz is, a listán ekkorra összesen 43 tétel szerepelt. A külföldi kiadványok mellett pedig Szilágyi Sándor tollából már megjelentek a közelmúlt történetének újabb magyar szempontú összefoglalói is.⁵⁴

⁵² Levélfogalmazvány Karl Geringer nevében Eduard Podolskyhoz, „dringend” jelzéssel. Bécs, 1849. dec. 21. MNL OL D 51 1849:324.; Graf Ludwig Batthyány, ungarischer Premierminister, sein Leben, Wirken und Ende. Mit bisher ungedruckten Documenten und Reden Batthyány's belegt von einem Deutsch-Ungar. Grimma und Leipzig Verlag des Verlags-Comptoirs, 1850.; Kampf und Verrath. Blätter aus dem Kriegstagebuche eines Honvédoffiziers. Von Emerich Kovács, Major im 21. Honvédbataillon. Nach der ungarischen Originalhandschrift treu übertragen von Theodor Navay. Grimma und Leipzig Verlag des Verlags-Comptoirs, 1850. [A fordító előszavának keltezése Pest, 1849. okt. 4. Kovács Imre menekülése előtt adta át neki hadinaplóját fordítás végett.] Kovács Imre két évvel később újabb kiadvánnyal járult hozzá a magyar forradalom emlékének életben tartásához. Lásd *Emerich Kovács*: Batthyány der letzte Magnat. Roman aus Ungarns neuester Geschichte. Bd. 1–2. Gimma–Leipzig 1851. Kovácsról lásd *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái VI. Bp. 1899. 1252–1253. Vö. *Urbán Aladár*: Gróf Batthyány Lajos emlékezete. Actas 16. (2000) 1–2. sz. 132–136.

⁵³ Julius Jacob von Haynau átírata Karl Geringerhez. Pest, 1850. jan. 31., Szent-Ivány Vince levélfogalmazványa Julius Jacob von Haynauhoz. Pest, 1850. febr. 8. MNL OL D 51 1850:142.

⁵⁴ Eduard Podolsky átírata Karl Geringerhez. Pest, 1850. jún. 20., melléklet: „Verzeichniss aller durch Erlaße des k.k. III. Armeecommando's über hierortige Anträge prohibirten Bücher und Journale.” MNL OL D 51 1852:800. A magyar szempontú emigráns és magyarországi kiadványokról lásd *Hermann R.*: Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc a magyar történetírásban i. m. 65–68.

A Kossuth Lajosnak tulajdonított orsovai búcsú Magyarországtól így fogalmaz: „én ügyvivőd voltam és pártoltalak, midőn sorsodra véres betűkkel a Vessen szót feljegyzék, én szót emelék, mikor azt mondák: Légy szolga! – én kardot övedztem oldalomra, s kezembe ragadtam a véres tollat, midőn azt riadták: Többé nem vagy nemzet a magyar földön! Az idő elhaladt, és sebes léptekkel a zordon enyészet sárgafekete betűkkel íratta be történeti Könyvetekbe a halált, és megpecsételni elhívta az Ejszaki Colossust, hogy a pecsétnyomó a viaszba mélyebben benyomulhasson”.⁵⁵ A szabadságharc lezárulta után a tollak küzdelme következett, versenyfutás, hogy a történelem nagy könyvében ki-ki megörökítse a maga interpretációját a történekről, és kiszorítsa onnan a politikai ellenfél ágenseit. A fekete-sárga császári színeknek a fehér papírlapokon is győzedelmeskedniük kellett (volna) a nemzeti ideálok ihlette kultuszteremtés szövegei és a magyar trikolor színei fölött. De a történelmet nem (csak) a győztesek írják.

BY PEN INSTEAD OF ARMS

By Ágnes Deák

SUMMARY

In the autumn of 1849, after the assembly rooms had been abandoned and the battlefields silenced, political struggle was continued through other scenes in Hungary. After swords, it was now with pens in hand that a fight was launched to secure the victory of a “convenient” interpretation by historians of past events that would subsequently take its place in the national historical canon. The imperial authorities carefully collected the papers of the revolutionary government to transform them into compromising publications. Directed by the minister of home affairs, Alexander Bach (1813–1893), Baron Karl von Geringer (1806–1889), imperial commissioner of civil affairs, ordered local agents of the imperial authorities to gather information first and foremost about Lajos Kossuth and Bertalan Szemere. Such information was deemed appropriate for cooling down the strongly pro-Hungarian sentiments of the Western European (chiefly English) press, and undermining the reputation of the leaders of the Hungarian Revolution. Eventually, such notes were also made about Mór Perczel, general of the revolutionary army, which found their way to the desk of the minister of home affairs, but whether or not these were put to use is not known. The government also made efforts to prevent the distribution of domestic and foreign texts, both manuscript and printed, that “heroized” the memory of the revolution, but with no great success.

⁵⁵ „K. L. búcsúja a Magyaroktól, melyet letérdelve mondott a határszélen” címmel. Orsova, 1849. aug. 15. keltezéssel irat. MNL OL D 51 1849: 157.

GEORGE WASHINGTON MINT RABSZOLGATARTÓ*

George Washington (1732–1799) katona, politikus és rabszolgartartó gazdálkodó volt, aki a rabszolgaságra vonatkozó nézeteit sohasem fogalmazta meg olyan, elméleti igényű írásokban, ahogyan azt más jelentős rabszolgartartó alapító atyák, például Thomas Jefferson (1743–1826) vagy James Madison (1751–1836) tették.¹ Velük ellentétben, akik igazi hivatásukat a politikusi pályán találták meg, Washington közéleti elfoglaltságai idején is szoroson nyomon követte és felügyelte virginiai gazdaságainak a működését. Ez azt jelenti, hogy a függetlenségi háborút követően kialakított önképének alapvető elemévé vált, hogy hatékony gazdálkodóként is betöltse azt az egész nemzet számára példamutató szerepkört, amelyre a háborúban elfoglalt vezető pozíciója predesztinálta, s amelyet elnökké választása csak tovább erősített. Jefferson önképében ugyancsak fontos szerepet játszott, hogy magát is az általa elképzelt erényes köztársaság alapját képező önálló földművelők egyikének tekintette, de a gyakorlati gazdálkodás – erre vonatkozó elméleti érdeklődése ellenére – sohasem izgatta annyira, mint Washington. Ő is törekedett gazdálkodása megújítására, ám ezek a próbálkozások inkább saját vagy olvasott elméletein, mintsem gazdálkodói gyakorlatán alapultak, s pályája folyamán periodikus ingadozással, leginkább akkor jelentkeztek, amikor ideiglenesen visszavonult a politikai élettől. Madisont Jeffersonnál is kevésbé érdekelte a mezőgazdálkodás. 1817-ben ugyan megyéje mezőgazdasági társaságának (Albemarle Agricultural Society) az elnökévé választották, ám ott elmondott egyetlen beszédét a helyi gazdálkodók gyakorlati szempontból értelmezhetetlennek és haszontalannak találták. Az Egyesült Államok első,

* A tanulmány elkészítéséhez szükséges kutatásokat a Fred W. Smith National Library for the Study of George Washington (Mount Vernon, Virginia) egyhónapos kutatói ösztöndíja (2015. szeptember), illetve egy Fulbright kutatói ösztöndíj (University of Virginia, 2018. február–június) tette lehetővé.

¹ Jefferson esetében lásd *Notes on the State of Virginia. Query XIV.* In: *Writings.* Szerk. Merrill D. Peterson. New York 1984. 264–270. Ennek részletei magyarul is olvashatók, lásd *Új rend egy új világban. Dokumentumok az amerikai politikai gondolkodás korai történetéhez.* Szerk. Lévai Csaba. Debrecen 1997. 104–110. Madison vonatkozásában lásd Jonathan Bull and Mary Bull. In: *Writings.* Ed. Jack N. Rakove. New York 1999. 779–786.; *Lévai Csaba:* „Reszketek hazámért, ha arra gondolok, hogy Isten igazságos.” Thomas Jefferson és a rabszolgaság problémája. *Aetas* 1. (2001) 5–26.; *Lévai Csaba:* „Egy olyan fekete felleggként tekintetem a rabszolgaság intézményére, mint amely ötven esztendeje ott lebeg az ország felett”. (George Washington, John Adams és James Madison felfogása a rabszolgaságról.) In: *Költők, kémek, detektívek, piritós és fordítások. Írások Novák György tiszteletére.* Szerk. Vajda Zoltán. Szeged 2012. 171–189.; *Vajda Zoltán: A szeretet köztársasága. A szentimentalizmus hatása az Amerikai Egyesült Államok korai időszakának politikai gondolkodásában.* Debrecen 2017. 120–136.

harmadik és negyedik elnöke abban is eltért egymástól, hogy Washington a végrendeletében mindazon rabszolgáit felszabadította, akikre vonatkozóan ezt a fennálló virginiai törvények lehetővé tették. Jefferson és Madison azonban ezt nem tették meg. Jefferson 1764-ben vált jogi értelemben rabszolgái tulajdonosává, s 1826-ban bekövetkezett haláláig valamivel több mint négyszáz rabszolga fordult meg a tulajdonában. Közülük mindössze nyolcat szabadított fel. James Madisonnak halálakor mintegy száz rabszolgája volt, s közülük egyet sem szabadított fel végrendeletében. George Washington viszont végakarataiban 124 saját tulajdonában lévő rabszolgáját tette szabaddá.²

Tanulmányom célja nem az, hogy a maga teljességében rekonstruáljam a tábornok rabszolgaságra vonatkozó nézeteit. Annak részletes feltárására sem törekedtem, hogy mi jellemezte Washingtont rabszolgatartó gazdálkodóként.³ Írásom célja annak bemutatása, hogy az Egyesült Államok első elnöke hogyan bánt rabszolgáival, és ők hogyan viszonyultak hozzá. Munkámmal tisztelni szeretnék a kilencvenéves Urbán Aladár előtt, akinek egyik fontos érdeklődési köre az Egyesült Államok korai történetének kutatása. Korábban nem volt olyan magyar történész, aki ezt a szakterületet olyan szakszerűséggel és részletekkel művelte volna, mint ő. Tudományos-ismeretterjesztő publikációiban George Washingtonnal és a rabszolgaság kérdésével is foglalkozott, s ez irányú érdeklődését az amerikai forradalom történetéről írott könyvében összegezte, amely a mai napig a legújabb, magyar történész tollából származó összefoglalása a témának.⁴

² Jean B. Lee: Mount Vernon Plantation: A Model for the Republic. In: Slavery at the Home of George Washington. Ed. Philip J. Schwarz. Mount Vernon 2009. 13–45.; Edward G. Engel: First Entrepreneur. How George Washington Built His and the Nation's Prosperity. Philadelphia 2016.; Lévai Csaba: Hogyan biztosítható az erényes köztársaság fennmaradása? A klasszikus republikanizmus és a skót felvilágosodás összefonódása Thomas Jefferson politikai gondolkodásában. In: „Politikai filozófiai okoskodás”. Politikai nyelvek és történeti kontextusok a középkortól a 20. századig. Szerk. Fazakas Gergely Tamás – Miru György – Velkey Ferenc. Debrecen 2013. 221–229.; Lucia Stanton: Perfecting Slavery: Rational Plantation Management at Monticello. In: *Uő*: „Those Who labor for my Happiness”. Slavery at Thomas Jefferson's Monticello. Charlottesville–London 2012. 71–89.; Kevin R. C. Gutzman: James Madison and the Maling of America. New York 2013. 335., 398.; Lévai Cs.: „Egy olyan fekete fellelként tekintettem” i. m. 187.; George Washington's Last Will and Testament. The Papers of George Washington (a továbbiakban: PGW). Retirement Series 4, April – December 1799. Ed. Dorothy Twohig. Charlottesville – London, 1999. 480–481.

³ Minderre lásd Lévai Cs.: „Egy olyan fekete fellelként tekintettem” i. m. 173–179.; Lévai Csaba: Forradalom – háború – rabszolgaság. Az amerikai forradalom hatása George Washington rabszolgasággal kapcsolatos felfogására. *Actas* 33. (2018) 122–130.; Engel, E. G.: First Entrepreneur i. m.; Lee, J. B.: Mount Vernon Plantation i. m.; Walsh, L. S.: Slavery and Agriculture at Mount Vernon. In: Slavery at the Home of George Washington i. m. 47–77.

⁴ Urbán Aladár: George Washington az Egyesült Államok első elnöke. *Élet és Tudomány* 29. (1974) 2360–2361.; *Uő*: A modern rabszolgaság gyökerei. *História* 2. (1980) 16–17.; *Uő*: Észak és Dél: Gazdaság és politika a rabszolgakérdés tükrében. *Rubicon* 5. (1994) 4–8.; *Uő*: Köztársaság az Újvilágban. Az Egyesült Államok születése, 1763–1789. Bp. 1994.; Két világ kutatója. Urbán Aladár 80 éves.

Egy rabszolgatartó család

George Washington 1743-ban, tizenegy éves korában lett rabszolgatartó, amikor tíz rabszolgát örökölt elhunyt édesapja, Augustine Washington (1694–1743) után. Amikor pedig apja első házasságából született idősebb féltestvére, Lawrence Washington (1718–1752) is meghalt, George újabb huszonhét rabszolga birtokába jutott. Washington nagyon előnyös házasságot kötött, amikor 1759-ben feleségül vette a gazdag özvegy Martha Dandridge Custist (1731–1802), hiszen ezzel a fennhatósága alá került rabszolgák száma több mint duplájára nőtt. Martha első férje, Daniel Parke Custis (1711–1757) végrendelet nélkül halt meg. A fennálló virginiai jogszabályok értelmében rabszolgái a földbirtokhoz tartoztak, s esetükben 285 főről volt szó. Martha özvegyi része a birtok harmadát jelentette, s ez élethossziglan az ő kezelésébe került, körülbelül 85 rabszolgával egyetemben. A fennmaradó kétharmad részt a Custis árvák eltartása céljából letétbe helyezték. Amikor Martha Dandridge hozzámert George Washingtonhoz, a teljes Custis örökség – a rabszolgákat is beleértve – az utóbbi kezelésébe került, viszont a birtokok hasznából csak azt a jövedelmet vehette ki, amely Martha hozományának egyharmadából származott. Ez azt jelenti, hogy – a korabeli szóhasználatkal élve – a „hozomány rabszolgák” (dower slaves) jogi értelemben véve nem voltak George Washington tulajdonában, de gyakorlatilag ő rendelkezett felettük és használta munkaerejüket.⁵

Elsősorban rabszolgái természetes népességnövekedésének köszönhetően a Washington ellenőrzése alatt lévő rabszolgák száma folyamatosan emelkedett. 1774-ben 135 rabszolga után fizetett adót, s ezek összértéke a 2000 fontot is meghaladta. 1786-ra számuk 213 főre emelkedett, halálának évében pedig 317 fő volt. Ebből 124 volt a Washington saját tulajdonában lévő, 40-et egy szomszédjától bérelt, a fennmaradó 153 pedig a „hozomány rabszolgák” közé tartozott.⁶

A fiatal Washington elsősorban dohánytermesztéssel foglalkozott, ám az egyre kevésbé felelt meg neki. A dohány viszonylag hamar kimerítette ugyanis a termőtalajt, ezért Washington az általa termelt dohány minőségével és eladási árával is elégedetlen volt. Így alternatív tevékenységekkel próbálta megőrizni birtokai

Szerk. Háda Béla et al. Bp. 2009. Urbán Aladár amerikai történelemre vonatkozó munkásságára lásd Egy életpálya vonzásában. Interjú Urbán Aladárral, készítette Pelyach István. *Aetas* 24. (2009) 175–177.; *Lévai Csaba: Az amerikai forradalom megítélése a Magyarországon megjelent történeti irodalomban a szocialista rendszer időszakában.* In: *Acta Universitatis Debreceniensis Series Historica* 57. Történeti Tanulmányok 19. Szerk. Velkey Ferenc – Erős Vilmos. Debrecen 2012. 144–147.

⁵ *L. Scott Philyaw: Washington and Slavery.* In: *A Companion to George Washington.* Ed. Edward G. Engel. Malden–Oxford 2012. 105–106.

⁶ Uo. 106.; *Francois Furstenberg: In the Name of the Father. Washington's Legacy, Slavery, and the Making of a Nation.* New York 2006. 73.

gazdasága hatékonyságát és jövedelmezőségét.⁷ E törekvéseinek köszönhetően legtöbb virginiai kortársánál korábban, már az 1760-as években részben áttért a gabonatermesztésre. A búzatermesztéshez viszont kevesebb munkaerőre volt szükség, s – a dohánnyal ellentétben – a munkaerő-szükséglet nem egyenletesen oszlott meg a gazdasági év egyes szakaszai között. Mivel Washington nem szívesen adta el rabszolgáit, ez a helyzet a rabszolga népesség természetes növekedésének köszönhetően oda vezetett, hogy az Egyesült Államok első elnökének egyre több „felesleges” rabszolgát kellett eltartania.⁸

Gazda és rabszolgái

Az amerikai forradalom előtti időszakban Washington azért részesítette előnyben a rabszolga munkaerőt, mert azt olcsóbbnak tartotta a bérmunkásoknál. Amint azt Arthur Youngnak (1741–1820), a neves angol mezőgazdasági írónak elmagyarázta: „Nagyon is úgy vélem, hogy azon munka [tudniillik a bérmunka – L. Cs.] ára magasabb ebben az országban, mint Angliában. Az emberek könnyen tudnak földhöz jutni [...]. Ezzel szemben a feketék olcsóbbak.” Washington azonban arra is felhívta anyaországbeli levelezőtársa figyelmét, hogy szerinte a bérmunkásokkal szemben a fekete rabszolgák hanyagabb munkavégzésre hajlamosak: „A feketék sok munkára képesek, de (általában mondva) nincs ambíciójuk arra, hogy *jó* nevet szerezzenek maguknak, s nem törődnek azzal, hogy egy *rosszal* rendelkeznek, s természetesen a gazdának jobban oda kell figyelnie rájuk, mint az előbbiekre [tudniillik a bérmunkásokra – L. Cs.]”⁹

George Washington rabszolgáinak három nagyobb csoportja volt: a mezei munkások, a háziszolgák és a valamilyen szakképzettséggel rendelkező rabszolgák. Az utóbbiak között nagyon sokféle szakma képviselőit találjuk (kőművesek, ácsok, kádárok, szakácsok, kertészek, varrónők, molnárok, fejnők, fonómunkások). A mezei munkások alkották a legnagyobb csoportot, de idénymunkák idején minden rabszolgát a földekre irányítottak. Arról sem szabad elfeledkezni, hogy Washington birtokán a rabszolga munkaerőnek körülbelül a harmadát olyan rabszolgák alkották, akik nem voltak képesek hatékony munkavégzésre.

⁷ Philip D. Morgan: *Slave Counterpoint. Black Culture in the Eighteenth-Century Chesapeake and Lowcountry*. Chapel Hill–London 1998. 164–178.; Lucia Stanton: „Those Who labor for my Happiness” i. m. 71–89.; Edward G. Engel: *First Entrepreneur. How George Washington Built His and the Nation’s Prosperity*. Philadelphia 2016. 143–177.

⁸ Philyaw, L. S.: *Washington and Slavery* i. m. 106.

⁹ George Washington levele Arthur Youngnak, 1792. jún. 18. *The Papers of George Washington. PGW Presidential Series 10. March – August 1792*. Ed. Philander D. Chase. Charlottesville–London 2002. 460–461. Washington és Arthur Young kapcsolatára lásd Engel, E. G.: *First Entrepreneur* i. m. 151–154. (A tanulmányban szereplő idézetek saját fordítások. L. Cs.)

Ebbe a csoportba tartoztak a betegek, a sérültek, a tizenkét év alatti gyerekek és az öregek.¹⁰

Washington nagyon lelkiismeretes, minden apró részletre odafigyelő gazdálkodó volt. Ez az intenzív odafigyelés a rabszolgákra is vonatkozott. Amikor közfeladatai elszólították birtokáról, a forradalmi háború vagy elnöksége legváltáságosabb pillanataiban is részletes instrukciókat küldött haza a gazdálkodás részleteire vagy a rabszolgáknak kiszabandó feladatokra vonatkozóan. Amikor pedig otthon volt, mindent személyesen végzett el. Egyik volt rabszolgája 1838-ban egy újságírónak azt mondta, hogy „a Nap sohasem találta őt az ágyban, s azt is kellettlenül vette tudomásul, ha az emberei [tudniillik a rabszolgái – L. Cs.] közül egyet is még alva talált”.¹¹

Már a kortársak is felhívták rá a figyelmet, hogy Washington birtokigazgatási eljárásai mennyire hasonlítottak arra a módszerre, amellyel a Kontinentális Hadsereget vezényelte. Amint William McLay (1737–1804) pennsylvaniai szenátor 1790-ben tett Mount Vernon-i látogatása után rámutatott, Washington gazdasága „különböző felügyelők ellenőrzése alatt áll, akiket tábornokoknak lehetne nevezni, s akiknek további alárendeltjei vannak a fehérektől a mulattokon, a négereken, a lovakon, a teheneken, a juhokon át a disznókig. [...] A felügyelőknek, vagy nevezzük őket inkább brigádtábornokoknak, minden pénteken jelentést kell tenniük. Nincs olyan munka, amellyel kapcsolatban ne jelentenék, hogy ki, mit és hol tett. [...] Így őrizte meg Washington a hadsereg etikettjét és rendjét a gazdaságában”.¹²

Mindenesetre úgy tűnik, hogy sem a hadseregben, sem pedig a gazdaságban nem lehetett könnyű Washington beosztottjának lenni. Tipikusan az a főnök volt, aki beosztottai állandó ellenőrzésére törekedett, és úgy gondolta, hogy az adott munkát jobban is el lehetne végezni. Sőt, igazán csak ő tudja, hogy hogyan is kellene csinálni, s ezt ráadásul személyesen meg is mutatja. A híres francia portrészobrásznak, Jean Antoine Houdonnak (1741–1828) volt alkalma az aratást megsemmélni Mount Vernonban. Az egyik rabszolga azt jelentette Washingtonnak, hogy nem tud részt venni a munkában, mivel az egyik sérült karja fel van kötve. Houdon leírása szerint a tábornok zsebre dugta az egyik kezét, a másikkal pedig elkezdte összegereblyézni a gabonaszálakat. A rabszolgának pedig azt mondta: „Minthogy az egyik kezed még így is szabad, tudsz bánni a

¹⁰ *Philyaw, L. S.*: Washington and Slavery i. m. 107.

¹¹ A rabszolga visszaemlékezését idézi: *Mary V. Thompson*: „He Was So Exact and So Strict”: George Washington as a Slaveowner. Kiadatlan kézirat a szerző birtokában, Fred W. Smith National Library for the Study of George Washington 2002. 4–5.

¹² *William McLay*: The Diary of William McLay and Other Notes on Senate Debates. Ed. Kenneth R. Bowling – Helen E. Veit. Baltimore–London 1988. 258.

gereblyével. Nézd, én hogyan csinálom: az egyik kezem a zsebemben van, a másikkal pedig dolgozom. Ha a kezedet tudod használni evésre, miért nem tudod arra használni, hogy dolgozz velem.”¹³

Mindezek alapján azt a következtetést is levonhatnánk, hogy Washingtonot csak egyetlen dolog érdekelte: rabszolgái munkaerejének minél hatékonyabb kihasználása, s ezzel saját jövedelmének növelése. A kép ennél azért összetettebb volt. Mary V. Thompson a Houdon által leírt esettel kapcsolatban például azt jegyezte meg, hogy az incidens aratás idején történt, s Washington teljes mértékben tudatában volt annak, hogy a termés betakarítása létfontosságú a gazdaság jövő évi túlélése szempontjából. Ebben a helyzetben pedig mindenkitől azt várta el, hogy úgy dolgozzon, ahogyan azt ő tenné. Thompson arra is rámutatott, hogy „Washington láthatóan sohasem fogta fel, hogy a rabszolgái nem voltak érdekeltek az ültetvénye sikerében, s ebből következően, amikor nem érezték jól magukat, nem érezték ugyanazt az ösztönzést, mint ő”.¹⁴

Vagyis Washington pontosságra törekvő szigorúságáért nem mindig rajongtak a rabszolgái, s ez még azokból a visszaemlékezéseikből is világosan kitetszik, amelyeket már akkor mondtak el, amikor tudták, hogy egy olyan „híres fehér emberről” kérdezik őket, akiről illik szépeket mondani. Egy Sambo Anderson nevű ács rabszolga magáról is egyes szám harmadik személyben szólva elmondta, hogy „Egyszer, amikor egy kukorica górért épített Mount Vernonban, már felállította a vázat és az oldalléceztést csinálta, de nem pontosan használta a függőőnját. A gazdája arra lovagolt és az épületre pillantva azt mondta: »Sambo, az az oldalléceztés nem függőleges. Hagyd abba és használd a függőőnodat, és mindig helyesen végezd a munkádat.«” A riportot készítő újságíró mindehhez azt is hozzátette, hogy „Sambo azt mondta nekem, hogy nem gondolta, hogy a gazdáján kívül van még ember, aki pusztán szemmel meg tudta volna állapítani a hibát. [...] Az ő szeme azonban egy tökéletes függőőn volt”. Sambo számára Washington megjelenése és utasítása minden bizonnyal bosszantó volt, mivel előlről kellett kezdenie a munkáját. Története azonban a korabeli fehér olvasóközönség igényeinek is megfelelt, mivel megerősítette azt, hogy az elnök rendkívüli képességekkel rendelkezett.¹⁵

Washington híres volt visszafogott viselkedéséről. Számos kortársa ugyanakkor arról számolt be, hogy a nyugodt felszín alatt mély érzelmek és feszültségek húzódtak, s ezek alkalomadtán ki is törtek. A rendelkezésre álló adatok alapján úgy tűnik, hogy Washington a rabszolgáival való kommunikáció során többször és határozottabban „ragadtatta el” magát. Ebből a szempontból

¹³ Houdont idézi: *Thompson, M. V.*: „He Was So Exact and So Strict” i. m. 3.

¹⁴ Uo. 3–4.

¹⁵ A rabszolga elbeszélését idézi, lásd uo. 5–6.

különösen érdekes a brit nagykövet feleségének jellemzése, aki hivatalos minőségében elnökként, majd magánemberként is találkozott Washingtonnal. Ő egyértelműen úgy látta, hogy elnökként a tábornok uralta az érzelmeit és a szenvedélyeit, viszont „magánemberként, különösen a szolgálóival szemben néha kitört az erőszakossága”.¹⁶

A rabszolgák büntetése és jutalmazása

George Washington majdnem fél évszázadon keresztül birtokolta a Mount Vernon-i birtokegyüttest, ahol a rabszolgák három generációja nőtt fel a „keze alatt”, sokukkal pedig tartós személyes kapcsolatban volt. Ebből fakadt, hogy rabszolgáihoz való viszonyát is a paternalizmus határozta meg. Ez azt jelenti, hogy a tágabb értelemben vett „családjába” tartozóknak tekintette a rabszolgáit, valamint a bérbe vett feketéket és fehér bérmunkásait. 1795 májusában például az egyik jószágigazgatója arról értesítette az elnököt, hogy két rabszolgája elhalálozott. Washington erre ezt válaszolta: „szomorúan értesültem az utoljára küldött jelentéseiből, hogy két haláleset történt a családban, mióta elhagytam Mount Vernont. Az egyikük egy fiatal fickó volt. Remélem, hogy minden szükséges gondoskodást és figyelmet megkaptak”.¹⁷ Washington is osztotta korának azon felfogását, miszerint a rabszolgák gyermekies lelkülettel rendelkező lények, akiknek a családba tartozó gyerekehez hasonlóan szükségük van a gondoskodásra. A „gyerekeknek” azonban nemcsak jogaik, hanem kötelességeik is vannak a „családjukkal, a szüleikkel” szemben, s mivel önálló értékítéletre képtelenek, meg kell mondani nekik, hogy mit csináljanak. Ha pedig nem azt csinálják, amit kell, akkor különböző büntetésekkel kell erre ösztökélni őket, s Washington alkalomadtán nem habozott alkalmazni ezeket az eszközöket.¹⁸

A legenyhébb büntetési forma az volt, hogy a képzett vagy valamilyen módon „kiváltságosabb” helyzetben lévő rabszolgáit visszahelyezte a mezei munkások közé – vagy ezzel fenyegette meg őket. Amikor elnöksége idején, az ő és felesége távollétében a varrónók teljesítménye visszaesett, Washington arra utasította a jószágigazgatóját, hogy „mondja meg nekik [...] hogy én mondtam, hogy amennyit *eddig* csináltak, annyit kell a *továbbiakban* is megcsinálni [...] máskülönben

¹⁶ Az angol utazót és a brit nagykövet feleségét idézi: *Thompson, M. V.*: „He Was So Exact and So Strict” i. m. 6–7.

¹⁷ George Washington levele William Pearce-nek, 1795. máj. 10. *The Writings of George Washington* (a továbbiakban: WGW) 34. October 11, 1794 – March 29, 1795. Ed. John C. Fitzpatrick. Washington 1940. 193.

¹⁸ *Thompson, M. V.*: „He Was So Exact and So Strict” i. m. 8–10.; *Furstenberg, F.*: „In the Name of the Father” i. m. 92–102.

a különféle ültetvényekre kerülnek, s ott aztán közönséges munkásokként a felügyelők alá tartoznak majd”.¹⁹

Washington birtokán is elfogadott büntetési mód volt a rabszolgák megkorbácsolása. Amikor a száműzött Lajos Fülöp (1773–1850), a későbbi francia király (1830–1848) 1797 tavaszán meglátogatta Washingtont, arról számolt be, hogy a tábornok megtiltotta a rabszolgái megkorbácsolását. Ezt követően valóban nem tudunk ilyen esetekről, ezt megelőzően viszont számos példa volt rá, még az 1790-es évek elején is előfordult. Ekkor Anthony Whiting nevű jószágigazgatója arról értesítette az elnököt, hogy a hikori fa ágából készült lovaglóostorával „alapos verésben részesített” egy Charlotte nevű varrónőt, miután az arcátlanul viselkedett vele. Ez egy szombati napon történt, s miután Charlotte hétfőn sem akart munkába állni, „adtam még neki egy kicsit” – magyarázta Whiting. Erre Charlotte azzal fenyegette meg, hogy „amikor hazajön majd, elmondja Washington aszszonynak, hogy tizennégy éve nem verték meg, de én teljes mértékben úgy gondolom, hogy még azt megelőzően egy kicsivel még többet fog kapni tőlem [...] el vagyok szánva, hogy megtöröm a szellemét vagy megkopasztom a hátsóját”. Washington azt írta vissza az elnöki rezidenciából, hogy a Charlotte-tal való bánásmód „nagyon megfelelő” volt „s amennyiben ő vagy bármelyik másik szolgálja nem fogja a megfelelő módon teljesíteni a kötelességét vagy arcátlan lenne, büntetést kell alkalmazni (minthogy ez az egyetlen alternatíva)”.²⁰

Mindehhez azonban azt is érdemes hozzátenni, hogy ezekben az esetekben nem személyesen Washington szabta ki a megkorbácsolatás büntetését, hanem ahhoz csak utólagosan adta hozzájárulását. Az ilyen büntetések kiszabásakor vagy elfogadásakor Washingtont „pedagógiai szándékok” vezérelték. Elsődleges célja az volt, hogy a többi rabszolga számára példát statuáljon. Ebben a vonatkozásban is Washington katonai múltjának hatása mutatkozott meg. A korabeli hadseregekben széleskörűen alkalmazták a katonák megvesszőzésének vagy vesszőfutásának büntetését. Az egyik ilyen alkalommal, 1783 márciusában – tehát amikor a függetlenségi háborúnak gyakorlatilag már vége volt – egy katonát száz korbácsütésre ítélték. Azért, hogy minél több társa okulhasson az esetből, Washington azt rendelte el, hogy a száz korbácsütést négy nap alatt négy adagban osszák ki a vétkesnek.²¹

¹⁹ George Washington levele Anthony Whitingnek, 1792. dec. 23. WGW 32. March 10, 1792 – June 30, 1793. Ed. John C. Fitzpatrick. Washington 1939. 277.; George Washington levele Anthony Whitingnek, 1793. máj. 19. Uo. 463.

²⁰ Anthony Whitting levele George Washingtonnak, 1793. jan. 16. PGW. Presidential Series 12. January – May 1793. Ed. Christine Sternberg Patrick – John C. Pinheiro. Charlottesville–London 2005. 11–12.; George Washington levele Anthony Whitingnek, 1793. jan. 21. Uo. 34.

²¹ George Washington általános parancsa, 1783. márc. 3. WGW 26. January 1, 1783 – June 10, 1783. Ed. John C. Fitzpatrick. Washington 1938. 220–221.

A büntetés végrehajtása előtt Washington igyekezett kivizsgálni a vitás eseteket. Legalábbis titkára, Tobias Lear (1762–1816) 1788-ban arról számolt be, hogy Mount Vernonban „egyetlen megkorbácsolásra sem került sor a panaszok rendszeres meghallgatása nélkül, mielőtt a vétkest valamilyen rossz cselekedet miatt bűnösnek találták volna”. Nem tudjuk, hogy egy ilyen „tárgyalás” hogyan zajlott le, de lehetséges, hogy Washington ezt a gyakorlatot is a katonai tapasztalatai nyomán vette át.²²

A tábornoknak az egyik legnagyobb gondot az jelentette, hogy közfeladatai ellátása miatt gyakran hosszú éveket nem tartózkodott otthon. Ilyenkor kénytelen volt jószágigazgatói vagy felügyelői értékítéletére hagyatkozni. A rabszolgák általában közvetlenül ezekkel a személyekkel konfrontálódtak, s amikor a gazda nem volt otthon, a büntetések kiszabása is rájuk maradt. A jószágigazgatók és a felügyelők pedig nem feltétlenül azzal a míves gondtal és precizitással viszonyultak a birtok üzemeltetéséhez és a rabszolgákhoz, mint Washington. Így a tábornoknak is számos konfliktusa adódott felügyelőivel és jószágigazgatóival. Egy Hyland Crow nevű felügyelőről azt írta 1793-ban, hogy „túl sokat hagyja egyedül az embereit, ami lustaságra vagy rossz munkavégzésre vezet az egyik és megkorbácsolásra a másik oldalon, s ez utóbbi, azon túlmenően, hogy elégedetlenséget teremt, egy-két esetben már súlyosabb következményekkel is járt”. Később azt is hozzátette, hogy a rabszolgák gyakran panaszkodtak Crow-ra a rossz bánásmód miatt.²³

Washington nem szívesen szakította szét a rabszolga családokat, ám ő is élt a végső büntetési eszközzel, hogy a vétkesnek tartott rabszolgát eladja. Még a függetlenségi háború (1775–1783) előtt, 1766-ban történt, hogy egy elfogott szökevényt a nyugat-indiai szigetekre adott el. Hasonló esetekre azonban jóval később, az amerikai forradalom után is sor kerülhetett. A jószágigazgatójának 1793-ban írott levelében ugyanis arra utalt Washington, hogy egy Ben, illetve egy Sambo nevű rabszolgája között valamilyen konfliktus alakult ki, amely a két férfi közötti fizikai összecsapássá fajult. Ennek kialakulásában a jószágigazgató Bent találta vétkesnek, s ezért valamilyen módon megbüntette. Washington azt írta, hogy „amennyiben valóban annyira szörnyű bűncselekményért felel, ami az életét érintené, akkor át kellene őt adni a polgári hatóságoknak, emeljenek vádat. De ha csak olyan vétekről van szó, amelyben az ő színéhez tartozók legtöbbször bűnös, akkor jobb, ha további büntetéseket

²² Tobias Lear idézi: *Mary V. Thompson: Control and Resistance: A Study of George Washington and Slavery*. Kiadatlan kézirat. Fred W. Smith National Library for the Study of George Washington 2000. 5.

²³ George Washington levele William Pearce-nek, 1793. dec. 18. *GW 33*, July 1, 1793 – October 9, 1794. Ed. John C. Fitzpatrick. Washington 1940. 193.; George Washington levele William Pearce-nek, 1794. márc. 30. Uo. 309.

alkalmaz, amelyeket megdorgálás és tanácsadás követ. E két utóbbi néha akkor is sikeresnek bizonyul, amikor a korábbiak kudarcot vallanak. Neki, az apjának és az anyjának is [...] világosan meg kell mondani, hogy ha rövid úton nem vet véget ezeknek a gazságoknak és más gonoszságoknak, el fogom küldeni a nyugat-indiai szigetekre (ahogyan azt a fuvaros Jackkel tettem), ahol aztán nem lesz lehetősége arra, hogy folytassa a szokásos csínytevéseit”.²⁴

Ez a részlet kétféle szempontból is nagyon érdekes. Egyrészt mert kitűnik belőle, hogy Washington komoly „pedagógiai” jelentőséget tulajdonított rabszolgái megbüntetésének, de legalább olyan fontosnak tartotta, hogy a büntetéssel együtt annak magyarázatát is megadja. Másrészt kiderül a levélből, hogy a bűnösnek tartott rabszolgák eladásának gyakorlatát még az 1790-es évek elején, a forradalom után is gyakorolta. Bent ezzel fenyegette, de nem tudjuk, hogy valóban elküldte-e a Karibi-szigetek valamelyikére. E fenyegetés nyomatékosabbá tétele érdekében viszont egyértelműen megemlítette, hogy a „fuvaros Jackkel” két évvel korábban ezt már megtette.²⁵

Mint Ben esete is mutatja, a rabszolgák jobb magaviseletre és jobb munkára való ösztönzésében Washington nagyobb jelentőséget tulajdonított a meggyőzésnek és a rábeszélésnek, mint a büntetésnek. Sőt, a büntetés helyett a jutalmazást részesítette előnyben. 1793-ban például Cyrus nevű rabszolgáját „a lovak ellátmányának megrövidítésével”, majd „csalással és részegességgel” vádolta meg. Ugyanakkor úgy látta, hogy „egyébként jól dolgozna, minthogy elég fiatal és okos”. Úgy látszik, hogy Cyrusban az utóbbi tulajdonságok kerekedtek felül, mivel pár hónappal később Washington arról értesült, hogy jól dolgozik, s ezért, ha ezek a jelek „őszintének és tartósnak mutatkoznak, áthelyezem ebbe a minőségbe [tudniillik háziszolgának lépteti elő – L. Cs.], amint visszavonulok a közélettől, ha nem hamarabb. Legyen mértékletes, ragaszkodjon a kötelességéhez, legyen becsületes és tiszta, ezek azok a tulajdonságok, amelyek szükségesek ahhoz, hogy megfeleljen a céljaimnak. Amennyiben birtokolja vagy megszerzi ezeket, hasznomra válhat s ezzel egy időben felemelheti magát és jót tehet

²⁴ George Washington levele Joseph Thompsonnak, 1766. júl. 2. PGW. Colonial Series 7. January 1761 – June 1767. Ed. W. W. Abbot – Dorothy Twohig. Charlottesville 1990. 453–454.; George Washington levele Anthony Whittingnek, 1793. febr. 24. PGW. Presidential Series 12. i. m. 213. Sajnos Whittingnek azok a levelei, amelyekben megírta Washingtonnak, hogy mi volt a Ben és Sambo közötti összetűzés alapja, hogy Ben pontosan mit követett el, s hogy miért őt tartotta felelősnek a történetekért, nem maradtak fenn.

²⁵ George Washington levele Anthony Whittingnek, 1793. márc. 3. PGW. Presidential Series 12. i. m. 260. 10. jegyz.; The Diaries of George Washington 4. 1784 – June 1786. Eds. Donald Jackson – Dorothy Twohig. Charlottesville 1978. 278.

magával”. Cyrus esetében Washington taktikája bevált, s a rabszolga valóban a háziszolgák közé került.²⁶

A tábornok a szóbeli ösztönzésen túl jutalomtárgyak ajándékozásával is igyekezett jobb teljesítményre serkenteni rabszolgáit. Leggyakrabban takarókat vagy ruházati tárgyakat adományozott, de arról is tudunk, hogy rabszolgáit pénzjutalomban részesítette. Egyik számlakönyvének valószínűleg 1796 decemberéből származó bejegyzése szerint hat shillinget adott egy Ben nevű rabszolgának azért, mert „jól viselte magát”. Az előző év áprilisában pedig egy Tom Davis nevű rabszolgának adott tizenkét shillinget „különböző időpontokban megerősítés gyanánt”.²⁷

Washington nem nagyon értette, hogy rabszolgái, az általa alkalmazott meggyőzőes módszer és a jutalmazások ellenére, miért nem azonosultak az általa elvárt mértékben az ő céljaival, s miért nem tettek meg minden tőlük telhetőt a birtok hatékonyabb működtetéséért. Pedig a magyarázat egyszerű: a tábornok a saját szempontjait igyekezett rájuk erőltetni, amelyekben nem voltak érdekeltek. Maguk a rabszolgák is kísérleteztek azonban azzal, hogy a maguk szempontjait érvényesítsék gazdájukkal szemben. Ezen „érvényesítés” legfontosabb eszközei azok az ellenállási formák voltak, amelyeket nem csak Washington rabszolgái alkalmaztak az amerikai Délen.

A rabszolgák ellenállásának formái

Az egyik legenyhébb, ám viszonylag hatékony ellenállási forma a betegség színlelése volt, mivel a felügyelők nehezen tudták eldönteni, hogy a rabszolgák mikor szimulálnak és mikor betegek valóban. Washington haza írott levelei tele vannak a beteg rabszolgák állapota iránti tudakozódással, s egyre nagyobb szkepszissel fogadta az azokról kapott visszajelzéseket. 1794 elején például összevetette egymással a jószágigazgatójától kapott heti jelentéseket, s arra a következtetésre jutott, hogy egy Sam nevű rabszolga „egy napot sem dolgozott azóta, hogy elhagyta Mount Vernont”. Ez három hónappal azelőtt történt, ezért Washington arra utasította a jószágigazgatót, hogy nézzen utána a dolognak, de ne hívjon orvost, mivel „Samnél már éppen elég, mindenféle színű és

²⁶ George Washington levele William Pearce-nek, 1793. dec. 22. WGW 33. July 1, 1793 – October 9, 1794. Ed. John C. Fitzpatrick. Washington 1940. 199.; George Washington levele William Pearce-nek, 1795. márc. 15. WGW 34. October 11, 1794 – March 29, 1796. Ed. John C. Fitzpatrick. Washington 1940. 145., 393–394.; George Washington levele William Pearce-nek, 1796. máj. 1. WGW 35. March 30, 1796 – July 31, 1797. Ed. John C. Fitzpatrick. Washington 1940. 34.; *Thompson, M. V.* Control and Resistance i. m. 10.

²⁷ Uo. 10–11.

nemű doktor járt mindenféle hatás nélkül”, s hogy a „lustaság az ő legnagyobb betegsége”.²⁸

Washington egy 1794 májusában, a William Pearce nevű jószágigazgatójához intézett levelében foglalta össze a rabszolgák betegségére vonatkozó nézeteit: „Sohasem kívántam azt az embereimtől, hogy akkor dolgozzanak, amikor tényleg betegek vagy nem alkalmasak munkára. Éppen ellenkezőleg, úgy gondoltam, hogy minden szükséges ápolást meg kell kapniuk, amikor azok. De ha nem vizsgálja ki a panaszait, abban az esetben akkor is felhagynak vele [tudniillik a munkával – L. Cs.], amikor nincs más bajuk, mint azoknak, akik kitartanak a dolguk mellett, és nem panaszkodnak arra a fáradságra és aluszékonyságra, amelyet az éjszakai császkálásaik és más, napi kötelességeikkel össze nem függő cselekedeteik miatt éreznek”. Washington a rabszolgák betegségeivel kapcsolatban is az esetek alapos kivizsgálását tartotta legfontosabbnak, és ennek olyan pedagógiai hatást tulajdonított, mint a büntetéseknél.²⁹

Betegségük „tettetésében” egy lépéssel tovább mentek azok a rabszolgák, akik valamilyen öncsonkítással próbálták kivonni magukat a munka alól. 1778 szeptemberében arról kapott hírt Washington, hogy „a James nevű ács a széles fejú fejszével olyan vágást ejtett a bokáján és a sarkán, hogy feltételezésem szerint jó néhány hónap el fog telni addig, amíg elég jól lesz ahhoz, hogy újból bármit is csináljon”. Úgy tűnik, hogy James évtizedeken keresztül folytatta ezt a gyakorlatot, gondolván, hogy egy vágott seb egy ács esetében elég hitelesnek tűnhet. Washington mindenesetre egy 1796 márciusában írott levelében újból azzal gyanúsította meg az általa „haszontalan fickónak” nevezett Jamest, hogy szándékosan vágta meg magát, hogy ne kelljen a mezőn dolgoznia az aratás idején. James esetéről találóan állapította meg Mary V. Thompson, hogy „milyen hihetetlenül frusztráló lehetett Washingtonnak elképzelni, mennyire elkeseredett és dühös lehetett James, amikor mindezt a haragot maga ellen fordította, és a fejszéjével megvágta a lábát. A 18. században egy csekélyke vágás is tetanuszhoz vagy vérmérgezéshez vezethetett, s ezért nem túlzás azt állítani, hogy az életét kockáztatta”.³⁰

Szintén az enyhébb ellenállási formák közé tartozott a munka lassú vagy hanyag elvégzése. Ezt a Mount Vernon-i rabszolgák gyakran úgy oldották meg,

²⁸ George Washington levele William Pearce-nek, 1794. jan. 12. WGW 33. i. m. 242.

²⁹ George Washington levele William Pearce-nek, 1794. máj. 18. WGW 33. i. m. 369.; George Washington levele William Pearce-nek, 1795. aug. 3. WGW 34. i. m. 135.

³⁰ Lund Washington levele George Washingtonnak, 1778. szept. 2. PGW. Revolutionary War Series 16. Ed. David R. Hoth. Charlottesville–London 2006. 498.; George Washington levele William Pearce-nek, 1796. márc. 20. WGW 34. i. m. 502–503.; *Thompson, M. V.*: Control and Resistance i. m. 15.

hogy „elveszítették” vagy megrongálták a munkavégzéshez szükséges szerszámokat. Ezért Washington 1792-ben arra figyelmeztette Anthony Whitting nevű jószágigazgatóját, hogy „minden szerszámot gyűjtsenek össze, amit szétszórva találunk, s azokat, amelyek nincsenek használatban, tegyék el biztos helyre. A szerszámok elvesztéséből vagy megrongálásából adódó veszteség semminek látszik a felügyelők szemében, amikor újabbakat kérnek, ám súlyos kiadást jelent annak, akinek be kell szereznie azokat”.³¹

A rabszolgák szimuláló, munkalassító és eszközrongáló „taktikája” is hozzájárulhatott annak a korban széleskörűen osztott nézetnek a kialakulásához, hogy az afroamerikaiak lusták és képtelenek komolyabb feladatok elvégzésére vagy bonyolultabb gépek kezelésére. „Ismétlődő tapasztalatai nyomán” Washington is meg volt győződve, hogy „a mezőgazdaságban használt minden összetettebb gépezet teljesen haszontalan lenne a számára, s nem vehetné mindennapi használatba ott, ahol hanyag és ügyetlen kezeknek kellene azokat működtetni, ahogyan ez a helyzet az ország minden olyan részében, ahol a földet négerek művelik”. Mindez segített kialakítani a tábornokban azt a képet, hogy a rabszolgotartó gazdálkodás – különösen az akkori virginia körülmények között – gazdaságtalan.³²

Az afroamerikaiak munkamoráljáról benne kialakult negatív képet erősíthették azok a tapasztalatai is, hogy a rabszolgái rendszeresen elloptak kisebb-nagyobb dolgokat. A rabszolgák vagy azért loptak, hogy az elcsent tárgyakat saját maguk használják, vagy azért, hogy eladják vagy elcseréljék azokat, s így pénzhez, alkoholhoz vagy használati tárgyakhoz jussanak. Washington nagyon sokféle eltűnt dologról feltételezte, hogy a rabszolgái lopták el. A szerszámok eltűnésének hátterében is ezt sejtette, de egyéb, a gazdaságból könnyen elmozdítható tárgynak (például szögeknek) is gyakran „kelt lába”. Mindenféle ital (rum, tej, bor) és élelmiszerféle (vaj, gyümölcsök, hús, kukorica, burgonya) is ott szerepelt a listán, akárcsak a vetőmag. Annak kisebb volt a valószínűsége, hogy a rabszolgák egyedi, az udvarház berendezéséhez tartozó luxuscikket „emljenek el”, mivel ezekhez a tárgyakhoz csak kevés rabszolgának volt hozzáférése, s így a tettes is könnyebben azonosítható volt. Arról nem is beszélve, hogy egy ilyen lebukás szinte biztosan a kedvezőbb beosztás, a háziszolgai státus elvesztéséhez vezetett. A kevésbé fontos gazdasági eszközök esetében viszont egyrészt a lopás nem tűnt fel annyira, másrészt a tettest is nehezebb volt megtalálni. Washington és jószágigazgatói végeláthatatlan szélmalomharcot folytattak a lopás megakadályozására. Mindez

³¹ George Washington levele William Pearce-nek, 1793. okt. 6. WGW 33. i. m. 111–112.; George Washington levele Anthony Whittingnek, 1792. okt. 14. WGW 32. March 10, 1792 – June 30, 1793. Ed. John C. Fitzpatrick. Washington 1939. 184–185.

³² George Washington levele Henry Lee-nek, 1793. okt. 16. WGW 33. i. m. 132.

oda vezetett, hogy Washington az adott évi terméskből származó bevételbe már bekalkulálta az ebből adódó veszteséget. 1795-ben például a burgonyatermésel kapcsolatban azt írta jószágigazgatójának, hogy „bizonyosodjon meg róla, eleget tárolt-e el vetés céljából, akkora ráhagyással, hogy a lopásokat, a szemetet és az elrohadást is vegye figyelembe”.³³

A lopást az ellenállás egy formájának is lehet tekinteni, ám a 18. századi rabszolgotartó tulajdonos szemszögéből nézve nem ez volt a jelentősége. A korabeli déli gazdaság krónikus készpénzhiánnyal küszködött, az eszközök egy részét pedig csak Nagy-Britanniából lehetett pótolni, s beszerzésük több mint fél évbe is telhetett. Éppen ezért Washington lépéseket tett a lopások megakadályozása érdekében. A tábornok leggyakrabban azt a megoldást alkalmazta, hogy elzáratta a kívánatos dolgokat a rabszolgák elől. Ettől kezdve a problémát az jelentette, hogy megbízható kulcsárt találjon. 1795-ben a lovak abrakjául szolgáló gabona kiosztásáért felelős, „megbízható öreg néger Jack elhagyta e világ megpróbáltatásait, s egy helyett kell találnom [...] s azt kellene gondolnom, hogy Allison jobban megőrizte a kukoricatároló kulcsát, minthogy az egész házban egyetlen fekete személyről sem tudok, akiben meg lehetne bízni”.³⁴

Közvetlen bizonyítékok nem állnak rendelkezésünkre annak igazolására, hogy a Mount Vernon-i rabszolgák olyan radikálisabb ellenállási formákat is választottak volna, mint a szándékos gyújtogatás vagy mérgezés. Ami az elsőt illeti, voltak olyan tüzesetek a birtokon, amelyekkel kapcsolatban felmerülhet a szándékos gyújtogatás gyanúja. 1792-ben leégett az asztalosműhely, amit Washington a műhely vezetője, egy Isaac nevű rabszolga figyelmetlenségének tulajdonított. Az eset azért ébreszthet némi gyanút, mert a tábornok alig egy héttel korábban figyelmeztette molnárját az éjszakai munka melletti tüzek felügyeletének fontosságára.³⁵

A szándékos mérgezés gyanúja Washington végrendeletével kapcsolatban merült föl. A tábornok úgy rendelkezett, hogy saját jogán birtokolt rabszolgái csak felesége halála után váljanak szabaddá. Mivel Martha Washington túlélte férjét, az a sajátos helyzet alakult ki, hogy a rabszolgák felszabadulása Washington özvegyének halálától függött, s felmerülhetett bennük, hogy ezt siettetni lehetne. Erre sincs bizonyíték, de John Adams (1735–1826) felesége, Abigail Adams (1744–1818) – aki nem sokkal a tábornok halála után járt Martha Washingtonnal – elmondása szerint Martha tartott ettől. Gyanúja

³³ George Washington levele William Pearce-nek, 1795. jan. 11. WGW 34. i. m.

³⁴ George Washington levele Anthony Whittingnek, 1793. ápr. 21. WGW 32. i. m. 424–425., 426–427.; George Washington levele William Pearce-nek, 1795. okt. 25. WGW 34. i. m. 343.; George Washington levele Anthony Whittingnek, 1792. dec. 9. WGW 32. i. m. 257.

³⁵ *Thompson, M. V.*: Control and Resistance i. m. 24.

szerepet játszhatott Washington asszony döntésében, hogy még életében felszabadította férje rabszolgáit, így a „mérgezéses” ellenállási mód ebben az esetben sikeresnek bizonyult.³⁶

A legdrasztikusabb ellenállási formát azonban Washington rabszolgái esetében a szökés jelentette. A gazdáikat távoli utazásokra is elkísérő személyi és háziszolgáknak nagyobb „rálátása” volt az ültetvényen túli külvilágra, abban jobban eligazodtak. Ennek és képzettségüknek köszönhetően arra is nagyobb esélyük volt arra, hogy munkát szerezzenek, így el tudják tartani magukat. Igaz, „privilegizáltabb” helyzetük miatt nekik veszíteni valójuk is több volt, ráadásul érzelmileg is jobban kötődhettek gazdáikhoz. Ezért a gazdák „elárultság érzete” „az ilyesféle rabszolgák szökésekor nagyon erős is lehetett”.³⁷ Kitűnő példával szolgál minderre Hercules, Washingtonék szakácsának esete.

Hercules, a szökevény

Hercules 1790-ben került északra, hogy az elnöki háztartásban Philadelphiában dolgozzon. Pennsylvania fővárosában nem csupán az urbánus környezet miatt nyílt nagyobb lehetőség a szökésre, hanem azért is, mert az állam 1780-ban elfogadott törvénye az ott élő rabszolgák fokozatos felszabadításáról erre jogilag is esélyt biztosított. A törvény 10. cikkelye kimondta, hogy a kongresszusi tagok és a külföldi követek rabszolgáit kivéve a más tagállamokból Pennsylvániába utazó rabszolgatartók rabszolgái csak hat hónapig tartózkodhattak Pennsylvániában törvényesen. Ha ennél tovább maradtak, akkor felszabadulhattak.³⁸ Az államban huzamosabban tartózkodó nem pennsylvániai rabszolgatartók úgy igyekeztek kijátszani a „hathónapos szabályt”, hogy rabszolgáikat ki-be utaztatták az államba, mivel az adott rabszolga visszatértekor a hat hónap újraindult. E hiányosságot a pennsylvániai törvényhozók 1788-ban egy törvénymódosítással igyekeztek kiküszöbölni, amely megtiltotta ezt a ki-be utaztatási gyakorlatot.

Az új szövetségi kormány rabszolgatartó tagjai számára az okozta a dilemmát, hogy vajon a „hathónapos szabály” rájuk is vonatkozik-e? 1780-ban, amikor az eredeti pennsylvániai törvényt elfogadták, még nem ratifikálták az 1787-ben kidolgozott szövetségi alkotmányt, vagyis még sem az elnöki hivatal, sem a Legfelsőbb Bíróság, sem pedig az új kétkamarás Kongresszus nem létezett, a kabinetről nem is beszélve. Ezért az 1780-as törvény *expressis verbis* csak az akkor

³⁶ Uo. 25–26.

³⁷ Uo. 27.

³⁸ An Act for the Gradual Abolition of Slavery, 1780 (<https://bit.ly/2U80K7d>, letöltés 2019. febr. 8.)

létező egykamarás Konföderációs Kongresszus tagjait mentesítette a „hathónapos szabály” hatálya alól. George Washingtonban mindez csak akkor tudatosodott, amikor kiderült, hogy főállamügyésze, a szintén virginiai Edmund Randolph (1753–1813) három rabszolgája a szabadságért folyamodott a pennsylvaniai felszabadítási törvény alapján.³⁹

Washington az ügygel kapcsolatban annak a véleményének adott hangot, hogy Randolph és az ő esete különböznek egymástól, mivel a főállamügyész – annak érdekében, hogy Pennsylvániában is folytathassa jogászai tevékenységét – letette az állam állampolgári esküjét, s ezért az 1780-as törvény hatálya alá esik, rabszolgáival egyetemben. Arra kérte titkárát, kérje ki Randolph jogi tanácsát anélkül, hogy annak tudomására hozná, az elnök megbízásából fordul hozzá. Továbbá arra is utasítást adott Tobias Learnek, hogy ha az elnök bármelyik rabszolgája azon gondolkodna, hogy a pennsylvaniai törvény alapján szabadságért folyamodna, „küldje az összeset haza, vagy azokat, akiket Washington asszony nem kíván megtartani”. Washington annak ellenére kérte erre az óvintézkedésre titkárát, hogy úgy gondolta, a „hathónapos szabály” rá és „családjára” nem vonatkozik, mégis úgy vélte, hogy „a szabadság eszméje olyan kísértés lehet, amelynek [a rabszolgák] nem tudnak ellenállni”. Jó stratégaként az elnök azt is pontosan kitervelte, hogy miként lehetne a rabszolgák Virginiába juttatását a legzökkenőmentesebben és feltűnés nélkül lebonyolítani. Úgy vélte, hogy erre kiváló alkalmul szolgálna Martha Washington amúgy is tervezett hazalátogatása, mivel ebben az esetben az érintett rabszolgák számára sem tűnne fel, valójában miről is van szó.⁴⁰

A főállamügyész jogértelmezése azonban nem egyezett a Washingtonéval. Úgy vélte ugyanis, hogy az 1780-as törvény általános érvényességgel bír, vagyis, ha „egy rabszolgát behoznak az államba s hat hónapon át folyamatosan ott tartózkodik, akkor kérvényezheti a szabadságát, tekintet nélkül arra, hogy milyen okból vitték be, s mindez azokra a rabszolgákra is teljes mértékben vonatkozik, akiket az általános kormányzat tisztségviselői vagy a Kongresszus tagjai hoztak ide”.⁴¹

Ez Washingtonra nézve kedvezőtlen válasz volt, mivel azt jelentette, hogy a hat hónap letelte után az ő rabszolgái is ki lesznek téve a „szabadság szelleme kísértésének”, s a törvény az ő oldalukon áll majd. Ezért levelében Lear arra is kitért, mekkora veszélye van annak, hogy ez a lehetőség a pennsylvaniai abolitionisták jóvoltából a rabszolgák tudomására juthat. Az elnök nem nyugodhatott meg, mivel

³⁹ Tobias Lear levele George Washingtonnak, 1791. ápr. 5. PGW. Presidential Series 8. March – September 1791. Ed. Mark A. Mastromarino. Charlottesville–London 1999. 67.

⁴⁰ George Washington levele Tobias Learnek, 1791. ápr. 12. Uo. 85–86.

⁴¹ Tobias Lear levele George Washingtonnak, 1791. ápr. 24. PGW. Presidential Series 8. i. m. 130–131.

titkára tájékoztatása szerint éppen elég „tehetős ember” van Philadelphiában, „akik nemcsak hogy tanácsokat adnak nekik, hanem minden eszközt felhasználnak arra, hogy elcsábítsák őket a gazdáiktól. A főállamügyész rabszolgáival is ez történt, s a hat hónap eltelte után az Ön rabszolgái sem lesznek kedvezőbb helyzetben, mint az övéi”.⁴²

Titkára azonban arra a „kiskapura” is felhívta az elnök figyelmét, amelyet a rabszolgák ki-be utaztatása kínált, s amely gyakorlat az 1788-as törvénymódosítás után sem szűnt meg. Úgy vélte, hogy e trükk alkalmazása Washington rabszolgái esetében „sem ütközne nagy nehézségbe”. Lear ezt követően szép sorban számba vette, hogy mindezt Washington Philadelphiában tartózkodó rabszolgái esetében hogyan lehetne a gyakorlatban megvalósítani. Ami Herculest illeti, neki „azt fogom javasolni, hogy használja ki a korábbi alkalmat és menjen haza júniusban, amikor ön visszatér oda [...], s ha még Ön előtt hazatér, akkor megláthatja a barátait, minden szükséges előkészületet megtehet a konyhájában, s csak Önnel kell majd visszatérnie ide”. Úgy gondolom, hogy ez a részlet rendkívül figyelemre méltó. Lear – Washington beleegyezését kérve – Hercules „átverésére”, tudatos félrevezetésére tett javaslatot annak érdekében, hogy az ne válhasson szabaddá. Ha viszont „Hercules elutasítaná a hazatérésére vonatkozó ajánlatot, az elég erős bizonyítéka lenne annak, hogy szándékában áll a törvény kihasználása a hat hónap leteltével”. Ez azonban ekkor még nem következett be, mivel Hercules valóban elutazott Mount Vernonba. A titkár cselszövése tehát sikerrel járt.⁴³

Hercules csak jóval később szánta rá magát a szökésre. Washington egy 1796. november 14-én kelt levele szerint sejtette, hogy Hercules mire készül. Ekkor ugyanis Hercules fiát, Richmondot lopáson érték, s ezért az elnök azt kérte jószágigazgatójától, hogy tartsa szemmel az apát és fiát. Ezt követően azonban Hercules egyedül szökött meg Mount Vernonból valamikor 1796 novembere és 1797 márciusa között. Washington mindenesetre egy 1797. március 10-én írt levelében kezdte Philadelphiában kerestetni a szökevényt.⁴⁴

A Washington házaspár nem titkolta csalódottságát a „hűséges” rabszolga szökése után. A tábornok azt írta, hogy „a szakácsom szökése a legkellemetlenebb esemény, ami ezzel a családdal történt. S ami még elfogadhatatlanabbá teszi, az, hogy korábban elhatároztam, soha többé nem válok egyetlen rabszolga gazdájává sem *vásárlás* útján, de attól tartok, hogy ezt az elhatározásomat most meg kell törnöm”. Vagyis Hercules szökése nem egyszerűen az *egyik* rabszolgájának eltűnését

⁴² Uo.

⁴³ Uo.

⁴⁴ George Washington levele William Pearce-nek, 1796. nov. 14. WGW 35. i. m. 279.

jelentette a számára, hanem egész rabszolgasággal kapcsolatos felfogásának átgondolására készítette.⁴⁵

Washington annyira ragaszkodott Herculeshez, hogy ahelyett, hogy új szakács után nézett volna, kerestetni kezdte a régit. Még azzal is megbízta korábbi philadelphiai intézőjét, hogy „béreljen fel valakit, aki a leginkább ismerheti a tartózkodási helyét”, de ne kérdezősködjenek utána közvetlenül, mert „Hercules az első célzásra egérutat nyerhet, minden éberség ellenére”. Intézője azt írta vissza, hogy tudomása szerint Hercules Philadelphiában van, de ennél közelebb nem jutott hozzá. Martha Washington még 1801 decemberében, egy évvel férje halála után is azt írta egyik északi ismerősének, hogy köszöni a „kutakodást, amelyett régi szakácsom, Hercules vonatkozásában végzett”. A levélből nem derül ki, hogy az illető megtalálta-e Herculest, az azonban igen, hogy ez a kérdés még ekkor is izgatta Washington özvegyét. Igaz, ekkor ez már nem olyan értelemben érintette Herculest, mint korábban. A szakács ugyanis a tábornok saját jogon bírt rabszolgái közé tartozott, akiket Martha Washington 1801. január 1-i hatállyal felszabadított. Tehát Hercules ekkor már jogilag szabad ember volt. A szakács esetét a kérdés legavatottabb szakértője, Mary V. Thompson azért tartotta nagyon tanulságosnak, mert „kész volt feladni családja és a barátai emocionális támogatását, valamint viszonylag kényelmes életét, hogy elfogása esetén a fizikai büntetést és a lehetséges lefokozást kockáztassa, siker esetén pedig vállalja a jelentős bizonytalanságot annak érdekében, hogy végül ellenőrzést nyerjen a saját élete felett”.⁴⁶

A gabonatermesztésre való áttérés miatt Washingtonnak egyre kevesebb rabszolgára volt szüksége, miközben a számuk folyamatosan nőtt. Pár hónappal halála előtt már arról számolt be egyik ismerősének, hogy „a felesleget nem tudom eladni, mivel elvileg ellenzem az emberekkel történő ilyesfajta kereskedelmet. Kölcsönbérletbe adni őket majdnem ilyen rossz, mivel nem tudom őket családonként előnyösen elhelyezni, a családok szétszakításával szemben pedig ellenérzéseim vannak. Mit tehetek tehát? Valamit tenni kell, különben tönkre megyek, mivel azon *földjeim* [kiemelés az eredetiben – L. Cs.] után kapott összes pénz (hozzászámítva, amit a termés eladásából és bérleti díjakból nyerek),

⁴⁵ George Washington levele George Lewis-nak, 1797. nov. 13. WGW 36. April 4, 1797 – October 28, 1798. Ed. John C. Fitzpatrick. Washington 1941. 70.

⁴⁶ George Washington levele Tobias Learnek, 1797. márc. 10. PGW. Retirement Series 1. March – December 1797. Ed. W. W. Abbott. Charlottesville–London 1998. 27.; George Washington levele Frederick Kitnek, 1798. jan. 10. PGW. Retirement Series 2. January – September, 1798. Ed. W. W. Abbot. Charlottesville–London 1998. 16.; *Thompson, M. V.*: Control and Resistance i. m. 32.

amelyeket az utolsó négy évben ötvenezer dollár értékben eladtam, aligha tudnak a felszínen tartani.⁴⁷

Fentebb tárgyalt ellentmondásos tapasztalataiból és a virginiai gazdaság állapotából kiindulva, az 1790-es évek elejére a tábornok arra a meggyőződésre jutott, hogy a rabszolgartartó gazdálkodás nem hatékony, s ez is újabb érveléssel szolgált számára ahhoz, hogy a rendszer felszámolását kívánja. Ezt törvényhozási úton, a fokozatosság elvének betartásával, a rabszolgartartók tulajdonjogainak figyelembe vételével tartotta megvalósíthatónak.⁴⁸ George Washington a „nemzet atyjaként” szinte mitikus magasságokba emelkedett az amerikai kollektív emlékezetben, de Magyarországon is hasonló kultusza bontakozott ki.⁴⁹ Az utóbbi évtizedekben az Egyesült Államokban elterjedt az a történetírói irányzat, amely az amerikai „alapító atyákat” hús-vér emberekként is bemutatja, akik „nagy” történelmi tetteik véghezvitele mellett olyan „hétköznapi” gondokkal (is) küszködtek, mint például szökött rabszolgáik kerestetése. Tanulmányommal ahhoz kívántam hozzájárulni, hogy hazánkban is árnyaltabb kép alakuljon ki erről a kivételes történelmi személyiségről.

GEORGE WASHINGTON AS SLAVEHOLDER

By Csaba Lévai

SUMMARY

George Washington (1732–1799) is known first and foremost as the victorious leader of the American War of Independence and the first President of the United States. Yet the general was also one of the richest slaveholding estate owners in Virginia, and was thus inevitably confronted with “the greatest paradox in American history”; namely, that the American Revolution did not result in the abolition of slaveholding in the United States. Washington was not such a well-read political thinker as Thomas Jefferson (1743–1826) or James Madison (1751–1836), who, Virginia-based slaveholders themselves, were faced

⁴⁷ George Washington levele Robert Lewis-nak 1799. aug. 18. WGW 37. November 1, 1798 – December 13, 1799. Ed. John C. Fitzpatrick. Washington 1940. 338–339.

⁴⁸ Lévai Csaba: Forradalom – háború – rabszolgaság i. m.

⁴⁹ Furstenberg, F.: In the Name of the Father i. m. 2006. A magyarországi Washington kultusz kibontakozására lásd Bölöni Farkas Sándor: Utazás Észak-Amerikában. In: *Uő: Napnyugati utazás – Napló*. Bp. 1984. 504–506.; Kossuth Lajos: Emlékezés. In: *Rabszolga Washington sírjánál. Kossuth emigránstársainak írásai Amerikáról*. Szerk. Lukácsy Sándor. Bp. 1953. 27–31.; Jared Sparks: Washington élete. Pest 1845.; Czuczor Gergely: Washington élete Jared Sparks után szabadon. Pest 1872.; Lázár Gyula: Washington: élet- és jellemrajz Irving, Bancroft és mások nyomán. Pest 1872.; Joób Lajos: Washington és Franklin. Két tanulmány. Bp. 1910. 155–337.; Závodszy Géza: Az Amerika-motívum és a polgárosodó Magyarország a kezdetektől 1848-ig. Bp. 1992. 101–105.; Póti János: Az emlékeztetés helyei. *Emlékművek és politika*. Bp. 2003. 107., 109.

with this serious dilemma. Consequently, the ideas of the general about slaveholding and the future of this institution in the United States can better be approached through an examination of his practice of slaveholding. As an active farmer, he clearly realised that the traditional tobacco-producing economy had reached a crisis point, and the raising and production of new plants (mainly cereals) did not allow for the effective use of the available slave workforce. Thus, he necessarily had to face the question of what to do with his surplus slaves. Alongside moral issues, it was such practical considerations that eventually played a decisive role in his decision to liberate most of his slaves in his will.

EGY REFORMKORI ÉLETPÁLYA ÚJ KONTEXTUSAI TANULMÁNYOK BÁRÓ WESSELÉNYI MIKLÓSRÓL

Szilágyi Márton

EGY RANGON ALULI HÁZASSÁG TÁRSADALMI KÖRNYEZETE

Wesselényi Miklós házasságának egykorú megítélése

A báró Wesselényi Miklóstra (1796–1850) vonatkozó szakirodalom Trócsányi Zsolt nagy, összefoglaló monográfiája¹ óta csak lassan gyarapszik. Persze mondhatnám bizakodóbban is, így: lassan, de gyarapszik. A Wesselényi-életpálya kapcsán fölöttébb kérdések innovatív ereje viszont nem nőtt szembeötlően (bár kétségtelenül jelen vannak már ilyen – feltétlenül méltánylandó – törekvések is). Ez a felemás helyzet nyilvánvalóan összefügg Trócsányi könyvének sajátos jellegével és kényszerű státusával: az alapozó jelentőségű munka ugyanis inkább a kérdések megnyitását akarta elvégezni, ám megjelenése óta mintha csak a lezáró jellege érvényesülne, és senki nem merne komolyan belefogni egy új pályakép megrajzolásába, mondván, Trócsányi már elvégezte ezt a munkát. Pedig ez a monográfia köztes helyzetben van, a szerző nem döntötte el, hogy politikai pályaképet vagy totális személyiségrajzot alkot-e, mintha mindkét igénynek egyszerre akart volna megfelelni. Ez pedig nyilván nem sikerülhetett tökéletesen. Ráadásul a munka kényszerűen csonka is: a rendkívüli anyagismerettel rendelkező, igen alapos Trócsányinak ugyanis – ahogyan erről maga is beszél a könyvében – a megjelenés érdekében monográfiáját tömörítenie kellett, s különösen a jegyzetanyagát kellett megrövidítenie. Így végül olyan könyvhöz adta a nevét, amely jegyzeteiben bizonyosan nem felelt meg saját belső igényének, a pontosság és a hivatkozások visszakereshetősége terén legalábbis semmiképpen: „E helyt tartjuk szükségesnek jelezni: munkánkat eredeti terjedelmének kevesebb mint 2/3-ára kellett összevonnunk. Ezt egyrészt az egész I. rész s a további részek több fejezete nagymérvű rövidítésével oldottuk meg, másrészt (lektoraink, elsősorban Barta István hasznos javaslatát követve) a kritikai apparátus összevonásával. Az I. résznél kritikai apparátus helyett csak bibliográfiai jegyzetet adunk, a további részekben pedig a lehetőségig koncentráltuk a jegyzetapparátust. Ez természetesen a fogalmazásban a túlzott tömörség veszélyével járt, s azzal is, hogy a kritikai apparátusnál

¹ *Trócsányi Zsolt*: Wesselényi Miklós. Bp. 1965. A Wesselényi-szakirodalom korábbi vonulatainak és eredményeinek a bemutatását lásd *Kárpáti Attila István*: Wesselényi Miklós (1796–1850) kapcsolatrendszere. Doktori (PhD) értekezés. ELTE. Bp. 2017. 10–15. Köszönöm Fónagy Zoltánnak, hogy hozzásegített a még publikálatlan értekezés elolvasásához.

nem tarthattunk fenn bizonyos igényeket.”² S mivel Trócsányi könyvének azóta újabb, teljesebb kiadása nem volt, és a kötet eredeti, meghúzás előtti kézírata sem ismeretes, a Wesselényi-szakirodalom utolsó fél századának legfontosabb darabja egy szakmai szempontból igencsak féloldalasan használható munka lett: miközben a könyv címe (mindössze a középpontban álló személyiség neve) nem jelöl ki egyetlen vezérszemponthoz sem a megközelítéséhez, a szerző mindenről beszélni kíván, ami beletartozik a Wesselényi Miklós névvel jellemezhető problémakörbe. A szerző kijelentéseiről pedig – nem feltétlenül az ő hibájából – nem lehet mindig egyértelműen eldönteni, hogy az a források megalapozta, visszakereshető adatból következik-e, vagy csupán interpretációs ötlet, amely esetleg konfabuláció alapul. Ráadásul még csak névmutató sincs a könyvhöz. Trócsányi későbbi Wesselényi-kutatásai is csupán két – egyébként igen kiváló – népszerűsítő könyvet eredményeztek, amelyek közül az egyik a pályafutás egészét,³ a másik pedig ennek egy fontos szeletét, a Wesselényi elleni pert mutatta be,⁴ de szintén tisztességes és alapos jegyzetek nélkül. Trócsányi kétségbevonhatatlan, rendkívüli forrásismeretét tehát egyik Wesselényinek szentelt könyve sem reprezentálta igazán, s ez a magyar történetírás máig ható, jelentős vesztesége.

Nem segítette a kutatás föllendülését és az újabb interpretációs ajánlatok megszületését az sem, hogy mindmáig elmaradt Wesselényi irathagyatékának (legalább részleges) kiadása, még naplója sem kapta meg a méltó feldolgozást, nem is beszélve a báró hatalmas levelezéséről, s egyéb, egykorúan már kiadott művei is csak ritkán és szórványosan jelentek meg újra.⁵ Pedig a Wesselényi-kiadás szükségességét és az ehhez végrehajtandó feladatokat Venczel József már 1950-ben világosan, máig érvényes módon foglalta össze. Ám ez a tervezete éppen csak megelőzte az Erdélyi Múzeum-Egyesület tulajdonában lévő Wesselényi-hagyaték romániai államosítását, amely hosszú időre visszavetette a kutatást, s Venczel tanulmánya is igencsak megkéskve, jóval szerzője halála után, 2002-ben jelenhetett meg.⁶ A naplóból ugyan bizonyos részletek korábban napvilágot láttak, de az egész kiadására a feladat nehézsége miatt mindmáig nem akadt vállalkozó: a napló jelentős része ugyanis olyan kurtá, egyéni rövidítésekkel tartalmazó bejegyzésekből áll, amelyek csak a Wesselényi-anyagban szerzett jelentős jártassággal fejthetők meg, valamint igen erős kontextualizációra szorulnak, s ezek különösen a politikatörténeti szempontból érdektelennek

² Trócsányi Zs.: Wesselényi Miklós i. m. 7.

³ Trócsányi Zolt: Wesselényi Miklós és világa. Bp. 1970.

⁴ Uő: Wesselényi Miklós hűtlenségi pere. Abszolutizmus vagy liberalizmus? (Labirintus) [Bp.] 1986.

⁵ Kivételképpen említhető a következő, alapos és jegyzetelt kiadás, lásd *Báró Wesselényi Miklós: Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében*. A szöveget gondozta, jegyz. Deák Ágnes, előszó Dénes Iván Zoltán. Bp. 1992.

⁶ Venczel József: Ifjabb Wesselényi Miklós személyi levéltára. (Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 2.) Kolozsvár 2002. 43–45.

tűnő, magánéleti jelentőségű naplókötetekre érvényesek.⁷ A Kolozsvárott őrzött Wesselényi-hagyaték hozzáférhetősége és kutathatósága ma már korántsem annyira reménytelen, mint az előző évtizedekben volt, s mint amennyire ezt – alighanem a mulasztások miatti nyugtalan lelkiismeret megnyugtatója érdekében is – a magyarországi történeti kutatás hallgatólagosan azóta is sugallni szokta. Ezt jól mutatja Kárpáti Attila István nemrégiben elkészült és megvédett doktori disszertációja, amely komoly kolozsvári levéltári kutatásra épült. Ezen a ponton tehát az erdélyi magyar történetírás mulasztása sem tagadható (Kárpáti egyébként nem erdélyi), a helyben élő szakemberek (történészek és irodalomtörténészek) sem siettek és sietnek törleszteni azt az adósságot, amelyet Wesselényi Miklós kapcsán felhalmozott a kutatás. De legyünk méltányosak: a tervek és a szándékok nem hiányoztak, csak a nagy elhatározásokból vajmi kevés valósult meg. Eddig.

Azért vannak jócskán újabb eredmények is. Mindenképpen meg kell említeni – a teljesség igénye nélkül – azt az évfordulós, 1996-os tanulmánykötetet, amely elsősorban köztörténeti, illetve eszmetörténeti irányultságú konferencia-előadásokat gyűjtött össze,⁸ valamint Dávid Gábor Csabának az irodalomtörténet felől érkező tanulmánykötetét: ez elsősorban filológiai alapozású, eszmetörténeti érdekeltséggel jellemezhető vállalkozás, amely egyfelől a *Balítéletekről* születésével foglalkozik, másfelől a báró szépirodalmi kísérleteit kívánja közzétenni és kommentálni.⁹ Régóta készül a Kölcsey kritikai kiadás könyvsorozatában a Wesselényi-védőbeszéd szöveggözlése Pajkossy Gábortól – az áttekintett anyag alapján ő már több, igen érdekes tanulmányt tett közzé, amelyek vagy Wesselényit állítják a középpontba, vagy legalább érintik a személyét.¹⁰ Ám ezek a megközelítések (bármilyen sok eredményt hoztak is) nem aknázták ki mindazon lehetőségeket, amelyeket a fennmaradt, kivételesen gazdag forrásanyag lehetővé tenne. Ezek közé a lehetséges irányok közé tartozik a mentalitástörténet is, amely csak szórványosan mutatkozott meg eddig a Wesselényi-szakirodalomban.¹¹ A mentalitástörténeti

⁷ A napló ezen sajátosságáról és az eddig kiadott részekről historiográfiai szempontból lásd *Priszlinger Zoltán*: Strigulákban mért férfiasság. Szerelem és szexualitás ifjabb Wesselényi Miklós naplójában. *Sic itur ad astra* 58. (2008) 210–211.

⁸ Wesselényi emlékülés. Szerk. Takács Péter. (A Kölcsey Társaság füzetei 8.) Fehérgyarmat 1996.

⁹ *Dávid Gábor Csaba*: „Célunk tökéletesedésünk”. A nemzetnevelő Wesselényi Miklós. (Irodalomtörténeti füzetek 172.) Bp. 2013. A kötetéről készült – új interpretációs lehetőségeket felvázoló, tanulmányértékű – recenziót lásd Völgyesi Orsolya tollából: *Irodalomtörténeti Közlemények* 109. (2015) 2. sz. 268–275.

¹⁰ Mint például *Pajkossy Gábor*: „Eljött az idő. Hogy nekünk is hazánk legyen”. Az örökválság és a jobbagytelken élő nemesek kérdése az 1834. decemberi szatmári megyegyűlésen. In: *A felhalmozás míve. Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére*. Szerk. Halmos Károly et al. Bp. 2009. 152–162.

¹¹ Ennek az iránynak a módszertani és historiográfiai megközelítéseire lásd *Czoch Gábor*: *A mentalitástörténet*. In: *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Szerk. Bódy Zsombor – Ö. Kovács József. Bp. 2003. 467–493. A mentalitástörténet jelentkezésére a Wesselényi-szakirodalomban lásd *Szűcs Pál*: *Nemesi és/vagy polgári virtus? A politikai konfliktuskezelés*

kérdések közé sorolható a szexuális magatartás kérdése is: vajon maga Wesselényi miképpen élte meg magánéletének bonyolult s több ponton normasértő mivoltát, valamint milyen volt ennek az egykorú megítélése. Erről a kérdésről a szépíró Veress Dániel ezt rögzítette saját Wesselényi-könyvének hibájaként: „Még a boltokba sem került első Wesselényi-életrajzom (1983), már világosan láttam legfőbb hiányosságát: indokolatlanul másodlagossá jelentéktelenült benne a hős magánélete.”¹² Amit Veress írt, az nem csupán önkritika, hanem a Wesselényi-szakirodalom egyik általános tendenciájának az észlelése: a báró magánélete ugyanis általában fehér folt a róla szóló életrajzokban. Trócsányi például másfél oldalon intézte el Wesselényi házasságának kérdését, miközben utalásaiból kitűnik, milyen sok részletet tudott róla.¹³ Ezt a szűkszavú megközelítést azonban Wesselényi esetében nem a források hiánya magyarázza. Éppen ezért volt jelentős kísérlet Priszlinger Zoltán tanulmánya néhány éve: ő a naplók kéziratos anyagának alapján próbálta meg rekonstruálni Wesselényi szexuális életét.¹⁴ Választ keresve arra a kérdésre is, amelyet Veress Dániel is fölvetett, de megválaszolni nem tudott: „Közbe kell vetnem, hogy noha immár harmincöt éve foglalkoztat Wesselényi, az ellentmondó adatok tömkelegéből mindmáig nem tudtam kiszűrni, hogy a nagy nőfalónak házasságon kívül hány gyereke volt?”¹⁵ Pontos és végső választ erre Priszlinger sem tudott adni. Persze nem is biztos, hogy a kérdés ilyen formában jól volt feltéve. A dilemma ez esetben ugyanis nem egyszerűen genetikai jellegű, hanem inkább – mondhatni – szociális természetű és reprezentációs célú. Szexuális partnereinek nagy száma miatt alighanem Wesselényi sem tudta volna megmondani, voltaképpen hány természetes gyermeke születhetett, de ennél eleve lényegesebb az, hogy hány törvénytelen gyermeke töltött be egyáltalán szerepet a báró életében. Vagyis itt a jelentőséggel bíró kapcsolatok az érdekesek, az, hogy mely gyermekeket tekintette Wesselényi a magáénak, s közülük kiknek az életét próbálta meg kisebb-nagyobb mértékben befolyásolni vagy segíteni. Ha innen nézzük ugyanis az adatokat, akkor máris áttekinthetőbb a kép.¹⁶ Kárpáti Attila István szentelt legutóbb alapos tanulmányt annak a kérdésnek, hogy Wesselényi hogyan próbált meg gondoskodni természetes gyermekeiről. Akiket

sajátosságai Wesselényi Miklós leghíresebb párbajában. In: „Nincs egy igaz barátom se!” Tanulmányok Széchenyi István politikai kapcsolatainak történetéhez. Szerk. Velkey Ferenc. Debrecen 2012. [2014.!] 53–90.

¹² Veress Dániel: Rajongók, hódolók, szeretők. In: *Üő: Férfibú és történeti gyász*. Glosszák Wesselényi Miklós életéhez, művéhez, eszmevilágához. Csíkszereda 2000. 83.

¹³ Trócsányi Zs.: Wesselényi Miklós i. m. 521–522.

¹⁴ Priszlinger Z.: Strigulákban mért férfiaság i. m.

¹⁵ Veress Dániel: Belső valóságunk hűséges tükre. Fürkészések a naplóíró Wesselényi körül. In: *Üő: Férfibú és történeti gyász* i. m. 80.

¹⁶ Vö. Merényi-Metzger Gábor: Wesselényi Miklós törvénytelen gyermekei. *Valóság* 59. (2016) 9. sz. 26–28.

ugyanis Wesselényi méltónak gondolt az istápolásra, azok – ha nem is az ő családnevét, de – legalább egy ahhoz hangzásban hasonlót viselhettek. A Wersényi nevet viselő gyermekek közül a három fiú (Károly, István és László) neveltetése esetében fölismerhetően megmutatkoznak a báró saját gyermekkorában követett edukációs minták, s Wesselényi láthatólag sokat tett azért, hogy a fiúk megszerezzék a minél teljesebb műveltséget (ideértve a megfelelő szintű idegennyelv-tudást is), s pályaválasztásukban követhessék saját hajlamaikat. Ennek érdekében nemcsak iskolába járatta őket, hanem nevelőről is gondoskodott a számukra, s rendszeres beszámolót várt el haladásukról és viselt dolgaikról. Két lányát, Katalint és Rózát a pesti Tänzer-féle leánynevelő intézetben helyezte el (a lányok ott a báró gyámleányaiként szerepeltek), így gondoskodott méltó nevelésükről, s igyekezett kézben tartani párválasztásukat is. Végrendeletében a Lux Annától született két törvényes fia mellett összesen négy, név szerint meg nem nevezett természetes gyermekére testált valamiféle összeget (Károlyt gyakorlatilag ekkorra már kitagadta, mert csalódott benne, és abban is kételkedett, valóban ő-e az igazi apja).¹⁷ S hogy gyermekei közül néhányhoz valóban érzelmileg is fontos kapcsolatok fűzhettek (akár kölcsönösen is), azt az a tény mutatja, hogy 1850-ben a haldokló Wesselényi egyik ápolója éppen Katalin lánya volt. Bártfay László leírásából tudjuk, hogy a lány a Pesten elhunyt Wesselényi utolsó perceiben is apja mellett volt és próbálta enyhíteni a szenvedését.¹⁸

Priszlinger tanulmányának – egyébként nem reflektált módon megmutatózó – mentalitástörténeti iránya azért is lehet fontos útjelző pont, mert egy új anyagfeltárásnak az igénye is felbukkan benne, s elsősorban a naplók teljes anyagának a feldolgozására fogalmaz meg új értelmezési ajánlatokat. Ezeknek komoly távlatai vannak, de természetesen az életmű más vonatkozásai is kínálnak még bőven felfedezni valót. Gondoljunk csak a Wesselényitől származó vagy éppen a Wesselényinek címzett, hatalmas levelezésanyagára. Ezzel az anyaggal már jó ideje számol mind az irodalomtörténeti, mind a történeti kutatás: a 19. század végétől jelentek s jelennek meg szórványos levélkiadások az (egykor) az Erdélyi Múzeum-Egyesület tulajdonában lévő misszilisekből. Ám ezek a közlések általában nélkülözték a határozott koncepciót, s textológiai értelemben sem voltak egyenletesek: szinte kivétel nélkül hiányzott belőlük a használható jegyzetanyag, valamint a levelek megszületésének a kontextusa, s mivel válogatásuk mindig csak szemezgetésekre épült (például néhány, Wesselényivel kapcsolatban álló jelentős író vagy politikus leveleit emelték ki), éppen a kapcsolatrendszer kiterjedése és bonyolultsága

¹⁷ *Kárpáti Attila István*: Wesselényi Miklós, az apa. Fons 24. (2017) 109–140.

¹⁸ Bártfay László naplója II. 1849–1851 és válogatott levelei Kölcsey Ferenchez. Összeáll., jegyz. Jenei Ferenc. Bp. 1969. 62–68.

vált felismerhetetlenné. Ebből az anyagból az utóbbi időben végre született egy doktori értekezés Kárpáti Attila István munkájaként (korábban Veress Dániel más természetű, már kiadott forrásokot használt föl, Priszlinger legfőbb bázisa pedig a napló volt). Kárpáti értékes munkájában – noha természetesen fölhasználta más jellegű forrásokat is – alapvetően a levelezés volt a bázis.¹⁹

Priszlinger Wesselényi szexuális életének elemzése kapcsán több réteget tudott elkülöníteni. Az első az a patriarchális színezetű s a 19. század első felében már archaikusnak tűnő földesúr–jobbágy viszony, amely lehetővé tette a jobbágy nők szexuális igénybe vételét, voltaképpen természetesnek tekintve és – alighanem – érzelemmentessé is téve ezeket a viszonyokat.²⁰ Jelen volt Wesselényi életében a városi (pozsonyi és pesti) prostituáltakkal való kapcsolat is, valamint egy – feltehetőleg – arisztokrata hölgygel folytatott, titkos szerelmi viszony, s e mellé minden további nélkül csatlakozhatott egy, a lovagi galantéria elemeit mutató, romantikus udvarlás is, amely azonban nem hordozta egy reménybeli házasság ígértét.²¹ Ezek az egymás mellett élő s egymással alighanem időnként érintkező, sőt keveredő (időben olykor párhuzamos) formák abban közösek voltak, hogy szinte mindegyik többé-kevésbé kívül került az egyéni intimszféra határain, azaz nem lehetett mások szeme előtt teljesen elfedni. Nem volt tehát titok Wesselényi szerelmi életének számos mozzanata (még ha teljes spektrumában nyilván nem tárult is fel minden a kortársak számára).²² Például Kossuth Lajos felesége, Meszlényi Terézia élesen elítélte Wesselényi „túlcapongásait”, azaz (ha jól értem) szexuális magatartását.²³ S noha ez a vélemény jóval későbbi lejegyzésű (nem sokkal előzi meg Meszlényi Terézia halálát), nyilván korábbi, az eseményekkel egykorú értesüléseken alapult, amelyek ezek szerint egy nőhöz is eljuthattak (igaz, egy olyan asszonyhoz, aki férje révén sokat tudhatott Wesselényiről, bár az

¹⁹ Kárpáti A. I.: Wesselényi Miklós kapcsolatrendszere i. m.

²⁰ Megjegyzendő persze, hogy éppen az utóbbi években Magyarországon is jelentkező érzelmetörténet ezen a ponton találhatna izgalmas forrásanyagot a Wesselényi-hagyatékban. Az érzelmetörténet hazai recepciója kapcsán fontos megemlíteni a Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2017-es, gyöngyösi konferenciáját, amelynek anyaga megjelenés előtt áll.

²¹ Erről lásd Priszlinger tömör összefoglalását: *Priszlinger Z.*: Strigulákban mért férfiaság i. m. 226.

²² Ennek apró, de jellegzetes mozzanata, amikor Wesselényi a naplójában egy olyan, az 1832–36-os pozsonyi országgyűlés alkalmával megtörtént bordélyházi látogatást rögzített, ahol több alsó táblai követtel együtt vették igénybe a prostituáltak szolgáltatásait. Az 1836. márc. 9-ei bejegyzés szerint az „orgián” (ez Wesselényi szava) Beöthy, Darvay, Lutakovics, Balogh és Becski vett részt (*Priszlinger Z.*: Strigulákban mért férfiaság i. m. 214.). Azaz minden bizonnyal Beöthy Ödön bihari, Darvay Ferenc és Becsky Károly szatmári, valamint Balogh János barsi követ volt Wesselényi társa ebben a kalandban – a szintén emlegetett Lutakovicsot nem tudtam azonosítani, az országgyűlésen ilyen nevű követ biztosan nem volt. Az említett követek pályafutására lásd *Pálmány Béla*: A reformkori országgyűlések történeti almanachja 1825–1848. I–II. Bp. 2011.

²³ Vö. *Losonczy Tóth Árpád*: Egy boldog menyasszony levelei. Meszlényi Terézia és Tanárky Augusztina levelezése. (Győri Tanulmányok Füzetek 13.) H. n. [Győr] 2008. 86.

nem valószínű, hogy minden esetben maga Kossuth informálta feleségét a báró viselt dolgairól).²⁴ Wesselényi a természetes gyermekeinek létét társadalmilag is megjelenítette: a jobbágyi alárendeltségben élő nőktől születettek esetében legalább az adott faluközösség biztosan tudhatott a báró ügyeiről s a születendő gyermekek származásáról, de a pesti leánynevelő-intézetben nevelkedő két lány kiléte sem lehetett titok a báró pesti ismerőseinek körében (még ha a nyilvánosság előtt a báró gyámleányaiként szerepeltek is). Mindez azonban láthatólag tolerálható és elfogadható volt Wesselényi ismeretségi köre számára. Ez akár a 19. század első fele arisztokráciájának a szexualitáshoz való viszonya szempontjából is jelzésértékű lehet, bár ehhez sajnos hiányoznak a párhuzamok, s az eddig szórvaányosan felbukkanó adatok összegzésére sem tett még kísérletet senki.²⁵ Éppen ezért lehet érdekes kérdés, hogy vajon hogyan értékelték a kortársak (elsősorban a báró személyes ismerősei, akik elfogultak voltak iránta) Wesselényi Miklós ilyen előélet után, 1845-ben megkötött házasságát.

A megvakulás rémével küszködő, majd a vakságot tudomásul venni kényszerülő²⁶ Wesselényi ugyanis a csehországi fürdőhelyről, Freywaldauból, a gyógykezeléséről²⁷ az őt ápoló, akkor 15 éves Lux Annával tért vissza Zsibóra. A lány egy helybeli takácsmester lánya volt, aki teherbe esett Wesselényitől, s még szülése előtt, terhessége utolsó hónapjában a báró feleségül vette, hogy így biztosítsa születendő gyermeke törvényes származását. Azaz Wesselényi felesége nem volt sem a Magyar Királyság, sem az erdélyi nagyfejedelemség alattvalója, nem hogy nem volt arisztokrata, de még nemesi címmel sem rendelkezett, az anyanyelve sem volt magyar, sőt, eredetileg magyarul sem tudott. Az egyetlen, amivel nem lehetett akkoriban gond, az életkora volt: ennyi idősen már kötöttek a nők házasságot a 19. század első felében is, bár kétségtelenül nem ez volt az általános. Inkább a korábbi századok demográfiai szokásaira emlékeztet a 15 éves korban való házassodás, mert a 18. század végétől már kissé későbbre tolódott az ilyenkor tipikusnak

²⁴ Annál is kevésbé, mert Wesselényi azt is följegyezte a naplójába 1836 márciusában, hogy egy Netti nevű pozsonyi lánytól azért húzódott vissza, mert a lánynak láthatólag Kossuth volt a kedvence. Priszlinger Zoltán úgy vélte, a lány prostituált volt (vö. *Priszlinger Z.*: Strigulákban mért férfiaság i. m. 219.), Kárpáti Attila István szerint azonban nem volt az, lásd *Kárpáti A. I.*: Wesselényi Miklós kapcsolattrendszere i. m. 153–154. Akármelyiküknek van is igaza, ilyen információt nyilván nem lett volna célszerű megosztani az amúgy is féltékeny természetű Meszlényi Teréziával, még ha ekkor nem is voltak házastársak Kossuthnal.

²⁵ Érdekes adalékot hozott erre például – igaz, inkább politikatörténeti szempontú értékeléssel – *Hermann Róbert*: Programvita és obszcenitás. Andrássy Gyula gróf és Dessewffy Emil gróf politiko-pornografikus verses üzenetváltása 1848 elején (avagy mindig lehet lejjebb). In: *Uő*: Reformkor, forradalom, szabadságharc. Válogatott tanulmányok. Bp. 2016. 13–20.

²⁶ Vö. *Priszlinger Zoltán*: Egy betegség hétköznapijai. Wesselényi Miklós szembaja és vaksága naplóberegyszései tükrében. *Történelmi Szemle* 60. (2018) 35–68.

²⁷ Erről részletesebben *Csoma Borbála*: Wesselényi Miklós levél- és naplórészletei a gräfenbergi gyógykúráról. *Levéltári Közlemények* 76. (2005) 1. sz. 165–187.

tekinthető női életkor. Mindazonáltal ez a tény önmagában aligha okozott volna megrökönyödést a 19. század negyvenes éveiben.²⁸

Trócsányi Zsolt röviden és pontosan jellemezte ezt az eseményt: „Az első nagy meszaliánszról van szó a modern magyar arisztokrácia életében.”²⁹ A tömörségre való sikeres törekvés szellemében azonban Trócsányi nem tette egyértelművé, milyen források alapján tudta megragadni ennek az eseménynek a visszhangját, s így azt sem tudni, hogy az alant következő gyűjtés vajon kiterjed-e minden olyan írásbeli megnyilvánulásra, amely egykorúan a házasság hírére keletkezett, s amelyről Trócsányinak is tudomása volt. Wesselényi a nősülését és fiának a születését szinte egyszerre írta meg több magyarországi barátjának.³⁰ Már az is igen érdekes, kikről gondolta azt Wesselényi, hogy a hírt személyesen kell tudtukra adnia. Nem biztos, hogy valamennyi erre érdemesített személyről tudomásunk lehet, de azok, akik bizonyíthatóan belekerültek ebbe a körbe, azok mind Wesselényi fontos politikusi és/vagy írói ismeretségei közé sorolhatóak. (Ezek között a személyek között vannak régi erdélyi ismerősök, mint például Döbrentei Gábor,³¹ s vannak magyarországi barátok, akiket a politikai nézetazonosság is közel hozott Wesselényihez, mint például Deák Ferenc, Bezerédj István vagy Vörösmarty Mihály). Az eddig felszínre került adatok tüzetesebb elemzése azonban annak ellenére sem fölösleges, hogy mindez nem módosítja a Trócsányi kurta értékelésében felvázolt tendenciákat.³² Ám bizonyos tanulságok akkor is adódhatnak, ha egy teljes kép kirajzolására még aligha lehet vállalkozni.³³

A Vörösmarty-levelezés kiadott anyagából régtől ismeretes Wesselényinek az a levele, amely igen lakonikusan így adta hírül a házasságát: „Tudtotokra adom ezennel neked és tisztelt nődnök, hogy jó kis Ninám (Lux Anna) nehány nap óta nóm. Ajánlom őt barátságotokba.”³⁴

²⁸ Vö. *V. László Zsófia: Női szerepek változása a protestáns halotti beszédek tükrében (1711–1825.)*. Kézirat. (Megjelenés előtt a Ráció Kiadó Ligatura című könyvsorozatában.) Különösen: A nőkérdés a halotti beszédekben című fejezet. Az elemzés alapjául szolgáló adatok erdélyi temetési búcsúztatókon alapulnak.

²⁹ *Trócsányi Zs.: Wesselényi Miklós* i. m. 522.

³⁰ Az anyagban való tájékozódáshoz fontos adalék *Venczel J.: Ifjabb Wesselényi Miklós személyi levéltára* i. m. 11–43. A levéltári kutatásban nyújtott segítségéért T. Szabó Leventének tartozom köszönettel.

³¹ Wesselényi és Döbrentei ismeretségének a kezdeteire lásd *Kárpáti A. I.: Wesselényi Miklós kapcsolatrendszere* i. m. 16–44.

³² *Trócsányi Zs.: Wesselényi Miklós* i. m. 522.

³³ Erre azért is szükség van, mert a házasság időszakáról még legújabban is csak igen röviden emlékezik meg Wesselényi legszorgalmasabb kutatója, lásd *Kárpáti A. I.: Wesselényi Miklós kapcsolatrendszere* i. m. 174.

³⁴ Wesselényi Miklós Vörösmarty Mihálynak. Zsibó, 1845. dec. 1. In: Vörösmarty Mihály levelezése. S. a. r. Brisits Frigyes. (Vörösmarty Mihály Összes Művei 18.) Bp. 1965. 170. A levélközléshez tartozó jegyzet szerint először Ferenczi Zoltán közölte Wesselényi sajátkezü másolatgyűjteménye alapján (lásd uo. 402.). Megjegyzendő, hogy nem csoda, ha az olvasó nem érti, miért kellett Wesselényinek a Nina nevet zárójelben értelmezni egy Vörösmartynak szóló levélben. Nem is kellett. Ez ugyanis Ferenczi közlésében

Ehhez persze tudni kell: nem sokkal korábban Vörösmarty Zsibón járt Deákkal együtt,³⁵ tehát személyesen megismerhette Lux Annát, akit ezután a Wesselényinek szóló levelek kötelező üdvözléseiben rendre említett is, s Vörösmarty volt az, aki korábban Wesselényit kérte föl 1845-ben született Mihály fia keresztaapjának, Deák Ferenc, Stettner György és Vachott Sándor mellett.³⁶ Wesselényi bizonyos értelemben csak viszonzta Vörösmarty gesztusát. A költő számára tehát csak annyi lehetett az újdonság, hogy törvényesen is megtörtént a házasság, hiszen mind Wesselényi és Lux Anna kapcsolata, mind az a tény, hogy a nő terhes, ott tartózkodása alkalmával nyilvánvalóan kiderülhetett.³⁷

Wesselényi Kemény Zsigmondnak is megírta a hírt, de szinte mellékesen, egy más természetű, politikai aktualitásokat tartalmazó levél lezárásaképpen hozta szóba: „Fogtad eddig hallani, hogy nőm van és fiam van. Ajánlom őket szívességedbe.”³⁸ A levelet kiadó Ferenczi Zoltán szerint erre a levélre Kemény soha nem válaszolt, s valószínűleg meg sem kapta, mert hisz „Wesselényinek nősüléséhez és rá kevéssel első fia születéséhez bizonyosan gratulált volna”.³⁹ Lehetséges egy ilyen magyarázat is, de a hallgatás mögött valamiféle tudatos szándék is lehet.

Nyilván nem arról van szó, hogy Kemény ne vette volna tudomásul Lux Anna személyét. Ferenczi arra is figyelmeztet, hogy Kemény hamarosan személyesen kereste föl Wesselényit,⁴⁰ s az 1846-os naplójegyzetekből kitűnik, hogy ő és Lux Anna (akit ő következetesen bárónéként emleget) céllövészetben versenyeztek, s ebben Lux Anna igen ügyes volt.⁴¹ Egyébként Lux Annának a Keménytől méltatott és elismert céllövői képessége bizonyosan nem a nő eredeti neveletéséből következett (apjának társadalmi státusza aligha tette volna szükségessé és lehetségessé ilyen képességek kifejlesztését),

nem is szerepelt, azt csak a kritikai kiadás toldotta bele, lásd *Ferenczi Zoltán*: B. Wesselényi levelei Vörösmartyhoz. Irodalomtörténeti Közlemények 10. (1900) 4. sz. 440–444., a levél szövege itt: 441.

³⁵ Ennek a látogatásnak az üdvözlésére született Garay János verse (Garay egyébként nem volt részese az eseménynek), de a költemény nem említi Wesselényi házasságát. Lásd *Garay János*: Wesselényi látogatói (1846). In: Garay János összes költeményei egy kötetben. Baráti megbízásból kiadja Ney Ferenc. Pest 1854. 107–110.

³⁶ Vörösmartynek a keresztkomák kiválasztásában követett stratégiájáról lásd *Szilágyi Márton*: A „nemzeti költő” szereplehetőségei és válságai. Vörösmarty társadalmi státuszáról. In: *Üő*: Hagyománytörések. Tanulmányok az 1840-es évek irodalmáról. Bp. 2016. 21–32., különösen: 28.

³⁷ Az útról röviden megemlékezik *Tóth Dezső*: Vörösmarty Mihály. 2. kiadás. Bp. 1974. 355–356. Részletesebben lásd *Gaál György*: Vörösmarty 1845-ös erdélyi körútja Deák kíséretében, Wesselényi vonzásában. In: *Álmodónk, Vörösmarty*. Tanulmányok. S. a. r., jegyz. Egyed Emese. (Erdélyi Tudományos Füzetek 238.) Kolozsvár 2001. 126–135.

³⁸ Wesselényi Miklós Kemény Zsigmondnak. Zsibó, 1845. dec. 31. In: *Ferenczi Zoltán*: B. Wesselényi Miklós levelei b. Kemény Zsigmondhoz. Irodalomtörténeti Közlemények 11. (1901) 3. sz. 348–363., a levél szövege itt: 356–357.

³⁹ Uo. 357.

⁴⁰ Kemény 1846. ápr. 15-től júl. 30-ig időzött Zsibón. Uo. 358.

⁴¹ Kemény egyenesen azt mondja: „A bizonyos, hogy a báróné Erdélyben legjobban lő.” Kemény Zsigmond naplója. Bev., s. a. r. Benkő Samu. [Bp.] 1974. 115., 117., az idézet itt: 117.

sokkal inkább már új identitásához, a Wesselényi mellett betöltendő feladathoz illeszkedő szokásról van szó. Persze a bárónéi szerephez sem tartozik hozzá szervesen a kiváló célbalövés, azaz alighanem Wesselényi némileg formabontó és excentrikus nőképehez tartozhatott hozzá a kifejezetten harci erényeket is csillogtató asszony felmutatása – hiszen ne feledjük, azáltal, hogy Lux Anna Kemény Zsigmonddal versenyzett a céllövészetben, e képessége nyilvánossá vált, mi több, társasági erényként mutatkozott meg (mégiscsak egy báró az ellenfele), csakúgy, mint részvétele azon a vadászaton, ahol a vak Wesselényi már nem tudott aktívan közreműködni.⁴²

Visszatérve azonban a gondolatmenet egy korábbi pontjára: az csupán feltevés, hogy Kemény tudatosan nem reagált Wesselényinek a házasságkötésről és az első – törvényesen született – fiáról szóló híradására, de teljes mértékben azért ezt sem lehet kizárni, különösen olyan morális érvekre hivatkozva, hogy Kemény egy adott szituációban mit tett vagy nem tett volna *bizonyosan*. Az egyébként is nehezen képzelhető el, hogy Kemény ne tudott volna Wesselényi korábbi törvénytelen gyermekeiről. Hogy a reagálást egyébként maga Wesselényi is elvárta volna, azt az mutatja, hogy következő levelében rá is kérdezett a válasz elmaradására. Kemény hallgatása tehát ez ügyben bizonyosan szokatlan – de nem zárható ki, hogy szándékos volt. Ugyanis Lux Anna megítélését aligha tekinthetjük egységesnek, a rendelkezésre álló források is mutatnak figyelemre méltó belső törésvonalakat.

Erre éppen Kemény töredékben fennmaradt, 1846-ra vonatkozó naplója szolgálhat újabb bizonyítékkal. Ő rögzítette ugyanis egy Széchenyivel folytatott beszélgetését, amelyben a gróf Wesselényi házasságát hozta szóba – s ennek a feljegyzésnek az adja a külön értékét, hogy az esetet maga Széchenyi is feljegyezte a naplójában, bár csak kivonatossan és utalásszerűen, s onnan nem is lehetne az egész beszélgetés kontextusát megérteni.⁴³ Kemény naplójában ez olvasható: „fejtegetni kezdé [tudniillik Széchenyi – Sz. M.]: mennyire helytelen volt: hogy az ő régi barátja Ninát elvette s ebből alkalmat vón Bezerédjt gúnyolni, ki mint mondá, néhány héttel ezelőtt az utcán meglátván őt utoléri, s midőn kérdeztetnék: mi hír van, egész mohósággal felelé: Megérkezett Lux, ... itt van Lux, ... Szedresre megyen Lux. – De hát ki az a Lux? Lux egy takácsmester és Wesselényi Miklós ipja. De hát, barátom, mért nem viteti Wesselényi Lux urat háznépestől Zsibóra, hogy egy kis kedélyes családkört formáljanak? Én is ezen csodálkozom: válaszolá nekem komoly arccal a jámbor Bezerédj”.⁴⁴

⁴² Erre lásd *Ujfalvy Sándor*: Emlékiratok. Kiadja Benkő Samu – Ugrin Aranka. Bp. 1990. 315.

⁴³ Vö. Gróf Széchenyi István naplói VI. (1844–1848). Kiadja Vizsota Gyula. (Gróf Széchenyi István Össze Munkái XV.) Bp. 1939. 311. Az 1846. jan. 4-ei bejegyzés.

⁴⁴ A bejegyzés 1846. aug. 7-re vonatkozik. Kemény Zsigmond naplója i. m. 134. Itt szerepel Dessewffy Emil és Széchenyi vitájának a leírása is – ennek részletes, kontextuális elemzésére lásd

Az epizód megértéséhez szükséges az a háttérinformáció, hogy Bezerédj frissen alapított községébe, a Tolnai megyei Szedresre⁴⁵ befogadta Lux Anna korábban Budára költözött apját és testvéreit is (az idősebb Lux, aki takács volt, beleillett az új település selyemhernyó-tenyésztésre épülő karakterébe), s hogy-létükről tájékoztatta is időnként Wesselényit.⁴⁶ Ha a történetnek akár a Kemény följegyezte változatát nézzük, akár a szűzségét tekintve ezzel azonos, Széchenyitől rögzített verzióját, egyértelműen az ironia mutatkozik benne a legerősebbnek. Ennek a céltáblája ugyan elsősorban a jámbornak és jóhiszeműnek (s ezzel együtt együgyűnek) ábrázolt Bezerédj István, de végsősoron ez persze Wesselényire üt vissza, aki a rangon aluli esküvő után – Széchenyi szavainak sugallata szerint – szabadulni akar az új rokonságtól, mert azért ő sem kedveli őket.

Bezerédj István nem csak ennek az anekdotának kapcsán méltó az említésre, hiszen őt is felkérte Wesselényi Miklós fia keresztapjának. Bezerédj igen lelkesen reagált a hírré és a felkérésre – s később hajlandó volt a Lux család letelepítésére is saját birtokán: „Ez órában veszem az öröm-hírt – nemcsak én, az egész házam örvend – mindenkinek, kit meglátok, elmondom – legyen hála az úristennek – az ő áldása pedig a’ legjobb légyen a’ kisdeden! és ti rajtatok! Üdvözöllek, üdvözöllek teljes szívből benneteket – és szeretem szemlélni s élvezem a’ boldogságot, mely előttetek nyílik – és jól esik hinnem, hogy kedvesen gondoltok néha reá, mily részt veszek én-is. Köszönöm édes barátom! hogy e’ részvétet nemcsak indulatban hagyod, hanem azonnal kötelességgé, joggá emeled – adja isten, kis fiunk javára keresztapjának élete cselekvése-is lehessen némi hatással. Tolmácsold kérlek, de szívesen, melegen, és bőven mindazt az én igen-tisztelt komámasszonyomnak – és emlékezzetek néha rólam is – midőn gyermeketeknek örvendtek!”⁴⁷

Wesselényi Deák Ferencnek, a másik felkért keresztapjának egy rövid, lényegre törő levélben írta meg magánélete új eseményét: „Már két levelemre várom válaszodat. Mai levelem célja s tartalma meglepend, de reméllem, nem kedvetlenül. Én téged keresztapjának hívlak. Ninám e napokban fog szülni, még pedig törvényes gyermeket, mert ő ma törvényes nőm lett. Add reánk áldásodat. Ezt várja tőled s erre kér barátod.”⁴⁸ Wesselényi ebben a levélben szóba sem hozta azt a – persze mindkettejük

Vélkey Ferenc: Egy reformkori baráti-politikai szövetség és próbája: Széchenyi István és Dessewffy Emil. Századok 151. (2017) 513–536.

⁴⁵ Szedres alapításáról lásd *Bodnár István – Gárdonyi Albert:* Bezerédj István (1796–1856) II. Bp. 1920. 271–278.

⁴⁶ Bezerédj István Wesselényi Miklósnak. Pest, 1846. febr. 17. Lásd Báró Wesselényi Miklóshoz írott politikai levelek. Kiadja Pap Károly. Történelmi Tár Új folyam 7. (1906) 245.

⁴⁷ Bezerédj István Wesselényi Miklósnak. Hidja, 1845. dec. 21. In: Báró Wesselényi Miklóshoz írott politikai levelek i. m. 242–243.

⁴⁸ Wesselényi Miklós Deák Ferencnek. Zsibó, 1845. nov. 29. Lásd B. Wesselényi Miklós levelei Deák Ferenchez 1841–1850. Kiadja Ferenczi Zoltán. Történelmi Tár Új folyam 5. (1904) 294–355., itt: 317.

számára nyilvánvaló – tény, hogy a katolikus Deáknak egy református keresztlésnél kellene a keresztaipai szerepet vállalnia. Ez láthatólag éppúgy nem volt fontos szempont a kiválasztásnál, mint ahogy a felekezeti különbség Vörösmarty esetében sem mutatkozott akadálynak, amikor Wesselényit kérte meg fia keresztaipjának (Vörösmarty katolikus volt, éppúgy, mint Deák, Wesselényi azonban református). Ez persze a keresztaipaság funkciójának jelentős átértelmezését mutatja: hiszen eszerint itt nem a megkeresztelt gyermek hitben való felnövekedésének a segítése volt a cél, hanem a fogadott rokonság révén szorosabb kapcsolatba kerülni az apa számára fontos és rokonszenves személyiséggel. Deák felkérése esetében ez egyszerre volt a politikai és emberi rokonszenven megnyilvánulása⁴⁹ – hasonlóképpen ahhoz, ahogyan Vörösmarty is ilyen megfontolások miatt fordulhatott Wesselényihez hasonló kérésel. Wesselényi egy későbbi levelében világosan meg is fogalmazta, hogy Deákot a kishú – apjához és nagyapjához méltó – hazafias-morális nevelésében látja garanciának, s mintegy saját maga helyettesítőjének gondolja: „De barátom, ezen keresztaipaság nem csak szó- s címzészerinti: Én benned gyermekemnek valódi apát választottam. Habár most már érette kénytelen vagyok is ohajtani, hogy ez élet reám nézve oly súlyos terhét hosszasan hordozzam, mégis korom s rongált egészségem jórészt bizonyossá tesz, hogy e szegény kis fiú felnövése előtt fogok elhalni. Neveletlen gyermeket hagyni hátra keserű. Azon képzet, hogy az én fiam, az, ki nevemet viseli, rosszul nevelve, talán hibás irányban lépjen közélet terére, s hogy egy harmadik Wesselényi Miklós a két előbbinek szégyenére válva, honának hasztalan vagy talán épen ártalmas polgára legyen: ez, barátom, fájdalmas aggodalommal tölti el keblemet. Te menthetsz s ments meg engem ezen aggálytól; te neveld őt, midőn én már nem leszek; s neveld, hogy édes s keresztaipjának becsületére váljon. Amen.”⁵⁰

Deák erre az igen megtisztelő felkérésre a következőképpen reagált:

„Kedves Komám! Szíves örömmel üdvözlek mint férjet atyát, és komámat, szíves örömmel üdvözlöm Ninát mint Nődet, Anyát, és Komám Asszonyt. – Nem barátom, épen nem kedvetlenül lepett meg barátságos tudosításod, sőt meg valom, rég meg rögzött agyamban ’s keblemben azon meggyőződés: hogy Néked szerető női kebelre van szükséged, ki szerelmének anygali lángjaival fel derítse napjaidnak bus éjjelét, nőre, kit szerelem és házasság édes lánczai kössenek szívedhez személyedhez, nőre, ki nem anygái érdek nem szolgál bére, hanem kölcsönös bizodalom és tisztelet tegyenek ápolóddá, ’s őrangyaloddá.”⁵¹

⁴⁹ Bővebben *Takács Péter*: Gondolatok Wesselényi és Deák barátságának kibontakozásáról. In: Wesselényi emlékülés i. m. 65–77.

⁵⁰ Wesselényi Miklós Deák Ferencnek. Zsibó, 1845. dec. 15. In: B. Wesselényi Miklós levelei Deák Ferenczhez i. m. 294–355., itt: 319.

⁵¹ Deák Ferenc Wesselényi Miklósnak. Kehida, 1845. nov. 30. Arhivele Nationale direcția județeană Cluj. Fondul familial Wesselényi din Jibou. Fond nr. 250. Inv. nr. 1303. Nr. 135. 150. f. – 151. f. A le-

Deák levelének utalása a „bus éjjel”-re nem véletlen: Deák éppen Wesselényi egy korábbi, 1844. szeptember 27-ei leveléből értesült a báró megvakulásáról, s erre igen impulzívan és retorikusan reagált. Így fogalmazott: „Nem volt előttem váratlan a súlyos csapás, mely téged, barátom, s Tebenned minket is oly kínosan sújtott. És mégis megdöbbenve kiejtém leveledet kezemből. Leverve a fájdalom súlyától, zúzott kebellem állottam gondolat nélkül s eszmélet nélkül egy ideig, és nem valék képes felfogni a dolog valóságát, lehetőségét. Csak bátyám halála rázott meg ennyire, és Kölcseynké. E két kínos veszteségen kívül soha semmi csapás ily mélyen, ily fájdalmasan nem hatott lelkemre.”⁵² Bármennyire is irodalmiasnak és szándékoltnak emelkedettnek hatnak ezek a mondatok, a két példa komolyan veendő, őszinte megrendültséget sugall: az idősebb testvér, Deák Antal⁵³ és Kölcsey Ferenc valóban a legfontosabb érzelmi kapcsolatot jelentették Deák számára, így ha ezekhez mérte a megrendülését a hír hallatán, azt illető komolyan venni – s ezzel nyilván a levél címzettje is tökéletesen tisztában volt. Ilyen előzmény után Deák reakciója a házasságra és a kisfiú születésére aligha lehetett volna más, mint örömteli és bizakodó: hiszen eszerint Wesselényi a sors csapását erős lélekkel és a jövőbe vetett bizalommal viseli. S ehhez képest igazán semmi jelentősége nem lehetett a feleség nem rangbéli származásának.

A régi erdélyi ismerős és levelezőtárs, Döbrentei Gábor ezt írta válaszul Wesselényinek: „Jól tetted hogy megházasodtál. Neked gyengéd ápolóra van szükséged, s magát becsületes szívvel napjaidért áldozóra, mi, csak női kebel lehet. És törvényes örökösöd van, a fiunak írásban hagyod, örtoronyul intésedet. De élj, hallhatnod annak majd férfi hangját is.”⁵⁴ Vagyis Döbrentei is egyértelműen utalt Wesselényi – vakságából fakadó – elesettségére, s úgy vélte, a házasság azért helyesíthető, mert így Wesselényi hű és gondos ápolóhoz jutott. Ez a reakció hasonló, kifejtetlen alapelvekre épülhetett, mint a Deáké, s amelyet Wesselényi magyarországi baráti körének általános felfogásaként azonosíthatni: azaz a báró házasságában nem a reprezentációs és rangbéli szokásrend sérelméről van szó, hanem egy olyan gesztusról, amely a depresszióra készítő helyzetet, a csüggesztő testi romlást inkább egy bizakodó, jövőbe vezető cselekedettel, a családalapítással próbálja meg meghaladni.

Fáy András, aki szintén a báró régi magyarországi ismerősei közé tartozott, s aki figyelemmel kísérte a Pesten nevelt két „gyámleány” sorsát is, hasonlóképpen

velet közölte: Deák Ferenc emlékezete. Levelek 1822–1875. Kiadja Váczy János. Bp. 1890. 171–172.

⁵² Deák Ferenc Wesselényi Miklósnak. Kehida, 1844. nov. 27. In: *Deák Ferenc: Válogatott politikai írások és beszédek I. 1825–1849.* Vál, s. a. r., jegyz. Molnár András. Bp. 2001. 435–441., az idézet itt: 435.

⁵³ Róla és a Deák Ferenc életében betöltött szerepéről lásd *Deák Gáborné: Adatok Deák Antal politikai pályafutásához.* In: Zalai történeti tanulmányok. Szerk. Bilkei Irén. (Zalai Gyűjtemény 35.) Zalaegerszeg 1994. 183–201.

⁵⁴ Döbrentei Gábor Wesselényi Miklósnak. Buda, 1845. dec. 22. Arhivele Nationale direcția județeană Cluj. Fondul familial Wesselényi din Jibou. Fond nr. 250. Inv. nr. 1303. Nr. 135. 267 f.

reagált a hírre: „Mindenekelőtt vedd szives idvezlésemet, és szívbeli örvendezésemet, családi szépen felett viszonyaidra nézve. Lelked erejébe, melly képes vala a' hála szentebb érzelmeinek áldozatul vinni a' közlelkűség silány bábjátékait, erősen bízom, hogy az magát fogytig bódognak érzeni a' férji szerelem és atyai szeretet szép öleiben. Nincs tehát egyéb kívánságom e' részben mint az, hogy az ég hagyja Isten Miklós fiacskádat is neked és a hazának, 's adjon belőle ez utóbbinak olly nagy hű fiat, mint – ne vedd hizelgésnek, mert ehhez nem tudok – magad vagy, és valának öseid közül többen!”⁵⁵ Fáy esetében viszont az a sajátos, hogy neki gyakorlatilag nem volt mondanivalója a házasságra, számára a kisfiú születése az ünneplendő esemény. Ezt valóban úgy értékeli, amint a korábbi reakciók kapcsán körvonalazhatjuk. Az viszont, hogy magára a házasságra egy szava sincs, annyira nem is meglepő, ha saját házasságának történetére gondolunk, hiszen a nőtlen Fáy előbb a házába fogadott egy parasztlányt, Sziráki Zsuzsit, méltó felnevelését ígérve, majd amikor a 14 éves lány teherbe esett tőle, lányaként kezelte őt, a születendő kisfiút meg mintegy unokájaként, s csak jóval később vette el feleségül a lányt s vette saját nevére a kisfiút (akit eredetileg Nagy Gusztáv névre kereszteltek, s csak a házasság után lett Fáy Gusztáv).⁵⁶ Bizonyos mértékig tehát párhuzamba állítható Fáy rangon aluli házasságának története a Wesselényiével, csak Fáy esetében kisebb volt az eltérő rendi státusz különbsége, miközben sokkal kevésbé nyílt és gyors volt a rangon aluli házasság társadalmi megjelenítése. Sőt, Fáy csak akkor vállalkozott a kapcsolat törvényesítésére, évekkel a gyermek születése után, amikor a kisfiú életben is maradt. Wesselényi viszont úgy vette el Lux Annát, hogy nem lehetett biztos abban: valóban fia születik, s életben marad-e a gyermek.

Nem a házasságkötés tényére reagálva, hanem kicsit később, 1847-ben egy erdélyi arisztokrata, gróf Gyulay Lajos, aki Wesselényi iránt eleve tisztelettel és rokonszenvvel viseltetett, igencsak megértően nyilatkozott naplójában a báró választásáról. „Onnan [tudniillik Gräfenbergből – Sz. M.] hazajöve megvakult mindkét szemére, de nem szűnt részt venni haza dolgaiban, melyért oly buzgón vér maig is szíve. Egy gräfenbergi parasztlányt hozott onnan magával, kit el is vett, és kitől már két fia van. E leány reá nézve valóságos áldás, mert nem mozdul mellőle, ápolja tisztelve, talán szeretve, és háládatosságának legnagyobb jeleit tanúsítja. A jó Isten nevelje fiait is hozzá hasonlókká, és nyisson szebb kort számára, mint a mostani!”⁵⁷

⁵⁵ Fáy András Wesselényi Miklósnak, 1846. júl. 15. A levélre rájegyezve: a címzett december 28-án vette. Arhivele Nationale direcția județeană Cluj. Fondul familial Wesselényi din Jibou. Fond nr. 250. Inv. nr. 1303. Nr. 137.

⁵⁶ Erről lásd *Völgyesi Orsolya*: Fáy András „különös házassága”. In: *Uő: Írók, szerepek, stratégiák*. Bp. 2010. 187–198.

⁵⁷ Az 1847. nov. 21-ei naplóbejegyzést lásd *Gyulay Lajos: Napló (1820–1848)*. Vál., bev., jegyz. Csetri Elek. Kolozsvár 2004. 453.

Gyulay szavaiban nem mutatkozik semmiféle fenntartás a feleség személye iránt, akit egyébként – pontatlanul – parasztlánynak nevez. Úgy tűnik, hogy számára az önkéntes ápoló személyének a megtalálása minden további nélkül igazolja Wesselényi tettét, amelyet azóta immár két élő fiú születése is hitelesít – bár ezekben a sorokban figyelemre méltó, hogy a nő részéről mindezt nem feltétlenül a szeretet érzésével látja azonosnak, legföljebb a hálát véli bizonyosnak. Úgy tűnik egyébként, hogy Gyulay mindezt a hozzá eljutott információkból szűrhetette le ilyenformán, mert annak nincs nyoma, hogy Wesselényi feleségéről és házasságáról saját maga is szemtanúként szerzett volna tapasztalatokat – szemben Kemény Zsigmonddal, akinek szavai mögött ott érezhetjük a személyes benyomásokat is.

A Lux Anna miatt megmutatkozó elégedetlenséggel kifejtett formában feltűnő módon többnyire nőktől származó reakciókban találkozunk. Erre két példát idézek. Az egyik Kölcsey Antónia, Kölcsey Ferenc unokahúga, aki elsősorban a Wesselényibe – bevallatlanul és reménytelenül – szerelmes lány nézőpontjából rögzítette csalódottságát. Naplóbejegyzése azt mutatja, hogy ő hallomásból értesült a hírről, nem maga Wesselényi közölte vele (ez nem is lett volna várható és ilendő, hiszen Antónia ekkor már évek óta halott nagybátyján keresztül kapcsolódott leginkább Wesselényihez, s a báró számára a lány bizonyosan nem tartozott azok sorába, akiket személyesen értesíteni kívánt az életében beállt eseményről). Antónia persze nem csupán Kölcsey Ferencen keresztül ismerhette a bárót, hiszen a pesti Tánzer-féle nevelőintézetben Wesselényi két (házasságon kívül született) nevelt lányának a társa volt. Kölcsey Antónia 1843. február 18-ra és 19-re datált bejegyzése kronológiailag kérdéses, ugyanis maga a házasság csak 1845-ban kötött meg. A lány tehát még csak egy pontatlannak bizonyuló, szállongó hírre reagálhatott ekkor. (A leveleket sajtó alá rendező Gábor Júlia jegyzete így értelmezi a nyilvánvaló ellentmondást.)⁵⁸ Ez nem elképzelhetetlen, Wesselényi naplójában ugyanis 1842. május 1-jén bukkan föl a Nina nevet rejtő N. monogram, s a báró gyakorlata alapján ez alighanem azt jelenti, hogy a lány ekkor lett valójában a szeretője.⁵⁹ S mivel valószínűleg innen kezdve folyamatos a viszonyuk, ez megalapozhatott egy olyan hírt, amelyet Kölcsey Antónia rögzített a naplójában. A hír, hogy Wesselényi a „szobalányát” vette el, persze kétszeresen is pontatlan volt, hiszen a szerető társadalmi státuszát sem találta el. Lehetséges, hogy Antóniához eleve így jutott el a pletyka, de az sem zárható ki, hogy megfogalmazása szándékos erkölcsi ítéletet is hordozott, hiszen Antónia voltaképpen arról értesülhetett, hogy Wesselényi együtt él egy nővel, amit ő egyértelműen házasságként tudott csak értelmezni – márpedig az állítólagos „házasság” méltatlan mivolta éppen

⁵⁸ Kölcsey Antónia naplója. Vál., s. a. r., bev., jegyz. Gábor Júlia. (Magyar Hírmondó) Bp. 1982. 288.

⁵⁹ Vö. *Csoma B.*: Wesselényi Miklós levél- és naplórészletei i. m. 174.

ennek a minősítésnek a következtében lehetett nyilvánvaló. Így nem csoda, hogy Antóniának a Wesselényi erkölcsi magasabbrendűségéből kiinduló kommentárja csupán a báró tévedésének minősíthette a döntést: „Ma sokat gondolkoztam a Wesselényi házasságán, és igyekeztem ki békülni vele, és kerestettem benne a nemest gondosan, de nekem még se tud tetszeni. Igaz hogy nagy lélek kívántatik ahhoz, hogy valaki, nem szerelemből nem érdekből, hanem hálából valakit magához nőül emeljen. De azt mit ezen fizetéses szerencsés szobalyány tett, mások is megtették volna tudom, tán érdemesebbek. Vakságában örömet ápolta volna őt oly számtalan sok. És azt mondják hogy nője nem szép és igen közönséges, pedig a kit ő szeret nem leheté vagy nem kellene közönségesnek lenni. [...] Most ugy képzem én őt, mint egy fényes csillagot, mely elveszté utját, és keresve tévelyg a ragyogó égi pályán.”⁶⁰

Éppen a téves értesülésből következik, hogy ez a bejegyzés nem számolhattott a házasság egyik fontos, nélkülözhetetlen indítékával, a születendő gyermek törvényes születésének a biztosításával. Hiszen 1843-ban még szó sem lehetett Lux Anna terhességéről. Ez pedig még inkább Wesselényi eltéveldéseként, megmagyarázhatatlan eseményként állíthatta be az állítólagos házasságot. Persze megjegyzendő, hogy Wesselényi már korábban tervezte azt, hogy valamelyik törvénytelen fia anyját elveszi feleségül, a gyermek törvényes származását biztosítandó. Három nő esetében is tervezte a házasságot, mert a tőlük született fiúkat (Károlyt, Istvánt és a korán elhunyt Ádámot) tartotta méltónak a saját nevére, ám egyik esetben sem jött létre a frigy, mert az asszonyok – az ő tudta nélkül – inkább máshoz mentek feleségül.⁶¹ Ezekhez a szándékokhoz mérve jelentősen változott persze Wesselényi mentalitása, s ebben nyilván elesett fizikai állapota, megvakulása is szerepet játszott, ugyanis míg korábban a már megszületett gyermekek (s csakis a fiúk) kedvéért akart volna nősülni, mintegy utólag választva ki, melyikük is érdemli meg, hogy igazi Wesselényi legyen, addig most hajlandó volt úgy vállalni egy házasságot, hogy még semmit nem tudhatott a születendő gyermekéről. Sem a nemét, sem azt, hogy hasonlít-e hozzá, s hogy egyáltalán túléli-e a születés tortúráját. Kölcsey Antónia láthatólag aligha lehetett ennek az összefüggésnek a tudatában; neki már maga a – még létre sem jött – házasság ténye is megrendülést okozott. Az a hallomás pedig különösen zavarta, hogy az új feleség bizonyosan nem méltó Wesselényihez (hiszen állítólag sem nem szép, sem nem kifinomult lélek). Ez a köreiben elterjedt vélekedés pedig, amelyet valószínűleg minden további nélkül

⁶⁰ Kölcsey Antónia naplója i. m. 107.

⁶¹ *Kárpáti A. I.*: Wesselényi Miklós, az apa i. m. 113. Vö. még *Trócsányi Zs.*: Wesselényi Miklós i. m. 521–522.

hajlandó volt elhinni, a nő alacsony származása miatt indoklást és magyarázatot nyert számára.

Egy másik nőtől is van azonban egy érdekes reflexiónk, amely éppen egy családtag reakcióját rögzíti. Bánffy Jánosné Wesselényi Jozefa, aki a család másik, hadadi ágához tartozott, 1848–1849-es élményeiről írott, feltehetőleg 1859-ből származó emlékiratában rögzítette az utolsó erdélyi országgyűlés kapcsán, mintegy mellékesen, s persze jóval később, mint ahogy a házasság létrejött: „Kiáltozták, hogy ne bocsássanak több nőt a terembe, de midőn Wesselényi Miklósné lépett bé, megéjlenezték, és pedig nem annyira férje érdeméért, hanem azért, mint mondták, »hogy ő a népből származott«. Bizony, gondolám magamban, jobb lett volna aközt maradnia, mert semmiképpen sem volt közénkbe való.”⁶² Wesselényi Jozefa szövegéből nem derül ki, mit is ért a „közénkbe” szón, azaz miről gondolja úgy, hogy Lux Annának ott nincs helye. Mindazonáltal erősen valószínű, hogy ez nem az országgyűlés karzatára vonatkozik, hanem sokkal inkább arra a társadalmi közege és arra az arisztokrata családra, amelyet a magáénak érez. Az összes eddigi reakció közül ez az időben egyik legkésőbbi az, amelyik a legerőteljesebben megmutatja az elutasítást, a kétpólusúként megjelenített társadalmi közeg erejét. Azt a mezőt, ahol adva van a „mi” pólusa, amely pontosabb definíció nélkül is az arisztokrácia világát jelenti, és adva van az „ők” világa, amely kifejezetten a „nép” közege, s amelynek a léte viszolygással tölti el a másik pólusról rápillantó szemlélőt. Akkor is, ha a különbség nem társadalmi alapon, hanem a kulturális meghatározottságok eltérő viszonyai mentén, a tágan értelmezett műveltség kódjai szerint értelmezendő.

Külön érdemes tárgyalni Ujfalvy Sándornak az 1850-es években keletkezett emlékiratát, ez ugyanis már egy olyan esemény után keletkezett, amely döntő módon befolyásolta Lux Anna megítélését. Ez pedig az asszonynak a Mocsáry Lajossal kötött, második házassága. (Feltehetően Wesselényi Jozefa emlékirata is ez után keletkezett, de nála nem lehet olyan világosan megtalálni ennek az utólagos pozíciónak a retorikai jelenlétét, mint Ujfalvynál.) Az emlékiró Ujfalvy Sándornak a Lux Annáról megfogalmazott véleményét ugyanis alapvetően az asszony második házasságáról kialakított, igen elítélő ítélete határozta meg. Ujfalvy is Wesselényi szűkebb köréhez tartozott, egyike volt a Wesselényi-fiúk gyámjául kijelölt személyeknek, aki – noha nem volt arisztokrata – határozott elképzelésekkel és morális igényekkel rendelkezett a báró emlékének megőrzéséről.⁶³ Ezzel magyarázható, hogy Lux Annáról végső soron a

⁶² *Bánffy Jánosné Wesselényi Jozefa*: Emlékirat. Báró Bánffy Jánosné Wesselényi Józefa bárónő emlékirata 1848–1849-i élményeiről. S. a. r., bev. Kelemen Lajos, utószó Sas Péter. (Téka) Kolozsvár 2014. 34.

⁶³ Erről bővebben lásd *Benkő Samu*: A gondolkodó tanú. In: *Ujfalvy S.*: Emlékiratok i. m. 7–36.

„nem hozzánk méltó” exkluzivitásával foglalt állást, emlékiratának tanúsága szerint egyetlen pillanatig nem akart azonosulni vele, illetve a viselkedésével, s nem is akarta empatikusan megérteni őt. A Wesselényivel kötött házasság említésekor a nevét sem írta le, csak így emlegette: a „gräfenbergi szerzemény”. Ujfalvy részletesen megörökítette azt a vadászatot, amelyet Wesselényi azért rendezett arisztokrata barátai és családtagjai számára, hogy Lux Anna erejét és ügyességét nyilvánvalóvá tegye.⁶⁴ A lány helyállását és ügyességét Ujfalvy is elismerte – voltaképpen egyedüli érényeként, mert más dicsérni valót (például a szépséget vagy a kedvességet) Ujfalvy szóba sem hozott, számára ilyenek nem léteztek. Ujfalvy emlékiratának egyébként épp ez a része mutatja a leginkább, hogy amikor Lux Anna már mint báróné lövészetben Kemény Zsigmonddal versenyzett, az is egy demonstratív, a nő érdemét hangsúlyozó bemutatkozás lehetett, amelyet Wesselényi tudatosan azért teremtett meg, hogy tiszteletet ébresszen saját társadalmi környezetében új felesége iránt. Keménynél ez nem is volt teljesen hatástalan (bár ő sem kezdett el áradozni Lux Annáról), Ujfalvynál azonban bizonyosan nem ért el maradandó hatást. Később ugyanis mindössze annyit mondott Wesselényi házasságáról: „A gräfenbergi szerzemény még mind elkülönítve s oldalfelezve tartatott, míg 1845. évben igen érdekes állapotba jöve; ezután az asztalnál étette és látogatói előtt mint családi tagot mutatá bé. Késő ősszel nagy csendességben meghűtölt vele. Nehány nappal azután Miklós fiát hozta a világra.”⁶⁵ Láthatólag Ujfalvy számára a törvényes Wesselényi-örökösök világra hozatala és a felnevelésükben megmutatkozó anyai odaadás sem bizonyult említésre méltó pozitívumnak, minden bizonnyal azért, mert Ujfalvy az asszony Wesselényi halála utáni magatartásában láthatólag igen komoly és nem tolerálható hibákat talált. Ezek közül a legfontosabbnak a „nagy névhez méltó” viselkedés hiányát látta nála, s a különböző „léhaságokban” (így a táncos összejövetelekben való) gyönyörködését kárhoztatta. Ennek kapcsán még meg is intette a nőt, aki ezek után felhagyott az ilyenek rendezésével. Ezután következett a Mocsáry Lajossal való megismerkedése, pontosabban egy korábbi, Wesselényitől is jóváhagyott ismeretség felújítása (amelyet Ujfalvy kimondatlanul is úgy értékelt, mint egy korábbi, már Wesselényi életében elkezdett viszony folytatását, amit nem lehet bizonyítani, Ujfalvy sem tett erre kísérletet, de emlékiratának megfogalmazása ezt sejtette). Mocsáry és Lux Anna megismerkedését annak idején, még a báró életében az tette lehetővé, hogy Wesselényi a fiatalembert kérte meg felesége francia nyelvi oktatására – azaz egy olyan műveltségelem pótlására, amellyel

⁶⁴ Ujfalvy S.: Emlékiratok i. m. 312–316.

⁶⁵ Uo. 317. Lásd még uo. 315.

neveltetése miatt az asszony nem rendelkezhetett, de amely új státuszához már hozzátartozott. Ezen a ponton is Lux Anna társasági befogadásának a megerősítéséről volt tehát szó – s végsősoron ez vezetett el Wesselényi halála után az új házassághoz is. Lux Anna ugyanis férje halála után csupán néhány hónappal kinyilvánította házassági tervét. Mivel Ujfalvy szerint túl kevés idő telt még el az özvegyeségből, igyekezett megakadályozni a házassággkötést. Még azt az érvet is bevetette emlékiratának tanúsága szerint, hogy Lux Anna „használja fel az élet örömeit, csak használja okosan; mi behunyjuk szemünket, és szemrehányástól ne tartson minden ok nélkül”.⁶⁶ Azaz Ujfalvy szerint még az esetleges viszony is elfogadható lenne, ha megmarad a privátszféra keretei között. Persze mivel ő nem volt része az erdélyi arisztokrata rokonságnak, kérdéses, hogy a mondatban szereplő „mi” vajon milyen társadalmi csoportra vonatkozhatott volna, s ő vajon miképpen garantálhatta volna ennek nevében a morális ítélkezés felfüggesztését. A házasság azonban 1851-ben létrejött, s ezzel egy újabb háborúság lehetősége állt elő. Végrendeletében ugyanis Wesselényi úgy rendelkezett (mivel alighanem számított arra, hogy fiatal felesége újra férjhez akar majd menni), hogy az asszony csak addig lehet a Wesselényi-gyermekek gyámja, amíg férje nevét viseli. Ezért a Wesselényi-birtok gazdasági ügyintézésével megbízott gyámok el akarták szakítani a gyermekeket anyjuktól, amikor az a házassággkötés után fiaival együtt Mocsáryhoz költözött. Ez nem sikerült. A feszültség feloldására Ujfalvy Sándor az egyeztetések és kompromisszumok kimunkálásában leginkább jártas, nagy tekintélyű gyámot, Deák Ferencet kérte föl, aki értekezett a magyarországi illetékességű gyámokkal (Wesselényi összesen 28 gyámot nevezett meg, vegyesen magyarországiakat és erdélyieket), s végülis a gyámság vitelével megbízták a legközelebbi rokont, Wesselényi Ferencet, akit a hatóságok is elfogadtak erre a szerepre.⁶⁷ A Wesselényi-fiúk pedig maradhattak az anyjuk mellett.⁶⁸

Lux Anna második házassága hasonló feszültségeket generált, mint Szendrey Júlia újbóli férjhez menetele. Persze a különbségek is sokatmondóak. Lux Anna egyértelműen, jogi értelemben is özvegy volt, míg Szendrey Júlia esetében Petőfi

⁶⁶ Uo. 320–321.

⁶⁷ Bővebben lásd *Tóth Ede: Mocsáry Lajos élete és politikai pályakezdetek (1826–1874)*. Bp. 1967. 53–57.

⁶⁸ Lux Anna 1853–54-es, fiaihoz írott levelei annak köszönhetik a létüket, hogy éppen távol voltak egymástól: a fiúk Zsibón, az asszony pedig Nógrád megyében, Mocsáry Lajossal. Ez a távollét azonban csak átmeneti volt, mert a fiúk anyjukkal és új férjével éltek (akit egyébként Lux Anna a fiúk „apja”-ként emleget a leveleiben, míg Wesselényit „jó atyátok”-ként). A levéltárak lelőhelye: Arhivele Nationale direcția județeană Cluj. Fondul familial Wesselényi din Jibou. Fond nr. 174. Corespondența trimisa de Lux Ana, sotia baronului Wesselényi Miklos II, 1853–1864. A levelek fényképmásolatát és átiratát Radnai Dániel Szabolcsnak köszönhetem.

halálára nem volt kétségbevonhatatlan bizonyíték, az ő esetében csak eltűnésről beszélhettek a kortársak (ezért volt sokáig eleven a Petőfi esetleges visszatéréséről szóló híresztelés, ideértve a szélhámos ál-Petőfik kérdését is). Ezért is lehetett Szendrey Júlia másodszori férjhez menetelének olyan egykorú morális megítélése is, hogy ezzel ő mintegy kinyilvánította és visszavonhatatlanná tette Petőfi halálát, elvéve a remény lehetőségét.⁶⁹ Ehhez képest Lux Anna sorsát és jövődő szereplehetőségeit egyértelműen meghatározta a végrendelet s az ilyenkor szokásos özvegyi magatartást előíró szokásjogi gyakorlat, beleértve a gyermekek felnevelésének helyét és kereteit. Azaz Lux Annának nem volt kényszerítő szüksége (anyagi értelemben bizonyosan nem) egy újabb házasságra, számára a Wesselényi-vagyon kényelmes megélhetést biztosított, amíg megtartja férje nevét (Szendrey Juliát azonban férje halála anyagi értelemben is kiszolgáltatott helyzetbe hozta). Ráadásul Wesselényi halála nem volt szorosan véve egy közösségért hozott áldozat vagy vértanúi halál: az emléke melletti kitartást nem indokolták olyan kegyeleti szempontok, mint Batthyány Lajosné Zichy Antónia esetében a mártír miniszterelnök özvegyének szerepe.⁷⁰ Mindezt megfontolva Lux Anna második házassága szerelmi házasságnak tűnik, s nem kényszer szülte cselekedetnek. Persze még így is (sőt, talán éppen emiatt) erősen normasértő viselkedést jelentett, s elítélő értelmezéseket hívott életre. Hiszen aki elfogadta is Wesselényi szokatlan házasságát, éppen a Wesselényi iránti elfogultságtól vezetettve már aligha tudott azonosulni özvegyének újraházasodásával. Mindezt leginkább Ujfalvy Sándor emlékirata dokumentálta az utókor számára.

Ha Wesselényi házasságának az egykorú visszhangját összefoglalóan szemléljük, akkor az itt összegyűjtött, írásban rögzített reflexiók azt mutatják, hogy a „meszaliánsz” megítélése nem volt erősen elutasító és megbélyegző. Természetesen mit sem tudunk arról a közvélekedésről, amelynek nem maradt visszakereshető nyoma, de az áttekintett vélemények Lux Anna személye kapcsán több, feltehetőleg irritáló elemet szóvá sem tettek. Idegenségének legfőljebb a társadalmi vonatkozását észlelték erőteljesen mindazok, akik furcsállották Wesselényi választását (ilyen volt Széchenyi István és Wesselényi Jozéfa), de láthatólag az arisztokrácia sem volt ebben egységes, ahogyan Gyulay Lajos naplóbejegyzése is bizonyítja. Lux Anna nyelvtudásának hiányát vagy éppen

⁶⁹ Bővebben lásd *Szilágyi Márton*: Petőfi Zoltán konfliktusos élete és halála. In: *Uő*: Határpontok. Bp. 2007. 119–132. Az utóbbi időben Gyimesi Emese foglalkozik Szendrey Júlia életének mikrotörténeti elemzésével. Lásd *Gyimesi Emese*: Szendrey Júlia és Arany János kapcsolata. In: „Ősszel”. Arany János és a hagyomány. Szerk. Szilágyi Márton. Bp. 2018. 129–152.

⁷⁰ *Vö. Hernády Zsolt Géza*: „Nődnek jelentsd szíves tiszteletemet”. Gróf Batthyány Lajosné Zichy Antónia és Deák Ferenc kapcsolata. In: „Jól esik köztetek lenni...”. Női sorsok, szerepek Deák Ferenc környezetében. Szerk. Kiss Gábor. Zalaegerszeg 2015. 91–109.

a Magyar Királyság területén kívülről való származását (mondhatni, „német”, azaz etnikailag idegen mivoltát) a vélemények elemzéséből még csak érzékelni sem lehet. Igaz, ennek az is az oka lehet, hogy nagyon kevesen szerezhettek személyes benyomást a vélemények lejegyzéséig a fiatal nőről. S bár világosan érezhetőek a különbségek az asszony megítélésében, egészében véve nem látszik elutasítónak Lux Anna kapcsán a Wesselényit ismerők köre (leszámítván persze Ujfalvy Sándort, akinek a véleményét az utólagos nézőpont befolyásolta). Többnyire méltányolhatónak (sőt, üdvözlendőnek) tartják a báró házasságát, mert ez – kimondva, kimondatlanul is – a testi elesettség legyőzése gesztusának tűnik, az összeroppanás helyett a lelkiertő bizonyítékának, amely éppen a családalapításban, az utódok nemzésében ragadható meg. Úgy tűnik tehát – kiemelve, hogy az elemzett anyag még nem teljes, s éppen a Wesselényit élesen elutasító véleménye hiányzik belőle –, hogy a Trócsányi Zsolt által a „legnagyobb meszaliánsz”-nak nevezett házassági botrány valójában nem látszik végtelenen provokáló erejűnek. Főként, ha Lux Anna második házasságának megítéléséhez mérjük, amelyről ugyan jóval kevésbé állnak a rendelkezésünkre elemezhető szövegek, ám ez a kevés is (Ujfalvy Sándor emlékirata) igencsak vehemens felháborodásra enged következtetni. Elmondhatjuk tehát: Wesselényi Miklós házassága és annak az utóélete is normasértő volt. A botrányt keltő módon feleségül vett fiatal nő maga is merte követni azt az öntörvényű viselkedésmintát, amelyet Wesselényi Miklós egész életében gyakorolt. Azt azonban már aligha lehet eldönteni, hogy ebben vajon saját idegensége, az erdélyi arisztokráta normákon való kívülállása vezette, vagy éppen férje példája bátorította-e fel. Több ízben is azt láthattuk ugyanis, hogy maga Wesselényi próbálta a magasabb körökbe való beépülés minden lehetséges műveltségi és társasági elemével felruházni ifjú feleségét. Mintha csak egy klasszikus mítoszi előkép aktuális variációját látnánk Lux Anna történetében: Pygmalion életre kelt és önállósult...

THE SOCIAL CONTEXT OF A MÉSALLIANCE

On the Contemporary Attitudes to the Marriage of Miklós Wesselényi

By Márton Szilágyi

SUMMARY

The paper explores the contemporary reflections on the marriage of Baron Miklós Wesselényi (1796–1850) on the basis of published and unpublished letters and memoirs. It comes to the conclusion that the general attitude to the marriage was far from strongly negative. The sources consulted show that, as the bride, Anna Lux (1827–1865) is

concerned, her foreign origin was hardly considered (only its social aspects intrigued those who wondered at Wesselényi's choice). The bride did not even boast of a Hungarian noble title. Her ignorance of the Hungarian language left no more trace in the surviving opinions than the fact that she came from outside the Kingdom of Hungary. The reason why public opinion appreciated (indeed, welcomed) the Baron's marriage was that it appeared as a triumph over physical weakness; a sign of mental fortitude instead of collapse, one that can best be grasped in the foundation of a family and the fathering of offsprings. What did shock the public, however, was the second marriage of Anna Lux after the death of the Baron.

Kárpáti Attila István

WESSELÉNYI MIKLÓS ÉS AZ AUGSBURGI *ALLGEMEINE ZEITUNG*

A történeti emlékezet több, Wesselényi Miklóshoz kapcsolódó állandó jelzöt is megőrzött: a „legelső magyar ifjú”, „az árvízi hajós”, a „polgári halott”. Ez utóbbi eredetét tekintve elkülönül a többitől, mivel a báró saját magának alkotta öndefinícióként. A „polgári halott” képe a *Szózat a' magyar és szláv nemzetiség' ügyében* című műve bevezetése révén vált közismertté 1843-ban, e kép gyökerei 1839 februárjáig vezethetők vissza. Hűtlenségi perének ítéletére várva Wesselényi így látta helyzetét: „Az én polgári éltém' pályája legnagyobb hihetőség szerint már úgy is be van zárva. [...] Ezért hazámnak, polgári közéletben létező 's munkáló fija nem lehetvén, 's így polgárilag többé nem élvén, a' szó teljes mértékében hazámra nézve nem vagyok, 's nem lehetek egyéb emléknél.”¹

Bár megvakulása és rossz egészségi állapota miatt az aktív részvételt igénylő közéleti munkából nem tudta kivenni a részét, az 1840-es években fejlődésnek induló magyarországi politikai sajtóban az önmagát „emlékként” definiáló Wesselényi új tevékenységi teret talált magának abban reménykedve, hogy Gräfenbergből, majd hazatérését követően Zsibórol befolyást gyakorolhat a magyar politikai életre. Már Kemény Zsigmond utalt arra *A két Wesselényi Miklós* című, 1851-ben megjelent politikai jellemrajzában, hogy a báró megpróbálta figyelemmel kísérni a közéleti eseményeket, cikkeket írt, valamint elküldte kezdeményezéseinek terveit az aktív közéleti szerepet vállaló barátainak.² A 19. század második felében és a 20. század elején megjelent Wesselényi-életrajzokban azonban nem találjuk nyomát a báró publicisztikai tevékenységének. Trócsányi Zsolt volt az első, aki 1965-ben megjelent – napjainkban is a Wesselényi-kutatás alapvető munkájaként számon tartott – monográfiájában bemutatta a báró 1840-es években írt, a *Pesti Hirlap* és az *Erdélyi Híradó* hasábjain közzétett magyar nyelvű cikkeit,³ az 1998-ban megjelent, Fónagy Zoltán által összeállított gyűjtemény révén pedig az olvasóközönség megismerhette Wesselényi magyar lapokban

¹ Biblioteca Centrală Universitară Lucian Blaga, Colecții speciale, Ms. 2599. Wesselényi Miklós naplója, 1839. febr. 2. Vö. *Wesselényi Miklós: Szózat a' magyar és szláv nemzetiség' ügyében*. Lipcse 1843. 1–4.

² *Kemény Zsigmond: A két Wesselényi Miklós*. In: Magyar szónokok és statusférfiak. Kiadja Csengery Antal. (Politikai jellemrajzok) Pest 1851. 176.

³ *Trócsányi Zsolt: Wesselényi Miklós*. Bp. 1965. 487–492., 494, 498–501.

napvilágot látott publicisztikai írásait.⁴ Bár Trócsányinál találunk utalásokat arra, hogy a báró a magyar sajtóorgánumok mellett az augsburgi *Allgemeine Zeitung* számára is készített cikkeket,⁵ tevékenységének ezen szegmensét a Wesselényi-kutatás még nem vizsgálta mélyebben. Tanulmányom ezt az eddig csak részleteiben ismert témát kívánja feltárni.

A külföldi sajtóban való térnyerés tervei

Wesselényi 1835-ben kelt naplóbejegyzéseiben találkozunk először annak említésével, hogy rendszeresen figyelemmel kísérte a Magyarországon is sokak által olvasott német folyóirat, az *Allgemeine Zeitung* ismeretlen forrásból származó magyarországi és erdélyi tudósításait. Minden bizonnyal már korábban is olvasója volt az augsburgi lapnak, azonban az 1834–1835. évi erdélyi diéta feloszlását követően perbe fogott és Magyarországra távozó Wesselényi többször is az erdélyi tudósítások szereplőjeként jelent meg az augsburgi lapban. A személyére, valamint az erdélyi ellenzék más tagjaira vonatkozó – rendszerint téves – állítások rendre felingerelték a bárót, s indulatainak napi feljegyzéseiben is nyoma maradt. A kolozsvári diéta feloszlását követően a lap erdélyi hírekre hivatkozva azt állította, hogy a Wesselényit követének válaszó Udvarhelyszék az ellene indított erdélyi büntetőper hírére visszahívta, és követi kinevezését érvénytelenítette.⁶ Néhány nappal később ismét az augsburgi lap erdélyi tudósítása zaklatta fel, amelyben a publicista a kolozsvári diéta ellenzékét „álokoskodóknak” nevezte, valamint a kormány által előterjesztett, közjót irányzó intézkedések kerékkötőjeként ábrázolta az oppozíció tagjait.⁷ 1835 májusától változás figyelhető meg Wesselényi külföldi sajtóhírekkel kapcsolatos naplóvezetési szokásaiban: a korábbi két idézett feljegyzésében csupán a reakcióit jegyezte le, ekkortól kezdve viszont pontos forrásmegjelölés kíséretében bemásolta diáriumába a

⁴ Fónagy Zoltán: Wesselényi Miklós. Bp. 1998. 44–53., 53–55., 117–142., 167–168.

⁵ Trócsányi Zs.: Wesselényi i. m. 450., 469., 492.

⁶ *Allgemeine Zeitung*, 1835. február 24.; Arhivele Nationale ale Romanei, Directia Judeteana Cluj (a továbbiakban: ANR DJC), fond nr. 250, crt. nr. 130. Wesselényi Miklós naplója, 1835. márc. 2. A Wesselényi-levéltárban fennmaradt levelezésből kiderül, hogy bár egy udvarhelyszéki kör megpróbálta visszahívni Wesselényit követi pozíciójából, a báró helyi támogatóinak, Ercsei Jánosnak és Csejdi András Jánosnak, valamint követársának, Szombatfalvy Józsefnek köszönhetően erre nem került sor. ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 134. Csejdi András János levelei Wesselényi Miklósnak; crt. nr. 136. Ercsei János levelei Wesselényi Miklósnak.

⁷ *Allgemeine Zeitung*, 1835. február 28.; ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 130. Wesselényi Miklós naplója, 1835. márc. 6. Az erdélyi diétáról és az ellenzék tagjairól megjelent hamis tudósításokról Wesselényi egy eddig feltáratlan, az 1834–35. évi erdélyi országgyűlésről szóló német nyelvű kéziratában is említést tesz. Lásd Biblioteca Centrală Universitară Lucian Blaga, Colecții speciale, Ms. 3390. Wesselényi Miklós: Az 1834–35-iki országgyűlési oppositio.

tudósítások szövegrészleteit.⁸ Sőt, 1835. június 16-ai naplófeljegyzésében összegyűjtötte a február óta a külföldi sajtóban megjelent, róla szóló tudósításokat nem csupán az *Allgemeine Zeitung*ból, hanem a *Frankfurter Zeitung*ból is, továbbá ugyancsak említést tett egy, a *Journal des Débates* hasábjain megjelent cikkről.⁹

Wesselényi naplófeljegyzéseiben 1835 késő őszén egy újabb mozzanat figyelhető meg a külföldi sajtóorgánumokban megjelent cikkekkel kapcsolatban. „[...] oly istentelen ’s ostoba hogy a’ csigának is felforrallhatná véréét. És mind ezt türni kell, – ’s felelni nem lehet” – jellemezte a báró az *Allgemeine Zeitung*ban megjelent, fentebb már említett, erdélyi ellenzékéről szóló írást.¹⁰ 1835 novemberében, vélhetően a benne uralkodó feszültség és ingerültség levezetése céljából megírta válaszáat (igaz, csupán naplójának, publikációs szándék nélkül) az *Allgemeine Zeitung* október 31-ei, pozsonyi diétáról szóló tudósítására.¹¹ A publicista információi szerint a pozsonyi diéta 1836 tavaszán véget érhet, mivel a rendek és a kormány tárgyalásai kimondottan jól álltak, s már ki is jelölték a következő országgyűlés időpontját.¹² „Sajnálatos, amikor nyilvános lapok – különösen olyanok, amelyek egyébként joggal általánosan nagyra becsültek – valótlanságokat és téves állításokat közölnek” – kezdte válaszáat Wesselényi. Bevezető soraiban érezhető felindultsága, a tudatlanság szó a rövid felütésben négyszer is szerepel. Hangsúlyozta, hogy az *Allgemeine Zeitung* számaiban egy ideje „téves és ízléstelen” hírek jelentek meg, amelyek a közvéleményt tétútra akarták vezetni, s felelősségre vonta nemcsak a tudósítókat, de a szerkesztőséget is azért, mert nem ellenőrizték munkatársaik forrásait. Ezt követően mondatról mondatra haladva, érveit tényekkel alátámasztva megcáfolta a pozsonyi országgyűlésről szóló tudósítás állításait. Egyfelől felhívta a figyelmet a téves, félrevezető információkra: a rendek és a kormányzat tárgyalásai messze nem állnak olyan jól, mint azt a tudósító állítja. Mindemellett rávilágított azokra az elemi tévedésekre is, amelyek szerinte azt bizonyítják, hogy a cikk szerzője nem ismeri a magyar országgyűlés működési mechanizmusát: a leírtakkal ellentétben nem az uralkodó terjeszt elő a rendeknek törvényjavaslatot, hanem fordítva történik, a diéta összehívásáról és bezárásáról pedig az uralkodó nem

⁸ ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 128. Wesselényi Miklós naplója, 1835. máj. 9., 1835. júl. 17., 1835. júl. 27., 1835. aug. 5., 1835. aug. 10.

⁹ ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 128. Wesselényi Miklós naplója, 1835. jún. 16.; 1835. július 17-i feljegyzése alapján nem csupán a fenti lapokat kísérte rendszeres figyelemmel, de a *Frankfurter Journalt* is.

¹⁰ ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 130. Wesselényi Miklós naplója, 1835. márc. 6.

¹¹ „Ha lehetne az Ujságba holmit szabadon tétetni, ilyformán kellene erre felelni [...]” ANR DJC fond nr. 928, crt. nr. 657. Wesselényi Miklós naplója, 1835. nov. 13.

¹² *Allgemeine Zeitung*, 1835. november 5.

intézkedhet saját belátása szerint, ahogy az a tudósításban szerepel, hanem ezeket a vonatkozó törvények szabályozzák.¹³

Bár eredetileg nem akarta közölni megfogalmazott válaszát, rövidesen megváltoztatta álláspontját annak érdekében, hogy kiderüljön, az augsburgi lap „mennyire áll felső zsoldban”. Ennek érdekében elküldte írásának javított, finomított változatát a Bécsben élő Nagy Károly csillagásznak azzal a kéréssel, hogy juttassa el azt az *Allgemeine Zeitung* szerkesztőségének.¹⁴ Nagy 1836 januárjában egy ismeretlen bécsi barátja révén megpróbálta elküldeni a cikket, amelyet azonban már postára sem adtak, miután értesültek arról, hogy a bécsi cenzúra alá tartozó napilap nem közöl magyarországi szerzők tollából származó írásokat, kivéve, ha azokat a bécsi hatóságok jóváhagyásával kapják meg.¹⁵ A sikertelen válaszkísérletet követően Wesselényi naplójában csupán egyszer találkozunk külföldi sajtóorgánummal: 1838 augusztusában a *Le Messenger de Gand* című lapban megjelent cikket tartotta említésre méltónak, amely pozitív színben ábrázolta őt, vélhetően az 1838. márciusi pesti árvíz során tanúsított helytállása kapcsán.¹⁶ A francia lap cikkének említése arra enged következtetni, hogy a báró folyamatosan figyelemmel kísérte a külföldi sajtóorgánumok – korábbi naplóbejegyzéseiből ítélve elsősorban az *Allgemeine Zeitung* – Magyarországról és Erdélyről szóló cikkeit. Annak tudatában azonban, hogy az augsburgi lap szerkesztősége nem fogja közölni válaszát, a tudósítások és cikkek lejegyzése elveszthette technikai fontosságát és szerepét Wesselényi naplóvezetési gyakorlatában.

Az erdélyi peréhez hasonlóan, 1835-ben ellene indított magyarországi felség sértési perben 1839. február 8-án Wesselényit háromévnnyi fogságra ítélték. Szeme egészségének folyamatos romlása miatt – többek hathatós közbejárásának eredményeként – 1839 áprilisában Gräfenbergbe utazhatott, hogy Vincenz Priessnitz gyógy módjának előírásai szerint javítson állapotán.¹⁷ A felső-sziléziai fürdőhely sokszínű társasági élete, a cseh, német, osztrák és román fürdővendégekkel való

¹³ ANR DJC fond nr. 928, crt. nr. 657. Wesselényi Miklós naplója, 1835. nov. 13.

¹⁴ ANR DJC fond nr. 928, crt. nr. 657. Wesselényi Miklós naplója, 1835. nov. 26. A Nagy Károlynak elküldött, javított változat nem maradt fenn Wesselényi irathagyatékában. Ismeretségük kezdeteiről nem rendelkezünk adatokkal. Elképzelhető, hogy a báró és Nagy Károly a Magyar Tudós Társaság révén ismerhették egymást, amelynek Wesselényi igazgatósági tagja, Nagy pedig 1832-től levelező tagja volt. Emellett valószínűsíthető a közös politikai elvekből fakadó rokonszenv is ismeretségük hátterében. Nagy szoros kapcsolatban állt az 1832–1836. évi pozsonyi diéta ellenzékének több neves személyével – mások mellett Kölcsey Ferencsel és Deák Ferencsel is –, maga is megfordult az országgyűlés helyszínén, Pozsonyban, így az is valószínűsíthető, hogy az 1832–36. évi diéta alatt találkoztak Wesselényivel. Lásd Nagy Károly levelei Bártfay Lászlóhoz (1831–1838). A szöveget gondozta, bev. Kovács Katalin. Aetas 12. (1997) 4. sz. 64–65.

¹⁵ ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 146. Nagy Károly levele Wesselényi Miklóshoz, 1836. jan. 29.

¹⁶ ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 129. Wesselényi Miklós naplója, 1838. aug. 19.

¹⁷ Wesselényi gräfenbergi éveivel részletesen lásd *Csoma Borbála*: Wesselényi Miklós levél- és napló-részletei a gräfenbergi gyógykúráról. Levéltári Közlemények 76. (2005) 1. sz. 165–187.

találkozások és eszmecserek politikai gondolkodására is nagy hatást gyakoroltak.¹⁸ Bár naplójának szűkszavú bejegyzéseiből nem tudjuk meg, egy-egy beszélgetés alkalmával miről váltott szót külföldi ismerőseivel, barátaival, néhány személyt azért azonosítani lehet szűkebb társasági köréből, mint például Karl Liechtheinstein herceget és családját, akiknél Wesselényi rendszeresen megfordult vacsoravendégként.¹⁹ A személyes kapcsolatok mellett a korabeli német nyelvű röpiratok, az osztrák-német liberális szerzők – például Franz Schuselka és Viktor Franz von Adrian-Werburg – munkái is hatással lehettek Wesselényire, amelyek a Habsburg Birodalom európai helyzetével, valamint Oroszország szerepével foglalkoztak.²⁰ A kiszélesedett politikai látómező nyomán kezdett *Szózat a' magyar és szláv nemzetiség' ügyében* című munkájának megírásához, amelynek tematikai alapvetéseit 1842. június 11-én kelt soraiban osztotta meg Kossuth Lajossal.²¹ Wesselényi levele nem csupán a *Szózat* alap gondolatának legelső említése miatt fontos; hat és fél év után ekkor kerül elő ugyanis ismét a külföldi sajtóorgánumokba írandó, a magyar közéletet hitelesen bemutató cikkek és tudósítások „ügye”.

A megtört egészségű, a magyar politikai életet Gräfenbergből, a lapok tudósításain és barátainak levelein keresztül figyelemmel követő Wesselényinek terve megvalósításához segítőtársakra volt szüksége. A témát ennek jegyében óvatos megfogalmazással ajánlotta Kossuth figyelmébe, a felhívásban és a kezdeményezés hírének terjesztésében kérve segítségét. Tisztában volt azzal, hogy vannak sokkal fontosabb feladatok is, azonban úgy vélte, hogy a külföldi közvélemény előtti pozitív megjelenés sok előnnyel járna az ellenzék számára, ezért erre is figyelmet és erőt kell fordítani. Mint levelében kifejtette, a magyar fejlődés elérte azt a fokot, amelyen már nem csupán a belpolitikai eseményekre kell figyelmet szentelni, hanem arra is, hogy a külföld közvéleménye minél jobban megismerje a magyar közéletet, és hiteles képet kapjon az éppen aktuális politikai témákról, vitákról és a gazdasági, társadalmi folyamatokról. Két nagyobb feladatot különített el: a magyar politikai élet pillanatnyi kérdéseinek és folyamatainak bemutatását, valamint az utóbbi két évben a külföldi lapokban napvilágot látott téves, szándékosan elferdített és félrevezető tudósítások megcáfolását, különös figyelmet fordítva a szlovák és horvát lapokban megjelent cikkekre. Az „ügy” megvalósítását Wesselényi egy önkéntes közreműködés alapján szerveződő közösségben képzelte

¹⁸ Trócsányi Zs.: Wesselényi i. m. 449–451.

¹⁹ ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 129. Wesselényi Miklós naplója, 1839. júl. 8., júl. 10., júl. 12.

²⁰ Részletesen lásd *Deák Ágnes*: Wesselényi Szózata a korabeli osztrák-német és szláv röpiratirodalom tengerében. In: Wesselényi emlékülés. Szerk. Takács Péter. (A Kölcsey Társaság füzetei 8.) Fehérgyarmat 1996. 17–38.

²¹ Trócsányi Zs.: Wesselényi i. m. 452.

el, amelynek tagjai felosztanák egymás között a munkát.²² Kossuth a kérésnek a teljes levél *Pesti Hírlap*ban történő közreadásával tett eleget²³ – Wesselényi nem kis meglepetésére. Egyfelől nem gondolta, hogy a cenzúra bármit is enged megjelenni az ő tollából, másfelől azt szerette volna, ha Kossuth maga fogalmazza meg a felhívást. A levél mellé azonban Kossuth nem írt semmilyen szerkesztői figyelemfelkeltő bevezetést, ezért Wesselényi úgy vélte, kezdeményezésének nem lesz komoly eredménye.²⁴ Bár a *Pesti Hírlap* hasábjain az elkövetkező hónapokban két cikk is megjelent, amely említést tett Wesselényi felhívásáról, az nem talált támogató visszhangra.²⁵

Wesselényi nem csupán Kossuth Lajost próbálta megnyerni kezdeményezésének. 1842. október 25. és 28. között Teleki Sándor látogatást tett Gräfenbergben Wesselényinél.²⁶ Beszélgetéseik során a sajtó is szóba került, Wesselényi pedig látva az akkor 21 éves Teleki lelkesedését, kísérletet tett arra, hogy megnyerje ügyének a Berlinbe utazó ifjút. Amíg Kossuthnak kezdeményezése alap gondolatait írta meg, Teleki Sándorhoz intézett levelében már egy kiforrottabb tervvel találkozunk: a *Pesti Hírlap* vezércikkeinek fordításával, valamint az *Allgemeine Zeitung* mellett a legolvasottabb angol, francia és német lapokban történő publikálással.²⁷ Bár Teleki levele nem maradt fenn Wesselényi levelezésében, a báró válaszából világossá válik, hogy az ifjú gróf elvállalta a javaslatban szereplő feladatokat. Elsősorban az augsburgi *Allgemeine Zeitung* számára kívánt fordítani, továbbá úgy vélhette, hogy a *Leipziger Allgemeine Zeitung* szerkesztősége is közölné a Magyarországról szóló írásokat. Wesselényi számára az augsburgi lap prioritást élvezett, s ismét az 1836 őszen megírt válasza kapcsán megjelenő taktikát alkalmazta: ha az *Allgemeine Zeitung* közölné a cikkeket, akkor elérik céljukat, és lehetőséget kapnak a félvezető hírek cáfolására, ha viszont nem hoznák le az írásokat, akkor világossá válna a szerkesztőség politikai állásfoglalása.²⁸ Teleki Sándor lelkesedése és vállalkozó kedve mellett egy másik tényező is szerepet játszhatott abban, hogy Wesselényi éppen őt szerette volna megnyerni kezdeményezésének. Teleki 1842 elején Liszt Ferenc révén megismerte Felix Lichnowsky herceget, akivel szoros barátságot kötött. Lichnowsky 1837 óta rendszeresen írt tudósításokat

²² Br. Wesselényi Miklós kiadatlan levelei Kossuth Lajoshoz. Első közlemény. Kiadja Ferenczi Zoltán Történelmi Tár Új Folyam 4. (1903) 3–4.

²³ *Pesti Hírlap*, 1842. június 26.

²⁴ *Ferenczi Z.*: Br. Wesselényi – Kossuth I. i. m. 6–7.

²⁵ *Pesti Hírlap*, 1842. szeptember 29., 1843. január 1.

²⁶ ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 129. Wesselényi Miklós naplója, 1842. okt. 25–28.

²⁷ ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 160. Wesselényi Miklós levélmásolati könyve (a továbbiakban: WM lmk.) Wesselényi Miklós levele Teleki Sándorhoz, 1842. nov. 24.

²⁸ ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 160. WM lmk. Wesselényi Miklós levele Teleki Sándorhoz, 1842. dec. 4.

az *Allgemeine Zeitung*nak, s Wesselényi és Teleki reményt láthatott arra, hogy a herceg közbenjárása révén a lefordított vezércikkek is helyet kaphatnának a lapban.²⁹ Sajnos nincs nyoma annak, hogy együttműködésük megvalósult volna.

A tekintetben, hogy a külföldi közvélemény hiteles képet kaphasson a magyar közéletéről – Wesselényitől függetlenül – az 1843-as esztendő több előremutató eseményt is hozott. Egyfelől Henszlmann Imre szerkesztésében Lipcsében elindult a *Vierteljahrsschrift aus und für Ungarn* című kiadvány. A periodika nem csupán megfelelt a Wesselényi tervében szereplő célnak, hogy megismertesse a magyar politikai és társadalmi viszonyokat a németajkú közvéleménnyel, hanem első füzetében a Teleki Sándorral folytatott levelezésben körvonalazott feladatot is teljesítette: közreadta a *Pesti Hirlap* válogatott vezércikkeinek német fordítását.³⁰ Másfelől 1843 tavaszán felcilliant a remény arra, hogy az *Allgemeine Zeitung* szerkesztősége lehetőséget ad a magyar álláspont kifejtésére, valamint a válaszdadásra is a magyarországi politikai eseményekről szóló tudósításokkal kapcsolatban. 1843 áprilisától sorra jelentek meg a lapban a magyarországi tudósításokat megcáfoló írások egy fiatal publicista, Lukács Móric tollából.³¹ Lukács 1834-től több alkalommal közölt műfordításokat az *Athenaeum*, a *Társalkodó*, valamint az *Auróra* hasábjain. Esszéket írt az 1840-ben elinduló, csak rövid ideig megjelenő *Budapesti Szemle* számára, s az ott megjelenő második, *Büntetőjogi teoriák* című írása már jelezte a közéleti és jogi témák felé fordulását. A büntetőjog és a börtönviszonyok témája ezt követően is foglalkoztatta, s 1842-ben jelent meg barátjával, Eötvös Józseffel közösen írt *Fogházjavítás* című munkája.³²

Wesselényi Gräfenbergből figyelemmel követte az eseményeket, rendszeresen olvasta, illetve felolvastatta a hazai és a külföldi lapokat,³³ és felfigyelt Lukács munkájára, aki nem csupán az augsburgi lapnak írt, hanem a *Vierteljahrsschrift aus und für Ungarn*nak is.³⁴ A korábbi lehetőségekhez képest nagy előrelépést jelentett Lukács stabil helyzete az augsburgi szerkesztőségénél, így 1843 júniusában

²⁹ *Gracza Lajos*: Teleki Sándor és a karlista háború. Irodalomtörténeti Közlemények 106. (2002) 3–4. sz. 328–330.

³⁰ *Vierteljahrsschrift aus und für Ungarn* 1. (1843) 1. Vierteljahrsheft 122–207. A periodikáról részletesen lásd *Fried István*: Magyar hírlapi kísérlet Lipcsében. Magyar Könyvszemle 110. (1994) 1. sz. 41–55.

³¹ Lukács Móric *Allgemeine Zeitung*ban megjelent cikkeinek magyar fordításához lásd Lukács Móric munkái II. Összegyűjt. Gyulai Pál. Bp. 1894. 56–363.

³² *Gyulai Pál*: Lukács Móricz életrajza. In: Lukács Móricz munkái I. Összegyűjt. Gyulai Pál. Bp. 1894. XI–XXI.

³³ 1842. december 25-ei, Kossuthnak írt levelében Wesselényi kérdést intézett barátjához a *Vierteljahrsschrift aus und für Ungarn*nal kapcsolatban, azonban levélmásolati könyvébe sajnos nem másolta be levelét, így nem tudni, pontosan miről érdeklődött barátjánál. *Ferenczi Z.*: Br. Wesselényi – Kossuth I. i. m. 12–13.

³⁴ Cikkeinek magyar fordításához lásd Lukács Móric munkái i. m. 3–52.

Wesselényi megkereste őt. Egyrészt elismerte munkáját és cikkeinek fontosságát, mindemellett – mivel a korábbiakkal ellentétben nem kellett meggyőznie Lukácsot az *Allgemeine Zeitung*-ban történő közlés hasznáról – megpróbálta figyelmét a számára fontos témák irányába terelni.³⁵ A fiatal publicistának új lendületet adott az általa nagyra becsült báró elismerése, akinek cikkeit nemcsak jelentős mértékben megkurtította az augsburgi szerkesztőség, hanem többen kritizálták is munkáját.³⁶ Wesselényi továbbra is fenntartotta korábbi taktikáját: ha az *Allgemeine Zeitung* nem hozza le eredeti változatban a Magyarországról érkezett írásokat, akkor más német lapoknak kellene elküldeni azokat az *Allgemeine Zeitung* eljárására történő utalással. A báró úgy vélte, így nem csupán a Gustav Kolb által vezetett sajtóorgánium pártatlanságának illúzióját tudnák eloszlatni, de azt is elérnék, hogy a szerkesztőség teljes terjedelmében közölje a magyar szerzők munkáit. Wesselényi mindazonáltal Lukács helyzetét, az augsburgi szerkesztőséggel ápol kapcsolatot nem akarta feláldozni, s másokra akarta bízni ezt a feladatot.³⁷

A továbblépés, a közvéleményben az *Allgemeine Zeitung*-ról alkotott kép megváltoztatása azonban figyelemfelhívást és szervezést igényelt. Miközben Lukács Móric továbbra is közölte cikkeit az *Allgemeine Zeitung* számaiban, Wesselényi 1843 augusztusától az év végéig a *Szózat a' magyar és szláv nemzetiség' ügyében* című könyvének németre fordításában és a német fordítás kiadásában vette igénybe Lukács segítségét.³⁸ Mindemellett nem tett le a külföldi sajtóra vonatkozó elképzeléseinek megvalósításáról, s 1844 márciusában ismét megkereste Kossuthot, immár egy gondolat- és vitaindítónak szánt kész tervvel, hogy közölje azt a *Pesti Hirlap*-ban. Wesselényi bevezető érvelése megegyezik az 1842. júniusi levelében foglaltakkal: úgy vélte, a szellemi és a politikai fejlettségi helyzetből fakadó kötelesség, hogy a külföldi közvélemény hiteles képet kapjon a magyar közéleti, társadalmi és gazdasági viszonyokról, s ennek érdekében nagy figyelmet kell fordítani a külföldön megjelenő megtévesztő sajtóhírek megcáfolására és kiigazítására, mivel nagy érdeklődés mutatkozik az európai közvéleményben Magyarország iránt. A báró elismerte, hogy vannak néhányan, akik hasznos munkájukkal azon igyekeztek, hogy tisztázzák az *Allgemeine Zeitung* levelezői által közölt hamis információkat, azonban az egyéni kísérleteket nem tartotta elég hatékonynak. Javaslatát az egyesületi keretek között megszervezett közösségi munka erejére épített, s ettől remélte a

³⁵ ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 161. WM Imk. Wesselényi Miklós levele Lukács Mórichoz, 1843. jún. 26.

³⁶ ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 144. Lukács Móric levele Wesselényi Miklósnak, 1843. júl. 4.

³⁷ ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 161. WM Imk. Wesselényi Miklós levele Lukács Mórincnak, 1843. júl. 24.

³⁸ *Trócsányi Zs.*: Wesselényi i. m. 469.

hatékony fellépést az augsburgi lap ellen. De nemcsak hatékonyabb, hanem szélesebb spektrumú fellépést is várt a közösségtől. Tervezete szerint a munkában résztvevők nem csupán bizonyos írások, hanem az *Allgemeine Zeitung*ban megjelent valamennyi magyar vonatkozású cikk hitelességéről nyilatkozatot küldtek volna a szerkesztőségnek, s a téves adatok kiigazítására rövid cikkeket írtak volna. Emellett a munkatársak rendszeresen tudósításokat írtak volna azokról a társadalmi, politikai és gazdasági hírekről, amelyek érdekelhetik a külföldi olvasóközönséget. Végül felelevenítette korábbi taktikai elképzelését: azokat az írásokat, amelyek közlésétől az augsburgi szerkesztőség esetleg eltekint, a legnépszerűbb külföldi lapokban szerette volna publikálni. Terve az volt, hogy kezdetként a felsorolt teendőkről mind az *Allgemeine Zeitung*, mind pedig a legolvasottabb német, francia és angol lapok szerkesztőségei számára az egyesület egy nyilatkozatot küld.

Amíg korábban céljai eléréséhez csupán egyéni kezdeményezésekben és együttműködésekben gondolkodott, a felvázolt tervzetben már a szervező Wesselényivel találkozhatunk. A báró ugyanis az egyesületi hierarchiát a feladatok rendszerezésére és felosztására használta fel, felvázolva a létrehozandó egyesület alapszabályának körvonalait is, de az egyes feladatkörök kötelezettségeit nem határozta meg egyértelműen. Az elnök feladat- és jogköreit nem tisztázta, csupán a választmány teendőit fejtette ki, azonban erről is csak általánosságban fogalmazott. Úgy fest tehát, hogy az érdemi feladatokat – a külföldi sajtóorgánumok folyamatos figyelemmel kísérését, a cikkek megírását, valamint a külföldi szerkesztőségekkel való kapcsolattartást – a választmány tagjaira bízta volna, akik tevékenységükről az évente egy vagy két alkalommal tartandó közgyűlésen adtak volna számot. Az egyesület tagjainak – felhívása nyomán 50-60 magyarországi és erdélyi támogatóval számolt – nemcsak a működés anyagi feltételeinek megteremtésében, az évi három forint tagdíj befizetésében szánt szerepet, hanem az egyesület presztízsének növelésében is, hiszen minél több arisztokratát igyekezett megnyerni a kezdeményezésnek. A politikai nézetekből fakadó konfliktusok elkerülése érdekében Wesselényi úgy vélte, hogy munkája során az egyesület kerülje a kormány kritizálását, olyan cikket ne publikáljanak, amely megosztaná a tagságot, illetve lehetőséget kívánt biztosítani arra, hogy adott esetben az egyesület tagjai kinyilváníthassák egyet nem értésüket a választmány felé. Kossuthnak írt leveléhez mellékelte azoknak a névsorát, akiktől támogatást remélt, közöttük a pozsonyi alsó- és felsőtábla tagjaival, a pesti hírlapi és szépirodalmi élet neves képviselőivel, valamint az erdélyi liberális nemesség tagjaival. A 178 személyt tartalmazó névjegyzékben többek között olyan neves személyek kaptak helyet, mint Batthyány Lajos, Dessewffy Emil, Széchenyi István, Teleki

László, Szentkirályi Móric, Szemere Bertalan, Bajza József, Fáy András, valamint Vörösmarty Mihály.³⁹

Kossuth révén az egyesületről szóló felhívás megjelent a *Pesti Hirlap*ban, s nem sokkal később Wesselényi elküldte az aláírási ívet a kolozsvári ellenzék tagjának, Weér Farkasnak azzal a kéréssel, hogy Kolozsváron, Nagyenyeden és Marosvásárhelyen juttassa el annak a 38 erdélyinek, akiről úgy gondolta, támogatnák kezdeményezését.⁴⁰ Weér azonban nem tett eleget kérésének, mivel az erdélyi opposíció vezetői úgy vélték, az erdélyiek meggyőzéséhez először a magyarországi támogatók megszerzésére van szükség.⁴¹ Wesselényi egyesületi kezdeményezése azonban nem talált pártolókra, ugyanis sem a *Pesti Hirlap* hasábjain, sem levelezésében nincs nyoma annak, hogy visszhangot kapott volna felhívása, s ő sem próbálta meg népszerűsíteni elképzelését. Bár 1844 decemberében Lukács Móricnak még azt írta, továbbra is hasznosnak találná az egyesület létrehozását,⁴² 1845 januárjának végén már belátta, hogy tervezete nem véletlenül nem talált pártfogókra: „Lehet ’s hiszem is, hogy a’ mit a’ külföldi lapokba iktatandó feleletekre ’s nyilatkozatokra nézve javalltam, nem ment gyenge, sőt talán hibás oldalaktól is. Azon hevenyészett tervnek célja inkább csak más ’s remélhetőleg jobban kifejlendő eszmék ébresztése volt, ’s hogy ez nem éretett el, azt nagyon fájjalom.”⁴³

Az egyesületi felhívás kudarca nyomán Wesselényi visszatért korábbi stratégiájához, az egyéni együttműködéshez. Lukács Móric továbbra is publikált az *Allgemeine Zeitung*ban, Wesselényi pedig nem csupán biztatásával igyekezett segíteni munkáját, hanem alkalmanként a számára szükséges adatokkal is.⁴⁴ Lukács révén 1845. május végén, pesti látogatása alkalmával került a látóterébe potenciális új munkatársként Pulszky Ferenc. Míg Lukács és Wesselényi 1843 tavaszát megelőzően nem álltak kapcsolatban egymással, addig Pulszkyval való ismerettségének már voltak előzményei. Első találkozásukra 1835. március 28-án került sor,⁴⁵ azonban nincs nyoma későbbi kapcsolatuknak. 1845 májusában Lukács

³⁹ B. Wesselényi Miklós kiadatlan levelei Kossuth Lajoshoz. Második közlemény. Kiadja Ferenczi Zoltán. Történelmi Tár Új folyam 4. (1903) 161–166.

⁴⁰ *Pesti Hirlap*, 1844. április 18. ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 162. WM lmk. Wesselényi Miklós levele Weér Farkasnak, 1844. ápr. 24.

⁴¹ ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 155. Weér Farkas levele Wesselényi Miklósnak, 1844. máj. 6.

⁴² ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 162. WM lmk. Wesselényi Miklós levele Lukács Móricnak, 1844. dec. 7.

⁴³ ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 163. WM lmk. Wesselényi Miklós levele Lukács Móricnak, 1845. jan. 23.

⁴⁴ ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 164. WM lmk. Wesselényi Miklós levele Lukács Móricnak, 1845. júl. 20.

⁴⁵ *Pulszky Ferenc*. Életem és korom I. Bp. 1884. 73–75. Amíg Pulszky emlékirataiban idézi találkozásuk napján írt naplóbejegyzését, Wesselényi naplójában nem tesz említést Pulszky nála tett látogatásáról.

pesti beszélgetéseik során ajánlotta Wesselényi figyelmébe Pulszkyt, aki már korábban is tevékenyen kivette a részét az *Allgemeine Zeitung* félvezető tudósításai és cikkei elleni munkából. Pulszky segítségével reménykedve Wesselényi új ötlettel állt elő, s a külföldi közvélemény megnyerésére irányuló törekvéseit a hírlapok mellett a röpiratokra is ki akarta terjeszteni. Javaslatára szerint szükség lenne egy olyan külföldön kiadott munkára, amely hitelesen összefoglalja az 1825 óta eltelt időszak magyar közéleti eseményeit, továbbá – az egyesület tervezetében megjelenő, a megosztottság elkerülését szolgáló ponttal ellentétben – kifejezetten a bécsi kormány törvénysértéseire koncentrálna.⁴⁶ Pulszkytól azonban nem kapott választ felvetésére, s időközben Lukács Móric kapcsolata is megromlott az augsburgi szerkesztőséggel, amely 1845 ősztől nem közölte cikkeit.⁴⁷

Lukács kulcspozíciójának és az augsburgi lapban történő válaszadás lehetőségének elvesztése miatt Wesselényi ismét megkezdte szervező munkáját annak érdekében, hogy többen közösen írjanak tudósításokat a legolvasottabb külföldi lapokba. Megfogadta Lukács javaslatát, aki felhívta a figyelmét arra, hogy a külföldi lapokkal történő kapcsolattartáshoz és a cikkek megírásához bizonyos anyagi háttérre is szükség van, s azt javasolta neki, a pénzügyi szükségletek megteremtése érdekében keresse meg Batthyány Lajost és Batthyány Kázmért.⁴⁸ Wesselényi a sajtócikkek mellett továbbra is fenntartotta a röpiratokra vonatkozó javaslatát, és Lukácsot, Pulszkyt, valamint barátai közül a két Batthyány mellett Kossuthot, az ekkor Batthyány Kázmér gazdasági ügyeinek intézőjeként tevékenykedő Nagy Károlyt, továbbá Teleki Lászlót és az 1843–1844. évi pozsonyi országgyűlés tolnai követét, Bezerédj Istvánt kereste meg kezdeményezésével.⁴⁹ A báró javaslatát az ellenzéki tanácskozásokon is szóba került, s ugyan nem vetették el a tervet, a megvalósíthatóság szempontjából nem találták eléggé kidolgozottnak.⁵⁰ Az 1846. június 6-i ellenzéki tanácskozáson ismét napirendre került a külföldi sajtónak írandó tudósítások kérdése, amelyet ekkor már nemcsak támogattak a

⁴⁶ ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 164. WM lmk. Wesselényi Miklós levele Pulszky Ferenchez, 1845. júl. 31.

⁴⁷ ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 144. Lukács Móric levele Wesselényi Miklósnak, 1846. jan. 1. Lukács hiába intézett több levelet is a szerkesztőséghez, hogy megtudja mellőzésének okát, kérdéseire nem kapott választ.

⁴⁸ ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 144. Lukács Móric levele Wesselényi Miklósnak, 1846. jan. 1.

⁴⁹ ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 165. WM lmk. Wesselényi Miklós levele Batthyány Kázmérnak, Batthyány Lajosnak és Nagy Károlynak, 1846. jan. 31.; Lukács Móricnak, 1846. febr. 2., 1846. márc. 3.; Pulszky Ferencnek, Teleki Lászlónak és Bezerédj Istvánnak, 1846. márc. 5. *Ferenczi Z.*: B. Wesselényi – Kossuth II. i. m. 195.; B. Wesselényi Miklós kiadatlan levelei Kossuth Lajoshoz. Harmadik közlemény. Kiadja Ferenczi Zoltán. Történelmi Tár Új folyam 4. (1903) 322–323.

⁵⁰ ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 141. Kossuth Lajos levele Wesselényi Miklósnak, 1846. febr. 13. Ferenczi Zoltán Kossuth és Wesselényi levelezését közreadó forrásközléseiben ez a levél nem szerepel. ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 133. Bezerédj István levele Wesselényi Miklósnak, 1846. febr. 17.

résztvevők, de lépéseket is tettek a megvalósítás érdekében. Batthyány Lajos elnöklete alatt létrehoztak egy bel- és külföldi „sajtómegjelenésekért” felelős bizottságot, továbbá a szükséges tőkét is sikerült összegyűjteniük. Munkájukhoz Wesselényi tanácsait és támogatását kérték, elsősorban az erdélyi támogatók összegyűjtésében.⁵¹ Az ellenzéki bizottság létrejöttével Wesselényi felhívásai elérték céljukat, s 1846 júniusát követően nem találkozunk levelezésében a korábbiakhoz hasonló publicisztikai tevékenységre vonatkozó tervekkel, kezdeményezésekkel, figyelemfelkeltő megkeresésekkel. A külföldi közvélemény megnyerése ezt követően is fontos volt Wesselényi számára. Ennek jegyében ajánlotta barátai figyelmébe Auguste de Gerando ekkor még csak készülő, *De l'esprit public en Hongrie depuis la révolution française* című munkáját, s arra kérte őket, hogy adatokkal segítsék a francia szerzőt.⁵² Ugyanezt a célt szolgálta az a végül sikerrel járt terve is, hogy az 1847–48. évi pozsonyi diéta fogadja el John Pagetnek, a *Hungary and Transylvania* című, 1839-ben megjelent útleírás szerzőjének honosítási kérelmét.⁵³

Bár egészségi állapota, valamint az aktív politikai tevékenységből való kiszorulása miatt eredetileg nem kívánt szerepet vállalni a külföldi publicisztikai munkában, személyes érintettsége miatt 1846 márciusában mégis tollat ragadott az *Allgemeine Zeitung*ban megjelent félrevezető és téves információk kiigazítására. Lukács Mórictól értesült arról, hogy az augsburgi lap 53. számában *Ueberschau der ungarischen Verhältnisse* címmel megjelent egy írás, amely kormánypártiként mutatja be őt az olvasóknak.⁵⁴ Lukács arra biztatta a bárót, hogy írja meg válaszát az *Allgemeine Zeitung*nak, mivel úgy vélte, a báró ismertsége miatt van rá esély, hogy a szerkesztőség közli írását.⁵⁵ Wesselényi 1846. március 25-én kapta meg a cikket közlő lapszámot, s másnapra már el is készült válaszával, bár azt nem saját maga, hanem a névtelen szerző cikkében megemlített barátai, valamint az

⁵¹ ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 144. Lukács Móric levele Wesselényi Miklósnak, 1846. jún. 15. *Molnár András*: *Viam meam persequor*. Batthyány Lajos gróf útja a miniszterelnökséig. Bp. 2007. 228–229. Az ellenzéki értekezletről szóló titkosrendőri jelentést lásd Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48 (Kossuth Lajos Összes Munkái XI.). S. a. r., bev. Barta István. Bp. 1951. 88–91.

⁵² ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 138. August de Gerando levele Wesselényi Miklóshoz, 1847. febr. 6.; ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 166. WM lmk. Wesselényi Miklós levele Bártfay Lászlóhoz, Kemény Zsigmondhoz és Lukács Móricához, 1847. máj. 10. Újabbán erről lásd *Szilágyi Márton*: Adalék Kazinczy Fogságom naplója című művének utóéletéhez. *Irodalomtörténeti Közlemények* 122. (2018) 4. sz. 508–514., különösen: 511.

⁵³ ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 166. WM lmk. Wesselényi Miklós levele Wenckheim Bélának és Kubinyi Ferencnek, 1847. április 5. *Cs. Lingvaj Klára*: John Paget és műve. In: *John Paget*: Magyarországi és Erdély. Napló. S. a. r., bev., jegyz. Cs. Lingvaj Klára. Kolozsvár 2011. 14.

⁵⁴ *Allgemeine Zeitung*, 1846. február 22.

⁵⁵ ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 144. Lukács Móric levele Wesselényi Miklósnak, 1846. márc. 14.

ellenzék védelmében írta meg.⁵⁶ Az aktív politikai tevékenységtől való sokéves távolmaradása indokolhatta óvatosságát és bizonytalanságát cikke publikálásával kapcsolatban, ezért azt Deák Ferencnek és Lukácsnak is elküldte azzal a kérelemmel, hogy nézzék azt át és írják meg neki véleményüket, valamint azt is: milyen hatást gyakorolhat az írás a magyarországi ellenzék külföldi megítélésére?⁵⁷ Mindkettejük jóváhagyását követően Lukács 1846. április 14-én elküldte a kéziratot Wesselényi kísérelőlevelével együtt az augsburgi szerkesztőségnek.⁵⁸

A cikk felütésében a báró deklaráta, hogy a névtelen tudósító állításával ellentétben most is – ahogy harminc éve változatlanul – az ellenzék tagjának tartja magát. Bár leszögezte, hogy a szerző nem ismeri sem az ellenzék cikkben megemlített tagjait, sem a magyarországi viszonyokat, több mint tíz évvel korábbi, kéziratban maradt válaszával ellentétben ez alkalommal nem részletekbe menően cáfolta meg a tévedéseket, hanem kihasználta a lehetőséget arra, hogy megismertesse a külfölddel a magyar ellenzék céljait, s ezen keresztül világitott rá az oppozícióval kapcsolatos általános tévedésekre. Amíg az *Allgemeine Zeitung*ban megjelent cikk a radikális és az anarchista jelzőkkel illette az ellenzéket, addig Wesselényi rávilágított a politikai jelzők szubjektív mivoltára. Mint kifejtette, inkább konzervatívnak lehetne nevezni a magyar oppozíciót, amely mindig az alkotmányt és a nemzetet kívánta megőrizni, s amely felismerte, hogy Magyarországnak csak a Habsburg Birodalom részeként lehet jövője és lehetősége a fejlődésre. Az ellenzék reformjavaslatait úgy mutatta be, mint szükséges teendőt a meglévő intézmények fenntartásra érdekében. „Ki őrzi meg a házat, az, aki a sérült részeket kidobja, és jobbal pótolja, vagy az, aki a megrongáltat és a rosszat, amitől az kárt szenved és összedől, megőrzi?” – tette fel a kérdést Wesselényi érvei illusztrálására.⁵⁹

Wesselényi nyilatkozatára két válaszcikk is megjelent az *Allgemeine Zeitung* hasábjain „néhány igazi konzervatív” aláírással,⁶⁰ ő azonban nem kívánt ezekre felelni.⁶¹ Ehelyett – ahogy cikke zárásában is jelezte – az 1845. decemberi bihari gyűlé-

⁵⁶ B. Wesselényi Miklós levelei Deák Ferenchez. Második közlemény. Kiadja Ferenczi Zoltán. Történelmi Tár Új folyam 5. (1904) 323.

⁵⁷ Ferenczi Z.: B. Wesselényi levelei Deák Ferenchez i. m. 323–324.; ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 165. WM lmk. Wesselényi Miklós levele Lukács Móricnak, 1846. márc. 26.

⁵⁸ ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 144. Lukács Móric levele Wesselényi Miklósnak, 1846. ápr. 14.; Deák Ferenc emlékezete II. Levelek (1822–1875). Összegyűjt., jegyz. Váczy János. Bp. 1890. 174–176.

⁵⁹ Allgemeine Zeitung, 1846. április 22. A cikk magyarul is megjelent: Jelenkor, 1846. május 3.; B. Wesselényi Miklós nyilatkozata a magyar ellenzékéről s ezei saját viszonyáról (az Allg. Zeitungból). Erdélyi Híradó, 1846. május 4.; Jelenkor, 1846. május 3. A Pesti Hírlap nem közölte a nyilatkozatot, de kifejezte egyetértését az abban foglaltakkal. Pesti Hírlap, 1846. május 14. A német nyelvű cikk kézírata: ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 130a. Wesselényi Miklós „Zöld könyve” 142–148.

⁶⁰ Die conservative Opposition I. Allgemeine Zeitung, 1846. máj. 5.; Die Conservative Opposition II. Allgemeine Zeitung, 1846. máj. 24.

⁶¹ Ferenczi Z.: B. Wesselényi Miklós levelei Deák Ferenchez i. m. 324.

sen történeteket szerette volna hitelesen bemutatni.⁶² Az események pontos közlése érdekében barátjától, a közgyűlésen résztvevő korábbi bihari alispántól, Beöthy Ödöntől kért információkat a történekről, illetve a tanácsát kérte, mire helyezzen cikkében nagyobb hangsúlyt.⁶³ Emellett egy másik forrást is felhasznált, az 1846 áprilisától Zsibón időző Kemény Zsigmond kéziratát, amelyet Kemény a rendelkezésére bocsátott.⁶⁴ A Beöthyvel folytatott időigényes egyeztetéseket követően 1846 júniusára készült el a cikk végleges változata, amelyet Lukács Móric segítségével juttatott el az augsburgi szerkesztőségnek.⁶⁵ Wesselényi cikkében 1845 júniusától mutatta be a Bihar vármegyei közgyűlések előzményeit és a vármegyei tisztújítás során elkövetett törvénytelenégeket, megteremtve ezzel a decemberi közgyűlés kontextusát. Ezt követően helyszíni tudósításhoz hasonló stílusban részletesen ismertette a december 15. és 18. közötti eseményeket. Írása végére tartogatta kritikus megjegyzéseit, nem csupán az *Ueberschau der ungarischen Verhältnisse* című cikk szerzőjének, hanem Tisza Lajos bihari adminisztrátornak⁶⁶ és a konzervatívoknak is címezve: „Az elmondottakból világosan kiderül, hogy Bihar vármegyében is annak adminisztrátora magát konzervatívnak nevező pártjával együtt semmit sem konzervált, legfeljebb a rendetlenséget és a gyűlöletet.”⁶⁷

⁶² Tisza Lajos, Bihar vármegye adminisztrátora a törvényhatóság 1845. június 23-án kezdődő tisztújításán az ellenzékiet kiszorítva a jelöltek listáját nem a közgyűlés szavazatai alapján, hanem az általa kijelölt hívei közül maga állította össze. A bihari opposzió feliratot intézett a Helytartótanácshoz a sérelem orvoslása érdekében, a Helytartótanács azonban további tárgyalásra visszaküldte azt a vármegyének. Az 1845. december 15-én kezdődő közgyűlésen az adminisztrátor ellehetetlenítette az ellenzékiek felszólalási kísérleteit és a sérelmek megvitatását. December 18-án fegyveres hajdúk oszlatták szét a közgyűlés ellenzéki résztvevőit, akik közül többeket súlyosan megsebesítettek. Lásd *Horváth Mihály: 25 év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig. Második kötet. Genf 1864. 327–331.*

⁶³ ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 165. WM lmk. Wesselényi Miklós levele Beöthy Ödönhöz, 1846. máj. 7., 1846. máj. 31., 1846. jún. 8.; ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 133. Beöthy Ödön levele Wesselényi Miklósnak, 1846. máj. 20., 1846. jún. 13.

⁶⁴ *Balogh Elemér: Kemény Zsigmond választójogi nézetei a reformkorban. Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica, 49. (1996) 1–48. sz. 83. Kemény Zsigmondnak a Wesselényi-levéltárban fennmaradt kéziratát közli Ferenczi Zoltán: A Biharmegyei 1845. december 15-iki gyűlés leírása. Budapesti Szemle 116. kötet (1903) 322. sz. 127–141.*

⁶⁵ ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 165. WM lmk. Wesselényi Miklós levele Lukács Móricnak, 1846. jún. 29.

⁶⁶ Tisza Lajos 1825-től aljegyzőként, majd 1831-től alispánként vett részt Bihar vármegye közeletében. Az 1832–1836. évi pozsonyi diéta megnyitásától 1833 tavaszáig törvényhatósága ellenzéki követelektént volt jelen az országgyűlésen. 1837-ben a bihari konzervatívok támogatásával választották újra alispánnak, majd 1841-ben Bihar vármegye adminisztrátorává nevezték ki. 1848-ban lemondott hivataláról. Politikai pályájához részletesen lásd *Petró Leonárd: Tisza Lajos, a bihari adminisztrátor. In: Bihar Diéta VI–VII. Szerk. Kolozsvári István – Török Péter. Berettyóújfalú 2010. 59–75.*

⁶⁷ *Ueber der Gräuelsceenen des 18 Decembers v. J. im Versammlungsaaale des Biharer Comitats und deren Urheber. Allgemeine Zeitung, 1846. július 29. A cikk kézírata: ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 130a. Wesselényi Miklós „Zöld könyve” 173–181.*

Bár Tisza Lajos az augsburgi sajtóorgánumban válaszolt Wesselényi írására,⁶⁸ Wesselényi erre a cikkekre sem kívánt reagálni.⁶⁹ Az 1846–1847. évi erdélyi országgyűlés viszont új témát szolgáltatott neki: az erdélyi úrbér kérdését. 1847 áprilisának közepére készült el *Der Landtag in Siebenbürgen, oder die urbarial-Verhältnisse in Siebenbürgen* című kéziratával, amely az *Allgemeine Zeitung* hasábjain megjelent, jobbágykérdésről szóló cikkekre válaszol, és amelyet a korábbiakhoz hasonlóan Lukács Móric küldött el a szerkesztőségnek.⁷⁰ Wesselényi a „Von der Eipel” megjelöléssel közölt írás szerzőjében egyik barátjára ismert – hogy kire, nem tudni –, s alapvetően egyet is értett a cikk tartalmával, azonban arra a megjegyzésre, miszerint az erdélyi országgyűlés két pártja szándékosan halogatta a döntést az urbárium ügyében, úgy érezte, válaszolnia kell. Cikkében felvázolta az erdélyi úrbérrendezési kísérletek történetét, kezdve az 1790–1791. évi erdélyi diéta úrbéri bizottságának munkálataival, majd az 1819. évi úrbérrendezési kísérlettel, egészen az 1847. évi erdélyi diétára benyújtott úrbéri tervezet létrejöttéig, majd rátért az 1846–1847. évi erdélyi országgyűlés úrbértervezetet érintő tárgyalásainak menetére.⁷¹ Annak ellenére azonban, hogy első, 1847 áprilisában írt cikkével kapcsolatban azt az ígéretet kapta a szerkesztőségtől, hogy munkáit közölni fogják, az *Allgemeine Zeitung* nem hozta le írását, és magyarázatot sem kapott tőlük hónapokon keresztül.⁷² 1847 októberében levélben kereste meg a szerkesztőséget, hogy megtudja, miért nem közölték írását, miközben az elmúlt hónapokban az erdélyi diétáról más szerzőktől közöltek cikkeket.⁷³ Lukács közbenjárásával sikerült kicsikarni a választ a szerkesztőségtől, miszerint megfeledkeztek a báró kéziratáról.⁷⁴ Mivel Pulszky Ferenc cikkeit az augsburgi lap nem utasította el, Wesselényi az ő közbenjárást kérte annak érdekében, hogy a szerkesztőség közölje írását, próbálkozása azonban sikertelen maradt.⁷⁵

⁶⁸ Erklärung des Biharer Comitats-Administrators v. Tisza in Bezug auf Baron Wesselényi's Darstellung der Biharer Vorfälle am 18 December v. J. in der Beilage zur Allg. Zeitung vom 29 Julius 1846. *Allgemeine Zeitung*, 1846. augusztus 29.

⁶⁹ ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 165. WM lmk. Wesselényi Miklós levele Beöthy Ödönnek, 1846. nov. 1.

⁷⁰ ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 166. WM lmk. Wesselényi Miklós levele Lukács Móricnak, 1847. ápr. 15. *Allgemeine Zeitung*, 1847. február 7.

⁷¹ ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 130a. Wesselényi Miklós „Zöld könyve”. A kézirat olyan mértékben megrongálódott, hogy a cikk második fele, amely az 1846–47. évi erdélyi országgyűlés urbáriummal kapcsolatos tárgyalásait taglalja, teljesen olvashatatlaná vált.

⁷² ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 166. WM lmk. Wesselényi Miklós levele Lukács Móricnak, 1847. júl. 29.

⁷³ ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 166. Wesselényi Miklós levele az *Allgemeine Zeitung* szerkesztőségének, 1847. okt. 16.

⁷⁴ *K. Papp Miklós*: Lukács Móric levele Br. Wesselényi Miklóshoz. *Történeti Lapok* 2. (1875) 45. sz. 718–719.

⁷⁵ ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 166. WM lmk. Wesselényi Miklós levele Pulszky Ferenchez, 1847. dec. 27.

Egy feledésbe merült röpirat

Az 1848. márciusi események lehetőséget adtak Wesselényinek arra, hogy kitörjön a „polgári halott” szerepköréből, és ismét személyesen vegyen részt a nagypolitika formálásában, egyfelől az utolsó rendi diétán, majd pedig az első népképviselői országgyűlésen, másfelől Erdélyben a Partium visszacsatolásáért felelős miniszteri biztosként, valamint Közép-Szolnok vármegye főispánjaként. Szeptember 28-án, Franz Philipp von Lamberg erőszakos halálának hírére úgy döntött, hogy családjával elhagyja az országot és Gräfenbergbe távozik.⁷⁶

Amíg korábbi gräfenbergi kúrája alatt levelezés útján kapcsolatban tudott maradni barátaival, továbbá a magyar sajtóorgánumok is eljutottak hozzá, 1848 őszétől elzártan élt a felső-sziléziai gyógyintézetben. Az általa és a neki írt levelek nem értek el a címzetthez, a magyarországi és erdélyi hírlapok nem jutottak el hozzá, így sem a hozzá közel állókról, sem az eseményekről nem rendelkezett hiteles információkkal. Egyedül a bécsi lapokat tudta beszerezni, amelyeket olvasva azzal szembesült, hogy megtévesztő hírek jelennek meg a magyarországi és az erdélyi eseményekről. Rossz tapasztalatai miatt felelevenítette a külföldi lapokba írandó tudósítások gondolatát, s Bezerédj Istvánt kereste meg annak érdekében, hogy rábírja, másokkal közösen írjon részletes beszámolókat – akár a sajtóorgánumoknak, akár röpirat formájában – a március óta lezajlott eseményekről.⁷⁷ Bezerédjtől azonban nem kapott visszajelzést, így magára vállalta a feladatot, és 1848. december 19-ére elkészült egy cikkel, amely azokat az 1848. március és augusztus közötti magyarországi és erdélyi politikai eseményeket mutatta be, amelyeknek még Wesselényi is a részese volt.⁷⁸ Cikkét az augsburgi lap nem közölte, ezért a báró arra kérte őket, küldjék vissza neki írását, amennyiben a későbbiekben sem kívánják azt közreadni.⁷⁹

Az *Allgemeine Zeitung* szerkesztőségéhez intézett kérése arra enged következtetni, hogy egy másik munkájában akarta felhasználni a cikk tartalmát – Wesselényi ugyanis nem csupán a cikkírói feladatot vállalta magára, hanem a röpiratíróit is. Gál István irodalomtörténész 1942-ben megjelent Wesselényi-életrajzában röviden kitért a báró *Die Ursache und der Zweck des Kampfes in Ungarn* című munkájára, s Trócsányi Zsolt is megemlítette azt – kiterjedt kutatásait ismeretterjesztő

⁷⁶ Wesselényi 1848-as tevékenységéhez részletesen lásd *Trócsányi Zs.*: Wesselényi i. m. 523–551.

⁷⁷ A Kelemennek és a Bezerédjnek írt leveleket közli *Kardos Samu*: Wesselényi Miklós élete és munkái II. Bp. 1905. 378–383.

⁷⁸ ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 168. WM Imk. Wesselényi Miklós levele az *Allgemeine Zeitung* szerkesztőségének, 1848. dec. 19. A cikk kézírata nem maradt fenn sem a levélmásolati könyvben, sem Wesselényi kézíratai között.

⁷⁹ ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 168. WM Imk. Wesselényi Miklós levele az *Allgemeine Zeitung* szerkesztőségének, 1849. jan. 5.

stílusban összefoglaló – könyvében, napjainkra azonban Wesselényinek ez a munkája feledésbe merült.⁸⁰

A röpirat megírásának fázisairól a fennmaradt forrásokban nem található semmilyen adat. A tartalomból ítélve egyes részei 1849. március 4-ét, az oktrojált alkotmány kiadását követően készültek el, de elképzelhető, hogy az áprilisi törvényeket bemutató szakaszon már korábban, akár 1848 decemberétől dolgozhatott – ekkor ugyanis már tervbe vette a röpirat megírását, és ötletét megemlítette az ismeretségi körébe tartozó neissei könyvnyomdásznak, Müllernek.⁸¹ 1849 májusára elkészült röpiratával, és megkereste Müllert, vállalná-e a kiadást.⁸² Annak ellenére, hogy Wesselényi gyorsan felmérte a kiadás költségeit, s több alkalommal is elküldte ajánlatát Müllernek, leveleire nem kapott választ.⁸³ 1849 júniusában juttatta el a kéziratot a nyomdásznak azzal a kéréssel, hogy a szerző nevét ne tüntesse fel a röpiraton, legfeljebb annyit jelezzen a mű elején, hogy az író „épp oly kevésbé a barátja a forradalmi anarchiának vagy a véres és mindent leromboló republikanizmusnak, mint ahogy esküdt ellensége az abszolutizmusnak”.⁸⁴ Bár Müller fürdőkúrája miatt hosszú hetekig távol volt, végül 1849. október elejére elkészült a röpirat kinyomtatásával.⁸⁵

Hiába esik sok szó gyakran Magyarországról és Erdélyről az utóbbi időben, a legtöbben mégsem rendelkeznek kellő ismeretekkel róluk – szögezi le Wesselényi röpirata felütésében. A 60 oldalas mű tematikai merítése bőséges, megtalálható benne minden olyan téma, amely Wesselényi korábbi felhívásaiban, valamint 1848 végén Bezerédj Istvánnak írt leveleiben megjelent. A szerző nem csupán az áprilisi törvények létrejöttének folyamatával, valamint azok tartalmával, hanem a megelőző néhány év politikai tendenciáival, továbbá a társadalmi viszonyokkal is szeretne volna megismertetni olvasóit. Az előzmények bemutatása során áttekintő képet adott az 1844 óta egyre csak szaporodó sérelmekről – például az adminisztrációs rendszer kiépítéséről, a partiumi vármegyékkel kapcsolatos törvénysértésekről, a cenzúra szigorodásáról –, majd rátért az 1847–1848. évi pozsonyi

⁸⁰ *Gál István*: Wesselényi Miklós. Kolozsvár 1942. 36–38.; *Trócsányi Zsolt*: Wesselényi Miklós és világa. Bp. 1970. 252. Wesselényi röpirata a Magyar történeti bibliográfiában is szerepel, kiadási idejét tévesen 1848-ra datálták. Lásd Magyar történeti bibliográfia, 1825–1867. III. Szerk. a Történettudományi Intézet munkaközössége I. Tóth Zoltán vezetésével. Bp. 1950. 71.

⁸¹ A neissei nyomdász keresztnéve ismeretlen.

⁸² ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 169. WM lmk. Wesselényi Miklós levele Müllernek, 1849. máj. 10.

⁸³ ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 169. WM lmk. Wesselényi Miklós levele Müllernek, 1849. máj. 17., máj. 20., máj. 27., jún. 4. Wesselényi leveleiben 200 példány kiadási költségeiről tett említést, minden bizonnyal végül ennyi példányban jelent meg a mű. Egyetlen példány maradt fenn a magyarországi közgyűjteményekben, ezt az Egyetemi Könyvtár Kézirat- és Ritkaságtára őrzi a Gb 1641 jelzet alatt.

⁸⁴ ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 169. WM lmk. Wesselényi Miklós levele Müllernek, 1849. jún. 6.

⁸⁵ ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 145. Müller levele Wesselényi Miklósnak, 1849. szept. 12.; ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 169. Wesselényi Miklós levele Müllernek, 1849. okt. 1.

diéta eseményeire, s felvázolta a külföldi olvasóknak a magyar országgyűlés működési mechanizmusát, valamint Kossuth 1848. március 3-ai beszédének tartalmát.⁸⁶ Ezen a ponton megszakította az addigi kronologikus szerkesztési elvet, és az érvelésre, az áprilisi törvények védelmére helyezte a hangsúlyt. Saját emlékei felhasználásával festette le az uralkodó Pozsonyba érkezésének ünnepélyes és örömteli hangulatát – ebben a vak Wesselényi számára hallható hatások, az emberek éljenzései dominálnak –, amely örömet az uralkodói család is osztotta. Az atmoszféra ábrázolásának a célja az volt, hogy Wesselényi az uralkodó fogadtatásával, valamint a törvények szentesítésének ünnepélyességével cáfolja meg azt az okfejtést, miszerint V. Ferdinánd kényszer alatt, saját akarata ellenére szentesítette az áprilisi törvényeket, s ebből következően azok nem lennének érvényesek. Wesselényi ezzel meg is válaszolja röpirata címének első részét: a magyarok elfogadták a törvényes úton hozott jogszabályokat, elismerték volna uralkodójukat, ha ő elfogadta és megtartotta volna a törvényeket. Így viszont nem maradt más út, mint a fegyveres önvédelem. Bár továbbra is úgy vélte, a törvények biztosabb megoldást jelentenek, mint a fegyverek, nagy változás figyelhető meg nézeteiben Gräfenbergbe távozása előtt elmondott utolsó beszédéhez képest, amelyben elutasította a fegyveres önvédelem lehetőségét.⁸⁷ Wesselényi nem tartózkodott az éles, kemény mondatok leírásától sem. Korábbi, az ellenzékéről szóló cikkéhez és a konzervatív jelzőről szóló okfejtéséhez hasonlóan az alapoktól, a fogalmak definiálásától kiindulva érvelt a lázadó jelző kapcsán, és válaszolt arra a kérdésre, hogy kik a rebellisek: „nem azok, akik alkotmányukat és törvényeiket védik, habár fegyverrel a kezükben, mivel arra kényszerültek; hanem azok, akik a törvényeket és az alkotmányt karddal és erővel megtámadják, még ha az állam kormányrúdját tartanak is a kezükben, vagy korona lenne a fejükön.”⁸⁸

Az ellenérvek cáfolatát követően tért ki arra a kérdésre, miért volt szükség az áprilisi törvényekre. 1846 áprilisában megjelent, az ellenzéket védelmébe vevő cikkével itt is hasonlóság fedezhető fel: a korszellem és a fejlődés következtében fejleszteni kellett az alkotmányt. Wesselényi hosszú érvelésben igyekezett bebizonyítani, hogy az áprilisi törvényekben megjelenő elemek – a felelős kormány, a népképviselői rendszer, a törvény előtti egyenlőség, a jobbágyfelszabadítás, valamint a szabad sajtó – nem idegenek a magyar jogrendtől, és előzményeik már évszázadokkal ezelőtt jelen voltak.⁸⁹ Az áprilisi törvényeket öt tematikus csoportra osztva – az alkotmányos önállóságot, az ország egységét, a törvény előtti

⁸⁶ *Miklós Wesselényi*: Die Ursache und der Zweck des Kampfes in Ungarn. H. é. n. 1–13.

⁸⁷ *Trócsányi Zs.*: Wesselényi i. m. 547–549.

⁸⁸ *Wesselényi, M.*: Die Ursache i. m. 14–20.

⁸⁹ Uo. 21–29. Wesselényi hasonló érvelést alkalmaz Balítéletekről című művében is, amelyet ott arra használ fel, hogy bebizonyítsa az alkotmány egyes elemeinek – például a személyi szabadságjogok, az

egyenlőséget, az erkölcsi és az intellektuális fejlődést, valamint az ország anyagi jólétét érintő törvények – ismertette, majd elemzés alá vette mindegyik témát aszerint, milyen negatívumokat láthattak bennük az április törvények kritikusi és ellenzői. A legtöbb energiát arra fordította, hogy megcáfolja azokat az érveket, amelyek Magyarország Habsburg Birodalomtól való elszakadására vonatkoztak. Az osztrák kormány 1848. augusztus 31-ei emlékirata a Pragmatica Sanctióra hivatkozva tekintette jogilag érvénytelennek az április törvényeket, miszerint azok megsértik a Habsburg Birodalom Pragmatica Sanctióban rögzített feloszthatatlanságát és elválaszthatatlanságát, s lehetetlenné teszik a birodalom fenntartását.⁹⁰ Wesselényi hosszú eszmevuttatásban mutatja be, hogy a Pragmatica Sanctio jogi ellenérvként való felhasználása mennyire nem helytálló a magyar alkotmányos függetlenség kérdésében. A Pragmatica Sanctio ugyanis kizárólag a leányági örökösödést, valamint a Habsburg Birodalom egységének fenntartását mondja ki, továbbá rögzíti az uralkodó kötelezettségvállalását a magyar törvények megtartására. A báró álláspontja szerint nem lehet ennél tágabb értelmezési keretet adni a törvénynek, s a Habsburg Birodalomtól való elszakadás, az oszthatatlanság megsértése az áprilisi törvények elfogadásakor és az emlékirat kiadásakor fel sem merült. Wesselényi jogi érvelésében a védekezést követően ellentámadásba lendül: a Pragmatica Sanctióban elfogadott öröklés azonban csak abban az esetben érvényesül, ha az uralkodó a feltételeket – a koronázást és a magyar törvények betartását – teljesíti.⁹¹

A röpiratra jellemző jogi eszmevuttatások és cáfolatok után a záró szakaszban az 1849. március 4-én kiadott oktrojált alkotmány kapcsán az uralkodó és a bécsi kormányzat kritikája dominál. Wesselényi leszögezi: az az alkotmány, amely nem történelmi alapokon és a nép akaratán nyugszik, hanem ráerőszakolják az emberekre, nemcsak nem lehet tartós, de kifejezetten nagy veszélyeket is hordoz magában. Az alkotmány és a törvények ellen fellépő uralkodó az ő szemében nem lehet más, mint egy csupán önnön szenvedélyeinek élő zsarnok vagy egy despot, aki saját nézetei szerint szeretné jobbra tenni alattvalói életét, azonban nincs tekintettel az ő akaratukra. II. Ferdinánd, Napóleon, valamint II. József uralkodásának rövid bemutatásával illusztrálja, hogy az uralkodót hiába vezeti jó szándék, ha nem tartja be a törvényeket, hosszú távon uralkodása eredménytelen lesz

uralkodó hatalmának korlátozása, valamint a vallásszabadság – korszerűségét. Lásd *Wesselényi Miklós: Balítéletekről*. Bukarest [Lipcsé] 1833. 172–174.

⁹⁰ Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai II. Vál., jegyz. Urbán Aladár. Bp. 1999. 1175–1184.

⁹¹ *Wesselényi, M.*: Die Ursache i. m. 30–52. Wesselényi sem a Pragmatica Sactioval kapcsolatos érvelésében, sem röpiratának más helyein nem tesz említést az 1849. április 14-ei Függetlenségi nyilatkozatról.

– mindazonáltal mindegyiküknél kiemel egy-egy pozitívumot is. Ezzel szemben az osztrák kormányzat és az oktrojált alkotmány esetében csak az általa a „halál előidézőinek” nevezett tényezőket látja: a joggal és az erkölccsel való összeegyeztethetlenséget, a logikátlanságot és az oktalanságot, amelyek következtében nem csupán rengeteg pénzt költöttek el feleslegesen a vereségeket szenvedő hadseregére, de rengeteg életet is feláldoztak. A mű zárásában Wesselényi kitér a röpirat befejezésekor aktuális hadi eseményekre, a tavaszi hadjárat magyar győzelmeire. Elismeri, hogy a hadiszercence eddig a magyarok mellett állt, és az osztrák kormányzat még megnyerheti a háborút, a magyarok viszont már erkölcsi győzelmet arattak, és a bécsi udvar nem nyerheti vissza becsületét. Egyúttal ítéletet mond a Habsburg Birodalom felett: úgy látja, az oroszok segítségül hívásával a bécsi kormányzat kinyilvánította tehetetlenségét, s az az állam, amelynek egy másik hatalomra van szüksége részei együtt tartásához, nem életképes. „Austria népei, tekintsetek a kancsukára, és vegyétek észre benne a varázspálcát, amellyel a minisztérium vagy a bürokrácia az ígéret földjére, az alkotmányosság tájaira és az egyenlő jogokhoz akar elvezetni titeket!” – zárja röpiratát Wesselényi.⁹²

A „polgári halott” Wesselényi a magyar közélet fősodrából kiesve aktív szerepet vállaló barátainak elküldött terveivel, kezdeményezéseivel próbálta kivenni részét a politikai tevékenységből. Naplófeljegyzései szerint már 1835-ben aktívan foglalkoztatták az *Allgemeine Zeitung* hasábjain megjelenő, a magyarországi és erdélyi politikai életről szóló félrevezető hírek, ekkor azonban még nem nyílt lehetősége arra, hogy válaszoljon a téves információkat tartalmazó tudósításokra. Az 1840-es évek elejétől a magyar ellenzék külföldi sajtóban való térnyerése, az opposzió álláspontjának megjelenítése rendszeresen megjelenik az aktív politikai szerepet vállaló barátainak írt leveleiben. Kitartó – s mint egyesületi tervének esetében is láthattuk, sokáig sikertelen – kísérletei során Kossuth Lajos és Lukács Móric személyében talált munkatársakra. Wesselényi javaslatának jelentősége abban rejlett, hogy a belpolitikai kereteken túllépve felismerte a külföldi közvélekedésben a magyar politikai életről alkotott pozitív kép fontosságát, és ennek érdekében tájékoztatni akarta – elsősorban a németajkú – közvéleményt a magyar liberális reformellenzék álláspontjáról. Többszöri eredménytelen felhívását, valamint tervét követően végül 1846 nyarán a magyarországi opposzió feladataként tűzte ki a Wesselényi által propagált célokat. 1847 tavaszától a magyarországi és az ausztriai ellenzék kapcsolata egyre szorosabbá vált. Viktor Franz von Adrian-Werburg, valamint a magyarországi liberálisok együttműködésének eredményeként a németajkú közvélemény nemcsak a német nyelvű röpiratokból, hanem az *Allgemeine Zeitung*, a *Die Grenzboten*, valamint a *Deutsche Zeitung* hasábjain megjelent írásokból is hiteles képet kaphatott

⁹² Wesselényi, M.: Die Ursache i. m. 53–60.

a magyar politikai életéről.⁹³ Wesselényi nem csupán a javaslatok terén vette ki a részét a munkából, de 1846-tól több cikket is írt az *Allgemeine Zeitung* hasábjain megjelent információk cáfolata érdekében. Publicisztikai tevékenységéből kiemelkedik szinte ismeretlen, 1849-ben megjelent röpirata, amely az áprilisi törvények bemutatása és jogi érvelésen alapuló védelme mellett éles kritikát fogalmazott meg az osztrák kormányzat ellen.

MIKLÓS WESSELÉNYI
AND THE *AUGSBURGER ALLGEMEINE ZEITUNG*

By Attila István Kárpáti

SUMMARY

Thanks to the work of Zsolt Trócsányi (1796–1850), the Hungarian journalism of Miklós Wesselényi, first leader of the Hungarian liberal opposition, is already well known to the researchers of Wesselényi. Yet, research has hitherto devoted only modest attention to the articles that the Baron published in the *Augsburger Allgemeine Zeitung*, and to his manifesto that appeared in 1849 under the title *Die Ursache und der Zweck des Kampfes in Ungarn*. The paper accordingly aims to analyse, alongside the articles in the *Allgemeine Zeitung* and the anonymously published manifesto, the conceptions and initiatives by which Wesselényi hoped to gain ground in the foreign press (before all, in the *Allgemeine Zeitung* itself).

⁹³ Részletesen lásd *Deák Ágnes*: Batthyány Lajos és az ausztriai rendekkel való együttműködési kísérlet (1847). In: Magyarhontól az Újvilágig. Emlékkönyv Urbán Aladár ötvenéves tanári jubileumára. Szerk. Erdődy Gábor – Hermann Róbert. Bp. 2002. 80–92.; *Uő*: Együttműködés vagy konkurencia. Az alsó-ausztriai, a csehországi és a magyarországi ellenzék összefogási kísérlete 1847–48-ban. *Aetas* 14. (1999) 1–2. sz. 43–61.

KORTÁRSI SZÖVEGEK ÉS OLVASATOK IFJ. WESSELÉNYI MIKLÓS TESTÉRŐL

Kevés olyan történelmi alakunk van, akinek a felidézésekor oly erősen jelennének meg a „test” képzetei,¹ mint Wesselényi Miklós esetében. Jókai Mór a *Kárpáthy Zoltán* árvízjelenetében „izmos, herkulesi alak”-ként² jellemezte a bárót, Kardos Samu az 1905-ben kiadott kétkötetes monográfiájában „hatalmas erejű és izomzatú férfi”-nak³ írta le, Trócsányi Zsolt 1965-ös nagy életrajza szerint pedig „a férfias megjelenés összes külső tényezői”⁴ jellemzőek voltak rá. Írott forrásaink mellett közös képi emlékezetünkbe Barabás Miklós 1836-os festménye égette bele Wesselényi karakter- és arcvonásait. A báró fizikai adottságai azonban a vele foglalkozó kutatók számára inkább „legyőzendő akadályt” jelentenek: a legtöbb Wesselényiről szóló tudományos igényű munka ugyanis afeletti sajnálkozással kezdődik, hogy a báró emlékezetében a mai napig nagyon meghatározó a kultikussá váló test, valamint a testi erőhöz kapcsolódó tettek és sportsikerek, amelyek

¹ A testet az 1970-es évektől kezdték kulturális jelentéseket hordozó történeti-társadalmi jelenségként vizsgálni a nyugati humán- és társadalomtudományokban, a magyar tudományos életben az elmúlt húsz évben vált divatos témává. A magyar nyelvű elméleti összefoglaló munkák közül kiemelkedik Lehmann Miklósnak a testelméletek általános bemutatását adó tanulmánya, illetve Hajdu Ágnes Mária az egyes irányzatok sajátos megközelítési módjait összefoglaló írása. A Csabai Márta és Erős Ferenc szerkesztette *Test-beszédek* című kötet a testtel kapcsolatos hétköznapi, tudományos és médiabeli diskurzusok jellegzetességeit mutatja be, Klaniczay Gábor tanulmánya pedig részletes historiográfiai áttekintést ad a vallással kapcsolatos testelméleti irodalomból. *A Helikon* 57. (2011) 1–2. száma és a *Hajnal István Kör* 2013-as konferenciájáról két évvel később megjelent tanulmánykötet számtalan olyan írást tartalmaz, mely a testet gyakorlati kutatások keretében vizsgálja. Tanulmányom is ezek közé illeszkedik, ahol a test társadalmi reprezentációs jelenségként jelenik meg: Wesselényi Miklós külseje mellett a reformkor testről való beszéd- és látásmódja is kutatásom központi témája. Vö. *Test-beszédek. Köznapi és tudományos diskurzusok a testről*. Szerk. Csabai Márta – Erős Ferenc. Bp. 2002.; *Hajdu Ágnes Mária: A test mint kutatási probléma az európai etnológiában és rokottudományaiban*. Első Század 11. (2012) 3. sz. 307–328.; *Lehmann Miklós: Mit reprezentál a test látványa? Test és virtuális test a modern társadalmakban*. *Tabula* 13 (2010) 1. sz. 91–101.; *Zsinkó-Szabó Zoltán – Lázár Imre – Túry Ferenc: A test gyarmatosítása – a civilizáció vadhajtsái*. *Lege artis medicinae* 22. (2012) 3. sz. 234–240.; *Helikon* 57. (2011) 1–2. sz.; *A test a társadalomban*. *A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület* 2013. évi, sümegi konferenciájának kötete. Szerk. Gyimesi Emese – Lénárt András – Takács Erzsébet. (Rendi társadalom – polgári társadalom 27.) Bp. 2015.; *Klaniczay Gábor: Az emberi test mint kép a szenvedő Krisztusról – a stigmatizáltak*. In: *A test a társadalomban* i. m. 11–35.; *Dede Franciska: Kifinomultság és túlfinomultság. A test szerepe és megjelenítése Justh Zsigmond életében és életművében*. In: *A test a társadalomban* i. m. 52–68.

² *Jókai Mór: Kárpáthy Zoltán (1854)* I. S. a. r. Szekeres László. (Jókai Mór Összes Művei. Regények 8.) Bp. 1963. 205.

³ *Kardos Samu: Báró Wesselényi Miklós élete és munkái*. I–II. Bp. 1905. I. 343.

⁴ *Trócsányi Zsolt: Wesselényi Miklós*. Bp. 1965. 521.

mellett a politikus, a szervező, az író és a modern gazda háttérbe szorul. Ebben a tanulmányban csak „első látszatra” foglalkozom a báró testének fizikai felépítésével, arcvonásaival vagy hajszínével. A korabeli naplók, visszaemlékezések, esszék, levelek és versek által valójában ahhoz a kérdéshez kívánok közelebb kerülni, hogyan szemlélték őt kortársai, mit akartak látni és mit láttak, ha ránéztek, hogyan jelent meg előttük Wesselényi alakja nevének említésekor, és milyen módon rögzítették benyomásaikat róla. Munkámban igyekszem feltárni, hogy milyen igazodási pontok határozták meg a Wesselényi-jelenségről kialakult beszédmód kereteit, s ezek hogyan korlátozták és mekkora teret adtak a báró testéről szóló szövegek szerzőinek. A terjedelmi korlátok miatt kénytelen voltam bizonyos megkötéseket tenni, így elsősorban a felnőtt férfi testére koncentrálok, ennek a testnek a kialakulása, kimunkálása, majd betegségekkel való küzdelme és leépülése külön kutatást kíván. (Wesselényi önreflexív szövegeivel egy külön tanulmányban szeretnék foglalkozni, választ adva arra a kérdésre, hogyan látta saját testét a báró, és milyen dilemmák merültek fel testi önképe kapcsán, valamint az egykorú képi ábrázolások gyűjteménye [„Wesselényi-ikonográfia”] is közlésre vár még.)

„Szirterős váll” és „visszaszegzett bikanyak”

Kemény Zsigmond jellemrajza

A Wesselényi Miklós 1850-ben bekövetkezett halálát követő öt évben két olyan munka is napvilágot látott, amely részben vagy egészében róla szól. Kemény Zsigmond *A két Wesselényi Miklós* című esszéje 1851-ben jelent meg a *Magyar szónokok és statusférfiak* című kötetben,⁵ Ujfalvy Sándor pedig 1854–55-ben írta meg emlékiratait, melynek két fejezete is a báróval foglalkozik.⁶ A művekben közös, hogy szerzőik személyesen is jól ismerték Wesselényit, és mindkettő munkássága meghatározóan hatott az utókor Wesselényi-képére. Ez a két írás összefüggő, viszonylag hosszú leírást tartalmaz a báró testéről és külleméről. Más forrásaink (naplók, levelek, visszaemlékezések) csak röviden utalnak a báró fizikai adottságaira, így először ezt a két szöveget vizsgálom meg.

Kemény Zsigmond leírása Wesselényi külsejéről különösen hosszú (több mint 5000 karakter), és nagyon részletesen kitér a test minden fontos jellemzőjére. Kemény 1835 elején, 21 éves korában az erdélyi országgyűlésen ismerkedett meg az akkor

⁵ Kemény jellemrajza Imre László szerint már 1850 nyarára elkészült. Lásd *Imre László: Párhuzamok és ellentétek Kemény Zsigmond politikai jellemrajzaiban. Studia Litteraria* 53. (2014) 3–4. sz. 7.

⁶ *Kemény Zsigmond: A két Wesselényi Miklós.* In: *Magyar szónokok és statusférfiak.* (Politikai jellemrajzok) Kiadja Csengery Antal. Pest 1851. 85–185.; Mezőkövesdi Ujfalvy Sándor emlékiratai. S. a. r. Gyalui Farkas. Kolozsvár 1941.

38 éves báróval. Személyesen csak kilenc év múlva találkoztak újra, de levelezés útján élénk kapcsolatot tartottak: Kemény jegyzőkönyvekkel és adatokkal látta el készülő cikkeihez Wesselényit, könyveket küldött neki, a báró fiai számára pedig nevelőt ajánlott. Az 1840-es évek közepén háromszor is meglátogatta őt Zsibón: 1844-ben, 1845-ben Deák és Vörösmarty társaságában, 1846-ban pedig hét hónapot maradt a regényírásra alkalmas, nyugodt erdélyi birtokon.⁷ Ahhoz tehát nem férhet kétség, hogy jól ismerte Wesselényit és testét: látta az ereje teljében lévő bárót harmincas éveinek közepén, és látta a betegségekkel küzdő, vak embert is. A báró testéről szóló szöveg megfogalmazási módját, szóhasználatát, pontosságát mégis több tényező befolyásolta, így érdemes megvizsgálunk, hogy milyen lehetőségei és korlátai voltak az esszéírónak, miért tért ki ilyen részletesen a báró külső bemutatására, valamint arra, hogy milyen szerepe van a vizsgált szövegrésznek az egész esszé gondolatmenetében.

A *Magyar szónokok és statusférjak* című kötet *Politikai jellemrajzok* alcíme világosan megjelöli a benne található írások műfaját. A jellemrajz egyedi, a reformkorban kialakult és a 20. század második felében eltűnt műfajának sajátos jellemzője volt, hogy az életrajz elbeszélésének folyamát rendre megszakítja egy keresztmetszet megrajzolása az alany személyiségéről, s a kialakuló műben a tettek és a jellem egy egységet képeznek. Az állóképszerű jellemzés első eleme a külső leírása, amit a belső, a szónoki, majd az írói karakterjegyek bemutatása követ.⁸ Keményt íróként is foglalkoztatta az a kérdés, hogy milyen szerepe van a test és az arc leírásának a jellemábrázolásban. Újabban Kucserka Zsófia kutatásai mutatják be, hogy milyen komoly, a fiziognómiáról zajló elméleti esszéként is lehet értelmezni Kemény *Gyulai Pál* című regényének egyik párbeszédét.⁹ Az író tehát a jellemrajz műfaja inspirálta, érdeklődése pedig a külső részletes bemutatására sarkallta, de Wesselényi jellemének megrajzolásában még így is különösen hangsúlyosnak tekinthetjük a fizikális megjelenés szerepét. A küllemről szóló, általam kiemelten vizsgált leírás mellett a fizikai erő, az állóképesség, tehát a testhez kapcsolódó fogalmak az esszében elbeszélte több történetben is komoly szerepet játszanak.

Wesselényi külsejének bemutatása egyrészt azért volt fontos Kemény számára, mert a „korszerű” teljes jellemzés ezt megkövetelte, másrészt a fizikum nála kiemelt

⁷ Papp Ferencz: Báró Kemény Zsigmond I–II. Bp. 1922–1923. I. 91., 133., 271., 272., 302., 321., 323., 341.; Benkő Samu: A fiatal Kemény Zsigmond és naplója. In: Kemény Zsigmond naplója. Bev., s. a. r., jegyz. Benkő Samu. H. n. [Bp.] 1974. 98–104.

⁸ Vö. Kucserka Zsófia: Könyvbe vésett jellemek. A szereplői karakter Kemény Zsigmondnál és a 19. századi magyar regényben. (Ligatura) Bp. 2017. 86–87.; Szegedy-Maszák Mihály: Költői megformáltság Kemény Zsigmond politikai jellemrajzaiban. Irodalomtörténeti Közlemények 80. (1976) 3. sz. 352.

⁹ Kucserka Zs.: Könyvbe vésett jellemek i. m. 132–133.; Kemény naplója is arról árulkodik, hogy környezetének alakjait olyan szempontok szerint figyelte, amelyek alapján teljesebb jellemképet készíthetett róluk. A bejegyzésekben taglejtésekről vagy beszédmodorról is beszámolt. Benkő S.: A fiatal Kemény Zsigmond i. m. 106.

szerepet kapott a báró politikai értékelésében is. Kemény két évvel Világos után megjelent esszéiben már kereteket adott a reformkori és a szabadságharchoz vezető politikai élet értelmezéséhez, s *A két Wesselényi Miklós* című esszéjében Széchenyi István szájából már elhangzik a gróf és a báró történetének egy olyan elbeszélése, ami hosszú távon meghatározóvá vált.¹⁰ „Én [...] vezetőnek való nem vagyok. Tölem sokan idegenednének el, s akadnának tán olyak is, kik miattam magától az üggyől vonulnának félre. De ha egy párt fejének alkalmas is volnék, kolompoknak, vezérszónoknak, a magyarnál, mint keleti fajnál, mely a külsőségeken kap leginkább, mostanság csak oly ember való, ki széles, köpcös termetű, erős, mint a bika, dörgő hangja megrezgetteti az ablakokat, elég dagállal tud beszélni, s akkora tekintéllyel bír, hogy aki messze vidékről eljő, és szemébe néz, akaratlanul kénytelen fölkiáltani: ez ám a hatalmas, a méltóságos, a királyi tekintetű magyar. Bennem e tulajdonok nincsenek meg. Hosszasan tanakodtam: ki lehetne körülményeink közt arra alkalmas, hogy a kolomppal elől indulhasson? Végre Wesselényire akadtam.”¹¹ Kemény a Széchenyi–Wesselényi–Kossuth hármáról szóló „elbeszélésében” Wesselényire a Széchenyi által kiválasztott, majd őt Kossuth miatt eláruló egykori barát szerepét „osztotta”. Ehhez a szerephez pedig különösen fontosak a megfelelő külső tulajdonságok. Esszéjében tehát Kemény a Széchenyi „szájába adott” szavak alapján megteremtette a kinézete és kiállása miatt vezérszerepre ugyan alkalmas, de az igazi vezető mellett csak másodhegedűs szerepet játszó báró alakját.

Foglalkoznunk kell még azzal a kérdéssel is, hogy ez a „megteremtés” milyen írói eszközökkel valósult meg. Szegedy-Maszák Mihály kimutatta, hogy Kemény stílusában a széppróza eszköztára (hasonlatok, metaforák, szóképek használata, költői szövegek beékelése) nagyobb mértékben kapott szerepet, mint kortársainál. Kölcsey puritánabb, „klasszicisztikusabb” prózájához képest Kemény írásmódja a romantikus nyelvhez állt közelebb. Jellemrajzaiban a valódi hús-vér emberek regényalakokká válnak, s erre maga a szerző is reflektál egyéni nézőpontjának hangsúlyozásával.¹² Imre László szerint a jellemrajzok dramaturgiája is a regényszerkesztésekkel rokonítható, Kemény tudatosan építette fel karakterei életének „tempóját”.¹³

¹⁰ Külön vizsgálattal lehetne ahhoz közelíteni, hogy ebből mennyi az „eredeti Széchenyi” és mennyi az azt „elbeszélő Kemény”, de ennek elvégzésére itt nincs módunk. Vö. *Velkey Ferenc*: Egy barátság „átértelmezése” – Széchenyi István hírlapi cikkei Wesselényi Miklósról. In: Wesselényi emlékülés. Szerk. Takács Péter. (A Kölcsey Társaság füzetei 8.) Fehérgyarmat 1996. 79–105.; *Utó*: A Kaszinó-jelenet: Széchenyi és Kossuth „első találkozása” I. Vizsgálatok a Kaszinó-jelenet alapforrásai körül. Habilitációs értekezés. Debreceni Egyetem 2015. 85–97.; Benkő részletesen elemzi, hogy mennyiben más Kemény Wesselényihez és Széchenyihez való viszonya az 1846-os naplója szerint, mint azt Világos utáni írásai visszatekintve bemutatta. *Benkő S.*: A fiatal Kemény Zsigmond i. m. 99–103.

¹¹ *Kemény Zs.*: *A két Wesselényi Miklós* i. m. 124.

¹² *Szegedy-Maszák M.*: *Költői megformáltság* i. m. 353., 357.

¹³ *Imre L.*: *Párhuzamok és ellentétek* i. m. 13.

Ha Kemény leírásából csak a szigorúan a testre vonatkozó megállapításokra koncentrálunk, akkor a következő képet kapjuk Wesselényiről. Magassága nem volt „rendkívüli”, sőt testének szélessége („átmérője”) miatt csak középtermetűnek tűnt. Az erős testalkat legmeghatározóbb elemeinek a szerző a széles vállakat, a kidülledő mellkast és az általában hátraszegezett, erős nyakat tartotta. Arcát Kemény karakteresnek és jelentékenynek írta le, külön kiemelte a tüzes szemeket és hosszan mutatta be a széles homlokot. Wesselényi arcszíne „verhenyeg” (vörös), haja göndörített, bajsza sárgás, szakálla barna volt. A leírás hitelességét erősítő gesztus, hogy a szerző – annak ellenére, hogy a báró kapcsán használta a „herkulesi” jelzőt – nem egy tökéletes, hibáktól mentes testet írt le. Amellett, hogy Wesselényi karjai izmosak voltak, megjegyezte, hogy kezei inkább nagyok, mint „arisztokratikusak”, lábai a lovaglástól karika alakúakká váltak, széles orlyukaival lovakhoz hasonlóan tudott fűjtan. A báró hangja mély és dörgő volt, de inkább sivár, mint kellemes.¹⁴

Keménynél a külső leírása nem csak önmagáért való. A fizikai jegyekből a leírás alanyának attitűdjére, a politikai életben számára kijelölt mozgástérre is lehet következtetni. „Wesselényi is ama kevesek sorába tartozott, kiknek külsejük mintegy fölmutatja a belső képességek természetét és korlátait.” Az arc elemzéséből az író eljut a követelőző, küzdeni vágyó és dacos személyiségjegyek megfogalmazásához, Wesselényi áll a szerző szerint „erős akaratot árul el”, az öszülés elrejtésére tett kísérletek pedig hiúságát bizonyítják. „Testalkata megmutatá”, hogy az erőfeszítés nemcsak testi, hanem elválaszthatatlanul attól, a szellemi területen is jelen volt. Így a testi jegyek a politikai életben megjelenő államférfiről is információval szolgálnak. Akárcsak az, hogy a testalkat és az arc – Kemény szerint – meghatározzák azt is, hogy milyen határok között működhetett Wesselényi szónokként: hangja alkalmas volt a tömeg „átrezgetésére”, de „inkább míveletlen és rajongó, mint polgárisodott és elégült sokaság” számára volt népszerű.¹⁵

Kucserka Zsófia összegzése szerint az esszé teljesíti a jellemrajz által elvárt, a személyt a testi jegyek, a jellem és a tettek által egységesen bemutató igényt: „Wesselényi minden egyes bemutatott vonása és külső jegye (arcszíne, haja, tekintete, homloka, testalkata, hangszíne stb.) összhangban van a szöveg más lapjain bemutatott jellemével, politikai tetteivel, életrajzának eseményeivel és szónoki modorával.” A Kucserka által felsorolt kulcsjellemzők, melyeket mind a külső, mind a belső leírásai egységesen megfogalmaznak: a méltóság, az erő és a tüzes, szenvedélyes indulatok.

¹⁴ *Kemény Zs.: A két Wesselényi Miklós* i. m. 149–151.

¹⁵ Uo. 149–152.

Foglalkoznunk kell egy másik, Kemény tollából származó leírással is, noha az nem Wesselényi Miklós, hanem Báthory István külsejéről szól. Az erdélyi fejedelemnek a *Gyulai Pál* című regényben található jellemzése ugyanis sok hasonlóságot mutat a jellemrajz Wesselényi-ábrázolásával: „Hosszú vasfeszület alatt, széles karszékben, melynek vánkosit egy nagy medvebőr fedte, ült István király. [...] Világos-gesztenye fürtjeit fehér hálósapka takarta, mely verhenyeg, sőt csaknem vörös arcszínével éles ellentétben állott. Termete középnél magasabb s kövérségre hajló; melle tág s domború volt. Vállai szélesek s rendkívüli erőt tanúsítók. Hatalmas homloka redőkbe vonult, nem annyira kor, mint testi szenvedések miatt. Hangja mély, lepeggő és dörgő. Széles arcát szabályos keselyorra, szilárd álla és nagy, éles, metsző, átható s csaknem jegesztő kék szemei méltóságossá, parancsolóvá és sötétté tevék.”¹⁶ A Kemény-szakirodalomban nem találtam utalást arra vonatkozóan, hogy az író milyen karakter-sémát használt a fejedelem külsejének ábrázolásához, bizonyos elemek viszont erősítik azt a lehetőséget, hogy a zsidói báró alakja szolgált mintául. Kemény 1845 májusa-júniusa körül kezdett el dolgozni a regényen, amelynek jelentős részét 1846. április 19-től kezdődő és december 16-ig tartó zsidói tartózkodása alatt írta s fejezte be (egyedül az augusztus hónapot töltötte Erdélyen kívül).¹⁷ A két „test” között markáns párhuzamokat találhatunk: tág mell, magas termet, kövérségre való hajlam, hatalmas homlok, dörgő hang, tüzes tekintet; az arcszínre használt „verhenyeg” és a haj színeként megadott „gesztenye” pedig szó szerinti egyezés a két leírásban. Kemény feltételezett választását erősíti az, hogy Wesselényi jól kínálkozó minta volt a fejedelem alakjának megformálásához: egyrészt Zsidón vagy korábbi politikai pályafutása alatt megismert viselkedése és kisugárzása illet egy fejedelemhez, másrészt életkora is megfelelt a karakternek: Báthory a mű kezdetekor 48, míg Wesselényi a regény írásakor 50 éves volt. Barta János szerint Kemény Báthoryt nem az életkornak megfelelően ábrázolta, hanem beteges aggastyánként rajzolta meg szereplőjét,¹⁸ aki így az általa ismert mozgáskorlátozott, vak báróhoz vált hasonlatossá. Mellesleg nem ez lenne az egyetlen Kemény-mű, amelyben Zsidó és birtokosa megjelenik: az 1852–1853-ban írt *Ködképek a kedély láthatárán* című regényben az elképzelt fehérhalmi kastély elhelyezkedése és leírása is szinte tökéletesen a zsidói mása, Papp Ferenc szerint a főszereplő Jenő Eduárd mintája pedig maga Wesselényi.¹⁹ (Neki a műben nincs részletes testi leírása, így ilyen jellegű egybevetést nem tudunk tenni.)

¹⁶ *Kemény Zsigmond*: Gyulai Pál I–II. S. a. r. Tóth Gyula. Bp. 1967. I. 98–99.

¹⁷ *Papp F.*: Báró Kemény Zsigmond i. m. I. 307., 321., 336., 341.

¹⁸ *Barta János*: Kemény Zsigmond. In: *Kemény Zsigmond*: Gyulai Pál. i. m. I. 62.

¹⁹ *Papp F.*: Báró Kemény Zsigmond i. m. II. 150–160.

„Kiálló nagy pofacsontok” és „bozontos haj” Ujfalvy Sándor emlékirata

Másik összefüggő leírásunk szerzője, Ujfalvy Sándor emlékiratíró, szoros családi barátságban állt Wesselényi Miklóssal. Már az apák is jól ismerték egymást: zsi-bói birtokának gazdasági rendbetételére id. Wesselényi Miklós Ujfalvy Sámuekt kérte fel – legalábbis az emlékirat tanúsága szerint.²⁰ A fiukat, a két közel egykorú²¹ erdélyi nemeset legszorosabban a vadászat szenvedélye és a modern gazdaság kialakításának terve kötötte össze.²² Önéletírásában a szerző számtalan olyan történetet mesél el, olyan élethelyzetet vagy beszélgetést mutat be, mellyel azt bizonyítja, hogy Wesselényinek az egyik legközelebbi bizalmasa és barátja volt. Már az 1820-as években többször vendégeskedett Zsibón, s a báró anyjával, Cserey Helénával is „sokszor s órákig” beszélgetett. Wesselényinek volt olyan terve, amelybe jószágigazgatóján, Kelemen Benjáminon kívül csak Ujfalvyt avatta be, rábízta 1836-os párbaja idején végrendeletét, ő támogatta fia keresztelőjén a már idős, vak bárót, akinek halála után végrendeletének végrehajtását is felügyelte. Az emlékirat legintimebb történetei egyikében anyjának temetésén Ujfalvy vállára borulva látjuk a zokogva gyászoló Wesselényit, máskor az emlékirat szerzője a beteg báró mellett virraszt.²³

Wesselényi naplója alapján kapcsolatuk nem tűnik ilyen bensőségesnek. Itt hozzá kell tenni, hogy a Wesselényi-napló sajátos jellemzői egyes időszakokban nehezítik (sőt, szinte lehetetlenné teszik) a báró lelki életének vizsgálatát. Az utazások és a 30-as évek második felének Pozsonyban és Pesten töltött időszakai kivételével a napló nagyon „szűkszavú”, a napirend regiszterjellegű felsorolására szorítókozó, egy-két soros bejegyzéseket tartalmaz.²⁴ Ezek épp azok az évek, amikor Ujfalvy emlékirata szerint szorosabb kapcsolatban álltak, a barátság mélységére vonatkozó kérdéseinkre így a diárium e részeiben nem kaphatunk választ. Többet tudhatunk meg a napló „bőbeszédű” időszakában zajló, 1836. áprilisi párbaj napjairól. Ujfalvy neve ekkor két alkalommal tűnik fel a Wesselényi-naplóban: egyszer Erdélyből való pozsonyi megérkezését rögzítette a báró, másnap pedig azt, hogy elhozott neki Zsibóról egy általa kért iratot.²⁵ Arról, hogy a báró Ujfalvyra bízta volna végrendeletét – ami az emlékirat hangsúlyos története – Wesselényi

²⁰ Mezőkövesdi Ujfalvy Sándor emlékiratai i. m. 68–70.

²¹ Ujfalvy Sándor 1792-ben, Wesselényi Miklós 1796-ban született.

²² Vö. *Benkő Samu*: A gondolkodó tanú. In: *Ujfalvy Sándor*: Emlékiratok. Bp. 1990. 13–15.

²³ Mezőkövesdi Ujfalvy Sándor emlékiratai i. m. 43., 68–70., 209., 272., 274–279., 282., 295., 299.

²⁴ A napló részletes bemutatását lásd *Priszlinger Zoltán*: Strigulákban mért férfiaság: szerelem és szexualitás ifjabb Wesselényi Miklós naplójában. *Sic itur ad astra*. 19. (2008) 1. sz. 209–211.

²⁵ Wesselényi Miklós Napló. Wesselényi levéltár. Ifj Wesselényi Miklós iratai. OL Mikrofilmtár: x1966. Wesselényi Miklós Napló: 5495. és 5496. sz. tekercesek. 1836. ápr. 15., 16.

nem írt semmit. Érdekes még egy, ehhez az eseményhez kapcsolódó szálát is bemutatni. Az emlékirat szerint Ujfalvy nagyon fontos emberré vált: Széchenyi tőle várta a párbajról érkező híreket. A memoár izgalmas, feszült és egyben humoros történetként írja le, hogyan kiabálta oda Ujfalvy a megbeszélte kódjukat a grófnak egy társasági esemény értetlen résztvevőinek jelenlétében.²⁶ A történetet az idős, életét felelevenítő Ujfalvy önéletírásában is szerepeltette, Széchenyinnél azonban nem hogy az eseményre nincs utalás a naplójában, de Ujfalvy neve vagy a párbaj kimenetelének híre sem kerül elő. Velkey Ferenc szerint a memoár számtalan eleme valószínűleg nem úgy történt meg, ahogyan azt a szerző leírta.²⁷

Az emlékirat hitelességére a legtöbb vele foglalkozó kutató reflektált. Benkő Samu azt emelte ki, hogy Ujfalvyt izgalmas közéleti társalgóként, nagy történetmesélőként ismerték, és visszaemlékezésében valójában a rendszeres elmesélésük által tökéletes anekdotákká csiszolódott történetek változatát írta le. Wesselényi-monográfiájában Trócsányi Zsolt minden Ujfalvy-elbeszélést érezhetően nagy óvatossággal kezelt, Velkey Ferenc elemzése pedig azt hangsúlyozza, hogy az emlékiratíró különösen akkor rajzolta el történeteit, amikor azoknak ő volt a főszereplője. Kárpáti Attila István a báró gyerekkorának két történetét vizsgálva mutatta ki, hogyan kapnak Ujfalvynál hangsúlyt az elbeszélések egyes elemei, az általa vizsgált esetekben az apa szigora vagy a gyermek hősiessége.²⁸

Úgy tűnik, hogy Ujfalvy számára a Wesselényiről leírt történetek nagyon más jelentettek, mint azok többi „főszereplőjének”. Széchenyi és Wesselényi személyében az erdélyi nemes kapcsolatba került a kor két nagyon ismert, legendás alakjával, s a velük való viszony kiemelt, különösen fontos helyet foglalt el a hozzájuk képest „átlagos” erdélyi nemes életében. Wesselényivel szoros volt a kapcsolata, de ebben a viszonyban sem volt egyensúly: a mindenki által ismert, népszerű, majd a nemzet hőségé és mártírjává váló báró környezetében sokan voltak, így az ő látószögéből Ujfalvy nem emelkedett ki úgy, ahogyan Ujfalvy számára „barátja” a saját helyzetéből. Az emlékirat történeteiben természetesen Ujfalvy „szintjéről” látjuk Wesselényit, az ő tetteit, mondatait és testét is.²⁹

²⁶ Mezőkövesdi Ujfalvy Sándor emlékiratai i. m. 284–286.

²⁷ *Velkey Ferenc*: „Gyolyóbis vagy kard” – Széchenyi és Wesselényi feleselő szövegei barátságuk egyik mélypontján. In: „Nincs egy igaz barátom se!” Tanulmányok Széchenyi István politikai kapcsolatainak történetéhez. (Speculum Historiae Debreceniense 10.) Szerk. Velkey Ferenc. Debrecen 2012. 113.

²⁸ Vö. *Benkő S.*: A gondolkodó tanú i. m. 17–20.; *Trócsányi Zs.*: Wesselényi Miklós i. m. 29., 94., 105., 221.; *Velkey F.*: „Gyolyóbis vagy kard” i. m. 106., 113.; *Kárpáti Attila István*: Ember az anekdoták mögött. „Hőstettek” és gyászunk Wesselényi Miklós gyermek- és ifjúkorában. Kút 13. (2014) 1. sz. 23–26.

²⁹ Kárpáti Attila István szerint Ujfalvy – többek között – azért hangsúlyozza a Wesselényi-családdal való szoros viszonyát, hogy így Kemény Zsigmonddal szemben Wesselényi hitelesebb krónikásának tűnjön. *Kárpáti A. I.*: Ember az anekdoták mögött i. m. 27–28.

Ahogy a Kemény által teremtett, esszébeli Wesselényi-képet is alapvetően meghatározza a jellemrajz megírásához kötődő szerzői szándék, ugyanígy Ujfalvy emlékiratában is meghatározó mozzanat a Wesselényi-kép tudatos alakításának intenciója, csak – ahogyan ezt ő is deklarálta – ez Keménnyel ellentétes, őt korrigáló irányú: „Kemény Zsigmond a Magyar Szónokok tárában mások közt a két Wesselényi Miklós életrajzát adja, beereszkedve családi viszonyaikba is. De e rajzok véleményem szerint [...] hibások; mert árnyékban állnak rajta az erős oldalak, míg a gyöngék bosszantólag rínak ki az előtérből.”³⁰ Ujfalvy rendet akart tenni a barátjáról halála után kialakulóban („kialakítás alatt”) lévő kép jellegének, hangsúlyainak kérdésében. Kemény írásával szemben úgy érvel, hogy Wesselényi jellemének, szerepének pozitív oldalait kell hangsúlyozni. Nem tagadta, hogy Wesselényinek is voltak negatív tulajdonságai („ezen árnyoldalokat nem mondom, hogy Kemény Zsigónak az olvasó elől merőben elvonnia kellett volna”),³¹ de szerinte ezeknek háttérben kell maradnia, és a nemzet nagyjait elsősorban nagy-ságukban kell bemutatni.

„Érc kebel” vagy „széles kiálló mell” Kemény és Ujfalvy leírásainak összevetése

Ujfalvy szövegét (ő egy hosszú bekezdést szentelt Wesselényi külsejének) Kemény jellemzésével összevetve érdemes megvizsgálunk. Annak ellenére, hogy Kemény írt apáról és fiúról közös esszét, mégis Ujfalvy vetette össze a két személy fizikai felépítését,³² ami által újabb irányba nyitotta ki a testről folyó „beszélgetés” lehetőségét, hiszen az apa és a fiú jelleme, viselkedésmódja és a politikai életben játszott szerepe mellett itt is felmerül a folytonosság és megszakítottság, illetve a párhuzamok és különbségek megfogalmazásának lehetősége. Ujfalvy, amellet, hogy utalt az apjától öröklött fizikai jellemzőkre, arra is kitért, hogy ifjabb Miklós hogyan alakította, formálta testét: a gyaloglás és a futás mellett a szomjúság és az éhség túrésére is edzette magát. A külalak leírása mellett mind a két munka vázolja a vizsgálat tárgyának személyiségjegyeit is, de míg a fiziognómia iránt érdeklődő Keménynél – ahogyan fentebb bemutattuk – a jellem két „oldala” összekapcsolódik, és a testi jegyek önmagukon túlmutatva a személyiségről is sokat elmondanak, addig Ujfalvynál élesen elválik a külső és belső jellemzés.

³⁰ Mezőkövesdi Ujfalvy Sándor emlékiratai i. m. 36.

³¹ Uo. 36.

³² Uo. 60.

A két leírás természetesen nincs ellentétben egymással, vannak közös elemek, illetve olyanok, amelyeket csak az egyik vagy a másik szerző emelt ki. Míg Kemény magas termetről ír, Ujfalvy Wesselényi magasságát csak az apáéhoz viszonyítva adja meg: annál magasabb. A test legjellemzőbb külső tulajdonságai mindkettőjükénél a széles váll, a kidülledő mell és az izmos végtagok. Az arcot Kemény sokkal részletesebben elemzi, Ujfalvy emlékirata a szemekről, a tekintetéről, az orról és az esszében hangsúlyosan megjelenő nyakról semmit sem mond, viszont mindkét szöveg kiemelten foglalkozik a széles homlokkal. Míg Kemény a haj és az arcszőrzet színeit emeli ki, addig Ujfalvy azt, hogy ezek annyira bozontosak, hogy a báró rendszeresen fésülte is erős testszőrét. A Keménynél enyhén bíralt karika lábak és széles kezek Ujfalvy leírásában is helyet kapnak. A szövegek a test bemutatásánál tárgyalták az erős, harsány orgánumot is.³³

Vizsgált témánk szempontjából Kemény és Ujfalvy írásai sajátos helyzetben lévő források – egyaránt tekinthetők ugyanis egykorú és retrospektív szövegeknek. Ezek az egyedüli összefüggő leírások Wesselényi testéről olyan szerzők tollából, akik személyesen ismerték a bárót, külsejét részletesen bemutatják, de nem egy előírt szabályrendszer alapján készült orvosi vagy rendőrségi³⁴ jellemzések. Az esszé és az emlékirat ugyanakkor – azáltal, hogy közvetlenül a báró halála után keletkeztek – Wesselényi emlékezetének kialakítása kapcsán viszonyítási pontként is funkcionáltak, s ezzel a szerzők is tisztában voltak. Mindkét leírásban fontos szerepet kaptak a külső (a test) és az azzal szorosan összefüggő habitus jellemző jegyei, amelyek a magánember és a politikus tetteire is gyakran magyarázatot adtak. Sőt, a két műben Wesselényi egész alakja olyan „világban” jelenik meg, melyet nagyban a testi felépítése és az ahhoz kapcsolódó tettei határoznak meg. Kemény szövege alapján Wesselényit elsősorban az antik hősök között tudjuk elképzelni, aminek alapja az „emberin” túlmutató szavak (*bikanyak*, *szirterős* váll, *tigrisszemek*, *oroszlánhang*) használata, és konkrét utalások („herkulesi alkat”, „az antik szobrokon, csak a görög művészet félisteni maradványain található gyakran oly homlokokra”).³⁵ Ujfalvynál – elsősorban a zsidói vadászatok és erőpróbák leírásaiban – pedig egy középkori lovagot látunk.³⁶ A történeti emlékezetben ezt a „félisteni”, „hősi” pózban bemutatott alakot építik

³³ Uo. 60–61.

³⁴ Hivatalos rendőrségi személyleírás is majdnem keletkezett Wesselényiről: 1835 áprilisában a Gubernium arról értesítette Közép-Szolnok megyét, hogy Wesselényit tartóztassák le, ha nem találják, akkor pedig a megye készítsen személyleírást róla. Lásd *Trócsányi Zs.*: Wesselényi Miklós i. m. 321. Az eset Bölöni Farkas Sándor naplójában is benne van, sőt ő már márciusban írt az elfogatóparancs kiadásáról: „Wesselényit convincálta a tábla per non venit. Szolnokhoz kiment a rendelés, hogy személyes leírását küldje bé.” Lásd Bölöni Farkas Sándor naplója. (Téka) Bukarest 1971. 61.

³⁵ *Kemény Zs.*: A két Wesselényi Miklós i. m. 150.

³⁶ Mezőkövesdi Ujfalvy Sándor emlékiratai i. m. 51–52., 252–253., 256–257., 264–266.

tovább a fizikai erőt és állóképességet kívánó árvízi mentés, a lovasbravúrok vagy a Balaton-átúszás történetei.³⁷

Wesselényinek a közös emlékezetben a reformkor többi ismert szereplőjével kell „megküzdenie”, hozzájuk képest kell olyan egyedi jellemzőket „felmutatnia”, amelyek alapján egyértelműen beazonosítható a nemzeti panteonban. Trócsányi Zsolt és Fónagy Zoltán részletesen bemutatta, hogy milyen okok alapján került háttérbe Wesselényi politikus, szervező, modern gazda és író énjé: a forradalmat nem élte meg, a nagy vitákban és ellentétpárokban (Széchenyi–Kossuth, majd Deák–Kossuth) nem volt jelen vagy a háttérben maradt, a *Balítéletekről* című műve csak évekkel a sok hasonló gondolatot tartalmazó *Hitel* után jelent meg.³⁸ A széles közvélemény előtt elsősorban „árvízi hajósként” ismert báró esetében a fizikai erő, a hősiesség és bátorság jelenti „különlegességének” legmegragadhatóbb elemeit.

„Dörgő hang” és „dagadt lábak” További korabeli források

A fent vizsgált két bővebb, egybefüggő leírás mellett több naplóban, memoárban, levélben, illetve nyilvánosság előtt elhangzott beszédben található rövid utalás Wesselényi Miklós valamely fizikai jellemzőjére. Kérdéses az, hogy az általam összegyűjtött, valamivel több mint húsz szöveg mennyiségét és tartalmát tekintve elég-e ahhoz, hogy átfogó képet kapjunk általa a báró külleméről és arról, hogy környezete hogyan látta őt. A szövegek műfaji sokfélesége azonban mindenképpen hozzájárul ahhoz, hogy szélesebb perspektívában lássuk témánkat. Néhány határozott kijelentést tehetünk, de mindenféleképpen tisztázni kell a szövegek keletkezésének körülményeit, a Wesselényire vonatkozó részletek elsődleges kontextusait.

Wesselényinek különleges orgánuma volt – erre a legtöbb forrás keletkezési idejétől és körülményeitől függetlenül utal. Igaz, a hang nem testi jegy, de fizikai jellemző – Kölcsey össze is kapcsolja a testtel: „erős kebelből, erős hanggal erős szavakat dörgött”³⁹ –, így a vizsgálat lényegi kérdése szempontjából mindenképpen tárgyalni kell, hiszen a fizikai értelemben vett „Wesselényi-jelenségnek”

³⁷ *Jókai M.*: Kárpáthy Zoltán i. m. 205–209.; Kárpáti Attila István megfogalmazása szerint Jókai szövegében Wesselényi „fizikálisan misztifikálva”, „mitológiai hős”-ként jelenik meg, aki „a természettel, a rombolással, a halállal vív csatát”. *Kárpáti Attila István: Wesselényi Miklós és az árvízi hajós*. Fons 22. (2015) 359–360.

³⁸ *Trócsányi Zs.*: Wesselényi Miklós i. m. 552–556.; *Fónagy Zoltán: Bevezetés*. In: Wesselényi Miklós. Vál., bev., jegyz. Fónagy Zoltán. (Magyar Szabadelvűek) Bp. 1998. 20–21.

³⁹ *Kölcsey Ferenc: Országgyűlési napló*. S. a. r. Völgyesi Orsolya. (Kölcsey Ferenc Minden Munkái. Országgyűlési írások I.) Bp. 2000. 89.

fontos eleme volt. Forrásaink közül Kölcsey mellett Obernyik Károly,⁴⁰ Podmaniczky Frigyes, Jósika Miklós, id. Bethlen Lajos, Lemény János fogarasi püspök és Kovács Samu is utaltak rá, illetve az országgyűlési ifjak is kiemelték Wesselényinek készített hódoló feliratukban.⁴¹ A báró hangjára leggyakrabban használt jelző a „dörgő” volt, emellett az „erős”, „mély bassus”, illetve a hallgatóságot „megrázó” jelzők is előfordulnak, de a „rendkívüli orgánum”, a „stentori hang”, a „harsogás” s a mennydörgéshez való hasonlítás is megjelenik az egyes forrásokban. E megállapítások mellett Kölcsey Ferenc egy történet elmesélésével érzékeltette a báró hangjának erejét: Wesselényi csak szomszédja fülébe sűgött valamit, de azt az országgyűlésen elnöklő gróf Cziráky Antal így is hallotta.⁴² A szövegekben a hang erőssége gyakran kapcsolódik össze a szónoki teljesítmény méltatásával is, de a források nagy száma egyértelműen igazolja, hogy a báró orgánumának különleges ereje tényleges fizikai jelenség volt.

Wesselényi testének – legalábbis a 30-as évek második felétől – „híre” volt, közismert volt fizikai ereje, sőt egyfajta legenda is övezte külsejét. Obernyik Károly 1838. augusztus 10-én a következő sorokat írta naplójába: „8-kán jött ide Wesselényi estve. Vacsorát nem evett. 9-kén ebéd után néztem meg óriási termetét.”⁴³ A megfogalmazásból az érződik, hogy a szerző nem lepődött meg az általa különlegesen nagynak leírt testen, valószínűleg „számított” arra, hogy egy nem-mindennapi termetű embert fog megismerni, sőt kifejezetten kíváncsi volt a jelenségre. Pulszky Ferenc emlékiratába 1835. május 28-ai naplójegyzetét másolta be: „Külseje első pillanatra nem felelt meg várakozásomnak [...]” – írta a báróról, majd pár mondatban jellemezte is kinézetét.⁴⁴ Podmaniczky Frigyes emlékiratában írt arról, hogy Wesselényivel – többek között testének legendás alakja miatt – várta a találkozást, s a memoár megszerkesztett és irodalmias szövege részletesen bemutatja, milyen legenda alakult ki az árvízi mentés után a báró személye és teste körül: „De azon mythosyszerű regekör, mely az árvíz alatt tanúsított áldozatkészsége, óriási testereje, feltűnő külalakja s rettenthetetlen bátorságánál fogva személyiségéhez fűződött, annyival inkább vésődött emlékembe s költé

⁴⁰ Wesselényi 1838-ban találkozott Csekén Kölcsey Ferenc unokaöccsének, Kálmánnak az akkor 23 éves nevelőjével. Obernyik a költő halála után is megmaradt állásában, miközben verseket, drámákat is publikált. Kölcsey Antónia naplója. Vál., s. a. r., bev., jegyz. Gábor Júlia. (Magyar Hírmondó) Bp. 1982. 292–293.

⁴¹ Obernyik Károly naplójából. In: Kölcsey Antónia naplója i. m. 223.; *Podmaniczky Frigyes*: Egy régi gavallér emlékei: válogatás a Naplótöredékekből, 1824–1887. Vál., szerk., jegyz. Steinert Ágota. H. n. [Bp.] 1984. 164.; *Jósika Miklós*: Emlékirat. H. n. 1977. 363.; *Kovács Samu*: Visszaemlékezése 1830–1850. Deés. 1887. 6.; *Kardos S.*: Báró Wesselényi Miklós i. m. I. 260., II. 446., II. 493.

⁴² *Kölcsey F.*: Országgyűlési napló i. m. 127.

⁴³ Obernyik Károly naplójából i. m. 191.

⁴⁴ *Pulszky F.*: Életem és korom I. Bp. 1884. 73.

fel kíváncsiságot, [mert]... sokat hallottam beszélni s regélni báró Wesselényi Miklósról.⁴⁵

A test nagysága kapcsán mégsem teljesen egységesek forrásaink. A fent idézett Obernyik- és Podmaniczky-szövegek egyaránt az „óriás” szóval írják le Wesselényi természetét, utóbbi szerző azt is megjegyezte, hogy a báró mellett 42 kilójával (10-11 éves fiatal fiú volt akkor) „megsemmisült vékonyknak” érezte magát.⁴⁶ A szóhasználat nem egyértelmű: az „óriás” szót elsősorban az átlagosnál magasabb termetre használjuk, de vonatkozhat akár a test szélességére, illetve mindkettőre egyszerre is. A többi forrás elsősorban Wesselényi mellkasának kerületét írja le szuperlatívuszokkal, esetleg a hasa méretére utal, de olyan szövegünk nincs, amelyik egyértelműen a báró magasságát emelné ki a fizikai nagyság összefüggésében. Sőt, a pontosságra nagymértékben törekedő Jósika-féle leírás azt hangsúlyozza, hogy Wesselényi nem volt nagyon magas, inkább középtermetű.⁴⁷ Zavart az „óriás”, „hatalmas” vagy „herkulesi alkat” kifejezések okozhatnak, de valószínű, hogy a szövegek szerzői a kidülledő mellkasra gondoltak, vagy az őket nagyságával lenyűgöző nem-mindennapi alkat kapcsán maguk sem mérték fel, hogy ezt a hatást a test melyik „paramétere” kelti bennük.

A „kidülledő mellkas” kapcsán azt is fontos megállapítani, hogy Wesselényi hajlamos volt az elhízásra, és a 40-es években már egyértelműen túlsúlyos volt. Kemény Zsigmond nem tért ki erre a negatív külső tulajdonságra, ami a szöveg műfaja és a szerző koncepciója alapján érthető, Ujfalvy viszont – ha nem is a testről szóló összefüggő szövegében – de emlékirata egy másik részében „őszintén” beszél a fizikai erejéről ismert sportember képével nehezen összeegyeztethető testi jelenségről. Az emlékiratíró a kövérségről szóló szövegében is „hősként” mutatja be Wesselényit: írása nyomán az elhízásra való hajlam öröklött tulajdonsága ellen gyerekkora óta kitartóan és elszántan küzdő, a fogyás céljért testét különleges módon sanyargató báró képe rajzolódik ki.⁴⁸ Az 1830-as évektől kezdve több forrásunk is használja a „kövér” vagy „vastag” szót a báróra,⁴⁹ Széchenyi naplójában két alkalommal is metaforikusan tulajdonnevesítve csak „a kövér”-ként utalt rá („Der Dicke”).⁵⁰ Wesselényi maga is többször írt hízékony alkatáról, egyik

⁴⁵ *Podmaniczky F.*: Egy régi gavallér emlékei i. m. 162–163.

⁴⁶ Uo. 164.

⁴⁷ *Jósika M.*: Emlékirat i. m. 362.

⁴⁸ Mezőkövesdi Ujfalvy Sándor emlékiratai i. m. 262.

⁴⁹ Gróf Széchenyi István Naplói I–VI. Szerk., bev. Viszota Gyula. Bp. 1925–1939. (Gróf Széchenyi István Összes Munkái X–XV.) (a továbbiakban: SZIN). A hivatkozott helyek: SZIN IV. 129–131. (1830. szept. 22.), SZIN V. 121. (1837. okt. 18.); Obernyik Károly naplójából i. m. 191.; *Pulszky Ferenc*: Életem és korom I. i. m. 73–75.; *Jósika M.*: Emlékirat i. m. 42.; Bártfay László naplói. S. a. r. Kalla Zsuzsa. Bp. 2010. 158., 233.

⁵⁰ SZIN V. 141. (1837. dec. 23.), 402. (1840. szept. 7.)

naplóbejegyzéséből (nagyjából) súlyát is megállapíthatjuk: „Első leckémet vevém Jacksontól boxolásból. 14 stone 9 fontot nyomtam lecke előtt, 2 ½ fonttal kevesebbet lecke után.” 14 kő 9 font nagyjából 93 kg-ot jelent – tehát a 25 éves báró nyomott ennyit.⁵¹ Ujfalvy szerint Wesselényi elhízása akkor gyorsult fel, amikor a rendszeres mozgásról le kellett mondania.⁵² Ezzel az elbeszélés-panellel Ujfalvy ebben az esetben is a kritikák alól felmentő, azokat semlegesítő érvelésmódot alkalmazta, hiszen ő a „hízás” előrehaladását így kifejezetten Wesselényi 1844-ben bekövetkezett megvakulásához kötötte.⁵³

Hogy kövér volt-e Wesselényi? A bárót tehát egyes forrásaink széles mellkasúnak írják le, mások az elhízásra való hajlamot emelik ki. Valószínűleg Wesselényi életének egyes időszakai és a szövegek szerzői hozzá való viszonyuk (csodálták vagy „őszintén” elemezték), koncepciójuk (a sportember bemutatása) és a testről alkotott általános képük alapján fogalmazták meg benyomásukat ugyanarról a jelenségről. Forrásainkat vizsgálva az 1830-as évek második felétől már lehetett a „kövér” és „elhízott” szavakat használni a báró testalkatának leírására. Az elhízás a 40-es években, amikor Wesselényi olykor hónapokig ágyhoz volt kötve vagy csak mankóval tudott járni, egyre súlyosbodhatott.⁵⁴

Utólag sokan kora „férfiideáljának” tartották őt, ám kortársai nem tartották a szó szoros értelmében szépnek. Jósika Miklós szerint Wesselényi nem rendelkezett „szép vonásokkal”,⁵⁵ s Széchenyiről szóló esszéjében Kemény Zsigmond is hasonló véleményen volt.⁵⁶ Pulszky Ferencnek sem volt pozitív az első benyomása a báróról: vastagsága, álla, nagy kezei és fogai sem tetszettek neki, de azt is megjegyezte, hogy azért „beszélgetés közt feltűnik szépsége” is.⁵⁷

Herkules, Sámson, Egmont gróf vagy Ámor? Asszociációk Wesselényire

A „Wesselényi Miklós” név kimondása – természetesen minden más névhez hasonlóan – különböző fogalmi vagy képi társításokat hív elő. Ebben a fejezetben

⁵¹ Wesselényi Miklós Napló i. m. 1820. júl. 17., 1822. márc. 4., 1822. márc. 15., 1822. márc. 31., 1835. dec. 7., 1838. febr. 17.; *Csoma Borbála*: Wesselényi Miklós levél- és naplórészletei a gräfenbergi gyógykúráról. Levéltári Közlemények 76. (2005) 1. sz. 179.

⁵² Mezőkövesdi Ujfalvy Sándor emlékiratai i. m. 262.

⁵³ *Priszlinger Zoltán*: Egy betegség hétköznapijai. Wesselényi Miklós szembaja és vaksága naplóbejegyzései tükrében. Történelmi Szemle 60. (2018) 57.

⁵⁴ Wesselényi Miklós Napló i. m. 1820. júl. 17., 1822. márc. 4., 1838. febr. 17.

⁵⁵ *Jósika M.*: Emlékirat i. m. 362–363.

⁵⁶ *Kemény Zsigmond*: Széchenyi István. In: Magyar szónokok és statusférfiak. (Politikai jellemrajzok.) Kiadja Csengery Antal. Pest 1851. 420.

⁵⁷ *Pulszky F.*: Életem és korom I. i. m. 73.

azt vizsgálom, hogy kortársai számára milyen asszociációkat keltett a báró személye, és hogy ezekben a képekben milyen szerepe volt Wesselényi küllemének. A vizsgálathoz kiegészítem az eddigi forrásbázist azokkal a szöveghelyekkel, melyekben egyes „tanúink” a bárót valamely más, elsősorban történelmi vagy kultúrtörténeti jelentőségű személyhez vagy fogalomhoz hasonlították, illetve ilyen jellegű jelzőkkel illették.

Mindenekelőtt azonban egy Kemény Zsigmond által megfogalmazott jelenség magyarázatához szeretnék közelebb kerülni. „Érzem, hogy észrevétlenül a tündérvidék emlékeinek varázshatalma alá estem, és Zsibón, mielőtt az ember történész lehetne, akaratlanul regényíróvá válik.”⁵⁸ – Kemény id. Wesselényi Miklóstra utalt mondatával, de a fiú kapcsán maga és kortársai szintén gyakran eltávolodtak a tárgyyszerű, higgadt és mérsékelt leírástól. De miért vált Wesselényi élete regénnyé, és miért éppen Wesselényi élete vált azzá?

Kemény Zsigmond az esszéjében érzékeltette, hogy id. Wesselényi Miklós személyisége, híre és nevelési elvei milyen nehéz örökséget jelentettek az apját fiatalon elvesztő báró számára.⁵⁹ Ezt jól mutatja, hogy Kazinczy egy 1809-es versében Papiariuszhoz és Attilához hasonlította az ifjú bárót. A római konzul képét először maga a kisgyerek használta saját magára vonatkoztatva hatéves(!) korában Zilahon a vármegye marchális gyűlésén elmondott beszédében, a hun vezér bőrébe pedig kilencévesen egy játék kedvéért bújt bele.⁶⁰ Lehet, hogy a gyerek Miklósnak közvetlenül apja „ajánlotta” ezeket a példaképeket, de mindenféleképpen olyan környezetben nőtt fel, ahol ezek a történelmi hősök jelentették a mintát és a mércét számára. Ehhez az apai hagyatékhoz Kazinczy még hozzáadott egy hasonlóan terheset: a gyermek Miklóstra a „princeps iuventutis Hungaricae” jelzőt ruházta,⁶¹ ami már a fiatal báró kapcsán megteremtette azokat a személyes és társadalmi elvárásokat, amiket a különleges szerepre hivatottság okozott. De abban, hogy a regény elkészüljön, a felnőtt Wesselényinek is szerepe volt. Látványos sportsikereit, lovasbravúrijait gyakran nagy közönség előtt hajtotta végre, olykor patetikus és érzelmekre ható megyegyűlési és országgyűlési szónoklatai a nyilvánosság előtti (szerep)játékként is értelmezhetőek. Párbajai, politikai üldöztetése, az árvízi mentés és a megvakulás pedig tényleg

⁵⁸ *Kemény Zs.*: A két Wesselényi Miklós i. m. 89.

⁵⁹ Uo. 115–116.

⁶⁰ *Kazinczy Ferenc*: Méltóságos báró Wesselényi Miklós úrhoz, Miklósnak fiájához, midőn 13. esztendejébe belépván [...] mint kapitánysegédtisztje az atyjának szolgálni kezdett. Buda 1809. 5., 8.

⁶¹ Kazinczy Ferenc id. Wesselényi Miklóshoz. Kázmér, 1806. jún. 3. In: Kazinczy Ferenc levelezése I–XXI. Kiad. Váczy János. Bp. 1890–1911. (a továbbiakban: KazLev), a hivatkozott hely: KazLev. IV. 932. lev. 175.; A Kazinczy által támasztott elvárásokról bővebben lásd *Miskolczy Ambrus*: Kazinczy és Wesselényi. Tiszatáj 63. (2009) 11. sz. 54–57.

írók tollára kívánczó, nem átlagos élettörténetté állnak össze.⁶² Wesselényi pedig igazi romantikus pózokkal élte meg életének fordulóit. Lehetett őt dicsőíteni: az országgyűlési ifjúság első számú kedvence volt, de elsősorban a mártírtudatot volt képes nagyon intenzíven átérezni, akár édesanyja elvesztéséről, akár a felségsértési perről, a betegségekkel való küzdelemről vagy a közéleti pályáról való kiszorulásról volt szó.⁶³ Kortársai pedig gyakran a hős és a vértanú végletes szerepeit keresték, és Wesselényi személye alkalmas volt ezeknek a megjelenítésére és eljátszására. A korabeli közvéleményben a Wesselényihez való viszonyulás már nem egy „halandó” ember, hanem egy fogalommá vált legenda⁶⁴ tettei iránt váltott ki reakciókat, amit Kemény Zsigmond így foglal össze: „A rajongók a politikai ábrándok játékszerei és az örökös lelkesedés martalékai, minthogy vagy isteníteni vagy ledönteni szokták bálványaikat, Wesselényit előbb a fellegeken felül emelék, utóbb a porba vonni igyekeztek.”⁶⁵ Babér- vagy töviskoszorút kapott – fogalmazta meg ugyanezt Trócsányi Zsolt.⁶⁶

Wesselényi számára kortársai hozzáillő kort „kerestek” ahhoz a hősiességgel, vértanúsággal, látványosan megélt érzelmekkel és izgalmas történetekkel teli világhoz, amelyet a báró tettei, attitűdje és környezetének reakciói kialakítottak. „Apja a középidő lovagai közé illetet volna leginkább be; ő pedig a régi görög világba”⁶⁷ – írta Kemény, akinek a véleményét sokan oszthatták, ugyanis az általam felkutatott források Wesselényi kapcsán tizenegy különböző ókori személyre, illetve fogalomra asszociálnak.⁶⁸ Gyakoriságát tekintve kiemelkedik közülük a görög és latin névváltozatban is előforduló Héraklész/Herkules, sőt Kalla Zsuzsa, illetve Völgyesi Orsolya szerint az ókori görög hősré utal a Wesselényire gyakran alkalmazott „szörnyölőknek szörnyölő fia” formula is.⁶⁹ Utóbbi Berzsenyi Dániel használta először *Döbrentei Gáborhoz* című versében 1815-ben, és valószínűleg az apa erős hatása és a fiatalember jövője iránti

⁶² Trócsányi Zsolt – valószínűleg Keményre utalva – szintén a „romantikus regény” fordulatot használja Wesselényi életére. Ő az újonczás meggátlásának ügyével „egészíti ki” felsorolásunkat. *Trócsányi Zs.: Wesselényi Miklós* i. m. 122.

⁶³ Részletesebben kifejtve lásd *Priszlinger Z.: Egy betegség hétköznapjai* i. m. 59.

⁶⁴ Miskolczy Ambrus használja ezt a szót Wesselényire. *Miskolczy A.: Kazinczy és Wesselényi* i. m. 58. Veress Dániel szóhasználatával egyszerre volt „arszlán, műlovar, párbajhős, asszonyfaló és aszkéta”, lásd *Veress Dániel: Wesselényi reformpolitikája*. In: *Wesselényi Miklós: Balítéletekről. Vál., bev., jegyz. Veress Dániel*. Bp. 1974. 28.

⁶⁵ *Kemény Zs.: A két Wesselényi Miklós* i. m. 145.

⁶⁶ *Trócsányi Zs.: Wesselényi Miklós* i. m. 154.

⁶⁷ *Kemény Zs.: A két Wesselényi Miklós* i. m. 149.

⁶⁸ Hasonló megállapításra jutott Gál István is Wesselényi életrajzában: „De senkivel kapcsolatban nem emlegettek oly sok görög és római párhuzamot, mint a nagy Wesselényivel.” *Gál István: Wesselényi Miklós*. Kolozsvár 1942. 1.

⁶⁹ *Kalla Zsuzsa: „Mivé egykor talán lehetni álmodoztam”. A naplók és Bártfay*. In: *Bártfay László naplói* i. m. 565.; *Kölcsey F.: Országgyűlési napló* i. m. 279–280.

remény és elvárás állt ennek a képnek a megjelenése mögött.⁷⁰ A hasonlítás a fiatal báró felnőtté válása után is érvényes maradt. Kalla Zsuzsa szerint „elkötelezett aktivitásával, munkabíráásával, szerteágazó tevékenységével érdemelte ki”,⁷¹ de Wesselényi és Héraklész között több párhuzamot is találhatunk. A legszembevetőbb a különleges testi erő és az annak segítségével véghezvitt hőstettek. Amellett, hogy ezeket Wesselényinél a politikai színterre vetítve, átvitt értelemben érthették kortársai, a görög félistenhez hasonlóan (a nemeai oroszán vagy az erümanthoszi vadkan legyőzése) neki is voltak híres vadászkalandjai: Ujfalvy Sándor tudósít minket arról, hogyan küzdött meg a báró több alkalommal is pusztá kézzel vaddisznóval.⁷² További párhuzam köztük a hirtelen haragra hajlamos természetük (az önmegfigyelést fontosnak tartó Wesselényi tudott erről és küzdött is ellene) és szerelmi kalandjaik nagy száma (Héraklésznek a monda szerint 25, Wesselényinek Merényi-Metzger Gábor szerint hat nőtől született gyereke).⁷³ A jelző nagyon elterjedté vált: Kölcsey használta az Országgyűlési Naplóban,⁷⁴ Bártfay László leveleiben is gyakran előfordul,⁷⁵ Takács Péter szerint a költő levelezésében egyenesen a báró epitheton ornanszává vált.⁷⁶

Prométheusz történetéből a kortársak a sziklához láncolt, cselekvési lehetőségétől megfosztott, a társadalomból kizárt egykori hőst látták alkalmasnak a báróval párhuzamba állítani. Garay János versében Wesselényi „Zsibó sziklához”, Kardos Samunál Gräfenberghhez van kötve, míg Kemény Zsigmond esszéjében Wesselényi „büszke szellemének” bilincseire való utalással jelenik meg a Prométheusz-párhuzam.⁷⁷ Bártfay László egy Horatius-verset idézve hasonlította a börtönbe vonulása napján Wesselényit Regulushoz. Az első pun háborúban harcoló és fogságba eső római konzul története Kalla Zsuzsa részletes elemzése szerint nemcsak ismert volt a reformkorban, de Kossuth és Wesselényi számára az elfogásuk esetén való helyes viselkedés mintáját jelentette meg.⁷⁸ A fent már említett Papirius-párhuzamot id. Wesselényi Miklósnak a szellemi gyarapodás mellett a testedzést is hangsúlyosan kezelő nevelési elvei segíthetnek megérteni,

⁷⁰ Berzsenyi Dániel költői művei. (Berzsenyi Dániel Összes Művei I. Költői művei) S. a. r. Merényi Oszkár. Bp. 1979. 128.

⁷¹ *Kalla Zs.*: „Mivé egykor talán lehetni álmodoztam” i. m. 565.

⁷² *Ujfalvy Sándor*: Az erdélyi régibb és közelebbi vadászatok és vadak. Bp. 1982. 167–169.

⁷³ *Merényi-Metzger Gábor*: Wesselényi Miklós törvénytelen gyermekei. *Valóság* 59. (2016) 9. sz. 26–28.

⁷⁴ *Kölcsey F.*: Országgyűlési napló i. m. 15., 154.

⁷⁵ *Kalla Zs.*: „Mivé egykor talán lehetni álmodoztam” i. m. 565.

⁷⁶ *Takács Péter*: Kölcsey és Wesselényi politikai barátsága. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve. Szerk. Angi János – Lakner Lajos – Magyar Márta. (A Debreceni Déri Múzeum kiadványai 84.) Debrecen 2013. 102.

⁷⁷ *Kardos S.*: Báró Wesselényi Miklós i. m. I. 354–356., II. 383., 388., 400.; *Kemény Zs.*: A két Wesselényi Miklós i. m. 168.

⁷⁸ Bártfay László naplói i. m. 160.; *Kalla Zs.*: „Mivé egykor talán lehetni álmodoztam” i. m. 503–505.

aki – több leírás szerint is – fiát a szomjúság, éhség, álmatlanság leküzdésére is igyekezett felkészíteni.⁷⁹ A római hős neve a motivációt erősítendő hangozhatott el a fizikai megpróbáltatások alatt a zsidói udvarban, Titus Livius leírása szerint ugyanis Papirius „kitűnt nemcsak szellemi képességeivel, de testi erejével is. Különösen lábai voltak rendkívül gyorsak [...] a végtelenségig bírta a testi megerőltetést”.⁸⁰ A további, antik kultúrához kötődő hasonlítások elsősorban egyszer előforduló jelzős szerkezetek („félisteni nyugalom”⁸¹, „titáni egyéniség”⁸², „neptuni karok”⁸³, „ciclops ereje”⁸⁴), illetve konkrét jelenségek kapcsán megjelenő megfeleltetések (Kazinczy a bárót Bucephalus nevű lova miatt Nagy Sándornak,⁸⁵ gyermeki arca miatt Ámornak nevezte, míg Pulszky az állat hasonlította Caracallához⁸⁶). Ezek a képek természetesen legalább annyit „elmondanak” a szövegek szerzőiről, mint a hasonlítás alanyáról, s bizonyára a kor latinus műveltsége is magyarázza az antik példák nagy számát, de Wesselényi személyisége és a személye körül kialakult (kialakított) atmoszféra is erősíthette, hogy sokan az ókori mitológia istenekkel, félistenekkel és héroszokkal benépesített környezetben „találták meg” a báró helyét.

Az antik világ mellett a németalföldi szabadságharc kora az, amelyiknek több szereplőjéhez is hasonlították kortársai Wesselényit. Ezekben a metaforákban nem maguk a hús-vér történelmi személyek jelennek meg, hanem egyes irodalmi művekben megrajzolt alakjuk. A drámák, regények hősei különböző tulajdonságokat, attitűdöket, életpályákat jelképeztek, a szimbolikus jelentéssel bíró neveket pedig előszeretettel ragasztották magukra és egymásra a különböző pózokat és szerepeket próbálgató reformkori személyek. (A szabadságharc idején játszódó művek közül a legnépszerűbb Schiller *Don Carlosa* volt, míg a művészete bonyolultsága miatt Magyarországon szűkebb körben ismert Goethe *Egmont* címmel írt drámát a korszakról.)⁸⁷ A németalföldi történelem alakjaival való „játék” nem hozott létre állandó „párokat”, különböző politikai vagy beszédhelyzetekben

⁷⁹ Erre mind Kemény Zsigmond, mind Ujfalvy Sándor utalt. *Kemény Zs.: A két Wesselényi Miklós* i. m. 115–116.; *Mezőkövesdi Ujfalvy Sándor emlékiratai* i. m. 58.; Kárpáti Attila István a zsidói Wesselényi-könyvtár pedagógiai témájú könyveinek elemzésével mutatja be, hogy id. Wesselényi nevelési módja tudatos koncepción alapult. Lásd *Kárpáti A. I.: Wesselényi Miklós és az árvízi hajós* i. m. 345., 349.

⁸⁰ *Titus Livius: A római nép története a város alapításától* II. Bp. 1982. 33.

⁸¹ *Kemény Zs.: A két Wesselényi Miklós* i. m. 154.

⁸² *Beőthy Ákos: A magyar államiság fejlődése, küzdelmei* I–V. Bp. 1900–1906. II. 284.

⁸³ *Mezőkövesdi Ujfalvy Sándor emlékiratai* i. m. 51–52.

⁸⁴ *Podmaniczky E.: Egy régi gavallér emlékei* i. m. 164.

⁸⁵ *Kazinczy F.: Méltóságos báró Wesselényi Miklós úrhoz* i. m. 8.

⁸⁶ *Pulszky F.: Életem és korom* I. i. m. 73.

⁸⁷ *Vö. Dániel Anna: Schiller világa*. Bp. 1988. 395–396.; *Velkey Ferenc: Egy Schiller-citátum háttéréhez*. In: *Natio est semper reformanda. Tanulmányok a 70 éves Gergely András tiszteletére*. Szerk. Anka László et al. Bp. 2016. 128.

más megfeleltetéseket is használtak ugyanarra az emberre: Wesselényit Don Carloshoz, Posa márkizhoz és Egmonthoz is hasonlították. (Wesselényi érdeklődése Schiller iránt közismert volt, de bizonyíthatóan ismerte Goethe *Egmontját* is.)⁸⁸ Jellemző az is, hogy többen egyszerre kaptak névhelyettesítő metaforát, hiszen a németalföldi történet szereplőinek attitűdje mellett az egymáshoz való viszonyuk legalább olyan meghatározó volt.

Kazinczy és Török Sophie a hozzájuk érkező Wesselényinek és nevelőjének, Pataki Mózesnek „kerestek” párhuzamot: így lett a báró Don Carlos, Pataki pedig Posa. A fiatal bárónak és nevelőjének Schiller iránti rajongása mellett egy illusztrált Schiller-kötet Posa-ábrázolásának Patakival való hasonlósága adta az alapot a hasonlításhoz.⁸⁹ Egy korábbi, 1810-es Wesselényi–Kazinczy levélváltásban már a 13 éves báró is használta a szereplőpárokat: finom utalásában saját maga Don Carlosként, Kazinczy pedig Posaként jelenik meg.⁹⁰ A Schiller-dráma két baráti szereplője egy Széchenyi naplóbejegyzésben is feltűnik: itt Wesselényi „vált” Posává, amivel a gróf – kiderül a beszélgetés leírásából – nem titkoltan saját maga Don Carlosként való megjelenésére utal.⁹¹ Don Carlos és Posa kettősének jelképisége nem politikai mezőben értelmezhető, hanem elsősorban a naiv, heves (szelmes) ifjú és a rá ható, elé magas eszményeket kitűző példakép barátságaként.⁹² Bonyolultabb a szimbolikája a két eltérő utat bejárt szabadsághős: Orániai Vilmos és Egmont gróf párosának. Egmontot hajlíthatatlannak, kitartónak, más nézőpontból kompromisszumképtelennek is értelmezték, akinek a sorsa – ezekből a tulajdonságokból fakadóan – a mártírhalál volt. Orániai Vilmos kiegyezésre törekvése az árulás és a higgadt reálpolitikus szimbólumaként is megjelent.⁹³ Maga Wesselényi már fiatalon találkozott a karakterek értelmezésének többféle lehetőségével: Kazinczy hívta fel a figyelmét az Egmont-féle személyiségben rejlő

⁸⁸ Wesselényi egy 1814-ben írt levélben vont párhuzamot Schiller és saját maga között, Kazinczy válaszában ajánlotta neki Goethétől az Egmontot, s még azt is megírta a bárónak, hogy nagybátyjától, Cserei Farkastól kölcsön tudja kérni a kötetet. Kazinczy Ferenc íj. Wesselényi Miklóshoz. Széphalom, 1810. ápr. 26. In: KazLev VII. 1724. lev. 396.

⁸⁹ Kazinczy több barátjának is elmeséli a jelenetet: Kazinczy Ferenc Helmezy Pálhoz. Széphalom, 1814. nov. 9. In: KazLev XII. 2763. lev. 159.; Kazinczy Ferenc Sipos Pálhoz. Széphalom, 1814. nov. 9. Uo. 2764. lev. 161–162.; Kazinczy Ferenc Berzsényi Dánielhez. Széphalom, 1814. nov. 11. Uo. 2765. lev. 163.; Kazinczy Ferenc Cserey Miklóshoz. Széphalom, 1814. nov. 11. Uo. 2767. lev. 169.; Kazinczy Ferenc Gróf Gyulai Karolinához. Széphalom, 1814. nov. 11. Uo. 2768. lev. 174.; Kazinczy Ferenc Rummy Károly Györgyhöz. Széphalom, 1814. nov. 16. Uo. 2772. lev. 181.; Kazinczy Ferenc Gr. Dessewffy Józsefnéhez. Széphalom, 1814. nov. 26. Uo. 2779. lev. 199. A történetet Kazinczy Eugénia visszaemlékezése is megerősíti. Lásd *Czifra Mariann*: Zseni a panteon kertjében. Kazinczy Eugénia pályája. Századvég Új folyam 68. (2013) 2. sz. 93.

⁹⁰ Íj. Wesselényi Miklós Kazinczy Ferencnek, Sibó, 1810. márc. 26. In: KazLev VII. 1692. lev. 336.

⁹¹ SZIN III. 196–197. (1828. febr. 11.)

⁹² Vö. *Miskolczy A.*: Kazinczi és Wesselényi i. m. 57.; *Egyed E.*: A Poétai Gondolatok i. m. 143.

⁹³ Völgyesi Orsolya könyvismertetése *Dávid Gábor Csaba*: „Célunk tökéletesedésünk”. A nemzetnevelő Wesselényi Miklós című munkájáról Irodalomtörténeti Közlemények 119. (2015) 2. sz. 271–272.

veszélyekre és „az Orániai” „hajlóságának” pozitív olvasatára.⁹⁴ A széphalmi író soraiból érezhetjük, hogy a fiatal bárót – bizonyára az apai örökség ismeretében – az „Egmont-típusba” sorolta.⁹⁵ Úgy tűnik, környezete később is könnyen azonosította Wesselényit az Egmont-szerep tartalmával, aminek heves vérmérséklete s olykor indulatos, elveiből nehezen engedő attitűdje lehet a magyarázata. Ezt bizonyítja az erdélyi országgyűlésre személyesen leutazó későbbi író, Kovács Lajos beszámolója, amely szerint a diétán elterjedt Wesselényi hasonlítása Egmonthoz. Ezt megerősíti Bölöni Farkas Sándor naplóbejegyzése, amelyből kiderül, hogy ő szemtől szembe is nevezte így Wesselényit, amit bizonyára figyelmeztetésnek szánt.⁹⁶ Kovács szerint az erdélyi országgyűlésen szerepet nem játszó Széchenyit is bevonták a nevekkal való játékba: őt Orániai Vilmosnak nevezték, valószínűleg a kormányhoz való viszonya miatt. A „csoportos hasonlítás” kiinduló pontja a gyűlést „leveleznylő”, majd feloszlató kormánybiztos, Estei Ferdinánd Alba herceghez való hasonlítása lehetett.⁹⁷ (Róla Kossuthnak egy másik Schiller-dráma szereplője „jutott eszébe”: ő „Erdélyi Geszlernek” nevezte a főherceget.)⁹⁸ Az Egmont – Orániai Vilmos páros egy 1831-es Wesselényi által Széchenyinek írt levélben is előkerül, ahol a báró Kazinczy 21 évvel korábbi érvelésével figyelmeztette a grófot az Egmont-szerep veszélyeire. Wesselényi kiemelte Orániai Vilmos példáját, s ahhoz mérve értékelte saját személyiségét is, ami jelzi, hogy környezetével ellentétben nem Egmont, hanem az orániai herceg volt számára a minta.⁹⁹

Külön csoportot alkotnak a vaksághoz kapcsolódó jelzők és hasonlítások. A legkorábbi Széchenyi „vak filozóf” kifejezése 1838-ból, aminél korábbit nem is találhatunk, ugyanis Wesselényit 1838 nyarán viszonylag hirtelen taglózta le a közeli vakság rémképe: ekkor vesztette el egy évtizedes látásromlás után bal szemé világát, és jelentkezett ezzel szinte egy időben jobb szemén is a homályosodás. A teljes vakság 1844-ben állt be,¹⁰⁰ s elsősorban a báró halála után terjedt el személye

⁹⁴ Kazinczy Ferenc ifj. Wesselényi Miklóshoz, Széphalom, 1810. ápr. 26. In: KazLev VII. 1724. lev. 396.

⁹⁵ Kazinczy egy viszonyleképező metaforában id. Wesselényit Egmondtnak, a fiút Egmondtnak fiaának nevezte: „Itt nem fogja a később generatio elborzadva mondani azt, amit a nagy Egmondtnak fiaának látásakor mondott, ki annyira kicsiny volt a nagy atya mellett, hogy még szégyelte, hogy a feje-vettnek fia – nyilván azért, mert a ragyogásra vágyás miatt hasonlatanná lett atyjához.” Kazinczy Ferenc levele ifj. Wesselényi Miklóshoz. Széphalom, 1810. ápr. 26. In: KazLev VII. 1724. lev. 394.

⁹⁶ Bölöni Farkas Sándor naplója i. m. 145.

⁹⁷ Kovács félreérti ezeknek a viszonyleképező metaforáknak a jelentését, értelmezése szerint ugyanis az Egmont és Orániai Vilmos nevek arra utalnak, hogy „az egyiket [Széchenyi] mindenben siker, a másikat [Wesselényi] vértanúság várta”. Lásd *Kovács Lajos*: Gróf Széchenyi István közéletének utolsó három éve 1846–1848. Bp. 1889. 85.

⁹⁸ A metaforának komoly utólete lett, Kossuth perében is előkerült. Lásd Kossuth Lajos iratai 1837. május–1840. december. Hűtlenségi per, fogság, útkeresés. S. a. r. Pajkossy Gábor. (Kossuth Lajos Összes Művei VII.) Bp. 1989. 121.

⁹⁹ B. Wesselényi Miklós két érdekes levele gr. Széchenyinek, 1831. Történelmi Lapok 1. (1874) 474.

¹⁰⁰ *Priszlinger Z.*: Egy betegség hétköznapijai i. m. 57.

kapcsán a vaksággal és a kultúrtörténetben ahhoz kapcsolódó látnoki képességekkel való „játék”. Ezt erősítette, hogy az 1843-ban megjelent *Szózat a’ magyar és szláv nemzetiség ügyében* című művének következtetéseit később egyes szerzők a trianoni békeszerződés megjósolásának tekintették.¹⁰¹ A „világtalan látnok” képet Ady Endre, Magyary-Kossa Gyula orvostörténész, Lukácsy Sándor és Benedek István is használta.¹⁰² Ugyancsak a vakságra való utalás „csoportjába” sorolhatjuk a hasonlítást Sámsonhoz, amely egyedüli bibliai nevünk a felkutatott párhuzamok között. Ez a motívum két fontos elemben is illik Wesselényire: a nagy testi erő és a vakság tekintetében, így a világtalan Wesselényi kapcsán logikusan merült fel kortársaiban párhuzamba állításuk. Velkey Ferenc speciális szempontból, az 1836-os, első Széchenyi–Kossuth találkozás mellékszálaként vizsgálta meg ezt a párhuzamot. Kossuth az 1885-ös *Pesti Napló*-ban megjelent visszaemlékezése szerint az ötven évvel korábbi beszélgetésben használta ezt a hasonlítást Wesselényire, ahol a kaszinó intézményére veszélyt jelentő, az „épületet összedöntő” bibliai történetyszál adja a párhuzam alapját.¹⁰³ Velkey épp amiatt, hogy a motívum egyik erős eleme, a vakság ekkor még nem játszhatott szerepet, jutott arra a következtetésre, hogy Kossuth valójában csak visszavetítette a később a báróra használt képet ennek a történetnek a leírásakor. A Sámson-motívum használata Wesselényi megvakulása után azonnal kimutatható: a *Honderűben* már 1845-ben olvasható, majd öt évvel később, Wesselényi temetésén szintén elhangzott.

Amikor a Wesselényit említők névhelyettesítő metaforát, illetve jelzöt „keresetek” számára (akár általában a személyére, akár egy konkrét tulajdonság vagy esemény kapcsán), műveltségük és asszociációs képességük által kijelölt, meghatározott számú lehetőség közül „választhattak”. Ezekben a „választásokban” azon kívül, hogy a konkrét élethelyzetre illeniük kellett, a báró kapcsán felmerülő egyéb tulajdonságok, attitűdök, gondolati sémák is szerepet kaptak. Azt, hogy az említett hasonlítások mennyiben tudatosan végiggondolt folyamat eredményeként alakultak ki, illetve mennyiben volt befolyással rájuk a báróról a közvéleményben kialakult mitikus kép, nehéz megmondani. Bizonyára függött attól, hogy „szerzője” élőszóban vagy megszerkesztett szövegben használta-e a hasonlítást, illetve hogy személyesen ismerte-e vagy sem Wesselényit. Az általam összegyűjtött hasonlítások alapján az a következtetés vonható le, hogy a testi erő, a test nagysága markáns

¹⁰¹ Például lásd *Magyary-Kossa Gyula*: Wesselényi Miklós megvakulása. Magyar orvosi emlékek II. Bp. 1929. 134–135.

¹⁰² Részletesen lásd *Priszlinger Z.*: Egy betegség hétköznapijai i. m. 36. 10. jegyz.

¹⁰³ Az eredetileg a *Pesti Napló* 1885. április 8-i számában megjelent írás Viszota Gyula Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal című forráskiadásában kis változtatásokkal (Viszota pár félreértésével és Kossuth kiegyesíthetőségével) jelent meg. Részletes vizsgálatát lásd *Velkey F.*: A Kaszinó-jelenet i. m. 115.

szerepet játszott a metaforák „megtalálásában”. A leggyakrabban és különböző szituációkban is használt párhuzam Wesselényire a számtalan antik mondai, illetve valós alak közül Héraklész volt. Amellett, hogy a legfőbb attribútuma a kulturális köztudatban a nagy testi erő, magának a nagy testi erőnek ő az egyik legelterjedtebb megtestesítője, szimbóluma. Az apának és környezetének döntő szerepe lehetett abban, hogy a testi erejéről ismert Papirius lett a kiskamasz Wesselényi példaképe. A vakság időszakában forrásaink Teiresziaszra és Sámsonra egyaránt asszociálhattak volna, mégis az erős testalkatú bibliai hős mellett „döntöttek” a báró jellemzésénél. Természetesen a testi erő mellett más tulajdonságai is szerepet játszhattak a jelzők kiválasztásában. Szembetűnő lehet a mártír-motívum erős jelenléte is, amelyet Prométheusz, Egmont gróf, Regulus és Sámson is képviselnek. Ám ezekben az esetekben a szerzők nem a testi erőt, hanem éppen a vértanúságot akarták hangsúlyozni. Többek között az összegyűjtött számtalan hasonlítás alapján is igazat adhatunk Kemény Zsigmond azon megállapításának, miszerint Wesselényi élete regények lapjára kívánkozik. A báró személyisége, habitusa és teste azonban le is szűkítette ennek a regényhősnek a lehetséges karakterét egy kivételes testi adottságokkal rendelkező, leginkább egy antik eposzba illő, nagy erejű hősre.

Kemény Zsigmond jellemrajza a Wesselényi-emlékezet talán leghangsúlyosabb, a báró politikai életben játszott szerepének értékelését hosszú időre meghatározó szövege. A heves vérmérsékletű, bátor, férfias, de naiv és befolyásolható, a politikai vezérszerepre Széchenyi által kiválasztott, majd őt eláruló erdélyi báró alakja tovább élt Szekfű Gyula koncepciójában.¹⁰⁴ Igyekeztem bemutatni, hogy Kemény milyen irodalmi és retorikai elemekkel építette fel ezt a képet, hogyan helyezte a báró testét, testi erejét és a szerinte ahhoz kapcsolódó, a köz- és magánéletre egyaránt ható személyiségjegyeket leírásának hangsúlyos helyére. Annak ellenére, hogy ezt a Wesselényi-képet írói tehetségének segítségével talán Kemény fogalmazta meg a legemlékezetesebben, magát a képet megsem ő teremtette meg. Összegyűjtött forrásaink jelzik, hogy a politikai jellemrajz szerzője tökéletesen alkalmazta azokat a nyelvi fordulatokat, jelzőket, hasonlításokat és mesélte el azokat a történeteket, amelyekkel Wesselényi környezete már életében (fel)építette a báró legendáját. Ebben pedig központi elemet kapott a test, amely így vált önmagán túlmutató szimbólummá és alapvető elemévé a báróról alkotott, a kollektív történelmi emlékezetben élő képnek. Ezt az is elősegítette, hogy a reformkorban megjelent művészeti tömegtermelésben alakult ki az ismert emberekről készülő arcképek nagy divatja,¹⁰⁵ így a báró külseje széles körben ismertté vált.

¹⁰⁴ Vö. *Trócsányi Zs.*: Wesselényi Miklós i. m. 553–555.

¹⁰⁵ Vö. *Magyarország története 1790–1848.* Szerk. Vörös Károly. Bp. 1981. 1099.; *Magyarország története a 19. században.* Szerk. Gergely András. Bp. 2005. 157., 187.

Számtalan festmény és rézkarc készült róla, portréja megtalálható volt – többek között – Károlyi György titkára, Bártfay László, a pozsonyi Brudermann-család, az országgyűlési követ mellett írnokként Pozsonyba kerülő Ormós Zsigmond otthonában vagy Károlyfehérvárott a székely nemzeti Közgyűlés Termében is. Egyes képes folyóiratok is közvetítő médiumai voltak híres emberek képi megjelenésének, Wesselényit 1842-ben Wagner József kereste fel, hogy képét elkérje az általa kiadni szándékozott *Arcképcsarnok* számára. A báró azonban a közéletből való kiszorulására hivatkozva elutasította a kérést.¹⁰⁶ A vándor képárusok tömegtermelésre készült másolatai az alsóbb osztályok körében ismertették meg a „fontos” emberek arcképeit, Kölcsey Antónia naplóbejegyzése szerint egy Wesselényi-portré „két huszas”-ba került 1839-ben.¹⁰⁷ A báró pere idején Erdélyben divat volt az ifjúság körében kalapra tűzve viselni arcmását.¹⁰⁸ Wesselényi küllemét tehát nagyon széles körben ismerhették, amire temetésén mondott gyászbeszédében – igaz, bizonyára túlozva – Nagy Péter lelkész is utalt: „[Wesselényi] másolatját pedig megtanálhatjátok lakában majd minden magyarnak, ki nemzete derekabbjaira büszke lenni s a jeles férfiak néma képében is tud élvezetet tanálni.”¹⁰⁹ Wesselényi Miklós tehát már a saját korában egyszerre létezett hús-vér emberként és „regényhősként”. Az szintén látszik, hogy Wesselényi kortársai is kész elbeszélésmódot kaptak, a báró már a testi erő, a bátorság és a hőstettek által meghatározott világba „született bele”. A Kemény és Ujfalvy által összegyűjtött gyermekkori történetek (kisgyerekként megzabolázott egy elszabadult lovat, kardot rántott apja védelmében, kilencévesen beszédet mondott egy megyegyűlésen, majd tizenhárom évesen ő vezényelte apja egyik katonai alakulatát)¹¹⁰ nemcsak megtörténtükkal, hanem valószínűsíthetően rendszeres elbeszélésükkel alakítottak ki olyan narratívát, amelyben a gyermek Wesselényi a testi erejéről híres római konzulként, Papiriusként határozhatta meg magát. Ezt az atmoszférát valószínűleg a szintén már életében legendássá váló, egyszem gyermekét „méltó” utódának nevelő apa teremtette meg, környezete, Kazinczyval és Berzsényivel együtt még alakította, majd továbbformálódott – immár szélesebb közösségi keretekben.

¹⁰⁶ Kalla Zs.: „Mivé egykor talán lehetni álmodoztam” i. m. 677.; Wesselényi Miklós Napló i. m. 1835. nov. 21.; *Ormós Zsigmond: Szabadelmű levelek vagy democrat lapdacsok aristocrat görccs ellen.* (Téka) Bukarest 1976. 106–107.; *Benkő Samu: Ormós Zsigmond ifjúsága és irodalmi munkásságának kezdetei.* In: *Ormós Zs.: Szabadelmű levelek* i. m. 7., 11.; *Kardos S.: Báró Wesselényi Miklós* i. m. I. 254–256., 509–510.

¹⁰⁷ Kölcsey Antónia naplója i. m. 65–66.

¹⁰⁸ Wesselényi Miklós Napló i. m. 1835. dec. 7.

¹⁰⁹ *Kardos S.: Báró Wesselényi Miklós* i. m. II. 508.

¹¹⁰ *Kemény Zs.: A két Wesselényi Miklós* i. m. 115–117.; *Mezőkövesdi Ujfalvy Sándor emlékiratai* i. m. 44–48., 58–59.; *Trócsányi Zs.: Wesselényi Miklós* i. m. 29–30.

CONTEMPORARY TEXTS
ABOUT THE BODY OF MIKLÓS WESSELÉNYI, JR.

By Zoltán Priszlinger

SUMMARY

There are very few personalities in Hungarian history whose evocation conjures up such strong images of the „body” as the case of Miklós Wesselényi, Jr. (1796–1850). The Baron was conceived as a „phenomenon” by his contemporaries, and notions and deeds linked to the body were thought to be integral to this phenomenon. The study explores this body-dominated image of the Baron on the basis of contemporary diaries, memoirs, letters, speeches and poems. It seeks to address how he was viewed by his contemporaries, what they wanted to see, and what they did see when looking at him. What was the image they formed when Wesselényi’s name was mentioned, and how did they pin down their impressions? The paper also aims to reveal the points of orientation that determined the framework of the mode of speech about the Wesselényi phenomenon, and the ways in which the former limited or helped the authors of texts about the Baron’s body.

Fodor Pál

MIKOR ÉPÜLHETETT SZULEJMÁN SZULTÁN
SZIGETVÁR MELLETTI SÍRKÁPOLNÁJA?*

Ismeretes, hogy Szulejmán halálkozásának¹ és átmeneti eltemetésének helyén nem sokkal később sírkápolnát (*türbe*), majd dzsámit, derviskolostort és kaszárnnyát építettek, s az ezekből kifejlődő kegyhely (*meşhed*) és kisváros (*kasaba*) a „Türbe palánkja” (*Türbe Palankası*) néven vált ismertté. Kutatócsoportunk² munkájának köszönhetően ma már pontosan tudjuk, hol jött létre ez a hódoltságban egyedülálló település.³ Mindmáig nincs azonban megnyugtató válasz arra a kérdésre, hogy pontosan mikor épült és ki építtette a türbét és a palánkon belüli egyéb épületeket. A következőkben az eddig javasolt megoldásokkal kapcsolatos megfigyeléseimet és saját elgondolásaimat adom közre.⁴

A türbe és a kaszaba építésével kapcsolatos fő forrásaink a következők: 1. hivatalos magyar–Habsburg jelentések, levelek (például katonák és követek levelei); 2. az úgynevezett *mühimme defter*ekben („fontos ügyek regisztrumai”-ban) fennmaradt szultáni tanácsi rendeletek; 3. a szigetvári szandzsák 1579. évi öszszeírása és különböző zsolddefterek; 4. Szokollu Mehmed pasa vallási alapítványainak „alapító okiratai” (*vakfiye, vakifname*). Ezekre támaszkodva a kutatók hol Szokollu Musztafa pasa budai beglerbéget, hol Szokollu Mehmed pasa nagyvezírt, hol pedig II. Szelim (1566–1574) vagy III. Murád (1574–1595) szultánt tartották az alapítónak.⁵

* A tanulmány az NKFIH K116270 számú, Szigetvár és Turbék politikai, katonai és szakrális szerepe az oszmán-Habsburg nagyhatalmi vetélkedésben és a magyarországi török berendezkedésben – tények és emlékezet című projekt keretében készült.

¹ A halál időpontjának (1566. szept. 7-én hajnali fél kettő tájban) meghatározását lásd Fodor Pál – Varga Szabolcs: Zrínyi Miklós és Szulejmán halála. *Történelmi Szemle* 58. (2016) 193–200.

² A csoport a fent említett szigetvári kutatási projekt (2015–2019) megvalósítására alakult.

³ A türbe felfedezéséről lásd Norbert Pap et al.: Finding the Tomb of Suleiman the Magnificent in Szigetvár, Hungary: Historical, Geophysical and Archeological Investigations. *Die Erde* 146. (2015) 4. sz. 289–303. A kutatási eredmények legfrissebb összefoglalásáról Pál Fodor – Norbert Papp: In Search of the Tomb of Süleyman in Szigetvár. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 71. (2018) 179–195.

⁴ Ezek rövid megelőlegését lásd Fodor, P. – Pap, N.: In Search of the Tomb i. m. 184–186.

⁵ Takáts Sándor: Nagy Szolimán császár sírja. In: *Uő: A török hódoltság korából.* (Rajzok a török világból IV.) H. é. n. [Bp. 1927.] 127.; Molnár József: Szulejmán szultán síremléke Turbékben. *Művészettörténeti Értesítő* 14. (1965) 64–66.; Tanyib *Gökbilgin*: Kanuni Sultan Süleymanın Szigetvár'daki Türbesi. *Tarih Dünyası* 4. (1950) 144.; *Uő: Türk İdaresinde Budin.* In: *Atatürk Konferansları*, 5. Ankara 1975. 171.; *Gülru Necipoğlu: The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire.* London 2005. 346–347., 543. 341–363. jegyz.; *Uő: The Aesthetics of Empire: Arts, Politics and Commerce in the Construction of Sultan Süleyman's Magnificence.* In: *The Battle for Central Europe: The Siege of*

Ezzel szemben egy 1567. március 21-én kelt, a kaproncai kapitány által továbbított Habsburg kémjelentésben ezt olvashatjuk: a pozsegai szandzsákbég parancsot kapott, hogy „a régi császárnak, szultán Szulejmánnak Sziget mellett, ahol meghalt, egy emlékhelyet építsen”.⁶ Egy másik, ugyanaznap (szintén a nevezett kapitány által) küldött jelentésben viszont az áll, hogy három déli szandzsákbég azt a „hírt terjeszti, hogy Sziget mellett, ahol a császáruk meghalt, egy ispotályt vagy fürdőt (?) akarnak építeni”.⁷ Ám amint az információkat hozó kém maga megjegyzi, ezek valószínűleg csak arra szolgáltak, hogy leplezzék a Habsburg területek ellen tervezett beütések előkészületeit. Ugyanakkor a „híresztelések” tartalma arra utalhat, hogy az oszmán vezetés már közvetlenül a szigetvári ostrom után fontolóra vette valamiféle emlékhely létesítését a szultán halálozási helyén.

A megvalósítás azonban nyilvánvalóan késett. Erről a legtöbb és az események követését hosszú éveken át lehetővé tévő, hiteles információval a szultáni rendeletek szolgálnak,⁸ amelyekből a következő kép bontakozik ki. A türbét vitathatatlanul ott emelték, ahol a szultán sátra állt, és ahol a halott uralkodót 42 napra eltemették. 1573. szeptember végén ezen a helyen még fákkal teli kert volt, amelynek gondozására két (egyelőre azonosítatlan) falut jelöltek ki.⁹ 1576. március elején viszont szinte teljesen kész a későbbiről is ismert: egy türbéből, egy mecsetből, egy kolostorból (*zaviye*) és egy ezeket körülvevő palánkból álló komplexum, amelyet a szigetvári katonák őriztek.¹⁰ Fontos az egyik rendelet szóhasználata: a „szent me-

Szigetvár and the Death of Süleyman the Magnificent and Nicholas Zrínyi (1566). Ed. Pál Fodor. Bp.–Leiden–Boston 2019. 149–159.; *Nicolas Vatin: Un türbe sans maître. Note sur la fondation et la destination du türbe de Soliman-le-Magnifique à Szigetvár.* Turcica 37. (2005) 16–17.; *Uő: Egy türbe, amelyben nem nyugszik senki. Megjegyzések Nagy Szulejmán szigetvári sírkápolnájának alapításához és rendeltetéséhez.* Keletkutatás 2008. tavasz–ősz 59–60.; *Uő: On Süleyman the Magnificent's Death and Burials.* In: *The Battle for Central Europe* i. m. 430–432., 441–442.

⁶ „dem aller khayser soldan Soliman vor Sygeth, wo er gestorben, ain gedachtnus zu pawen.” Graz, Steiermärkisches Landesarchiv, Landschaftliches Archiv, Antiquum XIV., Militaria Schubert 34 (1567), ADB 4289. Ezt és a következő iratot Varga Szabolcs ásta elő és adta át felhasználásra, amit ezúton is köszönök neki.

⁷ „ändern beschreiben und verordnet, sie lassen, das gephray geen, sie wollen bei Sigeth wo in Khaiser gestorben, ain Spittal oder Bathhaus (?) pauen, sagt auch man hab alles geschutz zu Gradischka sambt derselben zugehörung herfur zogen unnd zu richten lassen.” Uo., ADB 4290.

⁸ Ezekre elsőként Ágoston Gábor hívta fel a figyelmet, lásd *Muslim Cultural Enclaves in Hungary under Ottoman Rule.* Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 44. (1991) 2–3. sz. 197–198.; *Ágoston Gábor: Muszlim hitélet és művelődés a Dunántúlon a 16–17. században.* In: *Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből. A szigetvári történezmű konferencia előadásai a város és a vár felszabadításának 300. évfordulóján* (1989). Szerk. Szita László. Pécs 1993. 280–282.

⁹ *Vatin, N.: Un türbe* i. m. 26–27.; *Uő: Egy türbe* i. m. 68. 2. sz. irat (Istanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mühimme Defteri [MD] 23, 103/50 [981. dzsemáziülevvel 25. / 1573. szept. 22.]: „bundan akdem merhum ve mağfurun-leh babam gazi hüдавendigar tabe serahu otāg-i hümayun ile kondukları mahal bağçe olub” („mivel azon a helyen, ahol korábban megboldogult és isteni megbocsátásnak örvendő atyám, a gázi uralkodó – legyen neki könnyű a föld! – a nagyúri sátorral táborot ütött, most egy kert van”).

¹⁰ *Vatin, N.: Un türbe* i. m. 26–27.; *Uő: Egy türbe* i. m. 68–69. 2. sz. irat (MD 27, 815/340; kézbesítésére átadva: 983. zilhidzse 16. / 1576. márc. 17.).

cset” (*mescid-i şerif*) és a „kolostor” (*zaviye*) „újonnan épült” (*müceddeden [...] bina olundu*),¹¹ vagyis minden valószínűség szerint a türbe után emelték őket. Mindezt egy 1576 márciusában történt fontos esemény kapcsán tudjuk meg: a mecsetet ekkor a szultán kívánságára dzsámivá alakították át, és egy pénteki prédikátort (*hatib*) neveztek ki bele (ami önmagában is bizonyítja, hogy eddig itt dzsámi nem létezett, hiszen hátibok csak ilyenekben szolgáltak).¹² A következő hónapokban-években folytatódott a komplexum építése és fenntartásának megszervezése: vallási alapítványt (*vakıf*) hoztak létre és ehhez különböző falvakat és pusztákat rendeltek.¹³ Egy 1577. szeptember eleji parancs úgy rendelkezik, hogy a „szent kegyhely” (*meşhed-i şerif*) alapítványát a kolostor sejhje irányítsa.¹⁴ Ez a rendfőnök a Szarajevóból ide helyezett Ali dede volt, aki egyúttal az előimádkozó (*imam*) és a pénteki prédikátor feladatait is ellátta a dzsámiban.¹⁵ Ali dede igyekezett jó gondnoka (*mütevelli*) lenni a rábízott javaknak. Javaslatára 1579. március elején öt közeli pusztát vettek el a vár magas rangú tisztjeitől és csatoltak az alapítványhoz, hogy a kolostorban „nélkülöző” dervisek több bevételhez jussanak.¹⁶ Pár nappal később az alapítványi falvakban és azok határában agyagot bányászó cserépgyártók kártevéseinek megszüntetésére szerzett szultáni rendeletet.¹⁷ Közben tovább csinosították a kaszabát: a muszlim zarándokok szükségleteit és kényelmét szem előtt tartva köz- vagy ivókutat (*sebil*), jégvermet (*buzhane*) és rituális mosdáshoz szükséges kifolyót (*abdest musluđı*) építettek, s ezek gondozására vízhordókat neveztek ki. Mivel az ezen információkat tartalmazó rendelet a legkorábbi bizonyíték arra, hogy a türbe mint „emlékhely” (*lieu de mémoire*) szinte azonnal a megalapítása után zarándokhely is lett, érdemes egészében idéznünk: „Parancs a szigetvári bégnek: A megboldogult elődöm, Szulejmán szultán – legyen neki könnyű a föld! – Szigetvárott lévő türbéjének látogatására érkező muzulmánok

¹¹ *Vatin, N.*: Un türbe i. m. 29–30.; *Uő*: Egy türbe i. m. 69. 4. sz. irat (MD 25, 847/354 [1983. zilhidzse 8. / 1576. márc. 9.]).

¹² Uo.

¹³ *Vatin, N.*: Un türbe i. m. 30–31.; *Uő*: Egy türbe i. m. 69–70. 5. sz. irat (Mühimme Zeyli Defteri [MZD] 3, 315/121 [kézbesítésre átadva: [984.] szafar 9. / 1576. máj. 8.]): a szultáni tanács rendelete a szigetvári bégnek és kádinak: a Szigetvár mellett épült kolostor derviseinek és az utazóknak az ellátására két, eddig a szigetvári várnagy által birtokolt falut rendel; ezek határait és jövedelmeit mérjék föl. *Vatin, N.*: Un türbe i. m. 32–33.; *Uő*: Egy türbe i. m. 70–71. 6. sz. irat és 70. f. jegyz. (MD 29, 140/59 [kézbesítésre átadva: 984. sevval 7. / 1576. dec. 28.]): a szultáni tanács rendelete a szigetvári bégnek és kádinak: Becefulu és Csütörtökhely falvakat a türbe és a dzsámi ellátására elveszik eddigi birtokosától, a külső vár parancsnokától, s elrendelik a két falu határainak felmérését.

¹⁴ MD 31, 806/363 (kézbesítésre átadva: 985. redzseb 27. / 1577. szept. 10.).

¹⁵ *Vatin, N.*: Un türbe i. m. 16–17. 31. jegyz., 35–36.; *Uő*: Egy türbe i. m. 59–60. 31. jegyz.; 72. 8–9. sz. irat (MD 30, 459/194, 460/195 [kézbesítésre átadva: [98]5. szafar 12. / 1577. máj. 1.]). Ali dedéről lásd *Ágoston, G.*: Muslim Cultural Enclaves i. m. 198–200.; *Uő*: Muszlim hitélet i. m. 282–284.

¹⁶ MD 36, 278/96 (1987. muharrem 5. / 1579. márc. 4.)

¹⁷ MD 36, 286/99 (1987. muharrem 8. / 1579. márc. 7.)

számára közkutat, jégvermet és rituális mosdáshoz szükséges kifolyót építettek. Jelentették, hogy szükséges volna a palánk őrségéből két főt vízholdónak, egyet pedig a vakuf jövedelembehajtójának kinevezni. Elrendelem, hogy amint – – – [a parancsvívő] megérkezik, az említett módon a palánk őrségéből két főt vízholdó szolgálatra, egyet pedig jövedelembehajtói szolgálatra alkalmazz.”¹⁸

A szultáni tanács rendeleteiből összeszededgethető adatok jól összevágának a szigetvári szandzsák 1579-ben készült részletes felmérésének (*tahrir defteri*) információival.¹⁹ Az összeíró a „kolostor alapítványá”-ról tesz említést (ami érthető, hiszen ennek személyzete gondozta az egész komplexumot), és azt egyértelműen Szulejmán szultán „kegyes alapítványának” (*vakıf*) mondja: „A mennyei kertben és a paradicsomban lakó, [isten] irgalommal és könyörülettel elárasztott, megboldogult és isteni megbocsátásnak örvendő gázi Szulejmán szultán kán kegyes alapítványa Szigetvár közelében a nevezett kolostor élmezési költségeire és egyéb alapvető feladatainak szükségleteire [...]. Az új defterbe úgy jegyeztetett be, hogy a nevezett alapítványt ugyanolyan módon irányítsák és birtokolják, ahogy a többi szultáni alapítványt szokták.”²⁰ A kolostor sejhje változatlanul Ali dede volt, aki emellett még az imámi besoztást tartotta meg, a pénteki prédikátor feladatait ekkor már Muszliheddin halife látta el. Melléjük két *müezzın*, egy Korán-recitátor (*devrhan*) és egy szolgáló (*kayyum*) működött a dzsámit. A dervisek (akiknek a számát a cellák számának megfelelően 12 főben maximálták, de mint láttuk, csak hatan voltak) az élelem mellett napi két akcse fizetést kaptak. A lényeg: a szultáni parancsok és a szandzsák-összeírás egybehangzó adatai szerint a kolostor nem magánszemélyek, hanem a szultán alapítványa volt, s a kolostor személyzete az egész komplexumot kiszolgálta.

Mindezekkel szöges ellentétben Szokollu Mehmed pasa mostanában gyakorta idézett és a szöveg végén szereplő dátum szerint 981. zilhiddze utolsó harmadában

¹⁸ „Sıgetvar beđine hıküm ki: Sıgetvarda vaki olan merhum ceddüm sultan Süleyman tabe serahunun türbesi ziyaretine gelen müslümanlara sebil ve buzhane ve abdest musluđı bina olunub palanka neferatundan iki nefer saka ve bir nefer vakfun cabi hizmetine tayin olunmak lazım olunduđı ilam olunmađın buyurdum ki --- vusul buldukda vech-i meşruh üzere palanka neferatundan iki neferin sakalık hizmetine ve bir neferin dahi cibayet hizmetine istihdam etdüresin.” MD 36, 287/99 (987. muharrem 8. / 1579. márc. 7.)

¹⁹ München, Bayerische Staatsbibliothek, Orientalische Handschriften, Cod. Turc. 138, 44b–46a. A defter egyes részeit (pl. a törvénykönyvet [*kanunname*]) latin betűs átírásban kiadta *Münir Aktepe*: Szigetvár Livási Kanunnámesi. In: Kanunı Armađanı. (Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII/55.) Ankara 1970. 187–202. A kánunnámét magyarul közreadta *Dávid Géza*: A szigetvári szandzsák 1579. évi adózási irányelvei. Somogy 44. (2016) 4. sz. 55–66. A türbére és a kaszabára vonatkozó adatok részleges ismertetését lásd *Vass Előd*: Szigetvár város és a szigetvári szandzsák jelentősége az Oszmán–Török Birodalomban 1565–1689. In: Tanulmányok a török hódoltság i. m. 201–202.

²⁰ „An evkaf-i firdevs-mekan cennet-aşyan garik-i rahmet ve rahman merhum ve mađfurun-leh gazi sultan Süleyman han der kurb-i Sıgetvar beray-i taamiye ve sair levazım-i cihat-i zaviye-i m[ezbur]. [...] sair evkaf-i selatin ne minval üzere zabt ve tasarruf olunagelmış ise evkaf-i mezbure dahi ol minval üzere tasarruf olunması defter-i cedide kayd olundu.” München, BS OH Cod. Turc. 138, 44b, 46a. Az idézetet kisebb olvasati eltérésekkel lásd még *Aktepe, M.*: Szigetvár Livási i. m. 201.

(keresztény időszámítás szerint 1574. április 13–22. között) írásba foglalt „alapító okirata” a következőket állítja: 1. A szultán első temetési helyén létesült *dzsámit* a nagyvezír építtette. 2. A dzsámihoz kapcsolódó kolostort (*hanegah*) szintén ő emeltette. 3. A két épület a nagyvezír alapítványához tartozik, személyzetük is attól kap fizetést. 4. A dervisek számára könyvtárat alapított. 5. A vakfije dátuma alapján a dzsáminak és a kolostornak 1574 áprilisában már állnia kellett, sőt addigra a neve (*Türbe Palankası*) állítólag már szélteben elterjedt (*iştihar bulan*) az oszmán-török világban.²¹

Ezek az állítások a szultáni tanácsi rendeletekből és a szandzsák-összeírásból kirajzolódó képpel nehezen vagy sehogy sem egyeztethetők össze. Kérdés, hogy akkor a források e két nagy csoportja közül melyik a hiteles, illetve elképzelhető-e, hogy nemcsak cáfolják, hanem valamilyen értelemben ki is egészítik egymást? Ahhoz, hogy ezekre a kérdésekre választ adhassunk, az alábbi ellentmondásokat és észrevételeket érdemes megfontolni.

1. Mindenekelőtt két kronológiai problémára kell felhívni a figyelmet. Ha a szultán halálozási helyén 1573. szeptember végén még üres kert állt, akkor az épületek 1574. április elejére aligha készülhettek el (különösen nem télen), és semmiképpen sem válhattak széles körben ismertté.

2. Az egyik szultáni parancsban világosan az áll, hogy először *mecsetet* építettek a *türbe* mellé, s csak 1576. március 9-én rendelték el, hogy alakítsák át dzsámivá, azaz minősítsék át pénteki istentisztelet tartására alkalmas imahellyé. 1574-ben vagy az előző évben tehát Szokollu Mehmed nem építtethetett *dzsámit* a „Türbe palánkja”-nak mondott helyen.

3. Mint fentebb láttuk, az említett 1579. évi szandzsák-összeírás szerint az egész kegyhely vagy szentély (*meşhed*) és a hozzá rendelt falvak és puszták egyértelműen szultáni alapítványok voltak. A defter a szultáni vakufokon kívül magán-személyek alapítványi birtokait (például Müezzinzade Ali pasáét vagy Iszkender elhalt szigetvári szandzsákbégét) is felsorolja,²² de a Szokollukról és birtokaikról nem tesz említést. Szokollu Musztafa budai pasa kormányzóként és nem tulajdonosként felügyelte az építkezéseket. (Hogy ez fontos feladata volt, jelzi az is,

²¹ Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (a továbbiakban: VGMA), Defter 572, No. 20, 27–63 (evahir-i zilhiddzse 981). Latin betűs átírása: VGMA Defter 2104, No. 323., 442–478., a Szigetvárra vonatkozó részek itt: 28–29., 55., illetve 3–4., 35–36.; *Necipoglu, G.*: The Age of Sinan i. m. 346–347., 543. 341–363. jegyz.; *Uő*: The Aesthetics of Empire i. m. 152. A vakufnéme egy rövid részletét idézi *Hancz Erika*: Nagy Szülejmán szultán Szigetvár környéki sátorhelye, halála és síremléke az oszmán írott forrásokban/Osmanlı Kaynaklarına Göre Kanuni Sultan Süleyman’ın Sigetvar’daki Otağ Yeri, Ölümü ve Türbesi. In: Szülejmán szultán emlékezete Szigetváron/Kanuni Sultan Süleyman’ın Sigetvar’daki Hatırası. Szerk. Pap Norbert. Szigetvár 2014. 67.

²² Ali pasa alapítványáról lásd *Dávid Géza*: Adalékok Szigetvár török kori történetéhez. Keletkutatás 2007. tavasz–ősz 38–43.

hogya a szigetvári vár, a váron belüli dzsámi, minaret stb. javítására vonatkozóan számos parancsot kapott ezekben az években.)²³

4. Kulcsfontosságú tény, hogy Szokollu Mehmed nagyvezír említett alapítványi iratát 1896-ban, tehát több mint 400 évvel később (!) jegyezték le mai formájában. Ez a hosszú, nagyon részletes összefoglalás azonban nem az eredeti alapító okirat(ok) hiteles másolata, hanem négy korábbi vakfije/vakufnéme alapján öszszevontan ismerteti – mégpedig épülettípusok szerint – a nagyvezír összes kegyes alapítványát Medinától a dél-magyarországi Becskerekgig. Azt feltételezem, hogy a 981-es (vagyis 1574-es) dátumot feltehetőleg az egyik részalapítvány dátumából vették át és írták rá az összesítésre, így ez ejthette tévedésbe azokat a kutatókat, akik a dátumot készpénznek véve azt gondolták, hogy legkésőbb 1574 tavaszán már valamennyi felsorolt épület állt a Szigetvár melletti szőlőhegyen.

Gülru Necipoğlu egy újabb írásában az általam már korábban is jelzett²⁴ és a fentiekben összefoglalt ellentmondások dacára kitart korábbi nézete mellett, hogy a szigetvár-turbéki „projekt” legalább részben Szokollu Mehmed műve volt. Ezzel nagyrészt magam is egyet tudok érteni. Ám a folytatással már kevésbé: Necipoğlu szerint a türbét valószínűleg II. Szelim alapította, a komplexum többi részét azonban Szokollunak tulajdonítja, és kitart 1574. évi alapításuk és (legalább részleges) megépítésük mellett is. A nyilvánvaló kronológiai nehézségeket isztambuli építészeti párhuzamokkal és más, kevésbé meggyőző megfontolásokkal (például az építkezések elhúzódásával stb.) próbálja áthidalni. Úgy látszik, főleg azért ragaszkodik ehhez az elképzeléshez, mert a szigetvári kisvárost a nagyvezír és Szelim szultán közös művének, ideológiai programjának tartja, ami nemcsak a nagy szultán (Szulejmán) szakralizálását, hanem a Szokollu Mehmed által 1566-ban kivívott győzelem megörökítését is szolgálta volna.²⁵

Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a nagyvezíri jótéteményekről két másik, jóval rövidebb összesítés is fennmaradt: ezek földrajzi megoszlás vagy elhelyezkedés szerint veszik sorra a nevezett főbb alapítványait. Az egyiket az isztambuli Fatih Millet Könyvtárban (a továbbiakban: Fatih),²⁶ a másikat az isztambuli Süleymaniye Könyvtárban őrzött és főleg vakuf-leírásokat és más iratfajtákat tartalmazó kolligátumba másolták be (a továbbiakban: Lala İsmail).²⁷ A két, egyaránt datálatlan kézirat

²³ Lásd például: MD 7, 2183/798, 2319/847 (1568); MD 14, 252/173, 254/174–175 (1570); MD 16, 343/180 (1572); MD 23, 58/30 (1573), 500/236, 501/236, 751/337 (1574); MD 26, 155/59 (1574) stb.

²⁴ Fodor, P. – Pap, N.: In Search of the Tomb i. m. 184–186.

²⁵ Necipoğlu, G.: The Aesthetics of Empire i. m. 149–159., különösen: 157.

²⁶ İstanbul, Fatih Millet Kütüphanesi T 933, 18b–23b. Vö. M. Tanyir Gökbulgin: XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar – Müllker – Mukataalar. İstanbul 1952/2007. 509–512.

²⁷ İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail 737, 40a–48b. Vö. Necipoğlu, G.: The Age of Sinan i. m. 543. 348. jegyz.

szövege között nincs lényeges eltérés (ilyeneket jobbra a versbetéteknél fedezhetünk fel). Viszont a Lala İsmailban a vakufok felsorolása után megtaláljuk Szokollu Mehmed kevés konkrétumot tartalmazó végrendeletét is,²⁸ amelyből megtudjuk, hogy az „ezen ábraillattal elfátyolozott könyvben részletesen említett és leírt kegyes dolgokról és dicséretes alapítványokról az ellentmondásmentes szent vallástörvény szerint végrendelkezett. A végrendelkezés előtt elmondta a hitvallás szavait, és megbánást mutatott és Isten megbocsátását kérte azokért a bűnökért, gonosz tettekért és dicséretre nem méltó cselekedetekért, amelyeket az emberi természet szerint elkövetett”.²⁹ Eltér a két kézirat címe is. A Fatihé szerint a nagyvezír már halott („A divánjában nagyvezírként vértanúvá lett, megboldogult Mehmed pasa kegyes alapítványait és jótéteményeit beszéli el összefoglaló módon”),³⁰ a Lala İsmailé viszont azt sejteti, hogy még él („Mehmed pasa nagyvezír önagyságának kegyes alapítványait és jótéteményeit beszéli el összefoglaló módon”).³¹ A két párhuzamos kézirat terjedelme és leírásainak részletessége olyannyira elmarad a VGMA (mint jeleztem, feltehetőleg utólag) 1574-re datált kéziratától, hogy a magam részéről nem merném ezeket ugyanazon „vakfije” két változatának nevezni. Gülru Necipoğlu (a Lala İsmail-ból fentebb idézett sorokra hivatkozva) úgy véli, hogy mindkét verziót a nagyvezír végrendeletével kapcsolatban állíthaták össze, amiben nincs okunk kételkedni.³²

Témánk szempontjából a legfontosabb eltérés a VGMA-beli és a Fatih/Lala İsmail-beli összegzés között, hogy az utóbbiakban *a szigetvári épületek és vakufok nem szerepelnek*. Ez első pillantásra fényesen igazolja a fentiekben előadott kétségeket, és arra mutat rá, hogy a szigetvári komplexum 1574 tavaszán abban a formában, ahogy a VGMA-beli vakufnéme előadja, nem létezhetett, és nem lehetett Szokollu Mehmed pasáé. Ám a dolog mégsem ilyen egyszerű, mert a szigetvári épületeknek a két másik kéziratban való hiányára más (összetettebb) magyarázatok is elképzelhetők. Vegyük sorra a lehetőségeket!

I. Első lehetőség: a Fatih/Lala İsmail-beli összesítés 1574–1576 előtt keletkezett, így természetes, hogy nem szól a szigetvári alapításokról. Így gondolta például Feridun M. Emecen, aki szerint 1569-ben írták vagy másolták.³³ Ez azon-

²⁸ Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail 737, 47a–48b.

²⁹ „Bu kitab-ı anberin-nikab içre mufassalen mezkür ve mastur olan umur-i hasene ve hayrat-i müstahseneyi vasiyyet-i şerhiyye-i gayr-i muzade ile vasiyyet eyledi. Ve kable'l-vasiyyet kelime-i şehadet getirüb mukteza-i beşeriyet üzere sudur eden seyyiat ve şürur ve efal-i na-muarene tövbe ve istiğfar edüb[...]” Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail 737, 48a–48b.

³⁰ „Vezir-i azam iken divanında şehid olan Mehmed Paşa-i merhumun ebniye-i hayrat ve hasenatını beyan eder ale's-sebilül-icmal.” Fatih Millet Kütüphanesi T 933, 18b.

³¹ „Vezir-i azam Mehmed Paşa hazretlerinin ebniye-i hayrat ve hasenatını beyan eder ale's-sebilül-icmal.” Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail 737, 40a.

³² Necipoğlu, G.: *The Age of Sinan* i. m. 346.

³³ Feridun M. Emecen: *Kânüni Sultan Süleyman'ın Macaristan'daki Türbesine Dair Görüşler*. In: Ekrem Hakkı Ayverdi. 30. Yıl Hâtıra Kitabı. (İstanbul Fetih Cemiyeti, 114.) İstanbul 2014. 84. 27. jegyz.

ban aligha igaz; a 976/1569-es évszám valószínűleg a Fatih-féle kolligátum első lapjaira külön is bemásolt és ténylegesen 1568-ra kialakult becskerei alapítvány leírásából való, ilyen dátum a nagyvezír alapítványainak teljes, ám rövid felsorolásában nem szerepel.³⁴ Egyébként sem tartom valószínűnek, hogy Szokollu Mehmed a hatalma csúcán, a hatvanas évek vége felé végrendelkezett volna. Ha viszont későbbi, és akkor írták le, mikor a szigetvári türbe-komplexum már készen állt és – tegyük fel – valóban Szokolluhoz tartozott, akkor szerepelnie kellene benne. De nem szerepel.

2. A második lehetőség (amit láthatólag Necipoğlu magától értetődőnek tekint), hogy a Fatih/Lala İsmail-beli rövidebb összeállítás is 1574-es, amint azt a VGMA-beli hosszú összegzés állítja magáról. Akkor viszont az utóbbitól eltérően miért nem szól a szigetvári alapításokról? Ezt annál inkább megtehetette volna, mivel a listák még befejezetlen építkezésekről is számot adnak.³⁵ Vagyis ez esetben is arra kell gondolnunk: Szokollunak nem volt köze a türbe-városhoz.

3. A harmadik lehetőség: a végrendelkezés dacára csak a nagyvezír halála, 1579 után állították össze. Erre utalhat a Fatih-beli szöveg címe, amely halottként beszél róla. Ennek azonban ellene mond, hogy a Lala İsmail-félében még egyáltalán nem „megboldogult” vagy „vértanú”, s hogy mindkét kézirat végén egybehangzóan az az óhaj fogalmazódik meg, hogy a nagyvezír még sok jótettet hajtson végre és sok épületet emeljen a köz javára.³⁶ Ha ez igaz, akkor a Fatih-beli kolligátumban egy korábban készült, de csak a nagyvezír halála után bemásolt kézirattal van dolgunk. Ebben az esetben viszont logikus lett volna beilleszteni az akkorra már kész szigetvári alapításokat is, amennyiben Szokollunak valóban köze lett volna hozzájuk. Ezek szerint nem volt.

4. A negyedik lehetőség: 1574 és 1579, vagy még inkább 1576 és 1579 között készült a Fatih-/Lala İsmail-beli összeállítás. A magam részéről ezt tartom a legvalószínűbbnek. 1575–76 táján, az uralkodóváltást követően, Szokollunak már éreznie kellett, hogy fogy körülötte a levegő. A Murád körül csoportosuló, ellenséges frakció egyre kíméletlenebb fellépése³⁷ készíthette a nagyvezírt arra, hogy számba vegye a vagyont, hogy minél teljesebben mentse ki birtokait és ingóságait a hosszú távú védelmet kínáló alapítványi formába, s hogy kiemelkedő jótékonyági tevékenységét olyasféle „propaganda-iratokkal” népszerűsítse, mint

³⁴ Fatih Millet Kütüphanesi T 933, 1a–5b. Vö. *Gökbilgin, M. T.*: Edirne ve Paşa Livası i. m. 513. A becskerei alapítvány fokozatos, 1568-ban befejeződő kialakulásáról lásd *Káldy-Nagy Gyula*: A csanádi szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása. (Dél-Alföldi Évszázadok, 15.) Szeged 2000. 235–269.

³⁵ *Necipoğlu, G.*: The Age of Sinan i. m. 346.

³⁶ Fatih Millet Kütüphanesi T 933, 23b; Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail 737, 46b.

³⁷ *Cornell H. Fleischer*: Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Ali (1541–1600). Princeton 1986. 71–73., 294–296.

amilyen a Fatih-/Lala İsmail-féle összegzés. Ha ez igaz, akkor a hetvenes évek második felére nagyjából kiépült szigetvári türbe-komplexumot biztosan nem engedte volna kihagyni egy ilyen „propaganda-iratból”, ha köze lett volna hozzá.

Vagyis a lehetőségek mérlegelése után ugyanoda jutottunk, ahová a VGMA-beli, állítólag 1574-es „alapító okirat” és a többi forrás összevetéséből: hogy a szigetvári türbe-komplexumot valamelyik szultán alapította, hogy az ellátására rendelt vakuf szultáni, nem pedig vezíri alapítvány volt, és hogy az alapítás utáni első években-évtizedben a Szokollu családnak közvetlen jogi kapcsolata aligha lehetett Szulejmán szigetvári kegy- és zárándokhelyével.

Mi történhetett tehát?

1. A felsorolt adatokból úgy látszik, hogy közvetlenül a szigetvári ostrom utáni években megszülethetett a zсібóti/szemplőhegyi emlékhely gondolata, és nem kizárt, sőt erősen valószínű, hogy Szokollu Mehmed és Szelim szultán együtt kezdték tervezgetni.

2. Az sem kizárt, hogy az első konkrét lépéseket (a tervek kidolgozását) Szelim életének utolsó évében vagy hónapjaiban tették meg.

3. Valószínűnek tűnik, hogy a szultán gyorsuló emberi és testi hanyatlása, majd 1574. december közepén bekövetkezett halála miatt a kivitelezés halasztást szenvedett, vagy éppen csak elkezdték a munkálatokat, és aztán III. Murád szultán és új tanácsadói köre ragadta magához a kezdeményezést.

3. Ez együtt járt Szokollu Mehmed pasa háttérbe szorításával: Murád a saját hatalmát és a szultáni család dicsőségét kívánta nagy elődje felmagasztalásával megszilárdítani. Valószínűleg ezért létesült a komplexum szultáni alapítványként.

4. A Szokolluk azonban számon tartották „jogaikat”, s a későbbiekben (hogy mikor, arról sejtésem sincs) eredetileg hozzájuk nem tartozó javakat is beillesztettek a családi alapítványi hálózatba, s talán ez tükröződik a 19. századi részletes összeállításban is. Azt sem tartom elképzelhetetlennek, hogy ennek érdekében tudatosan manipulálták a dátumokat, s így tették meg utólag, 1574-re keltezve a komplexum büszke tulajdonosának Szokollu Mehmed nagyvezírt.

Összegezve: minden arra mutat, hogy a nagyvezíri vakfijék/vakufnámék el-
lentmondásai az 1570-es évek második felének politikai „klímaváltozásában” le-
lik magyarázatukat. Nem kizárt, hogy a nagyvezír élete vége felé megpróbál-
ta szilárdabb alapokra helyezni, a vallástudósokkal (*ulema*) is megerősíttetni és
„megszenteltetni” addig felhalmozott vagyonát. Ennek legjobb módja az lehe-
tett, hogy igyekezett minden szerzeményét Szulejmán vagy Szelim korszakából
eredeztetni, mert a halott szultánok tekintélye bizonyos védelmet nyújthatott a
vagyonára áhítozó riválisok ellen.

Akárhogy volt is, a fent előadottak alapján egyet biztosan állíthatunk: Szulejmán szultán szigetvári (pontosabban zсібóti-szemplőhegyi) türbéje 1574 tavaszán még nem

épült meg. Minden valószínűség szerint ez év második felében vagy a következő év elején fogtak hozzá a kivitelezéshez. Így mindent figyelembe véve inkább III. Murádot kell a türbe tényleges építetőjének tartanunk, még ha a koncepció talán Szelim és Szokollu Mehmed együttműködésében született is meg. Sajátságos fintora a sorsnak, hogy az építkezéseket a helyszínen a nagyvezír unokaöccsének, Szokollu Musztafa budai beglerbégnak kellett felügyelnie.³⁸ Egyetérthetünk Nicolas Vatinnal abban, hogy a türbe-város kialakítása nyilvánvaló üzenet volt a Habsburg–magyar oldalnak (és a Zrínyi családnak): az oszmánok számára Szigetvár szent hely, a Magyarországot meghódító Szulejmán szultán kegy- és zarándokhelye, és Magyarország visszavonhatatlanul az ő birtokuk.³⁹ Ugyanakkor a fentiek alapján, nagyon óvatosan, talán egy további motivációt is megkockáztathatunk: a „Türbe palánkja” Murád szultán Szokollu Mehmed fölötti hatalmának megszilárdítását, az ő gyámkodásától való megszabadulását is szimbolizálhatta. Elképzelhető, hogy ez a hatalmi harc csapódott le az elemzett dokumentumok „türbéért folytatott vetélkedésében” is.

WHEN WAS THE TOMB OF SÜLEYMAN AT SZIGETVÁR BUILT?

By Pál Fodor

SUMMARY

In international scholarship it is often claimed that the tomb of Süleyman in Szigetvár was erected in 1574 through the collaboration of Sultan Selim II (1524–1574) and Grand Vizier Sokollu Mehmed Pasha (1505–1579). The main evidence for this statement was the endowment deeds of the Grand Vizier, dated 1574. This study shows that these sources are not fully reliable and the information on the Szigetvár shrine and pilgrimage town was probably inserted into them later. According to the testimony of the orders of the imperial council and the 1579 land-and-tax survey register of the sub-province of Sigetvar, the construction works probably started at the end of 1574 or in 1575, and the buildings that were completed by 1576 appear to be the pious foundations of Sultan Murad III (1546–1595), rather than of Sokollu Mehmed Pasha.

³⁸ Takáts S.: Nagy Szolimán császár sírja i. m. 127. Egy követjelentés szerint 1577 tavaszán is a sírkápolnánál tartózkodott. Ez a fentebb előadottakkal összhangban arra utal, hogy a komplexum még javában épült, vagyis nem készült el 1574-re.

³⁹ Vatin, N.: Un türbe i. m. 18–24.; Uő: Egy türbe i. m. 61–66.; Uő: On Süleyman the Magnificent's Death i. m. 442.; Pap Norbert: Iszlám versus kereszténység – szimbolikus térfoglalás Szigetváron. In: Szulejmán szultán Szigetváron. A szigetvári kutatások 2013–2016 között. Szerk. Pap Norbert – Fodor Pál. Pécs 2017. 205–242.

Zsoldos Attila

A DRUGET-TARTOMÁNY TÖRTÉNETE,
1315–1342

MTA Történettudományi Intézet, Bp. 2017. 304 oldal

„Eredetileg olasz vér, Nápolyból Salernoból szakadt be hazánkba Robert Károly korában, midőn két egy testvér Fülöp és János jövének be, és mint ügyes férfiak mindjárt a legmagasb polczra küzdtek fel magokat.” Nagy Iván ezekkel a szavakkal jellemezte a Druget családot genealógiai munkájában. Kétségtelen, hogy az embereket mind a mai napig érdekli, vajon egy személy vagy egy család látványos felemelkedése milyen tényezőknél köszönhető. Nem volt ez másként a Drugetek esetében sem, ha végigtekintünk a 14. század első felével foglalkozó szakirodalmon, a családtagok mindig I. Károly bizalmasaiként jelennek meg.

Az ismertetésre kerülő könyvet Zsoldos Attila akadémikus, a MTA Történettudományi Intézetének kutató professzora jegyzi, akinek munkássága eddig főként az Árpád-kort érintette, bár számos tanulmányában az Anjou-kor fontos kérdéseivel is foglalkozott. A személyes hangvételi Előszóban meg is indokolja a „korszakváltást”: olyan jelenségek érdekelték, amelyek az Árpád-kor utolsó évtizedeiben bukkantak fel, és kibontakozásukra a 14. század elején került sor. Az általa felállított munkahipotézis szerint a Druget-tartomány az oligarchákéhoz hasonló jegyeket viseli magán, így azok alapos vizsgálatával rá tud mutatni a tartományok belső működésére. A szerző azt sem hallgatja el, hogy a magyar történetírás főként a királyi hatalom szempontjából közelített a korszak nagyúri családjaihoz. Előjáróban elmondható, hogy Zsoldos Attila könyve ezen a módszeren teljes mértékben változtatott, és követendő példát jelenthet mindazok számára, akik később ilyen típusú kutatásokkal szeretnének foglalkozni.

Az első fejezet (*Tartományok és oligarchák a 13–14. század fordulóján*) a korszak politikai helyzetét tárja az olvasó elé, lényegre törően összefoglalja a tartományurak felemelkedését, a hatalom és a vár kapcsolatát. A korábbi szakmunkák általában kitérnek a Borsák, a Kőszegiek, az Abák és a Csákok megerősödésére, de Zsoldos Attila a Geregyék történetével olyan családra is rávilágít, amelynek tagjaiból később kiváló oligarcha lehetett volna. A szerző tisztázza a tartományúr és az oligarchák közötti különbségeket: az 1311-es kassai szerződés alapján felhívja a figyelmet, hogy a történetírásnak szakítania kell a két szó szinonimaként való használatával, a király iránti hűség mellett a „tartomány” öröklése tekinthető a fő szempontnak. Az oligarchák hatalmát egyértelműen jelzi, hogy az oklevelekben gyakran fordul elő a „fejedelem” megszólítás, és tekintélyüket az is jól jellemzi, hogy külföldi arisztokrata, sőt akár uralkodói leszármazottakkal léptek családi kötelékre. Engel Pál máig megkerülhetetlen tanulmánya alapján (Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen, 1310–1323. Századok 122. [1988] 89–146.) tudjuk, hogy I. Károly hosszú küzdelmet folytatott az oligarchák ellen. A „*miért éppen neki sikerült?*” kérdés megválaszolásához Zsoldos Attila segítségül hívta a 13. század utolsó három évtizedének adatait is. A fegyveres fellépés eredménytelensége láttán IV. László a külföldön tanult főpapok bevonásával programot dolgozott ki az államszervezet rendi jellegű átalakítására. Az elképzelést III. András is a magáévá tette, majd szerződésekkel kívánta együttműködésre készíteni a főurakat: a 12 éves Caroberto partra szállásával szinte egy időben kiegyezett Kőszegi Ivánnal és Csák Mátéval. A szerző jogosan feltételezi, hogy ennek egyik eszközét az úgynevezett „örökös nádori” cím kialakítása jelentette. Végül az I. Károly eredményességéhez vezető tényezők közül Zsoldos meghatározó szerepet tulajdonít az egyéni képességeknek.

A második rész (*A három Druget-nádor*) az Itáliából érkező család magyarországi szerepét mutatja be. Fülöp, János és Vilmos egymást követve töltötték be a legfontosabb világi

tisztséget. A szerző Fülöp 1315-ös első felbukkanásával kezdi a család ismertetését. Az 1323-ban nádorrá kinevezett főúr esetében kimutatható egyfajta lokálpatriotizmus, mivel erősen kötődött azokhoz az északkeleti megyékhez, ahol megyésispánságai feküdtek. Nádori kúriáját Vizsolyban alakította ki, míg a tisztségéből eredő országos jogköröket főként az Óbudán tartózkodó alnádora révén gyakorolta. Fülöp 1327. június 22. után halhatott meg, testét minden bizonnyal a székesfehérvári bazilikában helyezték végső nyugalomra, a hozzá köthető gyűrű az 1936-os ásatások során került elő. A következő nádor, Druget János, fivérével ellentétben újonnan érkezett az országba. Zsoldos Attila feltételezése szerint I. Károly kimondottan a jó itáliai kapcsolatokkal rendelkező Jánosnak szánta a pozíciót, aki természetesen elkísérte az uralkodót az 1333-as itáliai útjára. Az „átcsábításnak” azonban ára volt: Somogy és Bács megyét elvette régi embereitől és a *homo novus*-nak adta. Változás mutatható ki a nádori kúria helyszínében is, János Óbudáról keletre okleveleinek jelentős részét.

János fia, Vilmos a már említett itáliai út idején került előtérbe, mert a király nádorhelyetesként őt állította az ország élére. E tény kapcsán jó összefoglalót olvashatunk az uralkodó helyettesítéséről. Korábban II. András kivételével a magyar koronás fők egyáltalán nem hagyták el hosszú időre az országot, míg 1333-ban a nádor is urával tartott. Úgy tűnik, hogy a politikai vezetést távollétében Erzsébet királyné saját bizalmasát és rokonát, Szécsényi Tamást szerette volna előtérbe tolni az udvarnál. Zsoldos Attila részletekbe menően bemutatja a Vilmos befektetésére irányuló szövvényes intrikákat és áskálódásokat. Erőfeszítésük azonban hiábavaló volt, mert 1334. május 14-én már ő tűnik fel nádorként. Egyébként az egyik, XXII. János pápa által kiadott 1333. szeptember 9-ei oklevél is egyfajta zavaros helyzetről árulkodik (Anjou-kori oklevéltár. XVII. 1333. Szerk. Kristó Gyula. Bp.–Szeged, 2002. 423. sz. reg.). Druget Vilmos nádori tevékenységének bemutatásával Zsoldos Attila más módszertani problémára is felhívja a figyelmet: az egy időben két különböző helyen kiállított oklevelek magyarázata az intézmény működésében rejlik. Vilmos apjához hasonlóan Óbudán tartotta nádori kúriáját, amely távollétében is folyamatosan dolgozott. 1340 körül a kúriát Visegrádra helyezték át, ami összefügghet azzal, hogy Vilmos 1337 tavaszán a településre költözött. Az utolsó Druget-nádor valamikor 1342 szeptember elején, valószínűleg Visegrádon hunyhatott el.

A harmadik rész (*A tartomány és működése*) négy alfejezetre tagolódik. A szerző markáns különbségeket tesz az egyes folyamatok között, és meghatározza, hogy milyen területek tartoztak az adott *honor*-hoz. Nagyon lényeges a királybírókra vonatkozó adatok közzététele, mert végre sor került a funkcióhoz kapcsolódó feladatok részletes bemutatására: az újjászervezésében az uralkodó fontos szerepet szánt ennek az intézménynek. A szerző szerint a tartomány „alapításának” és fejlesztésének a legfőbb érve Csák Máté territóriumának ellensúlyozása volt. Ugyanakkor szembetűnő, hogy a Drugetek erőteljesen korlátozni próbálták a tartományban élő népcsoportok korábban elnyert kiváltságait, ami felett azonban az uralkodó nem hunyt szemet. Zsoldos kitér az adminisztráció mindennapjaira is, a familiárisok sokszor éveken keresztül töltötték be ugyanazon tisztségeket. A rendszer jól működött, így a Drugetek nyugodtan vehettek részt az országos politikában.

A vizsolyi bíróság című alfejezetben a szerző módosította a korábbi szakirodalom megállapítását: valójában a tartomány igazgatásának központi intézménye volt, az élen álló bíró a tartomány bírójaként szolgálta a királyt. *Az udvar és familia* című alfejezet teljes mértékben feltárta a Drugetek kapcsolati hálóját: kik, milyen módon és miért kerülhettek az adminisztráció különböző területeire. Az udvar struktúrájának feltérképezése szempontjából példaértékű Druget Vilmos végrendeletének feldolgozása. További erénye még ennek az alfejezetnek a társadalmi mobilítás vizsgálata, amelynek megállapításai szerint a nádorok bizalmát élvező családok döntő többsége az Árpád-korban nem játszott meghatározó szerepet, náluk nagyobb befolyást élveztek a nem Magyarországon születettek.

A Druget-vagyon címet viselő negyedik fejezet szintén fontos kérdéseket és problémákat elemez. Kérdéses például, hogy valójában mi tekinthető a család vagyonának, amikor a családtagok örökjogon és tisztségeik fejében egyaránt rendelkeztek birtokokkal. Zsoldos Attila kitér a birtokok „előéletének” a vizsgálatára is. Vilmos jelentős nagyságú területeket tartott a kezében, amelyeket pályafutása során erőteljesen növelni tudott. Minden lehetőséget kihasználta egy földdarab megszerzése érdekében, egyes oklevelekben még a Vilmos „nehézteléséről” való félelem is megjelenik. A nádorok javaikat jó gazda módjára gyarapították, a gyéren lakott területeket igyekeztek benépesíteni. Sajnos a konkrét jövedelmekről nincsenek pontos információink, de teljes mértékben elfogadható a szerző megállapítása, mely szerint természetben (például bortized) és pénzben (például urbura) is jelentős bevételekkel számolhattak. Néhány gondolat erejéig talán érdemes lett volna kitérni a nádor végrendeletében említett tárgyaira (így: ezüstszerlegek, ékkövekkel kirakott arany korona) is, ezek alapján ugyanis érdekes képet kaphatunk egy főúr anyagi kultúrájáról.

Az utolsó fejezet a tartomány felszámolását mutatja be. Druget Vilmos néhány héttel I. Károly után halt meg, és úgy tűnik, hogy I. Lajos már nem Miklóssal, Vilmos öccsével képzelte el az ország irányítását. Zsoldos Attila két fő politikai erőt különít el ebben az időszakban: a rutinos Szécsényi Tamás, Erzsébet anyakirályné pártfogoltja nézett szembe az új, feltörekvő nemzedékekkel. A döntésre Visegrádon, valamikor 1342. szeptember elején került sor: az új nádor, Zsámboki Miklós korábban nem tartozott az „első vonal” tagjai közé. Igaz, Szécsényi Tamás meg tudta szerezni a Druget-tartományt, azonban Zsámboki kinevezésével világossá vált, hogy a király senkinél sem szeretne túlzott hatalom-koncentrációt. Sőt, Szécsényi 1343 első felében kegyvesztetté vált, s egykori megyéinek új ispánjai éppen ellentáborából kerültek ki. Mivel Druget Vilmos vezető familiárisai máshol folytatták karrierjüket, Zsoldos Attila jogosan állapítja meg, hogy ez felért egyfajta utólagos elismeréssel. A hatalmas vagyon I. Lajos kezébe került, amibe Vilmos öccsei kénytelenek voltak beletörődni.

Az Utószóban a szerző „önkritikusan” elismeri, hogy az Előszóban felvázolt munkahipotézise nem állta ki a vizsgálatok próbáját. Végül konklúziója teljes mértékben elfogadható: a Druget-tartományt a király akarata hozta létre, és az is szüntette meg. Megvolt ugyan a lehetőség, hogy Erdélyhez és Szlavóniához hasonló különkormányzattá váljon, de a hagyomány hiánya miatt mindig is idegen testként tekintettek rá a Magyar Királyságban. A Függelék előtt található nyolc térkép szemléletesen ábrázolja a Druget-tartomány területi változásait. A Függelék egyrészt Druget Fülöp és Vilmos tisztségeit, másrészt a két nádor ismert tartózkodási helyeit sorolja fel. Végül egy jegyzék foglalja össze a Druget-tartomány archontológiáját a központi igazgatás, a megyék alispánjai, a várnagyok és a tartomány kiváltságokat élvező közösségeinek tisztségviselői felosztása alapján. A húszoldalas bibliográfia minden fontos munkát megemlít, majd a kereshetőség megkönnyítése érdekében személynév- és földrajz névmutató következik. A bővebb terjedelmű angol nyelvű rezümével pedig a magyarul nem tudó érdeklődőkre is gondoltak.

A könyv Zsoldos Attila akadémiai székfoglalójának bővített, majdnem kétezer lábjegyzettel ellátott változata. Az egykori előadás címe zárójeles formában még tartalmazta „az unalmas részek nélkül” kitértelt, amit az olvasmányos stílusban megírt kötetben is sikerült megvalósítani. Érdemes továbbá kiemelni a szerzőre jellemző magabiztos forráskezelést és a logikus következtetéseket. Mindent összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a kötet az Anjoukorról foglalkozó történetírás egyik alapművének tekinthető, mivel a Drugetek mellett elmélyültebben megismerhetjük I. Károly belpolitikájának legfontosabb pillérét: az ő akarata nélkül semmi sem történhetett, bármennyire „ügyes” férfiú lehetett is Fülöp, János és Vilmos.

Szende László

THE ECONOMY OF MEDIEVAL HUNGARY

Szerk. József Laszlovszky – Balázs Nagy – Péter Szabó – András Vadas
Brill, Leiden–Boston 2018. 665 oldal

A magyar középkorkutatás szempontjából különös jelentősége van annak, ha a nemzetközi medievisztika a hazai eredményeket neves külföldi sorozatok részeként ismerheti meg. Az ilyen fontos kiadványok sorát szaporítja a Laszlovszky József, Nagy Balázs, Szabó Péter és Vadas András szerkesztésével készült kötet, amely a Brill Kiadó *East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450* sorozatának 49. részeként került az olvasók elé éppen tíz évvel a Kubinyi András nevével fémjelzett *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon* (Bp. 2008.) megjelenése után.

Jóllehet, az új kötet elsősorban a külföldi olvasóközönséget célozza meg, a magyar kutatók is haszonnal forgathatják a kiadványt. Bár a *The Economy of Medieval Hungary*, illetve a *Gazdaság és gazdálkodás...* szerzőgárdája nagyrészt megegyezik, ez korántsem jelenti azt, hogy a szerkesztők tíz évvel a magyar nyelvű kötet megjelenése után megelégedtek volna a 2008-as kiadvány egyszerű lefordításával. (Ez azért sem lett volna járható út, mert az elmúlt években jelentős előrelépések történtek a középkori magyar gazdaságtörténet területén – elegendő csak a Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport gondozásában az utóbbi években sorra megjelenő vastkos kötetekre utalni). Mivel a kötet terjedelme meghaladja a hat-száz oldalt, és 24 tanulmányt foglal magába, nem vállalkozhatok mindegyik munka ismertetésére. Írásomban ezért a kötet azon jellemzőire koncentrálok, amelyek megkülönböztetik 2008-as elődjétől, valamint a magyar olvasóközönség figyelmét is felkelthetik.

A könyvben csak négy teljesen új tanulmány található, azonban számos írást jelentősen kibővített a szerzője térben és időben, így a kiadvány a középkori magyar gazdaságtörténet több olyan területére is kiterjed, amely a magyar nyelvű előzményből kimaradt. Mindezt a szerkesztők jónak látták megváltoztatni a kötet felépítését. A korábbi *Környezeti és társadalmi adottságok*, *Gazdasági ágak* és *A gazdasági szervezet keretei* hármas helyett a tanulmányok öt szerkezeti egységre oszlanak: *Struktúrák*, *Ember és természet kölcsönhatása a termelésben*, *Pénz, bevétel és igazgatás*, *A termelés szférái* és végezetül *Kereskedelmi kapcsolatok*.

Az első egységben a népességtörténeti áttekintés (Kubinyi András, Laszlovszky József) mellett olvashatunk egy részben friss alap kutatásokra támaszkodó tanulmányt a hosszú távú környezeti változásokról a középkori Magyarországon (Ferenczi László et al.). Míg a 2008-as kötetben lévő tanulmány az általános európai tendenciákra összpontosított, addig az angol nyelvű változat a közelmúltig ismeretlen mozgatórugókat tár elénk, melyek jelentős mértékben befolyásolták a középkori településstruktúra változásait a Kárpát-medencében. Eszerint az árterületek szomszédságában, alacsonyan fekvő települések tömeges elnéptelenedése a késő Árpád-kortól kezdődően összefüggésbe hozható a vízszint fokozatos emelkedésével. Kimutatható, hogy az elhagyott falvak népessége az árvízmentes fennsíkokon létrejött nagyobb településekben tömörült. Eközben a korábban szántóként használt, mélyebben fekvő területek nagy kiterjedésű legelőkké alakultak át, amelyek megalapozták az extenzív szarvasmarha tenyésztés felfutását a középkor végén. Emellett Szilágyi Magdolnának a 2008-as kötetben előzményekkel nem rendelkező tanulmánya számos, magát máig szívósan tartó közhellyel leszámol a középkori társadalmak térbeli mobilitásával kapcsolatban.

A második, *Ember és természet kölcsönhatása a termelésben* című egységben tűnik elénk először hangsúlyozottan a szerkesztőknek az a törekvése, hogy a 2008-ban jelentősen alulreprezentált Árpád-kor a jelen kötetben sokkal hangsúlyosabb szerephez jusson. Ennek jegyében Laszlovszky József írása a földművelésről már nemcsak a késő középkort öleli fel, hanem a

korai időszakokra is kiterjed. Draskóczy Istvánnak a sóbányászatot és kereskedelmet bemutató, késő középkorra fókuszáló munkája mellett a kötetben F. Romhány Beatrix tollából önálló tanulmányt kapott az 1241 előtti korszak, s ez teljesen új szempontok szerint értékeli az 1233. évi beregi egyezményt. Újszerű érvelésével azt igyekszik hangsúlyozni, hogy a megállapodással az egyházi intézmények valójában a só szállítására kaptak a királytól koncessziót, tehát az uralkodó nem a sóért fizetett, hanem a szállítási költségek ellentételezéseként. Ugyancsak ebben a szerkezeti egységben kapott helyet az állattartás, vadászat és halászat (Bartosiewicz László et al.), a bányászat (Batizi Zoltán), az erdőgazdálkodás (Szabó Péter) és a vízgazdálkodás (Ferenczi László.)

A harmadik egységben szerepel a pénzverés, a pénzügyi igazgatás és az adózás. A földesúri adó kérdéskörét a késő középkorra vonatkozóan Nógrády Árpád már a 2008-as kötetben is részletesen vizsgálta, fontos megállapítása, hogy a korszakban a jobbágyság földesúri terhei a korábban feltételezettnél jóval alacsonyabbak lehettek. Ez azért is jelentős fejlemény, mert Neumann Tibor a szabad királyi városok adóztatása kapcsán („Minden időkből kegyelmes urak kívánunk lenni.” In: Hatalom, adó, jog. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Kádás István – Weisz Boglárka. Bp. 2017. 103–104.) nemrég hasonló megállapításra jutott. A tíz évvel ezelőtt megjelent kiadványból fájóan hiányzott a királyi bevételek átfogó tárgyalása. Ezt a hiányosságot most részben Weisz Boglárka tanulmánya pótolja az Árpád-kori királyi bevételek rendszerének tételese bemutatásával, az 1301 utáni időszakra vonatkozóan pedig Tóth Csaba és Gyöngyössi Márton írásaiban találhatunk fontos ismereteket az éremverésről és a pénzügyi igazgatásról.

A könyv negyedik részében a termelés különböző szférái kerülnek bemutatásra. A városi gazdálkodást Szende Katalin, a mezővárosokét Petrovics István, a késő középkori váruradalmaikat pedig Kenyeres István tollából ismerhetjük meg, s ugyancsak ebben az egységben olvashatunk a középkori kézművesiparról (Szende László). F. Romhányi Beatrix 2008-as tanulmányában még csak a kolostori gazdálkodás feldolgozására vállalkozott, a jelenlegi kötetben megjelent írása viszont a középkori egyházi gazdálkodás minden területét átfogja.

A kiadvány utolsó egysége a kereskedelmi kapcsolatok vizsgálata köré épül. Hiánypótló változás a korábbi kötethez képest, hogy Kubinyi Andrásnak a belkereskedelemtől írt, de csak a késő középkort felölelő tanulmányának párjaként megszületett egy új fejezet az Árpád-korról is, Weisz Boglárka jóvoltából. A nemzetközi kereskedelemmel három írás is foglalkozik: Nagy Balázs az egész középkorra vonatkozóan ismerteti a különböző fontosabb tendenciákat, Feld István a Magyarországra importált tárgyakat vizsgálja mint a gazdaságtörténet forrásait, Arany Krisztina pedig, aki 2008-ban még csak a firenzei–magyar gazdasági kapcsolatok elemezte, a jelenlegi kötetben már az összes külföldi üzleti érdekeltség bemutatására vállalkozik Magyarországon.

A *The Economy of Medieval Hungary*ban figyelemreméltó az a számos magas minőségű térkép, amelyeknek a túlnyomó többsége a 2008-as kötetben nem szerepelt. A mostani kiadványt gazdagító térképek egy része korábban már megjelent magyar nyelven, azonban akadnak köztük előzmény nélküliek is. Így amellet, hogy jelentősen megkönnyítik a külföldi kutatóknak az adott témában való eligazodást, ezeknek a térképeknek egy része a magyar középkorászok figyelmére is számot tarthat.

Egy magyar témában megjelent idegen nyelvű kiadvány esetén kulcskérdés a fordítás minősége. Általánosságban elmondható, hogy a könyv angol nyelvzete kiváló. Ugyanakkor a *comes* és a hozzá kapcsolódó kifejezésnek (*comes udvarnicorum* stb.) fordításában és használatában következetlenségek fedezhetők fel. Véleményem szerint a *comes* szó – jelöljön társadalmi állást vagy betöltött tisztséget – semmiképpen sem helyettesíthető minden további magyarázat nélkül az angol *count* kifejezéssel, ez súlyosan félrevezetheti ugyanis a külföldi

olvasót. A *count* elsődleges jelentéstartalma ugyanis összehasonlíthatatlanabban szűkebb a középkori magyarországi latinságban használt *comes*-énél. Hiába tudja azonnal a magyar olvasó, hogy mit takar például a *count palatine* kifejezés, a külföldi olvasó számára ez egyáltalán nem egyértelmű: egészen mást jelent ez a szó lengyel vagy akár német történeti kontextusban. Érdemesebb lett volna a többek között Weisz Boglárka által követett eljárást általánosítani a kötetben, azaz a latin *comes* szót – és a kapcsolódó kifejezéseket – következetesen megtartani az angol nyelvű szövegben, ahol pedig szükséges, kiegészíteni rövid magyarázattal vagy a magyar szakkifejezéssel.

Összességében a *The Economy of Medieval Hungary* teljesebb összefoglalóját nyújtja a középkori magyar gazdálkodásnak, mint 2008-as magyar kiadású elődje. Az elmúlt tíz év kutatásának eredményeit felhasználva hangsúlyosabban foglalkozik az Árpád-korral, illetve több olyan területet is érint – például a királyi adózást –, amely a 2008-as kötetből teljesen hiányzott. Ez, valamint a kötetben szereplő számos egyedi térkép egyértelműen arra predesztinálja a kiadványt, hogy a magyar medievisztika jelentős kézikönyvei között foglaljon helyet.

Veres Kristóf György

Cséby Géza

A KESZTHELYI HELIKON

Gróf Festetics György szerepe a magyar művelődéstörténetben

Pannon Írók Társasága, Zalaegerszeg 2017. 434 oldal

Festetics György szerepének mélyebb feltárása és (át)értékelése terén elsőként Kurucz György monográfiája (*Keszthely grófja, Festetics György*. Bp. 2013.) nyitott új korszakot a művelődéstörténeti kutatásban. Ennek folytatása, kiegészítése kíván lenni Cséby Géza kötete, azzal a kimondott céllal, hogy összefoglalja „mindazokat az emberi és társadalmi körülményeket” (12.), amelyek ismerete szükséges egy teljes Festetics György-biográfia megalkotásához. A szerzői szándék szerinti komplex kép kialakításához Cséby Festetics életének több aspektusát vizsgálja kutatói hevülettel, rendkívül élvezetes stílusban, sok apró részletet felfedve, ami közelebb hozza az olvasókat mind az ábrázolt személyhez, mind a klasszikus századforduló korszakához. Az igényes megjelenésű, keményborítású, gazdagon illusztrált és szellősen tördelt könyv szép manifesztációja a Festetics családot, de különösen György gróf személyét Keszthelyen övező kultusz megnyilvánulásának, azonban Cséby Géza több évtizedes munkásságának megkoronázásaként is értékelhető: a kötet gerincét ugyanis a témában született, korábban megjelent írásai adják, amelyeket először doktori disszertációja megírásakor, 2013-ban rendezett koszorúba (*Gróf Festetics György szerepe a magyar művelődéstörténetben*. Doktori [PhD] értekezés. Szeged 2013.)

A kötet két fő egységből – Festetics György családi hátterének, személyiségének megrajzolásából és mecénási tevékenységének bemutatásából – áll, amelyhez a szerző – az impozáns bibliográfia mellett – függeléklet és mutatókat kapcsol.

A mű rövid bevezetőjében a célkitűzés mellett a szerző rövid ismertetést is ad a Festeticseket övező kultuszról, illetve a családra vonatkozó kutatások jelenlegi állapotáról. Az ezt követő jellemrajzban tárgyilagosan mutatja be György gróf hátterét, életének jelentősebb állomásait és megszerzett műveltségének alapvető jellemzőit. Ebben a tematikus egységben jelenik meg

a Festetics György gyermekeiről szóló rész is, amely (érthető okokból) elsősorban az egyetlen fiúról, Lászlóról szól. Ami az ifjú gróf neveltetését illeti, Cséby csupán Szabó Dezső 1928-as családtörténeti munkáját használja a téma ismertetéséhez (66–75.), gyaníthatóan nem ismeri Lakatos Vince 1910-es forrásközlését (Festetics György plánuma fia neveléséről. In: Magyar Középkiskola 1910. 225–230.) a fiú második nevelőjének, Kultsár Istvánnak szóló utasítással; illetve említi, de nem használja fel a 2008-ban kiadott három nevelési tervezetet (*Stohl Róbert*: Festetics László neveltetéséről. In: *Lymbus* 2008. Bp. 2008. 211–233.), amelyet az első nevelő, péteri Takáts József és maga György gróf jegyeznek.

A kötet második, terjedelmesebb része Festetics mecénási tevékenységének aspektusait mutatja be, utalva az édesapa, Festetics Pál által a település- és oktatásfejlesztés területén végbevitt munka hatására. A szerző sorra veszi György gróf birtok- és városfejlesztési törekvéseit, a közoktatást és kultúrát támogató intézkedéseit, részletesen foglalkozik a keszthelyi elemi és középiskolákkal, a csurgói gimnáziummal, illetve a Georgikonnal. Külön alfejezetet szentel a grófnak a színjátszáshoz és egyes irodalmi személyiségekhez (Kultsár Istvánhoz, Fazekas Mihályhoz, Csokonai Vitéz Mihályhoz) fűződő kapcsolatának. A kötet gerincét képező irodalmi mecénatúra bemutatásának színvonala azonban meglehetősen ingadozó, ugyanis a mű tudományos értékéből sokat levonnak azok a „hivatkozási anomáliák” (176–187.), amelyek a külső források felhasználását jellemzik, bár textus e tekintetben a doktori értekezés „nyers” szövegéhez képest jelentős és pozitív változáson ment keresztül. A munka egyik legnagyobb erőssége ugyanakkor a keszthelyi Helikon ünnepek igen alapos, forrásokban gazdag bemutatása (204–289.), sorra véve az ünneppsorozat kialakulásának körülményeit, a teljesség igényével összeszedve az egyes alkalmakhoz kapcsolható (irodalom)történeti adatokat. Összességében Cséby – tárgyilagosan végigtekintve a kortársak és a jelenkori kutatók véleményét – nagyon is pozitív képet ad Festeticsről, akinek „a hazai kultúra, művelődés tántoríthatatlan, tevőleges munkásaként” máig tartó hatása van nemcsak szűkebb környezetére, hanem hazájára is.

A kötet függelékében a szerző egy forrás utánközlésének és egy Berzsenyi-vershez fűzött hosszabb kritikai megjegyzésnek adott helyet, de elegánsabb lett volna a törzsszövegben (177–179.) szereplő textus újabb közlésének is itt szerepelnie, csakúgy, mint a Festetics család lezármasági táblájának.

A mű végén szereplő impozáns bibliográfia hűen tükrözi a szerző jártasságát a témában, ugyanakkor a *Rövidítések* és az *Irodalom* egységek közötti jelentős átfedés feleslegesen növeli meg a terjedelmet, hasznosabb lett volna talán összefésülni a kettőt, vagy az előbbibe kizárólag a kézikönyveket és nagyobb levéltári egységeket besorolni, mivel így nagy számban keletkeztek duplikált tételek, amelyek a kötetben csak ritkán jelennek meg hivatkozás formájában. Előfordul továbbá, hogy egyes felhasznált szakirodalmi források, bár a főszöveghez fűzött jegyzetben szerepelnek, a bibliográfiából kimaradnak (lásd 66. oldal 4. jegyzet). A felhasznált irodalmak jegyzékét hasznosan egészíti ki a precízen összeállított személynévmutató.

A kötet, minden hiányossága ellenére méltó megkoronázása egy több évtizedes kutatásokra alapozott életműnek, amely gazdag illusztrációival, bőséges magyarázatokkal és kritikai észrevételekkel ellátott jegyzeteivel nemcsak család- és helytörténeti vonatkozásai miatt, hanem az irodalom- és kultúrtörténet, illetve a klasszikus századforduló világa iránt érdeklődő nagyközönség számára, valamint a korszakot oktató tanárok részére mindenképp ajánlott olvasmány.

Stohl Róbert

AZ 1848–1849. ÉVI ORSZÁGGYŰLÉS MÁRTÍRJAI

(Konferenciák az Országgyűlési Múzeumban 1.)

Szerk. Kedves Gyula – Pelyach István

Országgyűlés Hivatala, Bp. 2016. 188 oldal

BATTHYÁNY LAJOS GRÓF

Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai

(Konferenciák az Országgyűlési Múzeumban 2.)

Szerk. Kedves Gyula – Pelyach István

Országgyűlés Hivatala, Bp. 2017. 257 oldal

2016-ban az Országgyűlési Múzeumban hagyományteremtő szándékkal konferenciasorozat indult, amely az 1848–1849-es magyar forradalom és szabadságharc utáni megtorlásnak áldozatul esett, ismert és a köztudatban kevésbé számon tartott személyek életpályáját, tevékenységét térképezi fel. Eddig összesen három kötet jelent meg (a legújabb, Szacsvey Imréről szóló kiadvány 2018-ban), közülük az első kettőről lesz szó ebben az ismertetésben. E tanulmánygyűjteményekben az előadások írásos változata szerepel, így azok elérhetővé váltak az érdeklődők számára is.

A konferenciák lebonyolítása, illetve a tanulmányok közreadása a szervezők szándékait követve több célt szolgál. A 2015. október 13-án, illetve 2016. október 6-án az Országgyűlési Múzeumban megtartott tudományos eszmecsere megrendezésük dátumával reflektáltak az aradi vértanúk kivégzésének emléknapjára, tehát megemlékező és emlékeztető gesztusként is felfoghatóak. Ehhez kapcsolódott egyfajta nemzetépítési szándék is, hiszen a konferenciák megálmodói a mártíroknak a nagyközönséggel való megismertetését a nemzettudat erősítéseként értelmezték. Az események megrendezésének helyszíne pedig szimbolikusnak tekinthető, hiszen az érdeklődők az Országgyűlési Múzeumban a törvényhozó szerv egykori tagjainak sorsát követhették nyomon.

Noha némelyik vértanú nem ismeretlen személyiség (például Batthyány Lajos gróf), többek esetében szinte az alapokig lenyúló kutatásokra volt szükség ahhoz, hogy nevük ismertebbé válhasson a nagyközönség, illetve a nem szakmabeliek körében is. Ily módon bátran kijelenthetjük, hogy például Jeszenák János vagy Perényi Zsigmond életútjának megrajzolásakor számos új tudományos eredményt adhattak közre az előadók, de akár Batthyány pályájának is akadnak eddig feltáratlan újabb részletei, Urbán Aladár egyébként úttörő jellegű, több évtizeden át tartó kutatásait követően is. Mindez a történettudományban bekövetkezett azon szemléletbeli és módszertani változásokat is jelzi, amelyek a kultuszok középpontjába állított személyiségek mellett a korabeli közélet sokszor második vonalában tevékenykedő és/vagy az utókor emlékezetéből (szinte) kihullott alakokra is ráirányítják a figyelmet, illetve metodikailag lehetővé teszik a kutatást.

A sorozat első darabja „bevezető” jellegű, a tanulmányok az újra berendezkedő abszolutizmus által végrehajtott retorziókról, illetve az egyes korszereplőkről szólnak. Olyan politikusi gárdáról van szó, amelyet a szerkesztők véleménye szerint egy Batthyány Lajos körül kialakult, jól körülhatárolható csoport alkotott, s az említett személyek bemutatásával a korabeli köznemesi elit sokszínűsége, az eddig gyakran kevés figyelmet kapott aktorok alig ismert, a polgári átalakulás szempontjából mégis jelentős tevékenysége is feltárul.

Hermann Róbert a szabadságharcot követő megtorlás elveit és gyakorlatát mutatja be egy alapos tanulmányban. A szerző alapvetően egy folyamatosan változó célokat követő retorzióról beszél, amelynek irányításában döntő szerep jutott Ferenc Józsefnek. A kivégzések szimbolikáját (s egyben az elrettentő szándékot) jól mutatja az, hogy megtizedelték a magyar politikai és katonai elitet, de sok kisember is a bosszú áldozatává vált. Hermann Róbert tehát

egy totálishoz közelítő, de nem irracionális – éppen ellenkezőleg: sok szempontból nagyon is tudatos – megtorlóról értekeznek, amelyet azonban sikertelenné értékel, mivel az korlátozta a hatalom elfogadottságát, és minden ellenállási formát lehetetlen is volt elfojtani.

A kötet további részében öt korabeli személyiségről olvashatunk rövid pályaképet. Urbán Aladár az első felelős magyar miniszterelnök jórészt általa feltárt életútjának egy szeletét foglalja össze (*Batthyány Lajos gróf – a magyar Egmont. A miniszterelnöki kinevezéstől a hadbíróági ítéletig*). A szerző Károlyi Árpádra hivatkozva közli, hogy az ítélet már előre megszületett, azaz a jellemes Batthyány egy koncepciós per áldozataként fejezte be az életét. Molnár András a *Csány László. Pártvezér, kormánybiztos, vértanú* című tanulmányában az elhivatottan liberális, Deák Ferenc hívéből Kossuth Lajos pártolójává vált zalai politikus alakját rajzolja meg, aki a kortársai közül sokaknak elnyerte a rokonszenvét, s aki tudatosan vállalta a mártíromságot. Melkovics Tamás szintén a mágnások közé kalauzolja el olvasóit a *Perényi Zsigmond báró. Bíróból vádlott és vértanú* című írásában. A történeti emlékezetben kevésbé jelen lévő Perényinek majdnem öt évtizedes közéleti tevékenységét elemzi a szerző; a báró a vármegyei politizálás kereteiből kilépve ugyan állami hivatalt vállalt, de megmaradt szabadelvűnek. Ő is elfogadta a vértanúsorsot, méltósággal távozott a földi létből.

Fónagy Zoltán egy eddig szintén kevés figyelmet kapott kisnemes életútját tárja fel közleményében (*Szacsavay Imre. Az elvhűség „példa-áldozata”*). Szacsavay szintén a vármegyei politizálás területéről indult, szintén elvű ellenzéki volt, ám sajátos módon átvett bizonyos radikális és centralista nézeteket is. 1849-ben a Békepárt felé is közeledett, de ténykedése következtében így is a kivégzettek közé került, s személyében (mindössze 31 évet élt) a fiatal nemzedék is a vádlottak padjára került. (Az ő sorsával részletesebben a sorozat legutóbb megjelent kötetében Melkovics Tamás, Kedves Gyula, Pelyach István, Hermann Róbert és Fleisz János egy-egy tanulmánya foglalkozik.) Kedves Gyula egy udvarhű családból származó főrend tragikus sorsát mutatja be a *Jeszenák János báró. Akit egy főhercegasszony sem menthetett meg* című tanulmányában. Jeszenáknak semmilyen „bűncselekményt” sem tudtak felróni bírái, csupán az uralkodóval való „szembefordulása” miatt ítélték halálra.

A kötet tanulmányai tehát rávilágítanak arra, hogy több nemzedék is érintett volt a kivégzésekben (hiszen Perényi Zsigmond 1783-ban született, míg például Szacsavay Imre 1818-ban), és a fentebb említett politikusok a szabadságharc leverését követően tisztában voltak a rájuk váró sorsal, méltósággal viselték a kiszabott ítéletet. Emellett feltárul a korabeli nemesi politizálás világa, a sok esetben a vármegyékből induló életpályák, eszmei-politikai képzettség közös volta, illetve hogy mennyire jellemző e csoport tagjaira a haza szolgálatában vállalt mártírium mint lehetséges életút-vég.

A sorozat második kötete Batthyány Lajosról szóló írásokat tartalmaz. Az előszóban az első felelős magyar miniszterelnökről mint szimbolikus alakról esik szó, aki egyrészt vértanúságával, másrészt tevékenységével (a polgári átalakulás egyik legfőbb irányítójaként pozicionálják őt) vált jelképpé. A tanulmányok időrendben követik egymást, s a kiadvány szinte biográfiként is olvasható.

Molnár András a *Batthyány Lajos indíttatása, felkészülése és politikai pályakezdetek* című közleményében a grófnak az 1830-as évekig tartó életszakaszát rajzolja meg. Batthyány aulikus családi háttérrel rendelkezett, ekkor kevésbé kötődött Magyarországhoz, ám amint azt a szerző plasztikusan ábrázolja, tudatos és kitartó önképzéssel, kapcsolatrendszerének kiépítésével fokozatosan felkészült a közéleti tevékenységre, noha a vármegyei közéletben még nem vett részt jelentős mértékben. Melkovics Tamás azt vizsgálja, hogyan vált a gróf a mágnásellenzék vezérévé, hogyan próbálták összetartani a nézeteltérések szabdalta és heterogén csoportot, s az 1840-es évek közepétől hogyan állította Batthyány a cél szolgálatába a saját növekvő népszerűségét és befolyását (*Batthyány Lajos a főrendi ellenzék élén*).

Pelyach István tanulmánya – *Batthyány Lajos gróf és a törvényes(itett) forradalom* – már a címében is jelzi azt, hogy noha 1848 tavaszán vér nélkül győzött az átalakulás/átalakítás szelleme, a korabeli magyar politikai elitnek sokat kellett fáradoznia azért, hogy a polgári átalakulás a törvényes keretek között menjen végbe. Azaz teljes joggal tarthatjuk irányított változásnak a lezajlott eseményeket, amelyek során Batthyánynak különösen jó érzékkel kellett egyensúlyoznia a tömegmozgalmak és az udvar között, s a kompromisszum keresése közben az utolsó pillanatig ragaszkodott a törvényességhez.

Hermann Róbert a *Batthyány Lajos a kormány élén* című írásában a gróf miniszterelnöki működését helyezi mérlegre. Szerinte Batthyány korábbi működése predesztinálta őt erre a pozícióra, és a kormánya több tagjával is kifejezetten jó viszonyt ápolt. Noha egyre súlyosabb bel- és külpolitikai nehézségekkel kellett szembenéznie, a kormány 1848 szeptemberi lemondását követően elhivatottsága és kötelességtudata miatt ő mégis hivatalban maradt. Hermann értékelése szerint a kabinetnek és Batthyánynak nem sikerült megoldania minden problémát, ténykedésük a polgári átalakulás véghezvitele és megvédése terén mégis eredményesnek mondható.

Kedves Gyula katonapolitikai térre kalauzolja el az olvasót (*Batthyány Lajos a hon védelmében*). A szerző hangsúlyozza a gróf központi szerepét az önálló magyar haderő megeremtésében, e tevékenységét később mint „fegyveres lázadást” az egyik fő vádpontként akarták felhasználni a perében. Batthyány jelentőségét azonban abban is látja Kedves Gyula, hogy kitűnő politikai érzékkel igyekezett az adott törvényes keretek közé beilleszteni a magyar honvédség megeremtésének forradalmi lépéseit.

Erdődy Gábornak a *Batthyány Lajos és az önálló magyar külpolitika kezdetei* címet viselő írása feltérképezi az első felelős magyar kormány külpolitikai mozgásterét, lehetőségeit, illetve az örökös tartományokhoz fűződő kapcsolatainak alakulását. A magyar politikai vezetés az áprilisi törvényekkel a perszonáluniós megoldáshoz közelített, s óvatos optimizmussal próbáltak szövetségeseket keresni (angolok, franciák, németek), miközben az oroszoktól való félelem megmaradt. 1848 nyarától rugalmasan igyekeztek alkalmazkodni a folyamatosan változó körülményekhez, reálpolitikát folytatni, de bizonyos nagyhatalmi ábrándok – a Buda központú magyar birodalom megeremtése – is felbukkantak.

A kötetet Csorba László közleménye zárja, amely *Batthyány Lajos újratemetése és a Batthyány-kultusz* címmel arra kérdésre keresi a választ, hogyan vált a gróf alakja elfogadhatóbbá az uralkodó és környezete szemében az 1870-es évekre, és miért nem alakult/alakulhatott ki valódi kultusz Batthyány személye körül. A kiegészítést követően a néhai miniszterelnök emléke aktuálpolitikai felhangokkal telítődött, hiszen a megkoronázott uralkodó egyúttal Batthyány „gyilkosa” is volt, ezért az Andrássy-kormány kihátrált az újratemetés megszervezéséből, s a főváros közössége kezdett szervezkedni. A későbbi évtizedekben már a Kossuth Lajos, majd Széchenyi István körül létrejött kultusz megerősödése szorította háttérbe Batthyány alakját.

E kötet írásai tehát rávilágítanak arra, hogy Batthyány működése nem csupán a miniszterelnökségre és a Védegyelet támogatójának a szerepére korlátozódik, hiszen rendkívül aktívan és állhatatosan vett részt a polgári átalakulás előkészítésében és véghezvitelében. Ha végigtekintünk a viszonylag rövid közéleti pályáján, azt láthatjuk, hogy többféle szerepvárásnak is nagy sikerrel tett eleget. A tanulmányokból kirajzolódik egy olyan politikus portréja, aki felnőttként ébredt rá magyarságára, s ettől kezdve folyamatos önképzéssel tökéletesítette magát, elhivatottsággal állt ki a magyar liberálisok nemzetépítési céljai mellett, miközben az utolsó pillanatig próbált a törvényesség útján maradni. Tevékenysége egyben mártírtársainak sorsát is példázza: a reformkorban létezett olyan egyéni és társadalmi potenciál, amelyet hasznosítani lehetett egy cél érdekében, és habár ezek a személyek feláldozták magukat, munkásságuk és nevük fennmarad. Ehhez járul hozzá ez a két kiadvány is – s remélhetőleg a folytatás is hasonlóan színvonalas lesz.

Bodnár Krisztián

Somogyi Éva

MAGYAROK A BÉCSI HIVATALNOKVILÁGBAN

A közös külügyminisztérium magyar tisztviselői, 1867–1914

MTA Történettudományi Intézet, Bp. 2017. 298 oldal

2017–2018 folyamán igen gazdag tudományos terméssel találkozhattak az egykori Osztrák–Magyar Monarchia külügyi igazgatása iránt érdeklődők. Napvilágot látott ugyanis néhány olyan munka, amelyet generációkon keresztül fognak használni a történészek és a kutatók. A nemrég hirtelen elhunyt Rudolf Agstner hagyatékából Gerhard Gonsa, az Osztrák Állami Levéltár Haus-, Hof- und Staatsarchiv részlege levéltárosa publikálta a „közös” konzulátusok kézikönyvét. Ebben a kötetben tulajdonképpen országok szerinti csoportosításban olvashatóak – mintegy adattár jellegűen – az 1918 előtt működött egykori osztrák–magyar konzulátusok történetének rövid összefoglalói, a konzulok felsorolásával (Handbuch des k. (u.) k. Konsulardienstes. Die Konsulate der Donaumonarchie vom 18. Jh. bis 1918. Aus dem Nachlass herausgegeben vom Bundesministerium für Europa Integration und Äußeres in Zusammenarbeit mit Gerhard Gonsa. Wien 2018.).

A másik kötet Engelbert Deusch munkája: Die effektiven Konsuln Österreich (-Ungarns) von 1825–1918. Ihre Ausbildung, Arbeitsverhältnisse und Biografien. Wien 2017. A konzulok életrajzi adatait tartalmazó, több mint 500 oldalnyi fejezet előtt több témakörben dolgozza fel a szerző a konzulok működési területeit és egyéni viszonyait. Olvashatunk szakképesítésükről és hivatali kötelességeikről, munkájukról. Sőt, még egy átlag hivatalnok egy átlagos napjával is megismerkedhetünk. A magánélet témakörének feldolgozása során a hobbik, szabadságolások, családi viszonyok is szóba kerülnek.

E művekhez társul Somogyi Éva társadalomtörténeti munkája, amely a korabeli magyar diplomatákról szól. A szerző immár évtizedek óta a téma avatott szakértője. A nemzetközi hírnévnek örvendő professzor emerita több nemzetközi projektben vett részt az elmúlt évtizedekben, tudományos munkássága kiemelkedő, amit nemcsak európai, de hazai szinten is komoly díjakkal ismert el a szakma. Több monográfiája is megjelent a dualizmus kori Osztrák–Magyar Monarchia történetéről: igazgatástörténeti munkák mellett a korszakra vonatkozó nagyszabású forráspublikációban is részt vett (a Monarchia közös minisztertanácsa jegyzőkönyveinek kiadása).

Jelen írásunkban bemutatott kötete mintegy felteszi a koronát korábbi tevékenységére. A kötet minden sorából érződik a szaktudás, a korszak forrásainak ismerete, a felhasznált forrástípusok értő elemzése. A munka egyik nagy értéke összefoglaló jellege: események, életutak, a hivatallal való kapcsolat, a város (Bécs) mint sokszínű helyszín és léttér, a társaság, az adott személy korai évei (tehát iskolái, s akár vizsgáinak eredményessége) mind-mind megjelennek a felvetett témák között.

Magát a címet érdemes kissé körbejárni, hogy érthetőbb legyen, kikkel találkozik az olvasó a műben. A „magyarok” kifejezés a magyar honos tisztségviselőkre vonatkozik, azaz olyan családokról és személyiségekről kapunk képet, akiket maga a bécsi udvar is „papíron” magyarnak tartott. Így egy elmagyarosodott horvát család immár évtizedek óta bécsi hivatali múlttal rendelkező tagjai is vizsgálat tárgyát képezhetik, miközben tagjai kis túlzással alig jártak hazánkban (Szécsen család). Mint azt a szerző is hangsúlyozza: a nemzeti hovatartozást ebben a sokszínű, összetett világban nehéz is meghatározni. (87.) Sőt, ki is mondja, hogy „a magyar mindenkor magyar honosságot, állampolgárságot, nem pedig nemzetiséget jelent”. (15.)

A kötet címében a *bécsi hivatalnokvilág* szerepel, s mindkét szót érdemes körbejárni egy kicsit. A kötetben Bécs inkább a központot jelképezi, hiszen a diplomaták a világ összes pontján

szolgáltak, karrierjük különböző helyszínekre vetette őket. A könyvben egyébként külön fejezet (IV.) foglalkozik a hivatali és a politikai Béccsel, ám arra a szerző is kitér, hogy a város további szerepét lehetne vizsgálni például a kultúra felől is. Azt pedig már a recenszens teszi hozzá, hogy Bécsre mint a Monarchia központjára tekintő alsóbb néprétegek, „megélhetősi bevándorlók” számára egyfajta gazdasági Bécs is létezett. Bár a kötet alcíme megmagyarázza, hogy csak a közös külügyi igazgatás tisztségviselőiről lesz szó, ne feledjük: a másik két közös minisztérium, tehát a K. u. K. Finanzministerium és a K. u. K. Kriegsministerium magyar illetőségű hivatalnokai nem képezik jelen munka tárgyát.

A kötet fejezetei az egész felől haladnak a részegységek felé, azaz a hivatal (Császári Ház és Külügyek Minisztériuma) szervezeti kérdései felől a hivatalnokok (központi tisztségviselők, diplomaták és konzulok) egyéni sorsáig és viszonyaikig. A hivatal szférái mellett több fejezet is szól magáról a városról, Bécsről, a birodalom központjáról, mint a karrierlehetőségek egyik központjáról. Megismerkedhetünk ugyanakkor a *Ballhausplatzon* álló épülettel, annak szellemiségével, az azt betöltő tradíciókkal is. A külügyi testület összetettségének és az egyes külügyminiszterek személyzeti politikájának külön fejezeteket szentel a szerző. A részegységek (azaz az egyes tisztségviselők) viszonyainak bemutatása szintén többoldalú, így a társadalmi helyzet, a szakképzettség és műveltség, a nemzeti identitás éppúgy vizsgálat tárgya, mint a fizetés, a munkaidő, a szabadság vagy éppen a nyugdíj speciális kérdésköre.

A szerző komoly vizsgálatokat folytat a Külügyminisztérium hivataltörténete szempontjából. Nemcsak a szervezeti kérdésekre tér ki, hanem az általánosabb érvényű szervezetelméleti dilemmákra is keresi a választ a tisztségviselők életéből és karrierjéből vett példákon keresztül. Választ kaphatunk tehát a hivatal mindenkori működésére is, azaz olyan időtálló megállapításokat olvashatunk, amelyek akár napjaink hivatali mechanizmusaira vonatkozóan is megállnák a helyüket. A Külügyminisztérium történetének vizsgálata során végig érezhető, hogy a szerző érti, mennyire hat a szervezet működésére egy-egy vezető tisztségviselő személyisége, milyen szerepet játszanak az egyén elképzelései. (Jó példa erre például a kereskedelempolitikai osztály önállósodása. 62.)

Somogyi Éva a hivatal működésének egy további alaptörvényét is bemutatja: ez pedig a generációk tapasztalatainak összessége. Maga a Ballhausplatz (és annak szellemisége), de maga az Osztrák–Magyar Monarchia és közös Külügyminisztériuma sem tart tovább 2-3 generációnál. A szerző felismeri, és több esetben utal is rá, hogy egy újabb generáció már sokszor természetesnek tekinti azt, amiért az elődök még küzdöttek.

Külön fejezet foglalkozik a képesítéssel, és itt fogalmazódik meg a hivatalnoki léttel kapcsolatos egyik legfontosabb megállapítás. Kaphatták ugyanis ugyanazt a kiképzést az egyes diplomaták, ha mindegyikőjük személyiségi jegyei a karrier és a mindennapi események során más-más módon váltak meghatározóvá. Míg például egy arisztokrata szinte lubickol a társasági élet és egy diplomáciai rendezvény forgatagában, addig más számára csak hosszú tanulási folyamatot, tapasztalatot követően szerezhető meg egyfajta magabiztosság ilyen közegben.

A szerző megkülönböztetett figyelmet fordít a házasság jelentőségére. A házastárs kiválasztása egy diplomata számára akár a karriert is meghatározhatta. A házasságot a minisztériumnak is jóvá kellett hagynia, és természetesen nem volt mindegy, hogy ki kerül feleségként a diplomata oldalára. Szorosan összefüggött mindez a diplomata anyagi körülményeivel is, hiszen a minisztérium a rangnak megfelelő életvitelt elvárta. Ebben a házasság remek eszköz lehetett a kevésbé előkelő sorból származóknak: beházasodhattak egy diplomata családba vagy éppen a magyar politikai élet vezetői személyeivel kerülhettek családi kapcsolatba. (118.) Azt azonban ennek a fejezetnek az olvasása során is figyelembe kell venni (maga a szerző is erősen hangsúlyozza), hogy a minisztérium egészében – és valójában ez a házasságok terén sincs másként – még nagyon is továbbélt a rendi-feudális szemlélet, amely sok kötelezettséget rótt a hivatalnokokra. (127.)

A kötelezettségeket és az előírások tömkelegét nem mindegyik tisztviselő kezelte egyformán. Voltak, akik egyszerűen összeomlottak a hivatalviselés és az azzal gyakran jelentkező váratlan, olykor nagyon is nehéz élethelyzetek súlya alatt. Róluk szól a *Deviánsok* című alfejezet, amelyben kivételes esetekről van ugyan szó, azonban éppen egy periférikus cselekedet és a szervezet arra való reagálása több mindent elárul a működésről, mint a normakövetés. (232.) A deviancia több formájára is találunk példát (játékszenvedély, párbaj, adósság), ugyanakkor a minisztérium igyekezett olyan megoldást találni, amelynek végrehajtása során neki sem kell magyarázkodnia a tisztviselő viselkedése miatt.

A recenzens (aki levéltáros) számára külön öröm, hogy e munka fő forrásbázisát az Osztrák–Magyar Monarchia közös Külügyminisztériumában 1918 előtt működött diplomaták, konzulok és központi tisztségviselők személyi dossziéi képezték. Somogyi Éva árnyalt forrásismeretét és szaktudását tanúsítja, hogy egy alapvetően nyilvántartási célból összeállított anyagból társadalom- és mentalitástörténeti következtetéseket is le tud vonni. Igaz, maguk a dossziék is alkalmasak egy teljes életút és hivatali karrier rekonstruálására, mindamelllett az egyén magánéletére is adnak információkat.

Ahogy eddig is történész generációk használták Somogyi Éva könyveit, bizonyos, hogy ezt a munkáját is haszonnal forgatják majd szakmabeliek, valamint a hivatal(nok)történet iránt érdeklődők is megtalálják benne a számukra izgalmas fejezeteket. Remélhetőleg ez a modern szemléletű összefoglaló hivatal- és hivatalnoktörténet mielőbb napvilágot lát német nyelven is, bár az egyre terjedő angolszász történeti irányzatok miatt akár az angol közönség számára is érdemes lenne hozzáférhetővé tenni.

Oross András

Bartha Ákos

POPULIZMUS, NÉPISÉG, MODERNIZÁCIÓ
 Fejezetek a kelet-közép-európai politikai gondolkodás
 20. századi történetéből
 MTA BTK Történettudományi Intézet, Bp. 2017. 332 oldal

Bartha Ákos kötete az informatív címadás iskolapéldája. A főcím három kulcsszava kijelöli azt a társadalom- és politikatörténeti területet, amelynek alaposabb és pontosabb leírásához a szerző hozzá kíván járulni. Az egybefűzött és részben egymáshoz idomított, korábban tanulmányként megjelent szövegek e fogalmak metszetében nyernek egymásra is visszaható, újabb értelmet. Ebben az összefüggésben a „populizmus” a magyar népi írók és más, Horthy-kori közéleti-szellemi szereplők régiós és európai kontextualizálásának szándékát fejezi ki egy transznacionális kulcsfogalom bevezetése révén. A „népiség” ugyanezen hálózatok belső, a magyar történelemből kiinduló megértésének célkitűzésére utal. A „modernizáció” pedig jelzi: a tárgyalt szellemi és politikai fejlemények nem értelmezhetőek kielégítően, ha a történész elmulasztja a korszak Magyarországn zajló reformgondolkodás párhuzamos iskoláival összevetni a „harmadik utas” népi áramlatot.

Az alcímet ugyanakkor túlzottan kiterjesztőnek vélem. Bár a 20. századra tett utalás technikailag igaz, a fókusz határozottan az 1918 és 1945 közötti időszakra esik, és 1945 utáni témák felé csak a második világháború után keletkezett visszatekintések, illetve a háború

utáni átmenet kontextusaiban kalandozik a szerző. Így szerencsésebb, ha a hármas fogalmi mező feszültségeire összpontosító főcímre figyelünk, ugyanis Bartha Ákos kötete több, az elmúlt időszakban – részben a szerzőnek is köszönhetően zajló – átértelmezési folyamatra reflektál a magyar történetírásban. Ennek számos vonatkozása közül kiemelendő a komparatív regionális vizsgálatok előtérbe kerülése, a Horthy-kori magyar elit reformszándékának árnyaltabb, ugyanakkor hangsúlyosabb megjelenítése, valamint a „népiek” monolitikus fogalmának megértő, de elkötelezett dekonstrukciója. Írásomban a fentebb kiemelt három kulcsfogalom felől történő kritikai olvasásra teszek kísérletet, bevallottan a teljesség igénye nélkül.

A kötet nyitótanulmánya (*Tojástánc a populizmusok körül*) értelmezési keretet kínál a későbbi szövegek számára. Bartha ebben megfogalmazza történeti credóját, amelynek alapja a szerzőt jellemző fogalmi-elméleti nyitottság mellett is megőrzött hagyományos, megértő értelmezés. Ennek kiváló példája maga ez a vitára ingerlően gazdag szöveg, amelyben az 1945 utáni populizmusirodalom számos irányzatának lencséjén keresztül igyekszik a magyar népi írók értelmezésének lehetőségeit számba venni. Végül mégis azt állapítja meg, hogy a nemzetközi politológiai irodalom olvasatai doktriner tévedésekhez vezetnének a magyar népi mozgalom értelmezésében, és bár részleteiben ezek az elméletek lehetnek megtermékenyítő hatásúak, egészükben inkább elhomályosítják, semmint élesebbé tennék a történész eszközeivel kialakítható képet. (45.)

Bartha érvelése szerint a populizmus jellemzően a valamilyen elittel szembeni mozgósítás attitűdjét ragadja meg, ennek azonban – mint éles szemmel rámutat – csak az az eredménye, hogy a „populista” jelző tetszés szerint osztható ki régióink egymással élesen szembenálló politikai vezetőinek és mozgalmainak. (30–37.) A korrump eliteket megcélzó Sanacja-rezsim Piłsudskija, a Piłsudski-ellenes Dmowski vagy az „urakkal” szembeni parasztidentitást képviselő Witos lenne vajon a lengyel populizmus hordozója a két világháború között? És megfordítva a kérdés: miért éppen a magyar népi írókat kellene e parttalan fogalom alá begyömöszölnünk? Sokkal produktívabb, véli Bartha, ha figyelembe vesszük és kamatoztatjuk az elemzésben a népiek társadalmi mobilitás-eszményét, ha szem előtt tartjuk reformista nyitottságukat, személyes „határhelyzetüket” hatalom és teljes kívülállás között, mindenekelőtt pedig elitizmusukat – szenvedélyes töprengéseiket arról, hogy miként lenne lehetséges a társadalmi-gazdasági fejlődés harmonikus előmozdítása különböző „organikus elitek” felnevelése révén. (40–42.)

A régiós, összehasonlító vizsgálatok kiemelkedő pontja a korlátozott magyar földreform (és az elmaradt nagyobb mezőgazdasági struktúráváltás) kelet-közép-európai párhuzamainak bemutatása. (81–119.) Ez a kétrészes elemzés rávilágít arra, hogy az 1920-as évek Magyarországon milyen (régións összehasonlításban is kiemelkedő) diadalt aratott az „állagmegőrző” konzervativizmus, ám arra is, hogy nincs akkora politikai diadal, amely tartósan elfedheti az ezáltal megoldatlanul maradt társadalmi-szerkezeti feszültségeket. A politikai elit konzervatív szárnya a múltba tekintve pacifikálta a magyar vidéket, ám ezzel végső soron teret nyitott az elit egyéb csoportjai és az eliten kívüli kihívók számára, akik előre nézve megoldást.

Ez a megfigyelés kínálja a dobantót Bartha számára az öt legjobban foglalkoztató kérdések egyikének feltételéhez. Nemcsak azt jogos ugyanis elemezni (ahogy a szerző és mások is teszik), hogy a „népiek” milyen kérdésekben foglaltak el különböző álláspontot. Ez az eljárás a csoport monolitikus értelmezésének lebontásához nagyban hozzájárul. Épp ennyire érdekes, és talán még kevésbé kutatott kérdés az is, hogy milyen viszonyrendszerekben fűződött össze a tágan értelmezett népi értelmiség és az elit a Horthy-korszakban. (131.) (A munka relevanciáját is mutatja, hogy ezek az 1930-as években kialakult beállítódások nemcsak 1945 után jelentek meg újra, de átmenve-átalakulva megszínezték a Kádár-kor történetírását, és – mint a szerző néhány igen kritikus lábjegyzetben jelzi is – még 1990 után is éreztették hatásukat.)

Bartha olvasatában két fő elem szolgál kiindulópontul írók és „hatalom” viszonyának megragadásához. Alapos elemzésben mutatja be, hogy a földbirtok-szerkezet megváltoztatásának kívánalma olyan *sine qua non* volt a népiek számára, amely politikai egységképzőként működött még akkor is, ha igencsak eltérő álláspontot foglaltak el más, szintén alapvető kérdésekben. (*A földkérdés diskurzusa* 120–132.)

Másfelől a szerző azt is feltárja, hogy nemcsak társadalmilag „középosztályosodtak” a népi írók meghatározó képviselői, de sok szállal kötődtek a kormánypárt által működtetett közigazgatási és „civil” szervezeti ökoszisztémához is. Ebben a kérdésben messze túllép Zilahy Lajos és Kozma Miklós ismert szerepének újbóli vizsgálatán, és egyfelől vidéki kontextusokban, az intézménytörténet révén is hoz erre példákat, másfelől pedig olyan adatokat közöl (például a vármegyei szociális tanácsosi pozíciók betöltéséről), amelyek igazolják és finomítják az irodalomban erre vonatkozóan már megjelent közléseket. Különösen érdekes, hogy több fejezetben is rávilágít Kerék Mihály és Szabó Zoltán szerepére, akik Kovács Imrével ellentétben elkerülték az éles összeütközést a hatalommal, sőt, Kerék utóbb annak részévé, a kormányzat tisztviselőjévé vált (különösen 128–131.). Vizsgálata során a szerző mégis arra a következtetésre jut, hogy a kétségtelen kapcsolódási pontok és a „hídepítők” erőfeszítései dacára minden nyitás és kapcsolatfelvétel szükségszerűen torkolt kudarcba, éppen a földkérdésben elfoglalt, feloldhatatlan ellentmondások miatt.

Ezen a ponton rá kell mutatni, hogy a szerző egy igen fontos, a fentiekből következő kérdést megvizsgál, ám megnyugtatóan nem zár le, és magát a vizsgálatot is részben a lábjegyzetekbe „számúzi”. Ebbe kiváló belépési pont vitája Ungváry Krisztiánnal, akinek Bartha felrója, hogy indokolatlanul tekinti Kovács Imrét a szélsőjobbal együttműködő személyiségnek. (184–185.) E ponton a szerzővel a recenzens is egyetért. Azt azonban helytelen eljárásnak tartom, hogy Bartha szintén lábjegyzetben számol be a szóban forgó fejezet hőséne, Kovács Imrének a szélsőjobbaldalon kikötő Matolcsy Mátyással tett közös vidéki útjairól, míg a szabadelvű hagyományok felé mozgó Szekfű Gyulával való viszonya a főszevegben nyer kifejtést. (175–176.) Miért problematikus ez? Mindenekelőtt azért, mert van egy lappangó „harmadik” a Bartha által jellemzően kétosztatúként elemzett ideológiai-politikai mezőben. Ez a „harmadik” az elit és a kormányzatot a harmincas években (újra) részben megszálló újjobboldali politikusi és kormánytisztviselői réteg, amely mögött jelentős konzervatív forradalmár/fasisztoid szellemi háttér állt. Élére állítva a történelmi dilemmát: vajon a népiek és az újjobboldal személyi és szellemi erőforrásai révén megújuló politikai hatalom között valóban megmaradt az a merev választóvonal, amely az „állagvédő” korszakban az egyéni hivatalvállalások és személyes kapcsolatok ellenére kétségtelenül adott volt? Nem alakult-e a magyar földkérdés és a nép-társadalom-modernség triászának mögöttes diskurzusa kétosztatúból háromosztatúvá az 1930-as évek második felében? A szerző bőszéggel hivatkozik forrásokra (Sipos József, illetve Püski Levente kutatásaira), az újjobboldal társadalmi reformelképzeléseinek hasonlóan alapos bemutatását azonban a kötet nem végzi el, noha forrásvidékeit külön tanulmány tárgyalja, igen tanulságosan összekötve Szabó Miklós ideológiatörténeti eredményeit a magyar agrártörténet-írás által feltárt viszonyokkal. (*Társadalmi krízisek, társadalompolitika, politikai konfliktusok* 69–80.) Az 1930-as évekbeli „folytatás” vizsgálata meggyőződésem szerint lényegesen gyarapította volna az amúgy is igen gazdag munkát.

Kötetével, valamint másutt megjelent írásaival Bartha jelentős módon hozzájárulhatna e kérdés vizsgálatához, akár konkrétan mérlegre téve Ungváry fő téziseit szélsőjobb és szociálpolitika kapcsolatáról az agrárium viszonylatában, akár azoktól független, de párhuzamos vizsgálatokat végezve el. E szempontból fontos részeredményeket mutatnak fel a kötet vidéki esettanulmányai és a sárospataki és debreceni falukutatást feldolgozó szövegek. (*Országos problémák lokális fókuszban I–II.* 191–217.) Ezekből kiderül, hogy a budapesti szellemi életben

esetleg élesebben kirajzolódó törésvonalak egyes konkrét vidéki helyzetekben mennyivel kevésbé tisztán ismerhetők fel a paraszti társadalom reformjára egyaránt törekvő szereplők interakcióiban.

Az újjobboldali társadalmi reformelképzelések által megnyitott, immár nem kizárólag hazai „eszerek” és „állagvédők” dualizmusa által definiált politikai terekben kibontakozó párbeszéd alaposabb vizsgálata alighanem a magyar ideológiatörténet egyik fontos kihívása marad a következő időszakban. A kötettel szembeni kritikám lényege tehát az, hogy Bartha nem forgatja el minden esetben a kezében lévő kulcsokat a zárban, és nem koncentrált határozottan a népiség–modernizáció viszonyra, holott részmunkái által éppen ő körvonalazott egy új kutatási horizontot. Az újjobboldali-konzervatív forradalmár elit és a népiek viszonya, különösen a modernizáció és reform vonatkozásában további kidolgozásra vár. Ha a szerző ebbe az irányba továbbindulna, érdekes vita bontakozhatna ki például Ungváryval (ennek kezdetei utóbbi *A Horthy-rendszer mérlege* című nagymonográfiájának Bartha által írt kritikájából olvashatóak ki), és ezen keresztül arról a kérdésről, hogy a magyar modernitás és modernizáció versengő útjai között milyen kapcsolatok, illetve különbségek és ellentétek azonosíthatók az eredeti, bethleni választ megrengető és meghaladó 1930-as években.

A fenti kritika azonban nem a recenzált mű értékére vonatkozik. Bartha kiterjedt és igen változatos kutatásai annyi kérdést vetnek fel, amennyinek megválaszolása még terjedelmes kötetének lapjain sem fért el. A gazdagság mellett a munka pontossága is igen nagy érdem, a pályatársak vélekedését kritikával illető részek hivatkozásai pontosak, jól adatoltak, könnyen visszakereshetőek, akárcsak a saját álláspontot alátámasztó jegyzetek. A ténybeli hibák ritkák és nem érintik érdemben a fő kérdéseket. Egyes idegen szavak elütései (így: *peasintism* – 17.) mellett említhető még a kettős pánszláv–pángermán ambícióktól való félelem genealógiájára vonatkozó eszmefuttatás, amely tévesen a dualizmus korára helyezi ennek gyökereit a reformkor helyett, de ez nem érinti az érvelés lényegi, a két világháború közötti korszakra vonatkozó részét. (88.) Hasonlóan nem befolyásolja a főbb megállapításokat és azok érvényességét egy-egy olyan elnagyolt értékelés, mint például a polgári radikálisok gondolkodásának a „nemzetiségi problémára süket” voltára tett megjegyzés. (73.) Az apró hibák egyáltalán nem vonnak le a könyv értékéből, a lényegre koncentrált vitázásom a szerzővel pedig reményeim szerint csak jobban kiemeli: elgondolkodtató és továbbgondolásra készítő, kurrens kutatási kérdésekhez építő módon hozzászóló, egészében kiváló könyvről van szó. Hogy egyes kérdések még olvasása után is nyitva maradnak, a magyar történettudomány nagyobb szerencséje: Bartha Ákosnak esélyt kínál a téma további kifejtésére.

Romsics Gergely

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bodnár Krisztián segédlevéltáros

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár
Sátoraljaújhelyi Fióklevéltár, Sátoraljaújhely

Deák Ágnes az MTA doktora, egyetemi tanár

SZTE BTK Történelmi Intézet, Szeged

Fodor Pál az MTA doktora, főigazgató

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest

Hermann Róbert az MTA doktora, a parancsnok tudományos helyettese

HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Budapest

Kárpáti Attila István PhD, adattáros

Magyar Nemzeti Múzeum Semmelweis Orvostörténelmi Múzeuma,
Budapest

Lévai Csaba PhD, egyetemi docens

DE BTK Történelmi Intézet, Debrecen

Molnár András igazgató

Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, Zalaegerszeg

Priszlinger Zoltán történelemtanár

Szabó Magda Magyar–Angol Kéttannyelvű Általános Iskola, Debrecen

Oross András PhD, levéltári delegátus

Bécsi Magyar Levéltári Kirendeltség, Bécs

Romsics Gergely PhD, tudományos főmunkatárs

MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest

Stohl Róbert PhD, beosztott tiszt

MH Hadkiegészítő, Felkészítő és Kiképző Parancsnokság, HVK
Tudományos Kutatóhely, Budapest

Szende László PhD, főosztályvezető

Magyar Nemzeti Múzeum, Központi Adattár és Digitális Képtárhely,
Budapest

Szilágyi Márton az MTA doktora, egyetemi tanár

ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, Budapest

Veres Kristóf György PhD-hallgató

ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest

E szám írásai a szerzők jóváhagyásával
megjelennek a Századok internetes felületén és adatbázisában.

CONTENTS

STUDIES IN HONOUR OF ALADÁR URBÁN ON HIS NINETIETH BIRTHDAY

<i>Róbert Hermann</i> : Greetings.....	461
<i>András Molnár</i> : Leisure Time, Entertainment, and Social Life at the Diet of Pozsony. The Experiences of Antal Deák, 1825–1833	463
<i>Róbert Hermann</i> : The Centenary of the Hungarian Revolution and War of Independence of 1848–1849 in Hungarian Historiography	477
<i>Ágnes Deák</i> : By Pen instead of Arms	503
<i>Csaba Lévai</i> : George Washington as Slaveholder	521

THE NEW CONTEXTS OF A HUNGARIAN REFORM-ERA CAREER STUDIES ON BARON MIKLÓS WESSELÉNYI

<i>Márton Szilágyi</i> : The Social Context of a Mésalliance. On the Contemporary Attitudes to the Marriage of Miklós Wesselényi.....	541
<i>Zoltán Priszlinger</i> : Contemporary texts about the body of Miklós Wesselényi, Jr.....	563
<i>Attila István Kárpáti</i> : Miklós Wesselényi and the <i>Augsburger Allgemeine Zeitung</i>	585

PAPER

<i>Pál Fodor</i> : When was the Tomb of Süleyman at Szigetvár built?.....	609
---	-----

BOOK REVIEWS

<i>Zsoldos Attila</i> : A Druget-tartomány története, 1315–1342 (<i>László Szende</i>)	619
József Laszlovszky – Balázs Nagy – Péter Szabó – András Vadas (szerk.): The Economy of Medieval Hungary (<i>Kristóf György Veres</i>).....	622
<i>Cséby Géza</i> : A Keszthelyi Helikon. Gróf Festetics György szerepe a magyar művelődéstörténetben (<i>Róbert Stohl</i>)	624

Kedves Gyula – Pelyach István (szerk.): Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai – Batthyány Lajos gróf (<i>Krisztián Bodnár</i>)	626
<i>Somogyi Éva</i> : Magyarok a bécsi hivatalnokvilágban. A közös külügyminisztérium magyar tisztviselői, 1867–1914. (<i>András Oros</i>)	629
<i>Bartha Ákos</i> : Populizmus, népiség, modernizáció. Fejezetek a kelet-közép-európai politikai gondolkodás 20. századi történetéből (<i>Gergely Romsics</i>)	631
 AUTHORS OF THIS ISSUE	 635